0·17

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVY LAJOS

A SZÁZÖTVEN ÉVES LIPÓTVÁROS

ÍRTA

PÁSZTOR MIHÁLY

93. KÖTET 4. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK
SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVY LAJOS

A SZÁZÖTVEN ÉVES LIPÓTVÁROS

ÍRTA
PÁSZTOR MIHÁLY

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1941. év 2740.

Budapest székesfőváros házinyomdája 1940 — 11393 — Felelős nyomdavezető: Kurfürst István vezérigazgató.

Hogyan születik egy város.

Százötvenéves a Lipótváros. 1789. július 2-án kezdték árverezni azokat a telkeket, melyeken a mai Szent István-város első házai felépültek. A minden iránt érdeklődő II. József nem szívesen egyezett bele, hogy Pest északi részén a Váci-kapu előtt elterülő homokbuckákon új város épüljön, de már nem volt kedve és ideje effélékkel bíbelődni. Erejét nagy ügyek kötötték le. Érdeklődését más dolgok izgatták: a török háború, a reformjai ellen zúgolódó vármegyék, meg a lázongó Osztrák-Belgium. 1788. decemberében betegen érkezik haza a török frontról. 1789. áprilisában erőt vesz rajta a vérhányás. Ereje fogytán fogy és 1790. február 20-án örökre behúnyja fáradt szemét a »kalapos király«. Öccse, ki II. Lipót néven követi a magyar trónon, csak húsz nap mulva érkezik Toscanából Bécsbe. Alig hogy megérkezik, országgyűlést hirdet Budára, június hatodikára. A királyi meghívó április első hetében érkezik meg a pesti tanácshoz és már 1790. április 12-i ülésén kimondja a magisztrátus, hogy a Váci-kapu előtt épülő városrész — in foro mundinali extra portam Vaciensem — *Lipótvárosnak* neveztessék, mert 1777-ben is a felső külváros: a királynőről Teréz-külváros, az alsó külváros pedig az akkori trónörökösről József-külváros névvel jelöltetett meg.[1]) Százötven évvel ezelőtt ez volt a magisztrátus koronázási ajándéka.

Az új város hátán hamarosan felépül az első lakóház, Kemnitzer János tímármester emeletes háza. Földszintjét a híres-neves kávéház foglalja el. Ezzel indul meg regénybeillő pályafutása a Lipótvárosnak, melynek az 1935. évi statisztikai összeírás szerint 1300-nál több az épülete, huszonkétezer a lakása és a mai területén 72 ezer főnyi a népessége. 1935-ben itt lakott és itt dolgozott a főváros népének tizennegyed része, mely 453 millió pengő vagyon és évi 89 millió pengő jövedelem után fizetett jövedelem- és vagyonadót.

Ebben a városrészben van Budapest legtöbb négy-, öt-, meg hatemeletes háza. Ebből a Lipótvárosból indult el valamikor, a 67-es kiegyezés után a kereskedelemnek és iparnak az a nagyszerű fellendülése, mely életre keltette és megtermékenyítette Magyarország gazdasági életét.

[1]) Székesfővárosi Levéltár. 73/1934. 1. t. szám.

A nevezetes évforduló alkalmából szunnyadó multját szeretném megbolygatni annak a városnak, melynek kiépítésében résztvettünk már mi maiak is. A házakon, az intézményeken rajta van a kezünk nyoma és agyvelőnk munkája. Illik tehát, hogy megismerjük a Lipótváros eredetét, gyermekkorát és fejlődésének állomásait.

Hogyan születik meg, mikép csinálódik egy ekkora város?

Mi csak azt látjuk, hogy *van;* látjuk, hogy tornyos paloták közt szalad a villamos, rohan az autó, meg az autobusz, kenyér után futnak a loholó emberek és elzúg fölöttük a fellegekben járó repülőgép. Tudjuk, hogy ennek a városnak tüneményes fejlődése sok-sok munka és igyekezet; küzdelem és erőfeszítés, konjunkturák és válságok eredménye. De hogy kik haltak bele a küzdelembe, kikre szakadt rá a város épülő nagysága: erről nem beszélnek a régi akták és jegyzőkönyvek; nem beszélnek róla Alt Rudolf színes, mosolygó litografiái; Petrich András és gróf Vasquez Károly kedves képei; Rohbock és Bartlett acélmetszetei, melyek elénk varázsolják a Lipótváros napsugaras multját és a Dunasor klasszicizáló köntösben komolykodó, palatinus-korabeli házait.

A polgárság elbüszkélkedhetett vele, hogy amit a szem itt lát, az mind »a maga emberségéből« tellett. Más nem segített benne. Leggazdagabb főuraink a kiegyezésig nem építettek itt palotát és idegenben költötték el millióikat. Uralkodók, hercegek nem laktak itt; a királyi udvar fénye nem ragyogott rá Pestre. Meg kellett elégednie a császárvárosból nagyritkán idetévedt egy-egy fénysugárral. Pest sohasem érezte — mint Bécs — a királyok pazar bőkezűségét. Amije van és amije lett, mind a maga erejének, polgársága igyekezetének köszönheti ez a város. Szorgalma gyümölcse a Lipótváros is, mely példaadásnak, mintavárosnak épült s arra szánták, akik megtervezték, hogy különb legyen, mint Pest többi része.

Mint az évgyűrűk a fa korát, úgy mutatják meg a Lipótváros fejlődési és terjeszkedési állomásait Pest egykorú térképei. A Lipótváros első házai az egykori Újvásárteret ölelték körül, de a Gróf Tisza István-utcán túl már alig épült egy-két ház a XVIII. század utolsó és a XIX. század első évtizedében. E házak — a Lipótváros első házai — báró Schilson János kamarai igazgató emlékét elevenítik meg. Tulajdonképen ő hívta életre az »Újvárost«. Ő szabta ki az Erzsébet-teret a Váci-kapu előtt elterülő »homok«-ból; vonalait ő húzta meg az V. kerület nyílegyenes utcáinak. Ezeknek az utcáknak a flaszterjét tapodjuk ma is. Amit Schilson megindított, azt folytatta József nádor Szépítő Bizottsága négy évtizeden keresztül. A Palatinusnak szívügye volt Pest fejlesztése és szépítése. Szeretettel, buzgósággal és eréllyel próbált fővárost építeni a faluszerű Pestből. Korának emlékei a mai Lipótváros szép neoklasszikus ízlésű házai. Azonban a mai Széchenyi-utca vonalánál messzebbre József nádor idejében sem jutottak a városfejlesztéssel. Útját állotta a fejlődésnek és haladásnak az Újépület. Az idősebb Andrássy Gyulától életrehívott

Fővárosi Közmunkák Tanácsa már szabta-mérte, szabályozta és egyengette a Tüköry-védgátat, hogy Lipót-körúttá formálja; az egykori hajóhivatal és a vízművek helyén 1885-ben már épült Steindl Imre gótstílusú, nagyszerű Országháza, — az ezeréves Magyarország ünnepén már az új parlament gyönyörű kupolacsarnokában hallgatta meg az uralkodópár Szilágyi Dezsőnek, a törvényhozás szónokának üdvözlő beszédét —, de csak a millenniumi ünnepségek lezajlása után, 1898-ban kezdték bontogatni azt az óriási, kívül-belül rideg és hírhedt kaszárnyabörtönt, melynek északkeleti sarkában a legelső felelős magyar kormány elnökét agyonlövette Haynau.

Pompás palotáktól koszorúzott, patkóalakú virágos kert, a Szabadság-tér, támadt a szomorú emlékű, szürke kaszárnyamonstrum helyén. De a Szabadság-tér és az új Országház körül azért még jóideig szegényes házak sorjáztak. A paloták szomszédságában imitt-amott földszintes viskók, tömeglakásul szolgáló rogyadozó házak éktelenkedtek. Azonban ez az állapot sem tartott sokáig; a fejlődés nem állott meg a Szabadság-térnél. Szemben az Országházzal már 1896-ban elkészült a főváros egyik legszebb épülete, a Kúria pompás palotája. Az egykori Tüköry-védgátból Lipót-körút lett, melynek két oldalán hatalmas korszerű bérpaloták nőttek a földből. A malmok és gyárak, meg a rosszhírű Újvilág nevű sörcsarnok és mulató helyén felépült a Vígszínház. A millennáris esztendő májusában már játszottak is benne. A Lipót-körútnál azonban jóidőre ismét megállott az építkezés; lendülete ellanyhult és csak 1908 után támadt fel újra, midőn a Wekerle-kormány a Közmunkatanács pénzalapja számára 11 millió koronáért megvásárolta József főhercegtől a Margitszigetet. A megállapodás szerint a főherceg a 11 millió koronás vételárból hatmilliót telkekben kapott, még pedig közel négymillió korona értékűt a Margit-híd pesti fejétől délre és északra húzódó dunaparti telkeket. E telkek jórészét a folyószabályozás és a rakodópart építésekor hódították el a Dunától. Ez a négymillió aranykoronát érő dunaparti telek adott új lendületet a Lipótváros továbbfejlődésének. Ezeken a telkeken épültek fel a »Palatinus-házak« és a Szent István-park, meg a Pozsonyi-út házsorai.

A Palatinus-házakkal együtt megindult az építkezés 1911-ben a Lipótváros más vidékén is. Ép ideje volt, hogy meginduljon, mert a millennáris kiállítás után nagy építőválság szakadt rá a fővárosra. Megtorpant a vállalkozási kedv minden téren és tíz esztendeig tartó pangás váltotta fel a konjunkturát. Csak Bárczy István polgármesterségével szakadt vége a hosszú ideig tartó gazdasági válságnak. Bárczy István szerencsés kézzel megindított nagyszabású lakásépítéssel törte meg a pangást és a hatósági építkezés nyomán szárnyat kapott a magánvállalkozás is, melyből hamarosan valósággal építőláz támadt. Ismét munkához, keresethez jutott ipar és kereskedelem. A fellendülés e korszaka természetesen megmutatkozik a Lipótváros fejlődésén is. Sajnos, a fejlődésnek e korszaka nem tartott sokáig. Megakasztotta a világ-

háború. A folytatás jó ideig váratott magára, de az összeomlás után mégis csak elkövetkezett az is. Az építkezés és városfejlődés újabb lendülete Budapest két olyan kiváló polgármesterének nevéhez fűződik, mint Sipőcz Jenő és Szendy Károly. Velük barátságos egyetértésben és összhangban igyekezett megvalósítani érdekes városrendezési terveit a Fővárosi Közmunkák Tanácsa is. Az ő munkásságuk idejére esik az »Új-Lipótváros« megszületése.

Néhány évvel ezelőtt Új-Lipótvárosnak nevezték el a mai Szent István-körúttól északra fekvő városrészt. A Lipótvárosnak ez a része nehezen akart kiépülni. Ötemeletes házak között gyárak, malmok, gőzfűrésztelepek, ócskavas raktárak és hatalmas beépítetlen telkek vegyültek el. Túl a Lipót-körúton a Dunapart és a Pozsonyi-út között még a világháború előtt felépült néhány hatalmas lakóvár. Ezek a Palatinus-házak. A Pozsonyi-út másik oldalán azonban famegmunkálótelepek, gyárak és malmok sorjáztak. Az első Palatinus-házakkal szemben szinte elmozdíthatatlanul terpeszkedett a százesztendősnél is idősebb, két utcára szóló »Silos« nevű raktárház és útjában állott, hogy a Katona József-utca kijuthasson a Dunáig. 1931-ben azután megtörtént a nagy esemény : bontani kezdték a »Silost«. Előbb csak a közepét törték át a hatalmas épületnek, hogy átmehessen rajta a Katona József-utca. Azután lebontották az egészet és 22 hatalmas bérházat építettek helyébe. A »Silos« telkének beépítése ösztönző hatással volt a szomszédos telkek tulajdonosaira is. Ma már a Hollán-utca és a Dunapart között a Szent István-körúttól az Ipoly-utcáig jóformán minden üres telket beépítettek, de a bérházépítés serényen folyik tovább. A város egyik legszebb vidéke támadt itt, hol száz évvel ezelőtt még a komáromi fakereskedők árulták a deszkát. Egyformán hatemelet magas, tetszetős külsejű, célszerű beosztású, előírt színű, újszerű stílusú házak sorjáznak a Dunapart e szakaszán és a Pozsonyi-út két oldalán. A Közmunka Tanács széles, fasorokkal szegélyezett sétányt és pompás parkot, játszóteret, gyermekek részére való fürdőmedencéket varázsolt az új házak közé azon az egykor elhagyatott, gondozatlan vidéken, melyen nem is olyan régen még gyárak, raktárak és puszta területek váltogatták egymást. A református hívek számára is szép templom épült a Dunaparton, hol a Garam-utca és a Zápolya-utca nekimegy a folyónak. De bizonyára nem telik bele hosszú idő, míg az új bérházak majd kiszorítják helyükből a Pozsonyi-út végén álló utolsó két gőzmalmot is. Hamarosan elkövetkezik az ideje, hogy az egykori »vizafogó-dűlő« helyén pompás, új város támad.

Az alatt a másfélszáz esztendő alatt, melyet az »Újváros« maga mögött hagyott, vajjon mik voltak azok az erők, azok a tényezők, melyek irányították, formálták, elősegítették vagy hátráltatták a Lipótváros fejlődését és kialakulását?! Érdemes és tanulságos elgondolkozni rajta és érdekes megfigyelni az okokat, melyek erre vagy amarra irányították a városfejlődés útját. Kétségtelen, hogy szükség volt kitűnő emberekre, kik ötletet adtak ; akik megindították vagy kiverekedték a fejlődést. De látnunk kellett azt is, mennyi

minden mult azon, hogy sosem volt elegendő a pénz. Ha volt, hamarabb fogyott el, mint kellett volna. Mi minden fordult meg azon is, hogy kicsinyeskedni, garasoskodni kellett, mikor bőkezűnek és nagyvonalúnak kellett volna lenni. A pénzkérdés végigvonul a Lipótváros százötvenéves történetén. A konjunktura, a pénzbőség mindig termékenyítő hatással volt és megsarkantyúzta a város fejlődését ; a gazdasági válságok és pénzkrízisek viszont a legszebb tervek megvalósítását akadályozzák meg és a legjobb szándékot törik derékba. Ámbár voltak esetek, amikor ép a pénzromlás adott lökést a fejlődésnek.

Hány ilyen válságot ért meg a Lipótváros százötven esztendő alatt?!

Már a Lipótváros megszületése is válsággal kezdődött. József császár hadat üzen a töröknek és a háborús költségek fedezésére megeresztik a bankóprést. A papírbankó szaporítása, továbbá az, hogy a háborús szükségletek egy részét a pesti piacon fedezik : gyorsabbá teszi a pénzforgást és segítette az építkezést. Az inflációs farsangnak azonban devalváció a vége. 1811 februárjában jelenik meg az első devalvációs pátens, mely ötödére szállítja le a papírpénz és az »apróp énz« értékét. Ezután egy ötesztendeig tartó új infláció következik, melyre 1816-ban megint devalváció szakad. Nagy értékek hamvadnak el. A papírpénzvagyonnak ezt a romlását pénzszűke követi. Az építkezési kedv egy időre ellanyhul, hogy azután ismét erőre kapjon. Ebben a korszakban támadnak azok a neoklasszikus stílusú bérházak és paloták, melyek a mult század huszas-negyvenes éveiben megadták sajátos jellegét a Lipótváros arculatának. Hild József abban az időben építette Pfeffer »Diana«-fürdőjét, gróf Cziráky József Hatvani-utcai palotáját (a mai Nemzeti Casino) ; a kereskedőtestület dunaparti házát (Lloyd-ház) ; Döring Nádor-utcai házát (a Hitelbank egykori intézeti háza) ; Ullmann Móric Ferenc József-téri palotáját (ma a rendőrfőkapitányság háza) és a Nádor-utcai »Tigris-szállót«. Ebben a korban építette Pollack Mihály Festetich Antal Nádor-utcai két házát ; a »Wurm-udvart« ; a Redutot ; a Fürdő-utca és Nádor-utca nyugati sarkán álló saját házát, meg a Nemzeti Múzeumot. Ebben a korszakban építette ifj. Zitterbarth Mátyás Marczibányi Líviusz Nádor-utcai palotáját és a Nemzeti Színházat.

A gazdasági élet tempóját és az építkezés fellendülését azonban egyszerre csak megállította az árvíz, mely 1838. március 13-án elöntötte Pestet. A házak több mint felét elsodorták a hullámok és 4254 közül csak 1146 házat hagytak épen. A Lipótváros 394 háza közül 138 összedőlt vagy erősen megrongálódott. Az árvíz végzetes csapást jelentett Pestre, de ebből a szerencsétlenségből is származott jó. Utána megújhodott Pest. A féktelen hullámok új utcákat és tereket rajzoltak bele a város térképébe. A régi házak helyébe újat kellett építeni. Csak az volt a baj, hogy közvetlenül az árvíz után : 1840-ben megint gazdasági válság fojtogatta a hitelt, melyre pedig az építkezésnek olyan nagy szüksége lett volna. Ezúttal a vasúti részvényekkel való

túlhajtott spekuláció juttatott csődbe jó néhány lipótvárosi nagykereskedőt. Ugyanebben az időben szörnyen nagy bajban volt az Osztrák Nemzeti Bank is, de ezt szerencsére nagyon kevesen tudták, mert az Osztrák Nemzeti Bank akkortájt nem adott ki jelentést vagyoni helyzetéről. De nincs olyan baj, melyet ki ne heverne Pest gazdasági élete. 1848-ban már 5129 ház áll Pest területén, 875-tel több, mint az árvíz előtt, ami azt jelenti, hogy nemcsak az árvíz által elpusztított 2281 ház helyébe építettek újat és nemcsak 827 erősen megrongált házat javítottak ki, hanem ezenkívül 875 teljesen új ház támadt. Tíz év alatt tehát 3156 új ház épült és 827 megújhodott.[1])

Világos után megint évekig tartó pangás következett, mely csak a 67-es kiegyezést követő nagy fellendüléssel ért véget. Akkor meg a kiéhezett spekuláció olyan mohón vetette rá magát az üzletre, hogy nem csoda, ha elkövetkezett a visszahatás, mely 1873 elején a »bécsi krach« néven ismert tőzsdeválságban robban ki. Ez a válság, mely a »császárvárosból« indult el: a pesti bankok és iparvállalatok egész sorát ütötte agyon. De lassacskán ezt is kiheverte Pest. Aminthogy kiheverte a következő válságokat is. Az 1882. évi Bontoux-krízist, az 1887. évi háborús készülődés válságát (akkor az orosszal készültünk háborúskodni). A délafrikai aranylázból támadt világválság 1895-ben a pesti tőzsde »fekete napjaiban« jut kifejezésre. A millenniáris kiállítás után 1899 és 1900-ban jött az építőválság. Tizennégy év mulva pedig kitört a világháború, mely tulajdonképen máig sem ért véget. Ezek a különböző eredetű válságok hol megjelennek, hol elmlúnak, de nyomukat rajta hagyják a városon. A hitelviszonyok alakulása, a pénz vásárlóerejének hullámzása, a pénzbőség és pénzszűke fellendíti vagy megállítja az építkezést. Hogy ezek a tényezők itt jártak és hogy mit hagytak maguk után: pontosan megfigyelhető a Lipótváros fejlődésén is, aminthogy az építési statisztika megmutatja azt is, mely útvonalak részesültek hosszabb vagy rövidebb házadómentességben. Pest térképein még az is megmutatkozik: merrefelé haladt a város terjeszkedésének útja olyan időkben, mikor sem a véletlen, sem a Szépítő Bizottság, hanem a telekspekuláció szabta meg irányát. Mert ilyesmi is előfordult, még pedig elég gyakran. Bárczy István polgármestersége idején a város ép azért szánta rá magát, hogy hatalmas telekcsoportokat vásároljon, hogy végre kivehesse a teleküzérek kezéből az irányítást és maga szabja meg a város terjeszkedésének, fejlődésének útját.

A régi, két-háromemeletes házak egyre tünedeznek a Lipótváros utcáiról. Újdivatú, öt-hatemeletes bérházak kerülnek helyükbe, de azért a hírmondónak itthagyottakon megfigyelhetjük, milyen volt a palatinuskori építőstílus

[1]) Érdekes, hogy az 1838. évi árvíz után a Lipótváros 394 háza közül 256 maradt épen, 71 összeomlott, 67 pedig nagyon megrongálódott. Mivel 1848-ban már 466-ot tett a lipótvárosi házak száma, megállapítható, hogy 1838—1848 között 143 új házat építettek, 67-et pedig megjavítottak. Az újonnan épült lipótvárosi házak természetesen, nagyobbak és szebbek voltak, mint azok, melyeket a hullámok elpusztítottak.

és milyen ízlésű házak jöttek divatba ezután? Eleinte háromszögletű orommezőt, tympanont raktak a ház homlokzatára, s a klasszikus időkből való minták után másolt oszlopos, vagy pilaszteres és rizalitos házakat építettek vastag falakkal, magas szobákkal; széles, bolthajtásos kapualjjal, kényelmes lépcsővel és tágas udvarral. Az udvaron rendszerint két-három lombos, terebélyes fa állott. Néha szoborral díszített szivattyús kút; istálló, kocsiszín is volt az udvar hátuljában. Ilyen házakban laktak a Lipótváros őslakói, az »Újváros« megalapítói. Ezekben a házakban élték le életüket a Palatinus-idők polgárai, kik tanui és szereplői lehettek a polgári rend kialakulásának, hatalomrajutásának. A fiúk és az unokák ideje a hatvanhetes kiegyezés utáni korszakban kezdődik, mikor a magyar kereskedelem és ipar megindul a karrier útján. A fiúk, különösen pedig az unokák már hivalkodóbb házakat építenek, bádogtornyos, díszes homlokzattal, gyakran sötét lépcsőházzal és többnyire kényelmetlen elrendezésű lakószobákkal.

Vajjon hol vannak, hová lettek azok a családok, melyek valamikor büszkén viselték a Lipótváros első telepeseinek neveit? Némelyiknek még az emléke is elenyészett; nevét is elfelejtették. Pedig ezek az autochtonjai a mai Lipótvárosnak. Egyike-másika százötven évvel ezelőtt vezérlő szerepet játszott a társadalmi életben és városi politikában. Hány akadt köztük, aki diktált a »százas bizottságban.« Tekintély volt, akire hallgatnak; gazdag civis, aki kinő a többi közül.

Pest hőskora ez, mely a Lipótváros megszületésével kezdődik. József császár uralkodása végén egy nagy vándorlási mozgalom indul meg Pest felé. Egy új Amerika, egy Klondyke lesz Pestből, melyben aranymezőket sejtenek a vállalkozó szellemű idegenek s az álmok álmodói. Jönnek ide macedónok, németek, olaszok, franciák, svájciak, örmények, vendek és jönnek zsidók is. Szunnyadó energiák támadnak életre. Egy napon — most 115 esztendeje annak — a Diéta kerületi ülésén megjelenik egy nyalka lovastiszt, Széchenyi István nevezetű. Idegenes kiejtéssel, rövid magyar beszédet mond és egy évi jövedelmét ajánlja fel a magyar nyelv pallérozására. Öt év mulva már »Hitel« címen magyar nyelvű röpiratot ad ki és ez a röpirat felforgatja az országot, megzavarja a szunnyadó lelkeket és végeredményben arra vezet, hogy — igaz ugyan, csak tíz év mulva — megszületnek a magyar hiteltörvények. Megszületik a magyar váltó és megszületik a hitel. Ugyanez a Széchenyi addig agitál, szónokol, lázít és szervez, míg nyélbeüti a Duna Gőzhajózási Társulatot, a Magyar Gazdasági Egyesületet és két bécsi, meg egy pesti bankárral szövetkezve megépíti a Lánchidat. A kereskedők grémiuma összeáll és felépíti a kereskedőtestület házát. Egy pénzváltó bankár: Kappel Frigyes nevű, gróf Lónyay Menyhért későbbi apósa, adja kölcsön az építéshez a pénzt. Ez a Kappel Frigyes és Malvieux Keresztély nevű, francia eredetű pénzváltó négy másik kereskedővel megteremti a pesti tőzsde ősét, a »kereskedői pitvart«,. Ez a kereskedői pitvar ott kezdett el dolgozni a lipótvárosi Lloyd-házban,

abban a Ferenc József-térre néző árkádos, nagy sárga épületben, mely több mint száz esztendő óta figyeli, hogy időnkint mekkora átalakuláson megy át Pest és a Lipótváros. Egy Pozsonyból ideszármazott kereskedő: Ullmann Móric nevű, — kinek fiai később az Ullmann nevet a jobban hangzó Szitányi névvel cserélik fel, — megteremti a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot, Magyarország első bankját, mely 1842-ben ugyancsak a Lloyd-ház két szobájában, öt tisztviselővel kezdi meg működését. Ullmann Móric építi meg a bécsi Rothschild segítségével 1846-ban az első magyar vasutat. Széchenyi buzgólkodásának eredménye a Hengermalom is, melyből a később világhírre vergődött pesti malomipar sarjadt ki. A Hengermalomnak vasöntőműhelye is van. Ebben a vasöntőműhelyben dolgozott egy Svájcból Pestre származott öntőmester, bizonyos Ganz Ábrahám. Ez a Ganz 1844-ben önállósította magát; Budán öntőműhelyt állított, melyben hét segéddel kezdi meg a munkát. Felfedezi a kéregacélöntést, melynek vasúti kerekek gyártásánál nagy hasznát lehet venni. Ezzel alapítja meg a Ganz-gyár hírnevét. A Ganz-gyár későbbi vezérigazgatója: Mechwart András a 70-es években ilyen kéregöntésű acélból való hengerszéket szerkeszt. Ezzel a műszaki újítással föllendíti a pesti malomipart. Ganz Ábrahámnak van egy jóeszű földije és barátja. Bizonyos Haggenmacher Henrik. Főmolnár a Hengermalomban. Jómódú ember, ki otthagyván a Hengermalmot, maga is malomtulajdonos lesz. Az ő malmaiban használják először Mechwart András hengerszékeit. Haggenmacher Henriknek van Svájcban egy Károly nevű öccse. Rendkívül tehetséges műszaki ember. Pestre hozza. Rábízza egyik malmának vezetését. Haggenmacher Károly azután kieszel egy újszerkezetű malomszitát. Ez a találmány milliókat hoz feltalálójának. Az acélhengerszék és a malomszita szárnyat ad a pesti lisztipar hírnevének. Egy spanyol eredetű család, a Valero-familia, Pesten selyemfabrikát épít, melyet egy Bécsből ideszármazott olasz, ki 1852-ben már Pest helyettes polgármestere: Appiano József, emel magas fokra.

A mult század első felében a gyapjú-, a dohány-, meg a gabonaüzlet volt az, amely legtöbb pénzt hozott az országnak. A vaskereskedelmet a Schopperek és Heinrichek emelték nagyra. De sok lenne elsorolni az úttörőknek, a magyar kereskedelem és ipar megteremtőinek s a bankalapítóknak hosszú névsorát, kiknek gyermekei, unokái és dédunokái jórészt még ma is nagy értékei a magyar gazdasági életnek. Sokat lehetne még elmondani a magyar kereskedelem és ipar hőskoráról, sokat lehetne elmondani azokról az időkről, mikor a Lipótváros még fiatal volt. A Lipótváros »biedermayer« ideje, reformkorszaka volt ez az időszak, amikor még minden forrott és forrongott.

Gróf Széchenyi István a legfényesebb csillag e korszak egén.

»A legnagyobb magyar«, — ahogy Kossuth Széchenyit nevezte, — a legnagyobb magyar minden idejét, percét lefoglalta a tervezgetés és egész

napja azzal telt el, hogy buzdított, tárgyalt, vitatkozott, rábeszélt és agitált reformeszméi és tervei érdekében. Az idő pedig rohant, mint valami expresszvonat. Rohant a végzete felé és vitte-vitte utasait, akiknek fogalmuk se volt róla, hova rohannak. Fogalmuk se volt róla, hogy neki viszi őket 1848—1849-nek. Fogalmuk se volt róla, hogy elébeszaladnak a forradalomnak, a szabadságharcnak, a Bach-korszaknak és a kiegyezésnek.

De megéri a Lipótváros, hogy a törvényhozás Budával és Óbudával egyesíti Pestet és Pest-Budából Budapest lesz. Azóta csaknem hét évtized mult el. Ez a hetven esztendő a főváros második hősi korszaka, melynek történetét, színeit és árnyékait nincs talán egy évtizede, hogy díszes ünnep keretében mondták el a város kitűnő vezetői. Ragyogó portrék voltak ezek; meghatóan szép képe azoknak a küzdelmeknek, erőfeszítéseknek, melyek naggyá, széppé tették ezt a gyönyörű fővárost. Megmutatta Budapest népe, hogy nemcsak szorgalmas, hanem tehetséges is. Pedig jártak mifelénk máskor is rossz idők. Az az esztendő is, mikor a három testvérváros Budapestté egyesült: egy nagy szerencsétlenséggel, a »bécsi krach«-hal és egy nagy járvánnyal, a kolerával kezdődik. De ezek a szerencsétlenségek sem tudták legyűrni ezt a várost, nem tudták földhözvágni Budapest nagyszerű népét. A legszomorúbb időben született az Andrássy-út is és a Tüköry-védgát helyén megépült a Lipót-körút palotasora. Pénzintézeteink vetekednek a nagy nemzetek bankjaival; néhány nagy gyárunk már a világháború előtt kivitelre dolgozott. A Nádor-utca és a Sas-utca fogalom volt valamikor. Ezeket az utcaneveket tanították a kereskedelmi iskolákban. Gyáriparunk és kereskedelmünk hatalmassá nőtt az idők során. A pesti iparos- és kereskedődinasztiák névsora pedig olyan tekintélyes, hogy szinte el sem fér ebben a tanulmányban.

Amit a régiek elkezdtek, azt folytatják most a maiak: tovább építik, tovább szépítik a Lipótvárost. Dolgoznak tovább és mindennap megrohamozzák a mát, hogy meghódítsák. A munka örökös menetszázada e város népe, mely végig masíroz az életen. Olykor elfárad a menetelésben. A sok csalódás és megpróbáltatás néha ellankasztja. Szeretne pihenni, de nem lehet. Budapest zavaros, dübörgő lármájából állandóan hallani véli az örökös dobpergést, mely új harcra, új viadalra kergeti.

Új-Bécs.

Valamikor Új-Bécs volt a neve annak a homoksivatagnak, melyen a Lipótváros felépült. A tatárdúlás után 30—40 évvel keletkezett írásokban »*terra Wiubech*«, »*terra vacua Výbech*« és »*Nova bech*« néven szerepel.[1])

Vajjon honnan vette nevét ez a pusztaság?

[1]) Bpest Okl. Eml. I. 98—99. l. k., I. 153. l., — *Beliczky János:* Adatok Budapest kora-középkori helyrajzához. (Tanulmányok Budapest multjából. VI. köt. 89 l.)

Nehéz erre a kérdésre megnyugtató feleletet adni. Némelyek szerint a tatárbetörés előtt bizonyos Becs, vagy Becsi nemzetség birtokához tartozott. Mások szerint viszont a becs, vagy bécs szó a régi magyar nyelvben udvart, külsőséget, külvárost jelentett. E szerint tehát Új-Bécs, mint Pest külsősége, Pest pusztája, udvara, vagy külvárosa jutott volna hozzá nevéhez.[1])

De ahol Új-Bécs volt, régi Bécsnek is kellett ott lennie.

Hol keressük a régi Bécset?

A régi Bécs észak felőli közvetlen szomszédja volt Pestnek, Új-Bécs pedig folytatása a régi Bécsnek. Egyébként tudományos kutatások eredményei alapján körülbelül a következőképen szerkeszthetjük meg a két Bécs helyrajzát.

Régi térképek és még régibb peres iratok tanusága szerint a középkori Pest még szigeten feküdt. Egy 1282-ből való írásból tudjuk, hogy »nagy árok«-nak akkoriban azt a Duna-ágat nevezték, mely alighanem a mai

[1]) A Magyar Etymológiai Szótár a 321. oldalon ezt írja Bécsről: Néhány magyar község (Aszód, Tamási, Makó, Törökszentmiklós, Nagyvárad) egy-egy részét, rendszerint a külvárosát, bécsnek hívták. Ebből Királyi Pál azt következteti, hogy a magyarban van, vagy volt »helység külső, vagy szélső része, külváros« jelentésű bécs-köznév s ausztriai Bécs-ország nevére támaszkodva azt hiszi, hogy Wien onnan kaphatta magyar részről a Bécs nevet, mert Ausztriát a régi Magyarország olyan tartozékának vették, mely határain kívül esik ugyan, de szorosan a magyar koronához tartozott, mint például Mátyás idejében.

Egyébként van egy Kisbécs Zalamegyében; Szamosbécs, Tiszabécs; viszont vannak magyar városok, melyek külvárosát Tabánnak, vagy Krakkónak hívják.

Érdekesen magyarázza a Bécs szó értelmét és eredetét Beliczky János. »Adatok Budapest kora-középkori helyrajzához« című tanulmányában. (Tanulmányok Budapest multjából. VI. kötet, 88. oldal.) Ezt írja: »Kutatásaink során arról győződtünk meg, hogy a Bács, Bécs, Pécs szavaink hazánk területén mindig vagy előharcos, vagy katonanépek szállásainak közelében fordulnak elő. Ilyen Bécs városának, a mai Wiennek, mai neve is. A Wien helyén fekvő magyar Bécs egészen a X. század végéig nyugati védelmi vonalunk fontos támpontja volt. A Kopasz-hegy (Kahlenberg=Pilis), Bécs és a Fischamenti védelmi vonalunk soproni részén Bécs-Újhely (Wienerneustadt), mosonyi részén a pandorfalusi plató Bács-hegy nevű emelkedése tűnik fel, a XI. században hadászati támpont gyanánt. De ugyanez a helyzet déli országhatáraink közelében is, ahol Baranya vármegyében (baranya=brana, mely pannonszláv szó, magyarul gyepüt jelent) Pécs vára és tőle keletre Bács megyében Bács vára, hogy csak az ismertebb bécs elnevezéseket említsük. Ha figyelembe vesszük ezeket a Bács, Bécs és Pécs nevű helyeket, nyilván feltűnik, hogy azok, Bécs és Pécs esetében római városok és castrumok nyomain keletkeztek, Bács esetében pedig kétségtelenül sáncokkal erődített helyet jelöltek. Vagyis Bács, Bécs és Pécs névvel jelölt helyeink gyepű rendszerünkben sáncokkal erődített helyeket jelölnek, tehát ugyanazt, amit a Győr szavunk. (Győr, Diósgyőr, Szolgagyőr stb.) Tehát ennek a ténynek felismerése után tisztáznunk kell a Bécs és Győr szavakkal való névadásnak az eredetét. Ezzel kapcsolatban most csak kutatásaink végeredményére akarunk rámutatni és ez az, hogy Bács, Bécs és Pécs helyneveinket mindig törökös rokonnépeink területén találjuk meg, míg viszont a Győr nevek (győr=gyűrű) általában a magyar lakosságú helyeken fordulnak elő. A bécs elnevezés Magyarország területén tehát nem tartozik a szokatlanságok közé és így nem rendkívüli, ha azt Pest város szomszédságában és magának a városnak területén keressük.

Margit-híd tájékán vagy talán az országház körül indult el a pesti homokba vájt medrében s nagyot kanyarodva Pest körül a vámház tájékán szakadt megint bele a Dunába. A »nagy árok« derékon szelte ketté a régi Pesttől északra elterülő pusztaságot. Már most az a terület, melyet az árok Pesthez ölelt, az volt a Régi-Bécs ; a nagy árkon túl eső homokpusztaságnak pedig Új-Bécs a neve.

A pesti Dunapart mentén északnak húzódó pusztaság igazán pusztaság volt. Legelőnek alkalmatlan. Sem fű, sem fa nem termett rajta. A végtelen homokot néha egy-egy kisebb-nagyobb mocsár tarkította. A Duna minden tavasszal elárasztotta az egész vidéket, a gödrösebb részek csak kánikulában száradtak ki. A régi Bécs egyetlen nevezetessége a part közelében emelkedő palota. Ki építette és mi célból? Nem tudni. De a tatárdúlás után Werner comes és leszármazottai tartottak rá igényt. Új-Bécs területén — körülbelül a mai Margitszigeti kolostor-romokkal szemben[1]) — halásztelep húzódott meg. Jóval feljebb a Rákos-patak két ágra szakadva ömlött bele a Dunába. Az Ördög-árok néven ismert déli ág torkolatánál feküdt Jenő falu. Révészek és halászok lakták. Ez táplálta az Ördög-malmát.

A XIII. század második felében Új-Bécs is, Jenő is a Margitszigeti zárdaszűzek birtokához tartozott. A két birtokos szomszéd : Pest és a zárdaszűzek nem voltak jó szomszédok ; állandóan torzsalkodtak. IV. Béla király ajándékozta meg ezzel a pusztasággal a margitszigeti apácákat. Egy 1268. április 13-i keltezésű írásból tudjuk, hogy IV. Béla parancsára a nyúlszigeti apácákat beiktatták Új-Bécs birtokába és a birtokon álló palota tulajdonába. De a birtokbeiktatás ellen Werner fia, Péter tiltakozott.[2]) Ebben az okiratban fordul elő Új-Bécs neve és ez az okirat közel ötszáz esztendeig tartó pereskedésnek lett a szülőanyja. Úgy látszik az apácák keveselték, amit kaptak és a Werner-féle palotával együtt jogot tartottak Pest külső területére is. Ezzel szemben a pestiek életterüket féltették a nyúlszigeti apácáktól és — nem hagyták magukat. Végre is Kún László főembere, Péter tárnokmester békítette ki a pereskedőket. 1281. szeptember 21-én kelt iratában kimondván, hogy a vitás földekből az apácákat illeti Új-Bécs területének ama része, mely Werner palotáján túl, a nagy árkon kívül esik és egészen Jenő határáig terjed. Az a rész azonban, melyet a nagy árok Pesttel együtt bekerít, a Werner-féle palotát is hozzávéve, a pestieké.

Ez az ítélet csak felfüggesztette, de nem szüntette meg a vitát. A pereskedés tovább folyt és száz év mulva, 1382-ben Zech Miklós országbíró megint a Nyulak-szigetén lakó[3]) apácáknak ítélte oda az egész pusztaságot.

Mátyás király idejében, 1467-ben — írja Salamon Ferenc — a Nyulak-szigetén lakó apácák azt panaszolják Pest vármegye törvényszékén, hogy

[1]) A Révész-utca irányában.

[2]) Budapesti Okl. Eml. I. kötet. 98—99. l.

[3]) Margitsziget.

birtokukat, Új-Bécset, a pesti polgárok elfoglalták, sőt foglalást tettek Jenő határaiban is. A háborúskodásnak és vetélkedésnek a győzelmesen előrenyomuló török sereg vetett véget. Ugyanis harmadfél esztendővel a mohácsi vész után a margitszigeti apácák a török elől elmenekültek és Nagyvárad közelében, a domonkosrendűek nagyszalontai keresztelő szent Jánosról elnevezett kolostorába költöztek; majd később — írja Rupp Jakab — 1615-ben az utolsó hét életben maradt nyúlszigeti apáca a pozsonyi klarisszák zárdájában kap hajlékot. Rupp Jakab szerint 1637-ben már csak egyetlenegy nyúlszigeti apáca él. Életét hamarosan befejezi ez is. De Új-Bécs birtoklási pere az utolsó margitszigeti apáca halálával nem szűnik meg, csak szünetel s újból feltámad, mihelyt 1686-ban a török kitakarodik Budavárából.

Itt önkéntelenül felvetődik a kérdés, mi lehet az oka, hogy a pesti polgárok is, az apácák is olyan nagyon ragaszkodtak Új-Bécs homoksivatagjához. Hiszen ezekről a homokos földekről már a földrajzíró esztergomi érsek: Oláh Miklós is megírta, hogy hasznavehetetlenek és legfeljebb retket, répát és dinnyét, meg talán káposztát teremnek. Salamon Ferenc maga is csodálkozik. Azt írja, hogy »mindamellett, hogy a környék földje értéktelen volt: a pestiek nem egy irányban csak sok perpatvarral és buckáról-buckára terjeszkedhettek. Ilyen volt egyáltalában a Váci-út irányában a haladás, hogy a pestieknek minden terjeszkedésért a vádlottak padját kellett megülniök.«[1])

Pedig hát komoly oka volt a torzsalkodásnak, mert tulajdonképen nem a bécsi és új-bécsi homokpuszták birtokáért folyt a háború, hanem a halászati jogért. Az pedig nagy érték volt abban az időben. Egy 1268-ból származó okirat azt is megmondja, hogy a Jenő földjével határos Új-Béccsel együtt jár a halászati jog is. Temérdek kis és nagy hal lakott akkor a Dunában. Sokkal több, mint most, mert életüket nem zavarta sem a gőzhajó, sem a modern élet más kitalálása. A viza hal volt akkoriban a pesti, vagyis jobban mondva az új-bécsi part várva-várt vendége.

A viza óriási hal. Kilenc méterre is megnő. A Fekete-tengerben lakik, de tavasszal, az ívás idején vándorútra kél. Nászútra csapatostul jön fel a Dunán. Erre mifelénk ma már a kisebbje is ritkaságszámba megy. De a XVIII. században még néha Pozsonyig is felúszott a Fekete-tengerből a viza. Közülök fogtak már 14 mázsás vizanőstényeket is. Volt rá eset, hogy ilyen nehezebbekben négyszáz kilogramm ikrát találtak.[2])

Évszázadokon keresztül a vizahalászat jogáért harcoltak egymással olyan elkeseredetten a pesti polgárok és a margitszigeti apácák. A viza megérte a háborút, mert húsa, ikrája egyaránt ízletes; úszóhólyagjából kitünő enyv készül és zsírja olajat ad. A viza azért úszott fel a pesti Dunába, hogy itt helyezze el rengeteg ikráját a Duna medrében. Annak is meg van a magyará-

[1]) Budapest története. II. kötet. 595. oldal.

[2]) *Brehm Alfréd:* Az állatok világa. Egy kötetben. Átdolgozta Rapaich Raymond.

zata, hogy miért jött a viza Pestre, miért kedvelte az új-bécsi[1]) partokat. Ehhez tudni kell, hogy jóval a Margitszigettől északra, a Rákos-pataknak Ördög-árok nevű Dunába ömlő ága torkolatával szemben volt a Dunában egy kis sziget, aféle homokzátony, mely csak nagyon alacsony vízálláskor bújt ki a folyóból. Melegforrások buzogtak belőle.[2]) Nos, e meleg források miatt kedvelték a vizák az új-bécsi partokat. Seregestől lepték el a Margitsziget vidékét és a forró vizet árasztó homokzátony tövében rakták le ikráikat. Az új-bécsi és jenői halászok számára minden tavasszal gazdag aratást jelentett a Fekete-tengerből érkező vendégek megjelenése. De ezeknek a fényes eredményeknek igazi haszonélvezői a margitszigeti apácák voltak. Övék volt a halászati jog. Ők voltak urai Új-Bécsnek és Jenőnek.

Számunkra már csak az emléke maradt meg a régi nagy vizafogásnak. A viza már csak nagyon ritkán jön fel Pestig, de ma is Vizafogónak nevezik a pesti Dunapart ama szakaszát, mely a Révész-utcától a Rákos-patak torkolatáig húzódik. A századok során azonban nemcsak a viza tűnt el, de eltűnt a régi Bécset Új-Bécstől elválasztó nagy árok is, mely egykor annyi bonyodalomnak volt felidézője. Mikor Lotharingiai Károly seregei bevonultak Budavárába, már híre-hamva sem volt a nagy ároknak. A másfélszáz esztendeig tartó török uralom alatt Bécs, Új-Bécs és Jenő határvonalai lassacskán elmosódtak, majd teljesen megszűntek. A három terület egyetlen nagy pusztasággá olvadt s amikor a török otthagyta Budavárát : már senki sem tudta, hol végződött az egyiknek, hol kezdődött a másiknak határa. Elfelejtették a földek egykori neveit is. De kihaltak a nyúlszigeti apácák is. Csak a per nem halt meg és százötvenesztendős szünetelés után újult erővel támadt fel.

Nem egészen tíz esztendővel Budavár visszafoglalása után Pest város tanácsa már megindítja az akciót határai kiigazítása érdekében. Azon mesterkedik, hogy mire megszerezheti a királyi levelet régi jogaiba, szabadalmaiba és szabad királyi városi rangjába való visszaállításáról, akkorára már hivatkozhassék rá, hogy a mai Lipótváros területe és Kőbánya a török uralom előtt is Pest város birtoka volt. Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesített vármegyék alispánja, Sötér Ferenc 1695. szeptember 26-án tartotta meg a határkiigazítási tárgyalást. A jegyzőkönyv szerint a tárgyalásban résztvevők a Duna mellett, a köznyelven Csigás-sziget, más néven Sabán-sziget felső vége irányában fekvő határkőnél kezdték meg a határjárást és a határkő lerakását.[3]) E határkőnél a pesti és káposztásmegyeri határ találkozik.

[1]) Ma Vizafogó-dűlő a neve.

[2]) A XIX. század eleji térképeken »Badhaufen, Warmerquelle néven szerepel. Római korból való épületromok hevertek rajta, miből arra következtetünk, hogy alacsony vízálláskor már a római időkben is fürödtek a kis szigeten. Egyébként a mult század ötvenes éveiben a Duna szabályozásakor az egészet kikotorták, hogy ne zavarja a hajók járását. Azóta a melegforrások vize használatlanul ömlik a Dunába.

[3]) A latin nyelvű jegyzőkönyvet *Römer Flóris:* A régi Pest című munkájának 238—240. oldalain közli.

A Csigás- vagy Sabán-sziget azonos a mai újpesti szigettel. A határkő pedig közvetlenül Újpest alatt, az országút mellett állott. Innen indult el a határjáró társaság és körülbelül a mai állapotnak megfelelően határozta meg Megyer, Palota és Szentmihály határait. Kétségtelen, hogy a határjáróbizottság elnöke: Sötér Ferenc alispán nagy megértést mutatott Pest város érdekeivel szemben. Pest város tanácsa ezért hálából minden időre minden városi teher alól mentesítette az alispán Váci-utcai házát.[1])

A határjáróbizottság tehát Pest város birtokának mondta azokat az egykor Új-Bécs néven ismert földeket, melyek miatt Pest annyit pereskedett a margitszigeti apácákkal. De a határjárás sikere csak kezdete volt a pesti magisztrátus mozgalmának. A nehezebbje csak azután következett, mert a városi tanács nagyon jól tudta, hogy ez a kényes ügy csak akkor kerül nyugvópontra, ha majd a városnak adandó privilégium-levélben maga a császár mondja ki, hogy az egykoron Új-Bécs néven ismert föld csakugyan Pest város földje és nem másé. Pest város derék, bölcs és körültekintő szenátorai[2]) tehát nagy óvatossággal indítják meg az előkészítő munkát a privilégium-levél megszerzése érdekében. A város főpennaforgatójára, Mosel Antal János szindikusra bízták a haditerv kieszelését és végrehajtását. 1701-ben megbízólevelet adtak a szindikusnak a szabadalmak és kiváltságok kieszközlésére, továbbá arra, hogy a városi birtokok és telekkönyv dolgában az új szerzeményi bizottsággal tárgyaljon és megállapodást kössön. De Mosel még arról is kapott írást, hogy költségeit a tanács megtéríti és fáradozásaiért jutalomban részesül.

A szindikus mindenekelőtt írásba foglalta a város kívánságait.[3]) Ennek az írásnak mindjárt az első pontja arról szól, hogy a bécsi magyar új szerzeményi bizottság előtt ki kell mutatni, mekkora Pest város területe, illetve birtoka; kimutatandó, hogy ennek igazgatása már több, mint 200 év óta a várost illeti. Külön kiemelendő, hogy a város tulajdonához tartozik két birtok is, az egyik Szent László, a másik Burgundia nevű. »Hogy a város az őt illető jószágok birtokában ne zavartassék és azt el ne vitassák tőle, a szabadalmak megerősítése alkalmából ezen birtokokról külön kegyes rendelkezésnek kellene történnie a város érdekeinek biztosítására.«

A szóbanforgó két birtok közül az egyik Burgundia. Ezalatt Kőbányát kell érteni. A másik Szent László-puszta. E név mögött viszont az egykor Új-Bécs néven ismert pusztaság rejtőzik. Vajjon honnan szedte Mosel uram,

[1]) Ez a ház a mai Váci-utca 11. számú ház helyén állott. (Váci-utca és Régiposta-utca sarok.)

[2]) Pest vármegye 1695. évi határjárási jegyzőkönyvében: »Egregiorum prudentium et circumspectorum Duorum Senatorum«-nak címezi Pest város tanácsát.

[3]) Puncta von der Statt Pest in folgenden verschiedenen derer angelegenheiten ondt Beschwerden auf Wien zur hoh. löbl. Hoff Cammer Commission einzureichen. — Eredetije a székesfővárosi levéltárban a fogalmazások könyvében. Schmall Lajos szószerint közli: »Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez« című munkája I. kötetében.

hogy Új-Bécsnek Szent László a neve : nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy egy Mátyás király korabeli oklevél szerint a Rákospatak torkolata táján csakugyan feküdt egy Szent László nevű falu[1]). Tehát körülbelül Jenő tájékán, vagy a Rákos-patak északi, a mult század eleji térképeken Schleifergraben néven szereplő ágának torkolatánál feküdt Szent László, mely — úgylátszik — Mátyás idejében már nevet adott a Pesttől északra a Dunapart mentén húzódó pusztának.[2])

Amint látjuk a pesti magisztrátus óvatosan és nagy körültekintéssel igyekezett elérni célját, nehogy szándékait idő előtt észrevegye az ellenfél. Így történt azután, hogy törekvéseit siker koronázta. I. Lipót 1703. október 23-án írta alá a kiváltságlevelet, mely szabad királyi városi rangjában visszahelyezi Pestet ; régi jogaiban és szabadalmaiban pedig megerősíti. A privilégium-levél ezenkívül megerősíti Pest városát Szent László és Burgundia birtokában.

Pest város tehát végül túljárt az apácák eszén. Bár Szent László néven, övé lett Új-Bécs és a császári írás birtokában most már joggal hihette, hogy nincs az a hatalom, mely Új-Bécset elvehetné tőle. Azonban nem így történt. Egy napon megjelentek a színen a Pozsonyban lakó klarisszák, kik száz évvel azelőtt hajlékot adtak a földönfutóvá lett, koldulásból éldegélő egy-két margitszigeti apácának, az utolsóknak, kik nem pusztultak el a bujdokolás alatt. A pozsonyi klarisszák azzal állottak elő, hogy V. Pál pápa és II. Mátyás kedvezéséből a kihalt nyúlszigeti apácák jövedelmeinek és vagyonának ők az örökösei. Engedelmet kértek a császártól, hogy Budán letelepedhessenek, klastromot építhessenek, hogy onnan a margitszigeti apácáktól örökölt budakörnyéki jószágaik kezelését intézhessék. Huszonnyolc évvel Budavár visszafoglalása után a poszonyi klarisszák meg is jelentek Budán. Berendezkedtek a mai belügyminisztérium helyén a ferencesek szomszédságában épült klastromban és elfoglalták a Margitszigetet, továbbá birtokba vették Borosjenőt, Piliscsabát, Ceglédet és Üröm falut. Első dolguk az volt, hogy Pest-Pilis vármegyénél tiltakoztak az ellen, hogy a pestiek a Margitszigeten vadászhassanak. Majd 1708-ban egy mázsa Pozsonyba szállítandó vizáért egy évre bérbeadták Kurz Ignác udvari kamarai tanácsosnak az egész Margitszigetet.

[1]) Beliczky János említi »Száz év a pesti határ életéből (1663—1756)« címen a Tanulmányok Budapest multjából, IV. kötet, 149. l. megjelent dolgozatában. Az irat eredetije található a jászói konvent hiteles levéltárában őrzött protocollum antiquum (A) 23. lapján. Az 1480-ban kelt oklevél szerint Szent László a Rákos-patak torkolata táján feküdt. A székesfővárosi levéltárban másolatban meg van a Budapest székesfőváros történetére vonatkozó oklevélmásolatok között.

[2]) Egyébként a mult század negyvenes éveiben Fényes Elek, Magyarország geográfiai szótára« 14 Szent Lászlót sorol fel, még pedig 8 falut és 6 pusztát. Csak Somogyban és Zalában van 4—4, Pest megyében 2. A Pest megyeiek közül azonban egyik sem azonos azzal, mely Mátyás király korában a Rákos-patak torkolatánál terült el.

A végleges berendezkedés után az apácák megkezdték az előkészületeket a nagy perhez, mellyel el akarták perelni Új-Bécs területét Pest városától. Először valószínűleg tapogatóztak az illetékes helyeken, várhatnak-e kedvező eredményt? Nem kár-e a költségekért? Végül mégis csak a per mellett döntöttek. Matthey mérnökkari kapitánnyal megrajzoltatták Pest környékének és az egykori Új-Bécs területének helyszínrajzát.[1]) Hogy azután milyen fórumokat járt meg ez a per, nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy 1738-ban került az ügy a Hétszemélyes Táblához, mely sok-sok tanukihallgatás után 1752-ben keresetével elutasította az apácákat. Ez az ítélet amellett bizonyít, hogy a klarisszák nem tudták bebizonyítani, hogy II. Mátyás király őket tette volna meg a nyúlszigeti apácák rendjének örökösévé.

Pest tehát véglegesen megnyerte a pert. Új-Bécs a városé maradt. Most már semmi akadálya nem lett volna, hogy a Váci-kaputól északra húzódó területen is meginduljon az építkezés. De nem indult meg, csak József császár halála után.

A pesti külvárosok.

Mikor 1740-ben Mária Terézia trónra lépett, kicsiny város volt akkor még Pest; kicsiny és falusias külsejű. A mai Belvárost — ez volt a régiek egész Pestje — egy-egy körbástyában végződő patkóalakú kőfal ölelte hozzá a Dunához. Széles és mély, de száraz sáncárok gyűrűzte körül a város falát. E falak közé szorítva élte a maga igénytelen életét a régi Pest. Észak felől a Váci-kapun; dél felől a Kecskeméti-kapun, kelet felől a Hatvani-kapun keresztül jutott ki az ember a városból. Az országutak a városkapukhoz vezettek. Ezeken jöttek-mentek az egész országból Pestre sereglett vásárosok és a két Táblára igyekvő ügyes-bajos emberek. Túl a város falán keletről és délről szántóföldek, legelők, kertek, majorságok terültek el. Észak felől a Duna mentén széles sávban homokpusztaság húzódott; míg a mai Városliget és környéke — melyet akkoriban Ökör-dűlőnek, Ochsenried-nek neveztek — sással, náddal benőtt mocsaras vidék volt.

1720-ban még csak 375 házat írtak össze a pesti falon belül, de már 1733-ban 606-ot tartottak számon, míg a falon kívül 113-at, ami azt mutatta, hogy Pest város falain kívül a kapuk előtt elterülő földeken is megkezdődött lassacskán az építkezés. Egyidejűleg a szántók és legelők jórésze majorokká, szőlőkké és kertekké alakult át. 1741-ben a külsőségeken már 240 ház állott, amikor a tanács váratlanul megtiltja, hogy a város falain kívül házat építsen a polgárság, amíg a falakon belül építésre váró üres telek akad. A tilalomnak az az oka, — mondja a tanács 1741 áprilisában hozott határozatában — hogy a kerti házak számának elszaporodásából arra lehet következtetni, hogy a város gazdagabb lett, megnőtt és külvárosa támadt. Már pedig nem kívána-

[1]) Eredetije az Országos Levéltárban. Fényképmásolatát közli Beliczky János »Adatok Budapest koraközépkori helyrajzához« című tanulmánya mellett.

tos a kerti házak szaporításával táplálni ezt a téves hiedelmet, mert a város terjeszkedése és látszólagos gazdagodása alapul szolgálhat az adók felemelésére. Aki tehát építkezni akar: építkezzék a belső városban.

A polgárság azonban nem hagyta ennyiben a dolgot és tiltakozott a tanácsnak az építkezést korlátozó határozata ellen. Kifejtette, hogy most már nem lehet megakadályozni, hogy Pestnek elővárosa támadjon, mert a falakon kívül már 240 ház áll. De különben is: a falakon belül drágák a telkek és a viszonyok alkalmatlanok a belső városban való építkezésre. Viszont a kertekben és majorokban szükség van az épületre. A kertet ugyanis nem lehet őrző nélkül hagyni, mert különben ellopkodják a termést. A csősznek pedig lakás kell, melynek fedele alatt az időjárás viszontagsága ellen védelmet talál és éjszakára kipihenheti magát.

Egyébként a magisztrátus nem ok nélkül félt az adóemeléstől. Akkor kezdődtek Mária Terézia örökösödési háborúi és a háborúhoz pénz kellett. A városi tanács jól sejtette, hogy a háborús költségeket végeredményben megint csak a városi polgárságnak és a szegény népnek kell majd megfizetnie. De a tanács tilalmának más oka is volt. A magisztrátus és vele együtt az akkori idők törvényhatósági bizottsága: a »választott polgárság«, latin nevén a centrum viratus, a közlegelőt féltette a kertészkedő zsellérek és a majorságok elszaporodásától. Minden darab szűzfölddel, melyet felszántott az eke és minden újonnan támadt majorsággal kisebb lett a közlegelő. Pedig legelő dolgában nagyon szűkében volt a város.

A külsőségeken megtelepedett zsellérekkel különben is kurtán bántak Pesten. Így például 1755-ig külvárosi zsellér nem kapott polgárjogot, később is csak kivételesen kapott, de azzal a megszorítással, hogy bort nem mérhet. Bormérési jog nélkül pedig nemigen pályáztak polgárjogra már csak azért sem, mert drága volt a taksája. Pestvárosi 12 forintot (ha polgár fia volt, csak 6 forintot) fizetett a polgárjogért; a külvárosi pedig 1768 óta 32 forintot fizetett. Igaz ugyan, hogy ebből 20 forint a kórházi alapra ment.

Egyébként a külső város kialakulását, fejlődését csakugyan nem lehetett megakadályozni. A falakon kívül szaporodtak a házak abban az ütemben, amint szaporodtak a kertek, szőlők és majorságok. Ezekből a kertekből és majorságokból lesz néhány évtized mulva a Teréziaváros, meg a Józsefváros. Érthető, hogy elsőnek a Teréziaváros és a Józsefváros alakul ki, mivel ugyanis Mária Terézia trónraléptéig pörös föld volt úgy a mai Lipótváros területe, mint a Kecskeméti-kapu előtt elterülő földek.[1]) Ennélfogva Pest csak kelet felé terjeszkedhetett, a kerepesi országút két oldalán elterülő mezők, szántók népesültek be először. Itt támadtak az első majorságok, itt építették az első kültelki házakat és templomokat. 1733-ban Pintér Mátyás téglavetőmester személyében már elöljárót is kapott az új városrész, sőt 1753-ban már külön

[1]) Az északi részre tudvalevően a klarisszák, a délire Grassalkovich Antal kamarai elnök tartott igényt.

bírája van a felső külvárosnak (a későbbi Terézvárosnak) és külön bírája a Lerchenfeld-Vorstadt-nak (a későbbi Józsefvárosnak). A két bíró, kiknek 12—12 forint az évi fizetésük, két-két esküdttel dolgozott. Az esküdteknek viszont egyenkint 6—6 forint az évi fizetésük. 1735-ben már egy mészárszéket is engedélyezett a külvárosnak a pesti tanács.[1]) 1772-ben a pesti tanács egy-egy közbiztonsági komisszáriust szegődtetett a felső és alsó külvárosba. 1777-ben pedig a felső külvárost a királynőről Terézia-külvárosnak, az alsó külvárost pedig a trónörökösről: József külvárosnak nevezi el a lojális magisztrátus. Ugyanazon év végén külön plébániát kap a Terézia-külváros is, a József-külváros is.

Ilyen volt Pest a XVIII. század derekán. Egyszerre azután rájöttek a pestiek, hogy kicsiny a város, a falak fojtogatják az életet, mely a Duna felől, meg a városkapukon: a Váci-, Hatvani- és Kecskeméti-kapun keresztül próbált kiszabadulni börtönéből. Különösen a folyton gyarapodó, népesedő országos vásárok idején látszott meg, milyen kicsiny Pest városa, amikor tömérdek ember, helybeli és idegen vásáros csődült a Szentháromság-térre (ez volt a neve a városháza előtti vásártérnek). De ellepte a nép a Sebestyén- és a Hal-teret; a Rózsa-teret meg a Ferenciek-terét is, ellepte a Kecskeméti-utcát, meg a Hatvani-utcát is és évről-évre jobban szembe tűnt, hogy a Városház-tér meg a többi tér milyen kicsiny az egyre növekvő vásárosok befogadására. Épen azért már Mária Terézia uralkodásának utolsó harmadában felvetődött a gondolat, hogy le kellene bontani Pest város falait, hogy a Váci-kapu előtt elterülő homokon a későbbi Lipótváros területén kellene helyet csinálni az országos vásároknak. Már akkor szóbakerülhetett a magisztrátusban, meg a választott polgárság körében, de alighanem a királyi kamaránál is, hogy célirányos lenne, ha Pest város a Váci-kaputól északra elterülő homokos terület egy részét házhelyekké parcellázná és eladná a polgárságnak. Elsőbb 1772-ben kísérleteztek telkek értékesítésével. Akkor nem lett a dologból semmi, mert a polgárság négyszögölenkint mindössze csak 2 forintot kínált a házhelyekért. A terv azonban, melyből Mária Terézia idejében nem lett valóság: II. József uralkodása alatt egyre sűrűbben és követelőbben jelentkezett.

A pesti vásár.

Néhány kincstári épület, a harmincadhivatal, a sóhivatal és később a cs. k. dohánybeváltó raktárai: ezek voltak az első épületek a későbbi Lipótváros hátán. Mindjárt a Váci-kapu előtt, a mai Vörösmarty-tér északi végében, meg a Dorottya-utca helyén terpeszkedtek ezek az épületek. Amint nőtt a forgalom, azonképen nőttek és szaporodtak az állami raktárházak is. A forgalom viszont már elég számottevő lehetett a XVIII. század derekán is.

[1]) *Schmall Lajos:* Adalékok stb. I. kötet, 9. oldal.

Ezt mutatja, hogy körülbelül a mai Eötvös-tér 2. számú házának telkén 1755-ben Szent János tiszteletére kápolnát építettek. Reggelenkint misét hallgattak a kápolnában a só- és vámhivatalnokok. Szent Jánosnak ma is e ház udvarán álló szobra ebből az időből maradt ránk.[1]) Érthető, hogy a Duna mellé építették a raktárházakat és a harmincadhivatalt, hiszen itt kötöttek ki a délről és északról jövő, árukkal megrakott hajók. A szomszédban[2]) állott a hajóhivatal és 1767 óta a Kishíd-utca[3]) Duna felőli végébe kapaszkodott a Budára átvezető hajóhíd is. A hajóhíd elődje afféle komp volt ; repülőhídnak nevezték. Kisebb forgalomnál ez is megfelelt. Mikor azonban megnőtt a forgalom, a repülőhídat állandó híddal cserélték fel. Húsz esztendeig szolgált a Kishíd-utcai állandó hajóhíd, de akik használták, hamar rájöttek, hogy rossz helyre építették. A hídnak az volt a főhibája, hogy akik a váci országútról igyekeztek hozzáférkőzni, csak kerülővel, a Váci-kapun át és a szűk Kishíd-utcán keresztül juthattak hozzá, mert a rövidebb utat elzárta az északi városfal dunai végében, a nemrég lebontott Angol királynő helyén álló bástya.[4]) E miatt különösen a marhakereskedők panaszkodtak. Mikor azután II. József uralkodása idején felvetődött a gondolat, hogy az országos sokadalmak számára Pest falain kívül kell új vásárteret keresni, a hajóhidat is elköltöztették régi helyéről a városfalon kívülre, a mai Deák Ferenc-utca végébe. 1787-ben az egyik budai ujság[5]) márciusi száma már arról számol be, hogy az átépítés munkálatai szépen haladnak. »Buda és Pest összeköttetésének megújítása és e városok és az egész ország kereskedelmének előmozdítása érdekében Falk kamarai adminisztrátor minden igyekezetével azon van, hogy a dunai hajóhidat elkészítse, — írja a lap. A dereglyék jórésze már horgonyra van erősítve és a többi elhelyezésén is szorgalmasan dolgoznak. Néhány nap alatt teljesen befejezik a munkát, amiért bizonyára hálásak lesznek azok, kik a pesti országos vásárt meg akarják látogatni«.

A hajóhíd — Pest és Buda közös tulajdona — rendesen 46—47 dereglyén pihent. Hossza 240 bécsi ölet tett ki, a két szilárd parti hajóláb beszámításával; szélessége pedig négy öl és négy láb. A híd közepén volt a kocsiút, melyen két terhes szekér kényelmesen elmehetett egymás mellett; két oldalt pedig kettős korlát között haladt a gyalogjáró. Bár egyszerű a szerkezete, mégis nagyon szilárd alkotmány volt a hajóhíd. Hatalmas parti lábait és óriási vasmacskáit még az idegenek is megcsodálták. A híd két végén városi katonák őrködtek, kiknek az volt a tisztjük, hogy »az avatatlan idegeneket szerényen figyelmeztessék«, hogy a gyalogosok csak a híd két szélét használhatják. A hídfőnél fekete táblán fehér betű hirdette a szabályt, hogy gyorshajtás és

[1]) *Romhányi István :* A dunaparti Szent János-kápolna szobra. Historia, I. évfolyam, 1. f.

[2]) Mária Valéria-utca 5—7. szám.

[3]) Ma Türr István-utca.

[4]) Északi rondella volt a neve.

[5]) Ungarische Staats- und Gelehrtennachrichten.

lovaglás tilos. Hogy a híd a Duna árjának jobban ellentállhasson, félhold alakot adtak neki. Nagyon körülményes volt a hajók áteresztése. Ez a művelet az országos vásárok idejét kivéve mindig a kora reggeli órákban történt. Egyébként a hajóhíd forgalma igen nagy volt s bár a nemesek, a közhivatalnokok, katonák és a két város polgárai hídvámot nem fizettek : a hídbérletet mégis nagyon jó üzletnek tartották. A hídbérlők mind meggazdagodtak, noha a két városnak tekintélyes árendát kellett fizetniök s e mellett jelentékeny volt a karbantartási költség is.

A hajóhíd forgalmának főtáplálója a messzi földön híres pesti vásár volt. Közeli s távoli vidékekről tömérdek ember csődült ilyenkor Pestre. De jöttek nemcsak a két hazából, hanem eljöttek a törökországi görög, cincár, albán kereskedők ép úgy, mint az osztrák örökös tartományok kereskedői, gyárosai, marhatőzsérei és lókupecei is.

Szerencsés földrajzi adottságainak, központi fekvésének és a Dunának köszönheti Pest, hogy a vásárai olyan népesek és jelentősek voltak.[1]) Terményeit és marháját ide hozta a vidék ; itt szerezte be állat- és nyersanyagszükségletét Bécs és az örökös tartományok kereskedője és gyárosa. Magyarország és a Balkánországok számára Pest volt az osztrák és német iparcikkek fő elosztópiaca. Így azután érthető, hogy a pesti országos vásárok jelentősége szinte évről-évre nőtt. A pesti parton kötöttek ki a Bécs felől, meg Belgrád felől érkező áruval megrakott hajók, melyekből — mint egy XVIII. századbeli történetíró mondja — országos vásár idején a pesti part mentében olykor annyi feküdt horgonyon, hogy egy óráig is eltartott, míg végére ért az ember. De Pest nemcsak a Dunának volt kikötővárosa, hanem — mint Lyka Károly mondja — kikötővárosa annak a nagykincsű tengernek is, melyet Alföldnek neveznek.

Mária Terézia örökösödési és hétéves háborúja idején nagyot lendült a pesti piacon a török portékákkal való kereskedelem. Azután meg a hadi szükségletek egy részét is itt fedezték. Ebben az időben a pesti kereskedelem jóformán egészen az úgynevezett görög kereskedők kezében volt. A pesti német kereskedők nem győztek panaszkodni rájuk. Azt mondták róluk, hogy a kereskedésre legalkalmasabb helyiségeket mindet ők foglalják le. A városban a legfőbb útvonalak mentén, a kapuk mellett van a boltjuk. A Sebestyéntéren például csak görög kereskedőknek van boltjuk. Régebben csak a Szerb-utcában voltak házaik ; ma minden eladó házat a görögök vesznek meg. A boltbéreket is túlfizetik, nehogy valahogy más kezébe jusson a bolt. Egyébként akkoriban görögnek nevezték a görögországi görögökön kívül a görög nem egyesült vallású szerbeket, macedóniai cincárokat és albánokat is. Az 1770. évi hatósági összeírás szerint már 130 görög keleti vallású kereskedő lakott Pesten. De ha ehhez hozzászámítjuk a 46 üzlettársat, a 110 segédet és

[1]) A 4 pesti országos vásár : József-napi (március 19-én kezdődött) ; Medárd-napi (június 8.) ; János fővétele (augusztus 29.) és Lipót-napi vásár (november 15-én).

26 inast is, akkor már 312-re nő a számuk.[1]) Főképen szerb árukkal, nyers- és kikészített bőrökkel, gyapottal, gyapotfonallal kereskedtek, de hoztak a Balkánról jócskán cukrot, kávét, dohányt és déligyümölcsöt is. Az úgynevezett görög kereskedők mellett szép számmal voltak itt olasz árukkal (citrommal, olajjal, fügével) kereskedő krajnaiak is.

1763-ban a hubertsburgi békével véget ért a hétéves háború és az osztrák kereskedelem sietve igyekezett visszaszerezni a háború alatt elvesztett piacait. Az osztrák gazdasági tanács már 1754-ben szétküldte szakértőit Európa piacaira, hogy tanulmányozzák a gazdasági viszonyokat és nyomozzák ki, milyen lehetőségek mutatkoznak az osztrák kereskedelmi és gyáripari cikkek elhelyezésére. Tanulmányútja során így került Pestre 1755-ben gróf Haugwitz Ottó, Mária Terézia kedves államminiszterének a fia és Procop Lajos, a brünni gyáriparügyi hivatal felügyelője. Ép a Medárd-napi vásárra érkeztek és érdekes jelentésükből megismerjük, hogy milyen is volt akkoriban a pesti vásár. Nagy sokaságot, rengeteg vevőt és eladót találnak a városon kívül tartott vásáron. A sokadalomban katonai őrjáratok vigyáznak a rendre. Növelte a vásár forgalmát, hogy a két főtörvényszék is ilyen időtájt tartotta üléseit, ami sok nemest hozott Pestre. A messzi környék kereskedői is a pesti vásáron szerzik be portékáikat. Különben találni itt mindent, ami magyar városokban kelendő — mondja a jelentés. — Többi közt mindenféle svájci selymet, különösen pedig félselymeket és félgyapotot. Sok lovat hajtanak fel a pesti vásárra, még pedig sok szilaj lovat a puszták méneseiből, de nagy a szarvasmarhaállomány is. Olcsó itt a jószág. Tízezer mázsánál több macedóniai gyapjú várja a vevőt. 26 forintra[2]) tartották mázsáját (egy bécsi mázsa 56 kilogramm). Azért ekkora az ára, mert ha a pesti vásáron el nem kél, viszi tovább Szászországba, vagy Sziléziába. A gyapotkészlet is nagy. Mázsáját 28 forintjával kínálják. Leveles dohány néhány ezer mázsa lehetett. A közönségesnek 3 forint, a jobb minőségűnek, az úgynevezett rácdohánynak 3 és fél forint volt mázsája. Bámulatos, hogy mennyi nyersbőrt hordtak össze. Az ökörbőr párját legalább 5—6 forintért adták és legalább 5—6 ezer darab volt belőle. Tehénbőr is lehet 4—5 ezer darab s párja 2 forint 16 krajcártól 2 forint 30 krajcárig menő árakon kelt el. Kecskebőr körülbelül 15 ezer darab várt vevőre s 5—6 forintjával kelt el száza. Úgy látszik azonban, hogy döglött állat bőrét sokat kevertek közéje. Sok a török portéka is: vörös, sárga, fekete, fehér szattyán tíz darabból álló csomagokban. A nagyobb fajtának 13 forint, a kisebb fajtának 8 forint az ára. A fonott gyapotból a finomabbnak fontja 25 garasával, a közepese 1 forintjával és a közönséges 16 garasával; vörös bagazia, vagy török posztó 7 és fél rőf hosszú és $^{11}/_{10}$ széles darabokban

[1]) *Gárdonyi Albert:* Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században. Historia, 3. évfolyam.

[2]) Egy forint mai pénzben 2·44 aranypengő; egy krajcár=4·06 aranyfillér. Egy garas (3 krajcár)=12·3 aranyfillérrel.

2·6, vörös török fonal fontja a fonal finomsága és színe szerint 20—30 garasával; levantei kávé okkája (2 és ¼ bécsi font) 2 frt 16 kr; arabs tömjén okkája 2 és ¼ forintjával; füge 12 krajcárért; rozs 12 krajcárért; nagyszemű mazsola 16 krajcárjával, datolya 18 krajcárjával; faolaj 27 krajcárért; soldán nevű levelek okkája 1 forint és 8 krajcárért kelt el.[1])

Ilyen a pesti vásár a XVIII. század közepén. 1737-ben megjelent könyvében Bél Mátyás[2]) még csak a marhavásárt emeli ki, de egy angol utazó: Townson, — ki 1793-ban járt Pesten — már a lóvásárt tartja a legfontosabbnak. Ugyanabban az esztendőben járt itt egy német utazó is, gróf Hofmannsegg, ki már a lipcsei Messevel méri össze a pesti vásárt. De hogy mit jelent a pesti vásár, arra leghívebben válaszol 1787-ben a Helytartótanácshoz intézett jelentésében Almásy Pál, a Pest megyei kerület kormánybiztosa. Azt mondja, hogy Pest kereskedelem tekintetében kerülete középpontja. Fekvésénél fogva azonban, de meg azért is, mert Pest központja Magyarországnak: természetes hivatása van rá, hogy a jövőben Magyarországnak az örökös tartományokkal, a tengerparttal, valamint a Törökbirodalommal szomszédos országokkal folytatott kereskedelem csomópontjává legyen.

Almásy Pál jelentésében képet fest Pest kereskedelméről is. Elmondja, hogy Pest városa jelentékeny gabonakereskedelmet folytat a Dunán, Mosonyon át Bécs és Ausztria ellátására. Ezenkívül nagymennyiségű gubacsot, dohányt visz ki (a dohányt részint abbaldonak).[3]) Azután kivisz külföldre — de már kisebb mennyiségben — sok viaszt, sok gyapjút és némi ruhaneműt Törökország felé. A pesti vámhivatal 1785. évi feljegyzései szerint a kivitelre bejelentett áruk értéke 385.833 forint volt. Az idegen országokból és a német örökös tartományokból hozott és ugyancsak a pesti harmincadhivatalnál 1785-ben Magyarországban elosztandókként bejelentett áruk értéke 745.518 forint. Ebből 475.623 forint az örökös tartományokból behozott árukra esik. Főbb behozatali cikkek: pamutgyártmányok, kávé, kalmárárú, vas, ruhaneműek, szőrmeáruk, vörös posztó, mindennemű gyapjúkelme, cukor, igen sok vászon, sok selyemárú és selyemszalag. Ebben a kimutatásban nincsen benne az a rengeteg marha, melyből Pesten keresztül tömérdeket hajtanak úgy az örökös tartományokba, mint Németországba. Így azután a viszonyokkal ismerősök Pest egész kereskedelmi forgalmának az értékét mintegy 3,766.592 forintra teszik.

Ezek a számok azonban csak arról tájékoztatnak, hogy hozzávetőlegesen mekkora lehet a pesti vásárok forgalmának az értéke. De nem mondják meg,

---

[1]) A két szakértő jelentését dr. Fournier Ágost, az Archiv für oesterreichische Geschichte 1887. évi kötetében közölte. Az egykorú jelentést Karlovszky Andor bő kivonatban ismerteti a Magyar Gazdasági Szemle 1897. évfolyamában.

[2]) Notitia Hungaria N. III. 110. l.

[3]) Abbaldo volt az osztrák dohány-egyedárusági bérlet neve.

hogy mennyi ember vett részt ennek a forgalomnak a lebonyolításában. Más szóval mekkora lehetett egy-egy pesti vásár emberforgalma.

Erre is van tájékoztató számadatunk. A Magyar Kurir 1790. október 1-én megjelent száma azt írja, hogy ebben az esztendőben a Medárd-napi pesti vásárra csak vámfizető kocsi 12.735 érkezett.[1]) Ha azt vesszük, hogy minden vámot fizető szekéren a kocsison kívül legalább egy vagy két utas ült és csak minden harmadik kocsi elé négy ló volt fogva, már akkor is pesszimisztikus számítással 30 ezer idegen és 30 ezer ló jöhetett a vámot fizető szekerekkel Pestre a Medárd-napi vásárra. Pedig ebben a számban nincsen benne a gyalogszerrel érkező rengeteg ember, nincsen benne a portékával megrakott vásári hajók személyzete sem. Azután tudni kell, hogy II. Lipót a vásár idejére hívott össze országgyűlést Budára, hova lovasbandériumtól kísért négyes vagy hatos fogatú hintókon érkeztek a követek. Ez nincs mind benne a vámot fizető szekereken érkezett vásárosok számában. Ebben az időben pedig az állandóan Pesten lakó idegenekkel együtt 25 ezer lelket számlált Pest városa.[2]) A Medárd-napi pesti vásáron tehát a népesség lélekszámánál jóval nagyobb tömeg, valamint körülbelül 14 ezer kocsi és legalább 30—33 ezer ló szorongott 1790-ben a kőfallal körülkerített mai Belváros levegőtlen, szűk utcáin a Medárd-napi pesti vásár idején. Ezeket az utcákat ellepték a vásárosok sátrai, a szekerek, a portékák és az emberek, mert ilyenkor az utcán van a város apraja-nagyja.

Tudni kell azt is, hogy a vásárosok a Váci-utcán, mely akkoriban a Váci-kaputól csak a mai Apponyi-térig terjedt, meg a Híd-utcán, vagyis a mai Türr István-utcán ütötték fel sátraikat a vásáros kereskedők. Természetesen vásárosokból azért jutott máshová is. Tele volt velük a Városház-tér, a Kecskeméti, és Úri- (Petőfi Sándor-) utca is, meg a terek és mellékutcák is. A baromvásár, meg a parasztpiac az Országúton, a mai Károly-körúton foglalt helyet, még pedig a város fala mentén a Deák-tértől egészen a Kecskeméti-kapuig, főként pedig a Hatvani-kapu előtt és a Kerepesi-út két oldalán (Rákóczi-út) táborozott.

Ez bizony tűrhetetlen állapot volt, amelyen változtatni kellett.

Az Újépület.

Már Almásy Pál kerületi biztos jelentéséből is kiviláglott, hogy Pest számára a falakon kívül nagyobb vásártérről kell gondoskodni, mert a város falain belül már nem fér el a vásár. Mielőtt azonban a vásártér kérdése megoldódott volna, előbb néhány más dolgot akart elintézni II. József. Az történt ugyanis, hogy 1783-ban meglátogatta Budát és Pestet. Ez alkalommal többi közt megtekintette a két város szociális intézményeit és a látottak nagyon

[1]) Bécsben 18 ezerre tették a vámfizető kocsik számát.

[2]) *Pásztor Mihály:* A hatvanesztendős 1879. évi XXVIII. törvénycikk.

felháborították. Az ott folyó gazdálkodás miatt nem győz kifejezést adni megvetésének. A lehető legrosszabb állapotban talál minden úgynevezett emberbaráti intézményt. A budai kórházban is rémes dolgokat lát, de amit a pesti kórházban tapasztalt, az példa nélkül való.[1]) Szigorú vizsgálatot rendel el a városi tanács ellen. Laczkovics pestmegyei alispán a vizsgálat vezetője és a bűnösöket megfosztják állásuktól.[2]) De nemcsak itt volt hiba, hanem a városi kassza sem volt rendben. Így azután érthető, hogy Pest város tanácsáról nem volt túlságosan jó véleménye a császárnak, amit az is bizonyít, hogy a királyi biztos minden szabály ellenére azzal a megokolással nevezte ki a magisztrátus tagjává és röviddel azután azért választatta meg bíróvá és bízta meg a fegyelmi vizsgálat alatt álló polgármester helyettesítésével Hülff Móric Bálint volt császári főstrázsamestert, mert »a tanács kebelében előfordult sikkasztások komoly reformokat tesznek szükségessé.«[3]) A császár erős kezű embert keresett, aki majd rendet csinál. Az erőskezű embert meg is találták ebben a kiszolgált katonában, aki abban az időben szinte elárasztotta II. Józsefet feljelentéseivel és panaszaival. Feljelentésében tehetetlenséggel, zsarolással, haszonleséssel és hasonlókkal vádolta meg a városi tanács tagjait. Ezeknek a vádaknak az adott súlyt, hogy — mint említettük — a királyi biztos ugyanakkor a tanács több tagja ellen sikkasztás miatt kénytelen volt fegyelmi eljárást indítani. Alig ült bele Hülff a bírói székbe, alaposan hozzálátott a rendcsináláshoz. Kaszárnyába illő nyersességgel igazgatta a tanácsot és a várost. Egyébként pedig — mint utóbb kiderült — neki is magafelé hajlott a keze.[4]) A választott polgárság ugyan az 1789. évi tisztújításkor a kellemetlen embert kibuktatta úgy a polgármesteri, mint a bírói székből, de azért Hülff Bécsben és a Helytartótanácsnál továbbra is megmaradt grata personának. Ennek meg is volt a magyarázata. A magisztrátusban Hülff Móric volt a felsőbbség bizalmi embere, akire mindig lehetett számítani. Azonkívül Hülff Móric csakugyan jóeszű ember volt, ki — mint később meglátjuk — hasznos munkát végzett a Lipótváros beépítése körül is. Egyébként Hülff Móric Bálint volt az, aki bírókorában a Váci-kaputól messze északra

[1]) *Marczali Henrik:* Magyarország története II. József korában. II. kötet, 418. l.

[2]) Érdekes, hogy Townson Róbert, a londoni orvoskollégium elnöke, ki 1793-ban, tehát tíz évvel később járt Pesten, azt írja a pesti kórházakról, hogy semmi jót nem mondhat róluk. Az egyetemi kórház ugyan kifogástalan (ez a mai Kossuth Lajos-utca és Semmelweiss-utca sarkán állott. Az egykori jezsuita-házat alakították át klinikává). Itt azonban csak 12—15 személy számára van hely. A városi, vagyis polgári kórház azonban — azt hiszi — a legrosszabb egész Európában. (Az egykori Zöldfa-utcai, ma Veres Pálné-utcai kórházat érti). Ha nem láttam volna, nem hinném el, hogy ilyen is létezik e városban. Épület, bútorzat, szolgaszemélyzet, szóval minden nyomorult, bűzös és piszkos. Egy kis dohos szobába nyolc ágy van betuszkolva. Az egyetlen ablak is be van csukva, pedig a hőség különben is elviselhetetlen volt.

[3]) *Schmall Lajos:* Adalékok Budapest történetéhez. II. kötet, 50. l.

[4]) Székesfővárosi Levéltár: 8707. Hülff Móric Bálint fegyelmi ügyében hozott ítélet. Közli Schmall Lajos idézett könyvében.

elterülő homokos földekből 17.807 négyszögöl városi területet odaajándékozott a kincstárnak. Ezen a területen kezdték építeni 1786-ban Canevale bécsi udvari építész tervei szerint azt a Neu-Gebäude nevű, később olyan hirhedtté vált épületmonstrumot, melyről II. József korában senki sem tudta, mi célja vele a császárnak. Kőből való rébusz volt ez a nagy épület, melynek megfejtésén — jó sokáig — hiába törték a fejüket a pestiek.

Sokan azt sejtették, hogy hatalmas börtönnek szánta a császár a titokzatos nagy épületet, melybe a hazafiakat akarja becsukni. Ebben a híresztelésben alighanem sok volt az elfogultság, mert bár tudjuk, hogy az Újépületből a XIX. század elején kaszárnya és az 1848—49. évi szabadságharc leverése után csakugyan börtön lett, de úgylátszik, II. József mégsem börtönnek, hanem valami központi népjóléti intézetül szánta. Ez el is hihető, ha tudjuk, hogy Pesten és más magyar városban is milyen elhagyatott állapotban találta a kórházakat, a szegénygondozást és az árvaügyet. Egyik egykorú író, — Luca nevű, — »K. K. allgemeines Versorgungshaus«-nak nevezi. De ugyanilyen néven emlegeti az egykorú helyszínrajz készítője is. E mellett szól egy budai újság[1]) 1787-ből való híradása is. E lap szerint azt az előterjesztést tették a császárnak, hogy a magyarországi árvaházakat egyesíteni kellene. Abban a hitben vannak, hogy a központi árvaházat a Pest mellett épülő »Grosse Gebäude«-ban fogják elhelyezni. Hogy valami nagyszabású közjótékonysági intézményt akart berendezni József császár a megszüntetett szerzetesrendek elkobzott vagyonából[2]) épülő Neugebäudeban, erre vall az említett budai újság ama másik híradása is, hogy az uralkodó Essiget, a moszkvai árvaház főigazgatóját százados rangban, kétezer forint fizetéssel kinevezte »a pesti beteg- és szegénygondozó intézmény főigazgatójává«.

De bármi volt is II. József szándéka a Neugebäudeval, felépülését már nem érte meg. Mikor 1788-ban kiütött a török háború, az építést abbahagyták. Másra kellett a pénz. Ott állott tehát a nagy ház a homokpusztaság közepén. A XVIII. század utóján prágai zsidó vállalkozók szerették volna megvásárolni. Szövőgyárat akartak berendezni benne és 130 ezer forintot kínáltak érte a kincstárnak. Mikor a pesti magisztrátus meghallotta, hogy mit terveznek a prágai zsidó vállalkozók, a kamaránál erélyesen tiltakozott a terv ellen és kijelentette, hogy 130 ezer forintot Pest városa is ad az épületért. A város állítólag szegényházat, árvaházat és kórházat akart berendezni benne. De nemcsak Pest városa, hanem gróf Széchenyi Sándor, kamarai elnök is tiltakozott ama terv ellen, hogy zsidók kezére kerüljön az épület. Végül is nem lett sem a zsidóké, sem Pest városáé. Nem lett belőle sem szövőgyár, sem árvaház, ellenben ideiglenesen francia foglyokat szállásoltak el benne. József nádor 1804-ben azt ajánlotta, hogy kaszárnyává alakítsák át az Újépületet, de 1810-ben beutazta Magyarországot, a még mindig befejezetlenül álló épületről

[1]) Ungarische Staats- und Gelehrtenachrichten 1787. április 21-i száma.

[2]) Ebből lett a magyar királyi vallásalap.

Bécsben sokallották az átalakítási költségeket. Mikor az egyik Rainer főherceg azt írta, hogy »ezt az épületet II. József építtette nem azért, hogy — mint a hálátlan és fel nem világosodott magyarok egymás között terjesztik — az igaz hazafiak számára egy nagy állami börtönt, vagy pedig a főváros fékentartására szolgáló citadellát emeljen, hanem ellenkezőleg, ép azért, hogy ott az ország javára egy szülőotthonnal, tébolydával, lelencházzal és járványosztállyal egybekötött közkórházat létesítsen«. Csak 1814-ben készült el teljesen az Újépület. Egy tüzérezred költözött bele és attól fogva »pattantyús kaszárnya« lett a neve.

Egyébként irdatlan nagy, kétemeletes, négyszögletes épület volt az Újépület. Olyan nagy, hogy amikor egy évszázad mulva lebontották : helyén elfért a mai Szabadság-tér valamennyi palotájával egyetemben. A négy sarkán egy-egy háromemeletes ház csatlakozott a nagy négyszögletes épülethez. Összesen kilenc udvara volt a Neugebäudenak, a főudvar 9489 négyszögöl nagyságú.

Nos, ez a barátságtalan külsejű, magános és titokzatos épületkolosszus volt az első ház ama homoksivatag közepén, melyen a Lipótváros palotái felépültek. Kétségtelen az is, hogy az Újépület volt az, mely megsarkantyúzta a polgárság városbővítési mozgalmát. Azt mondták, ha a Váci-kaputól messze északra a homokbuckák közepén a császár parancsára megépítették a »nagy házat«, ez egy okkal több, hogy megkezdhesse az építkezést a homokon a belső városból kiszorult polgárság is. A tervezgetések és tanulmányozások tulajdonképen már 1785 óta folytak, de nehezen alakult ki, miképen fogjanak hozzá az építkezéshez. 1787. áprilisában azután a budai német lapban a pesti tanács a következő határozatot tette közzé :

Figyelmeztetés. Pest szózata !

Mivel nyilvánvaló, hogy az épületek önkényes felépítésével némelyek a szomszédságnak panaszra adnak okot és költséges pereskedést idéznek elő s a legfelsőbb helyekről megkívánt utcaszabályozást lehetetlenné teszik azzal, hogy az új házakat meg nem engedett helyen építik fel és a kémények biztonságára, főleg a külvárosokban kevés gondot fordítanak : ezért a városi tanács külön építési bizottságot alakított. A jövőben ez a bizottság építési szakértők közreműködésével ügyelni fog nemcsak a fent elsorolt dolgokra, hanem mindenre, ami az építkezéshez tartozik.

Aki tehát városunk területén új házat akar építeni, vagy másmilyen építkezéshez akar fogni, a meglévőt átalakítani szándékozik, arra kötelezzük, hogy a munka megkezdése előtt a telekkönyvi hivatal útján tegyen jelentést az építőbizottságnak. Két példányban tervrajzot adjon be minden épületrészről és az építkezést csak akkor kezdheti meg, mikor a szabályok figyelembevétele alapján megbírált tervet az alulírott

tanács az építkező megnyugtatására kiadja. Ellenkező esetben mindenki saját magának tulajdonítsa, ha szabálytalan eljárás miatt az előírásnak meg nem felelő épületet le kell bontania és a kárvallott szomszédokat kárpótolni kénytelen.

Pest szabad királyi város 1787. április 3-án tartott tanácsüléséből.

Ez a rendelet azonban csak beharangozása volt az építkezési rendészetnek. Ezt a bejelentést másfélesztendő mulva követte a részletes rendelet, melyet a városi tanács nevében Hülff Móric Bálint császári főstrázsamester és városbíró adott ki. Ennek az új rendeletnek — Feuerordnung volt a címe. Magyarázatképen el kell mondanunk, hogy régebben sem Budának, sem Pestnek nem volt építési szabályzata, mely a beépítendő telek nagyságát, az épület magasságát stb. meghatározta volna. A felsőbbség és a város vezetői az építkezésnél csak a tűzbiztonsági szempontokra voltak figyelemmel. A városi tanács időnként Feuerordnung-okat bocsátott ki, amit a sok gyujtogatás, a sok gondatlanságból származó tűzvész tett szükségessé és fontossá. Ellenben a Feuerordnung-okba csúsztak be olyan építkezési rendelkezések is, melyek nem tisztán a tűzvész megelőzését szolgálták. A tűzveszedelem megelőzése okából már 1697. május 31-én elrendeli a pesti tanács a házak szalma- és nádfedeleinek lebontását és utasítja a strázsamestert, hogy a nyár folyamán le nem bontott szalma- és nádtetőket az ősz folyamán karhatalommal bontassa le. Tűzrendészeti szabályzatot ad ki a tanács 1752-ben és 1763-ban is. Most pedig, hogy a pesti építkezések erős tempóban való megindulását várták, megint csak Feuerordnung-ot adott ki a magisztrátus. Ebbe viszont mindent belevett, amit az építkezések szempontjából jónak látott.

Kilencvenkilenc szakaszból állott az új szabályzat,[1]) mely alapjául szolgál a későbbi idők építési szabályzatainak. Kimondja, hogy új házat építeni vagy a házakon javításokat eszközölni, különösen pedig kéményen, kemencén és tűzhelyen változtatni »a magisztrátus előzetes engedelme nélkül mostantól fogva tilos«.

Majd így folytatja:

A tervezett épületek vagy épületjavítások tervét a munka megkezdése előtt két példányban az építési bizottságnak be kell mutatni. A bizottság a terveket az előzetes megszemlélés és művészi megítélés után láttamozza és az építőmesternek kiadja. Az építkezésnél, különösen pedig a kémények és tűzhelyek felállításánál az építőmesternek pontosan a tervekhez kell igazodnia. Ha nem így lenne, a hatóság a jóváhagyott tervek ellenére épített házat vagy házrészt lebontatja, az építőmestert pedig felelősségre vonja. Az építési bizottság különösképen ellenőrzi, hogy az utcai frontvonal tervszerinti-e és a

[1]) Feuerordnung in der königlichen Freystadt Pest. A tanács nevében Hülff Móric Bálint »k. k. Oberwachmeister und Stadtrichter« bocsátotta ki a rendeletet 1788. november 4-én.

szomszédok védelmére vonatkozó követeléseket figyelembeveszi-e az építőmester.

Kimondja a szabályzat, hogy úgy a házak építésénél, javításánál vagy átalakításánál csakis jogosult és szabályszerűen alkalmazott építőmesteremberekkel szabad dolgoztatni, mert különben a tanács szigorúan megbünteti úgy az építés vezetőit, mint azokat a munkásokat, akik jogosulatlanul vállaltak munkát.

Nagyon érdekes a szabályzatnak az a szakasza, mely kimondja, hogy semmiféle építkezésért, sem a tervek megszemléléséért, sem az építkezési engedélyért, sem pedig az építkezések alkalmával való kiszállásokért nem kell díjat kérni. Az új házakat úgy a bel-, mint a külvárosban lehetőleg cseréppel, de legalább zsindellyel kell befedni. A házak szalmával, kákával vagy náddal való befedése tilos. Ez a tilalom azokra a régi házakra is vonatkozik, amelyek új tetőt vagy erős javítást igényelnek.

Padlásszobákban, amelyek nincsenek kifalazva és téglával kirakva, sem tűzhelyet, sem kemencét, sem széntűzhelyet nem szabad felállítani. Sőt különleges engedély nélkül mostantól fogva egyáltalában tilos ilyenfajta lakásokat létesíteni.

Téglából épült házakban a jövőben falépcsőt egyáltalában nem tűr meg a hatóság. A házakról a fakéményeket el kell távolítani és helyettük habarcsból kell kéményt felhúzni, mégpedig úgy, hogy jóval a tető fölé emelkedjenek. Konyhákban és más tüzelőhelyül szolgáló helyiségekben a padlókat sohasem szabad fából készíteni.

A lakóházak padlásán fát, szénát, szalmát, szőlővenyigét vagy más hasonló anyagot elrakni vagy tartani tilos. Ha ez már semmiképen sem lenne elkerülhető, ezeket a gyúlékony anyagokat nem szabad a kémények és tűzhelyek mellett tartani. Kimondja az új rendelet azt is, hogy minden háztulajdonosnak, még a legkisebb házak tulajdonosainak is kötelességévé teszi a hatóság, hogy tetőlétrát, baltát és egy lámpát szerezzen be, mert ezekre a szerszámokra tűzvész esetén feltétlenül szükség van.

A szabályzat végül nyolc tűzoltási kerületre osztotta fel a várost, pontosan megállapítván, hogy egyik kerület honnan meddig terjed. Ebben a felosztásban az az érdekes, hogy a mai Ferencvárost *Kecskeméti külvárosnak* nevezi.

Báró Schilson plánuma.

Most már volt Pestnek építési szabályzata is, csak épen hozzá kellett volna fogni az új város építéséhez, de beletelt abba még egy esztendő, míg az első kapavágásig eljutottak. Kevés híján négy esztendeig tartott, míg elérkeztek a Váci-kapu előtti telkek árveréséhez. Ez a négy esztendő tanácskozásokkal, vitákkal, tervezgetésekkel, meg azzal telt el, hogy a Helytartó-

tanács a pesti magisztrátusnak, a városi tanács pedig a Helytartótanácsnak küldözgette az aktákat. Az egymást kergető, váltogató aktákban van megírva a Lipótváros keletkezésének története.

A Lipótváros megépítésének ötlete az új vásártér problémájával együtt vetődött fel. 1785. augusztus 25-én a Helytartótanács leírt Pest város tanácsának, hogy jelöljön ki új vásárteret, mert sürgősen meg kell szüntetnie azt a lehetetlen állapotot, hogy az országos vásárok alkalmával a kereskedők és a kézművesek sátrai ép a legtekintélyesebb és a legforgalmasabb utcákat foglalják le. A tanács hamarosan elkészült a megoldási tervvel. A Váci-kapu előtti térségről (mai Vörösmarty-tér), meg a Híd-utcából (Türr István-utca) áthelyezi a sátrakat a Szervita-térre,[1]) a Gránátos- és Úri-utcába, (Városház-utca és Petőfi Sándor-utca) a Pálosok terére (ma Pázmány Péter-tér), továbbá a Kecskeméti- és Hatvani- (Kossuth Lajos-utca) utcákba. A Váci-utcának csak egyik oldalán tűri meg a vásáros sátrakat. A hajón érkező vásárosok sátrai számára a Dunapartot jelölte meg. Az állatvásárt és a parasztpiacot az Országútról (Károly király-út és Múzeum-körút) kihelyezi a Hatvani országút (ma Rákóczi-út) mellékére. A vásáros sátrak helyéül kijelölt utcákat természetesen rendezni kell. Mivel azonban erre nincsen pénz: a városi tanács azt javasolja, hogy a Váci-kapu és az Újépület közötti városi telkeket adják el házhelyekül és a befolyó pénzből rendezzék a vásártelepet.[2])

A vásártartás elrendezésével egyidejűleg Jung József építőmester elkészítette a Váci-kapu előtt elterülő homok háztelkekké való felosztásának tervét. Az egészet bemutatták a pesti kerület főispáni adminisztrátorának.[3]) Majláthnak tetszett Jung József terve, a Helytartótanácsnak azonban más volt a véleménye. Kijelentette, hogy a vásárt nem tűri meg a belső városban. Nem volt ugyan kifogás az ellen, ha az előkelőbb kereskedők és kézművesek vásáros sátrai és bódéi átmenetileg bennmaradnak a városban, de hangoztatta, hogy az állatvásárt és a parasztpiacot azonnal át kell telepíteni a hatvani országútra. Egyúttal elrendelte azt is, hogy a városi tanács tegyen javaslatot a vásártérnek a falakon kívül való elhelyezése dolgában. A városi tanács 1787. december 15-én tett eleget a rendeletnek. Azt javasolta, hogy a Váci-kapu előtt nyolcezer négyszögöles új vásárteret létesítsenek. A vásártér környékének beépítési tervét megint csak Jung József építőmester készítette.[4])

---

[1]) A Kristóf-téren állottak a zsidó kereskedők sátrai.

[2]) Pest városi levéltár, Int. a. m. 1613. — *Gárdonyi Albert:* Az Erzsébet-tér keletkezése. Historia. II. évf. 128. l.

[3]) József császár megszüntetvén a vármegyék autonómiáját: tíz közigazgatási kerületre osztotta az országot. A pesti kerülethez tartozott Pest, Pilis és Solt megye, továbbá Fejér, Nógrád, Heves és Borsod megye, valamint a Kis-Kunság. Ennek a kerületnek gróf Majláth József lett az adminisztrátora. (Josephus Majláth pro fungente supremo comite et Camerario Regio in Districtu Pestiensi resolutus.)

[4]) L.: Gáronyi Albert idézett tanulmánya.

A Helytartótanács véleményadás céljából átküldte a javaslatot báró Schilson János kerületi kamarai adminisztrátornak, aki 1787. december 30-án kelt jelentésében úgy nyilatkozott, hogy a kérdés eldöntésénél részben közbiztonsági, részben pedig városszépítési szempontok érvényesítendők. Jung József építőmester tervrajzától nem volt elragadtatva és új terv kidolgozását kívánta. Jung József tervrajzáról szóló jelentéséhez hozzátette, hogy »a magyar szabad királyi városok — Pestet sem kivéve — eddig legcsekélyebb jelét sem mutatták a város szépítéséhez való hozzáértésnek, sőt inkább, ha rájuk volt bízva : a legértelmetlenebb és a józan ésszel tökéletesen ellenkező dolgokat műveltek«.

Ez bizony kemény kritika. De nem is bízta a városra Schilson báró a tervezet elkészítését. Maga ült hozzá a munkához és megrajzolta a Váci-kapu és az Újépület közötti terület beépítési tervét. Ebből a plánumból már a mai Lipótváros párhuzamosan haladó, nyílegyenes utcái, szabályos terei integetnek felénk. Ebbe a tervezetbe már bele volt rajzolva az új vásártér is, melyet mi Erzsébet-tér néven ismerünk. Az új vásártérbe az Újépület irányából három utca torkollott. Ezeknek ma Bálvány-utca, Sas-utca és Wekerle Sándor-utca a neve. Bele rajzolta tervébe a mai Arany János-utcát, Zrinyi-utcát és Gróf Tisza István-utcát is. Ezek az utcák derékszögben metszik az Erzsébet-tér felé igyekvő útvonalakat. Megvan a plánumon a mai Szent István-tér is, csakhogy közepében nem templom, hanem Tuschl Sebestyén »Spektakulum arendator« hecc-színháza van belerajzolva. Schilson János tervezetében az északi városfal helyén házhelyek sorjáznak. E házsor mentén alakul ki nemsokára a Nagyhíd-utca (ma Deák Ferenc-utca), az újváros legelőkelőbb utcája, melynek Duna felőli szájába torkollik az új hajóhíd ; az utca másik végénél pedig a Kohlmarkt (a mai Deák Ferenc-tér) őrködik. Ha megnézzük Schilson plánumát (l. : I. és II. térrajzot)[1]), azt látjuk, hogy a kamaraigazgató szabályozási tervét csak arról a területről készítette el, melyet dél felől a Belváros, kelet felől a Vilmos császár-út, észak felől az Arany János-utca, nyugat felől pedig a Nádor-utca, a Gróf Tisza István-utca és Bálvány-utca egyrésze, továbbá a mai József-tér és Vörösmarty-tér kelet felőli vonala határolnak. A mai Nádor-utcáig terjedő dunamenti sáv beépítését későbbi időre hagyta. A mai Vörösmarty-tér, József-tér és Ferenc József-tér szintén nem szerepel a beépítési plánumban. Ez érthető. A mai Ferenc József-tér vidéke abban az időben nagyon elhanyagolt állapotban volt. A Duna minden évben elöntötte és ennek a vidéknek a planírozása, rendbehozása sokba került volna. A Vörösmarty-tér és József-tér környéke viszont tele volt kincs-

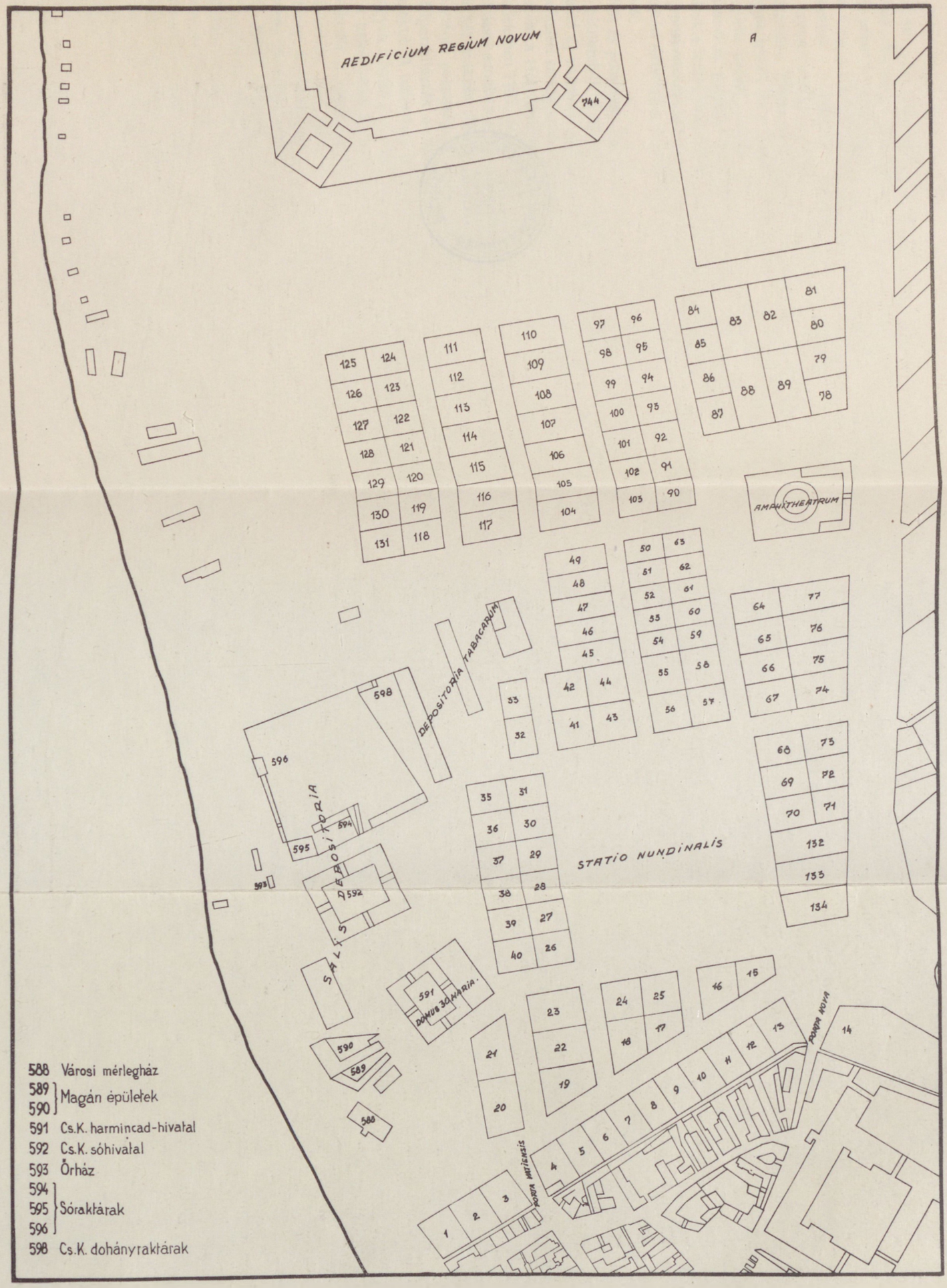
[1]) Az I. tábla Balla Antal Pest vármegye földmérőjének Pest városáról 1789-ben készült helyrajzából átvett plánumát mutatja. A II. tábla Pollencig József könyvillusztrátornak a Neuer Kurir aus Ungarn-nak 1791. évfolyamában a Schilson-féle tervről megjelent ábrázolatát mutatja, mégpedig úgy, hogy az egykori térrajz rá van vetítve a Szent István város déli felének mai térrajzára.

I. sz. melléklet.

AZ ÚJ VÁROS Br. SCHILSON TERVE SZERINT

(Részlet Balla Antal 1789-ben készült Pestről való helyszinrajzáról.)

Eredetije a Székesfővárosi Múzeumban.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

tári épülettel. Itt állott a harmincadhivatal és itt állottak a kincstári só- és dohányraktárak. Ezekhez nem akart hozzányúlni, mert ennek a térnek a rendezése sok pénzébe került volna az államnak. Csak sejttette, hogy egykor rákerül majd a sor a kincstári épületek elhelyezésére is. Ami azonban benne van a plánumban: a szabályos négyszögletű és téglaalakú házhelyekkel szegélyezett egyenes utcák: ezek új és meglepő dolgok lehettek a százötven év előtti Pest számára. Pláne, ha Schilson tervezete mellé odaállítjuk a belső város zeg-zugos utcáit és a Terézia külvárosnak a Váci-kapu felé igyekvő keskeny és görbe utcáit, melyek ezért hajlanak olyan éles szögben a mai Vilmos császár-útra (egykori Váci-út), mert ezek az utcák valamennyien dűlőutak voltak a terézvárosi szántók, majorságok és kertek között. Ezeknek az iránya és vonalvezetése akkor sem változott meg, mikor a kertek és majorságok lassacskán eltüntek a Terézia külvárosból és a dűlőutak mentén lakóházak épültek.

A gödrös és pocsolyás Dunapart beépítési terve — mint említettük — kimaradt a plánumból. E helyett azonban Schilson gondolt arra is, hogy a homokon épülő új városnak legyen színháza is. Báró Schilson a mai Vörösmarty-tér délkeleti sarkában szerette volna felépíteni a színházat.

Egyébként a Helytartótanács Schilson János tervét fogadta el és megvalósítása érdekében 1787. május 7-én felterjesztést intézett a Kancelláriához. A megvalósítással azonban egy darabig még várakozni kellett, mert Schilson plánumának két makacs ellenzője támadt. Egyik maga a császár, a másik pedig a választott polgárság. A választott polgárságnak nem is annyira az fájt, hogy felparcellázzák és házhelyekül akarják eladni a Váci-kapu előtt elterülő homokot. A választott polgárság abba nem akart beleegyezni, hogy a vásárt kivigyék a belső város falai közül. Míg a vásárosbódék és sátrak bent szorongtak a belső város keskeny és szűk utcáin, addig Pest legmódosabb polgári kereskedői és kézművesei[1]) jóformán monopoliumot élveztek a pesti országos vásárokon, mert Pest utcáin idegen kereskedő és kézműves sátra már alig fért meg. A »Hunderter«-ek — így nevezték a választott polgárság, más néven a százas bizottság tagjait — elsősorban a városi tanács, különösen pedig Hülff Móric városbíró és helyettes polgármester ellen lázadoztak. Hülff Móric egyébként terrorizálta az egész magisztrátust és mindent megtett, amit a felsőbbség követelt tőle. Hülff Móric és vele együtt a városi tanács is Schilson terve mellé állott nemcsak azért, hogy kedvébe járjon a felsőbbségnek, hanem azért is, mert a lipótvárosi telkek értékesítése révén költőpénzhez jutott a város. Hülff azzal sem törődött, hogy a »századosok« olykor egyesített támadást intéztek ellene. Ha rá került a sor, a felsőbbség úgy is megvédelmezte és különben is barátja és komája volt közvetlen feljebbvalója, gróf Majláth József, a pesti közigazgatási kerület királyi biztosa, a későbbi alkancellár.

[1]) Ezek voltak legerősebben képviselve a választott polgárság testületében.

De a választott polgárság nem rajongott a lipótvárosi plánum kieszelője, megtervezője, báró Schilson János kamarai adminisztrátorért sem. Úgy szóban, mint írásban állandóan panaszkodott rá a felsőbbségnél. Azt mondták róla a »hunderterek«, hogy erőszakos ember; kurtán, sőt gorombán bánik velük és előterjesztéseiket semmibe sem veszi. Annyi bizonyos, hogy Schilson csakugyan erőszakos, erőskezű és goromba ember volt, ki ellenvéleményt nem tűrt. Ha megharagították, olykor egészen meglepő kifejezéseket használt a választott polgárság lázadozó tagjai ellen. E mellett azonban úgy fent, mint lent mindenki tudta róla, hogy nagyon tehetséges, tisztakezű tisztviselő. Azután volt még más erőssége is, ami hatalmat adott neki: sógora volt az országbírónak, gróf Zichy Károlynak.

Schilson János tehetségét sokra becsülte maga II. József is, a Lipótváros plánumáért azonban az uralkodó nem lelkesedett. A császár egyszerűen nem akarta, hogy Pestből nagy várost csináljanak. II. József maga is tisztában volt vele, hogy Pest vásári és gazdasági jelentősége egyre nő s attól félt, hogy a pesti piac gyarapodása és izmosodása idővel kártékony versenyt támaszt Béccsel szemben. A császár emez ellenszenve nem újkeletű; már 1785-ben kifejezésre jutott, mielőtt még felvetődött volna a pesti újváros megépítésének ötlete. Amikor II. József megszüntette a vármegyék autonómiáját és tíz közigazgatási kerületre osztotta az országot: a kerületek kommisszáriusaival külön parancsban közölte kívánságait.[1]) Ebben a parancsban Pestről és Budáról ezeket mondja:

— A nevezett városok gazdagodása szempontjából a hatósági személyek gondos megválasztása főfontosságú dolog, különösen Budánál és Pestnél. Ezek felett a királyi biztosnak annál inkább kell őrködnie, mivel e két város hivatalnokai és intézetei abból a természetes ösztönből indulnak ki, hogy ami

---

[1]) Verbesserungsanstalten für das Königreich Hungarn, welche S. Kais. Königl. Majestät in einem, an die X. Königl. Hungarische Kommisäre eigenhändig erlassenen Befehlschreiben den 30. März 1785. erteilt hat. — In Deutschland 1785.

Ballagi Géza: »A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig« c. munkájában azt írja, hogy ezt az iratot a birtokában lévő példány egy széljegyzete szerint József nevében és megbízásából Ürményi József országbíró készítette. Horváth Mihály szerint ellenben maga a császár a legnagyobb titokban részletenként mondotta tollba titkárainak és az illető királyi biztosok magánhasználatára volt szánva. A császár minden kerületi biztos részére lemásoltatta ezt az iratot és a magyar udvari kancellária levéltárában pecsét alatt helyezte el. A titoktartás dacára az irat egyszer csak nyomtatásban mégis megjelent. A császár felháborodott ezen az indiszkréción, azonnal meginditotta a vizsgálatot, hogy mi módon és ki által került sajtó alá az irat. A vizsgálat azután kiderítette, hogy Gossinger napidíjas visszaélvén Bisztriczey levéltárnok bizalmával, lopva másolta le és adta ki. A kancellária a mű eltiltását ajánlotta; de a császár nem fogadta el ezt a tanácsot, »mert a mű nem vét sem isteni, sem emberi törvény ellen«, sőt a letartóztatott Gossingert is szabadon bocsátotta. Ellenben a kancelláriát keményen megrótta, az öreg Bisztriczeyt pedig gondatlansága miatt hivatalából elmozdította, fizetésének egyharmadával nyugdíjba küldte.

az embernek kellemes, hasznosnak is tekinti azt. Ennélfogva mindig csak túlzott olcsóságot, kényelmet és tisztaságot kívánnak és nincsenek tekintettel arra, hogy mit bírnak el a városok, mit nem. Épen ezért nem is igen kívánatos, hogy ezek a városok — különösen pedig Pest — házakkal még jobban gyarapíttassanak, kibővíttessenek, mert a városok nagy terjeszkedése ezreket von el a kultúrától.[1])

József császár tehát már 1785-ben sem tartotta szükségesnek és kívánatosnak, hogy »Pest házakkal még jobban megnagyíttassék«. 1788-ban mégis az történik, hogy báró Schilson kamaraigazgató a régi Pest mellé egy új, modern várost akar építeni. A Kancellária útján meg is üzente a császár,[2]) hogy Schilson tervének megvalósítását költségesnek tartja s e helyett olyan javaslatot kíván, mely elejti az új város alapításának tervét. A császár szerint az új város megépítése már azért sem kívánatos, mert az Újépületben elhelyezendő árvaháznak is szüksége lesz arra a területre, melyet Schilson lakóházakkal akar beépíteni; a Váci-kapu előtt álló kincstári épületek eltávolításáról pedig szó sem lehet.

Mikor kiszivárgott, hogy a császárnak sem kell Schilson plánuma, a választott polgárság azonnal megmozdult. Új beadványt szerkesztett. Azt írta benne, hogy a pesti kereskedők és kézművesek vásáros sátrait hagyják meg továbbra is a Belváros-utcáin. Hivatkozik arra, hogy az uralkodó sem akar új várost, már pedig ha a Belvárosból kitelepítik a vásárt a Váci-kapu előtti homokra: óhatatlan, hogy az új vásártér körül új város ne épüljön. Mivel pedig a választott polgárság már úgy is benne volt a tiltakozásban, kívánságait megtoldotta azzal, hogy a parasztpiacot is telepítsék vissza a hatvani országútról (Rákóczi-út), mert mostani helyén túlmesszе esik a várostól. Jó helye van annak a piacnak a Váci-kapu előtt is.[3])

Tudni kell, hogy tulajdonképen mi is volt az a parasztpiac. A parasztpiac ugyanaz volt, amit némely alföldi városban manapság is »embervásár«-nak neveznek. Országos vásárok idején idesereglik a környékről, de távolabb fekvő vidékekről is a munkát kereső parasztember, férficseléd, béres, mezei munkás. Magukkal hozzák szerszámjaikat is; ki kaszát, ki kapát, kubikos a targoncáját és egyéb felszerelését. A munkát keresők seregét nyomon kísérik azok az árusok, kik ennek a munkásseregnek a szükségletét elégítik ki. Van, aki ostornyelet, csapót, pipát, kostököt, csutorát, ostorszíjat, kapát, kaszát, villát, gereblyét, fenőkövet, jármot, kézi szerszámot, miegymást árul. De a pesti választott polgárok, céhmesterek és a kereskedők gremiumának nagyjai nem ezekért messzéllették a hatvani országútra telepített parasztpiacot, hanem a — szekértáborért. Az a tömérdek vidéki, meg idegen árus és vevő, ki tengelyen kereste fel a pesti vásárt: szekerét, lovát, fuvaros gazdáját

[1]) Kultúra alatt mezőgazdasági kultúrát értett a császár.
[2]) 1788. május 13-i leirat.
[3]) Gárdonyi Albert idézett tanulmánya.

mind künnhagyta a parasztpiacon, mert a sok ló és szekér nem fért volna el a pesti belsőváros szűk utcáin és sikátorain. Ezeket az utcákat és sikátorokat az árussátrak a nélkül is teljesen elfoglalták. A szekértábor tehát ott várakozott a parasztpiacon és dolga végeztével itt kereste fel ki-ki a maga közlekedési alkalmatosságát. Régebben országos vásár idején a Váci-kapu előtt (ma Vörösmarty-tér) a város szájánál állomásozott e szekértábor és szinte a levegőt szítta el a belső város elől. Báró Schilson ezért telepítette ki ezt a szemetelő tábort a hatvani országút végére. Ez a hely csakugyan sokkal messzebb esett a vásártól, mint a régi. Így aztán a szekeres- és cselédnép inkább a parasztpiacon vásárolta be a vennivalóját, nem gyalogolt be érte a városba a vásárra.

Schilson báró nem törődött a választott polgárok tiltakozásával és nem nyugodott bele a császár kritikájába sem. Felterjesztésében megfelelt a kifogásokra. A Váci-kapu előtti telkek értékesítése, úgymond, nem annyira városszépítési kérdés, mint inkább a vásárterek rendezésének problémája. Az a cél, hogy a Váci-kapu előtti telkek eladásából származó bevételeket a vásártér rendezésére fordítsák. Kétségbe vonja azt a megállapítást, mintha Pest város már most is eléggé ki lenne építve. A magas lakásbérek és a lakások túlzsúfoltsága nem ezt bizonyítják. Viszont kézenfekvő, hogy a lakásdrágaságon és a lakások túlzsúfoltságán csak a lakóházak szaporításával lehet segíteni. De nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a pesti vásár forgalma vetekedik Európa bármelyik nagy városának vásári forgalmával és ez a vásári forgalom állandóan növekedőben van. Az előrelátás tehát azt diktálja, hogy az új városrészt meg kell építeni.

Schilson báró legtöbb érvelését nem lehetett megcáfolni. Végül II. József is hozzájárul a kerületi kamara igazgatójának tervéhez. 1789-ben, a török háború megindulása idején annál már csakugyan fontosabb gondjai is voltak a császárnak : legyen-e és hol legyen a pesti új vásártér?

Schilson tehát győzött. Elhallgattatta a kritikát. Elgáncsolta az intrikát. A császár ellenzése és a pesti választott polgárság minden tiltakozása ellenére mégis kiverekedte, hogy a régi Pest mellett megszülessen a Lipótváros és nyílegyenes utcák, meg mutatós házak épüljenek a homokon.

Az 1789. évi Medárd-napi vásár volt az utolsó, mikor a kereskedők és kézművesek a belső város utcáin állították fel sátraikat. 1789. április 14-én szabták ki az új vásártér helyét, miután néhány nappal előbb — április 10-én — a kamarai igazgatóság véglegesen szabályozta a vásárterek helyét. A parasztpiac és az állatvásár csakugyan a külső hatvani országútra került, mégpedig a parasztpiac helyét az út jobboldalán (a mai Tisza Kálmán-téren), az állatvásárét pedig az út baloldalán (körülbelül a mai Bethlen- és Almássy-téren) jelölték ki. A falusi nép szükségleteivel kereskedők és az olcsó portékákat árulók a hatvani országút két oldalán szakadatlan sorban egészen a Hatvani-kapuig helyezkedtek el ; de a Hatvani-kaputól északra a városfal mentén

haladva a Váci-kapuig (Károly király-út, Deák Ferenc-tér, Deák Ferenc-utca, Vörösmarty-tér) szintén az apró árusok eladási helye lett. A mai Erzsébet-téren ütötték fel sátraikat portékáik minéműsége szerint csoportosítva a kereskedők és kézművesek.

Miután elkészült a vásárterek rendje: Schilson elnöklésével megállapították a telkek értékesítésének és beépítésének rendjét is. Miután a négy országos vásár idejére gondoskodni kell a Pesten felhalmozódó termények és portékák elraktározásáról, valamint az árusok elhelyezéséről is: Schilson úgy találta célszerűnek, ha az új vásárteret szegélyező házhelyeket csak azzal a feltétellel adják el a polgárságnak, ha a vevő kötelezi magát, hogy a telken három-négy éven belül legalább egyemeletes házat épít. Egyebütt meg volt engedve a földszintes ház építése is, de a földszintes házakat olyan jó anyagból és olyan szilárd fundamentumra kellett építeni, hogy az alapfalakra később emeletet lehessen rakni. A földszintes házak öt, az egyemeletesek tíz, a kétemeletesek tizenötéves adómentességet kaptak. A vételár egyharmadát az árverésen azonnal kifizeti a vevő; a hátrálékot pedig részletekben tíz év alatt. De a hátrálék után 5 százalékos kamatot kellett fizetni. Aki telket vásárolt, díjtalanul kapta meg a polgárjogot. Telket viszont zsidó és földműves kivételével mindenki vehetett.

A városi tanács megállapította az értékesítésre kijelölt telkek kikiáltási árait is. Négy osztályba sorozták a telkeket. Az első osztályba sorozott telkek négyszögölének kikiáltási árát 10 forintban, a másodosztályúakét 4 forintban, a harmadosztályúakét 2 forintban, a negyedik osztályúakét 1 forintban szabták meg. A legértékesebb telkek azok voltak, melyek a város lebontott északi fala mentén húzódtak. Ezeket nem sorozták osztályba és ezekre nem állapítottak meg kikiáltási árat, mégis a legdrágábban keltek el.[1]) Így készítette elő báró Schilson János tervezetének megvalósítását. Munkáját néma rosszindulattal figyelte a pesti választott polgárság. De alig húnyta le szemét II. József és a császár halála után alig kezdődött el az országos politikában a számonkérések és igazoltatások ideje: a pesti »századosok« is felkészültek, hogy bosszút álljanak megaláztatásukért, a pesti vásár kihelyezéséért — Hülff Móric Bálinton, a felsőbbség és Schilson báró bizalmasán. 1790-ben a magisztrátus április 20-i ülésén Ébenhöch Antal tiszti ügyész zsarolással és egyéb visszaélésekkel vádolta meg Hülff Móricot és hivatalos kötelességére hivatkozva tiszti kereset megindítását javasolta. Erre valósággal lázadás tört ki a választott polgárok között, kik végre is megfosztották bírói tisztségétől Hülff Móric Bálintot. Ilyen még nem történt a pesti városházán. Végül is a felsőbbség teremtett rendet. Fegyelmi eljárást indított úgy a tiszti ügyész, mint a ribillió megszervezői és vezetői ellen. Bobics János és Pless József prókátorok, Kraus Fülöp és Ernyi Mihály szűcsmesterek, Hacker József

[1]) Ezek a házhelyek az I. számú helyrajzon az 1-től 15-ig terjedő sorszámmal jelzettek.

ácsmester és Kiss József szűrszabó voltak a lázadás leghangosabbjai.[1]) Vizsgálatot indítottak őellenük épúgy, mint Hülff Móric ellen. A fegyelmi eljárás során a lázadók két prókátor tagja látta el a védelmet. Különösen pedig a meggazdagodott csizmadia-familiából való Bobics János vitte a szót. Mikor a vizsgálóbiztos: gróf Majláth József számonkérte, »hogyan mertek ilyet cselekedni?« Bobics János azt felelte, hogy jogukkal éltek, »mert ha a választott polgárságnak joga van hozzá, hogy bírót válasszon, akkor ahhoz is joga van, hogy elcsapja a bírót, ha rászolgál«. Ezt az érvelést természetesen nem fogadta el a vizsgálóbiztos. Nem is fogadhatta el már csak azért sem, mert Hülff Móric Bálintot nem a választott polgárság tette meg bírónak, hanem a tisztújításnál elnöklő királyi biztos. Mikor ugyanis a tisztújításon az akkori királyi biztos — ki véletlenül szintén gróf Majláth József volt — azt látta, hogy Hülff Móricnak nincs rá reménye, hogy megválasszák: nem is bocsátotta szavazásra, hanem felfüggesztette a választást és Hülff Móric Bálintot egyszerűen kinevezte Pest város bírájává.

A választott polgárság ellenére így lett »Judex« az egykori főstrázsamesterből. A fegyelmi eljárás különben azzal végződött, hogy Hülff Móricot felmentették és visszahelyezték állásába. A ribillió vezetőit szigorú dorgatóriumban részesítették. Ebenhöch Antal tiszti ügyészt pedig 300 forint pénzbírsággal sujtották. Egészévi fizetése rámént a bírságra. A városi tanácsnak pedig meghagyatott, hogy Hülff Móricot a legközelebbi tisztújításon jelölni kell úgy a polgármesteri, mint a bírói állásra. Jelölték is, de Hülff Móric csúnyán megbukott. Örülnie kellett, hogy a volt »Judex« mint egyszerű »Senator« megmaradhatott a tanács tagjának. Ügyes ember volt, de nem volt túlságosan népszerű.

A Lipótváros első háziurai.

Most már minden előkészület megtörtént, hogy el lehessen kezdeni a telekárverést. Körülbelül a mai Deák Ferenc-tér és a »Két török« nevű ház helyén húzódott meg a kőfallal körülkerített temető.[2]) Régóta nem temet-

[1]) Báró Schilson János ebből az alkalomból 1790. május 24-én többi közt a következőket jelentette a helytartótanácsnak:

»Mi más várható az efféle lármázó, a mellett tanulatlan, kevéssé művelt, nem a köz javát, hanem csupán a maguk érdekét néző emberektől, mint a legmagasabb szolgálat elhanyagolása, a felsőbbség rendelkezéseinek kiforgatása, a fegyelem hiánya, zavar és romlás. Ha tehát Bobits János, Pless József, Mitterpacher András, Hacker József és Ebenhöch Antal a választott polgárság soraiból mások okulására egyszerűen el nem távolíttatnak, Krug Mihály pedig, továbbá Halló Mihály és Kiss József az elmozdítással való megfenyegettetés mellett békességre és csendre nem szoríttatnak és ily módon ők meg nem fékeztetnek, akkor e királyi város soha nem fog boldogulni, a felsőbb rendelkezések soha eredménnyel nem fognak járni, a városi magisztrátusnak nem lesz tekintélye és végül a közügyekben soha nem lesz elérhető a kívánt cél.« (Latin szövegét dr. Kovács Lajos közli a Tanulmányok Budapest multjából című sorozat III. kötetében a 89. oldalon.)

[2]) L.: az invalidusok palotájának 1739-ben készült Martinellitől való képét a budapesti székesfővárosi múzeumban.

keztek már belé. Most lebontották a kerítését, hogy értékesíthessék a temető területét is. A temető kőkerítését, meg a Váci-kaput 290 forintért Galler János vette meg. Még 1789-ben le is bontotta. Lebontották a város északi kőfalát is. És ezzel megnyílt a fejlődés útja észak felé, hol a Duna mentén végnélküli gödrös, buckás homoksivatag terült el. Tavaszi olvadáskor, meg őszi esőzéskor a vadvizek megállapodtak a hepe-hupás talajon. Beleették magukat a homokba. Nyáron mocsár lett a vadvizekből, meg abból, ami egy-egy árvíz után visszamaradt a homokon. Nád meg káka nőtt a mocsárban. A pocsolyatengerben milliárd számra termett a szúnyog; a káka meg a nád között százezer számra bújt meg a vízi madár s a pákászok idejártak szárcsa- meg bíbictojást szedni; idejártak kacsára vadászni.

Ezen a nagy vadászterületen, ennek a mocsarakkal tarkított homoksivatagnak a hátán akart új várost építeni Schilson. Így született meg Pest új külvárosa; így indult meg a Lipótváros karrierje, melynek alaprajza nagyjában ugyanaz ma is, amint 150 esztendővel ezelőtt báró Schilson János kamarai adminisztrátor megrajzolta. A francia forradalom kitörése előtt hat héttel: 1789. június 2-án kezdték meg a házhelyek licitációját és 1793. június 8-án fejezték be az árverést. Az eladásra szánt 135 telek közül 130 kelt el, amint a következő táblázatokból megállapítható.[1])

Íme ezek voltak első telektulajdonosai és háziurai, ezek voltak autochtonjai a pesti homokon épült Lipótvárosnak. Azt a hatalmas területet,[2]) amelyet a Deák Ferenc-utca belvárosi házsora, a Vilmos császár-út, Arany János-utca, nyugat felől pedig a Nádor-utca, József-tér és Vörösmarty-tér bekerít: hetven polgár 174.253 konvenciós forintért (425.177 aranypengő) vásárolta meg. Legdrágábban — négyszögölenkint 40 pengőforintért és 6 krajcárért (mai pénzben 97·84 pengőért) kelt el a Pesti Hazai Takarékpénztár palotájával szemben a Vörösmarty-tér és Váci-utca sarkán álló egykori Mocsonyi-féle ház telke. Legtöbbet — 17.461 pengőforintot — fizetett a város kasszájába Kemnitzer János tímármester. Öt telket vásárolt. Ezek között a »Két török« című ház telke a Deák Ferenc-térre és az egykori »Angol királynő« házhelye a Deák Ferenc-utcára nézett.[3]) De a Bálvány-utcában voltak egy pengőforintos telkek is. Azért a négy telekért, amelyen ma a Marokkói-udvar áll: 6858 pengőforintot és 36 krajcárt (mai pénzben 17.087 pengőt) fizetett Rupp Károly pékmester. Macher András nevű kereskedő[4]) tíz házhelyet vásárolt. Négyszögölenkint mai pénzben 5·64 pengőt fizetett érte. A háttal egymásnak támaszkodó házak közül ötnek a Bálvány-utcára, ötnek a Sas-

[1]) Az 1. táblázatban adjuk a telekvásárlók névsorát és a megvásárolt telkek nagyságát, valamint vételárát (Székesfővárosi Levéltár. Int. a. m. 3676); a 2. összeállításban a telkek négyszögölenkint való egységárát (Székesfővárosi Levéltár. Int. a. m. 1613) átszámítva mai aranypengőre, a telek mai helyének megjelölésével.

[2]) Az utcák és terek területe együtt közel 20 magyar holdat tett ki.

[3]) IV. kerület, Deák Ferenc-utca 2. Az »Angol királynő«-t 1940-ben bontották le.

[4]) Natorp Tivadar nagykereskedő társa.

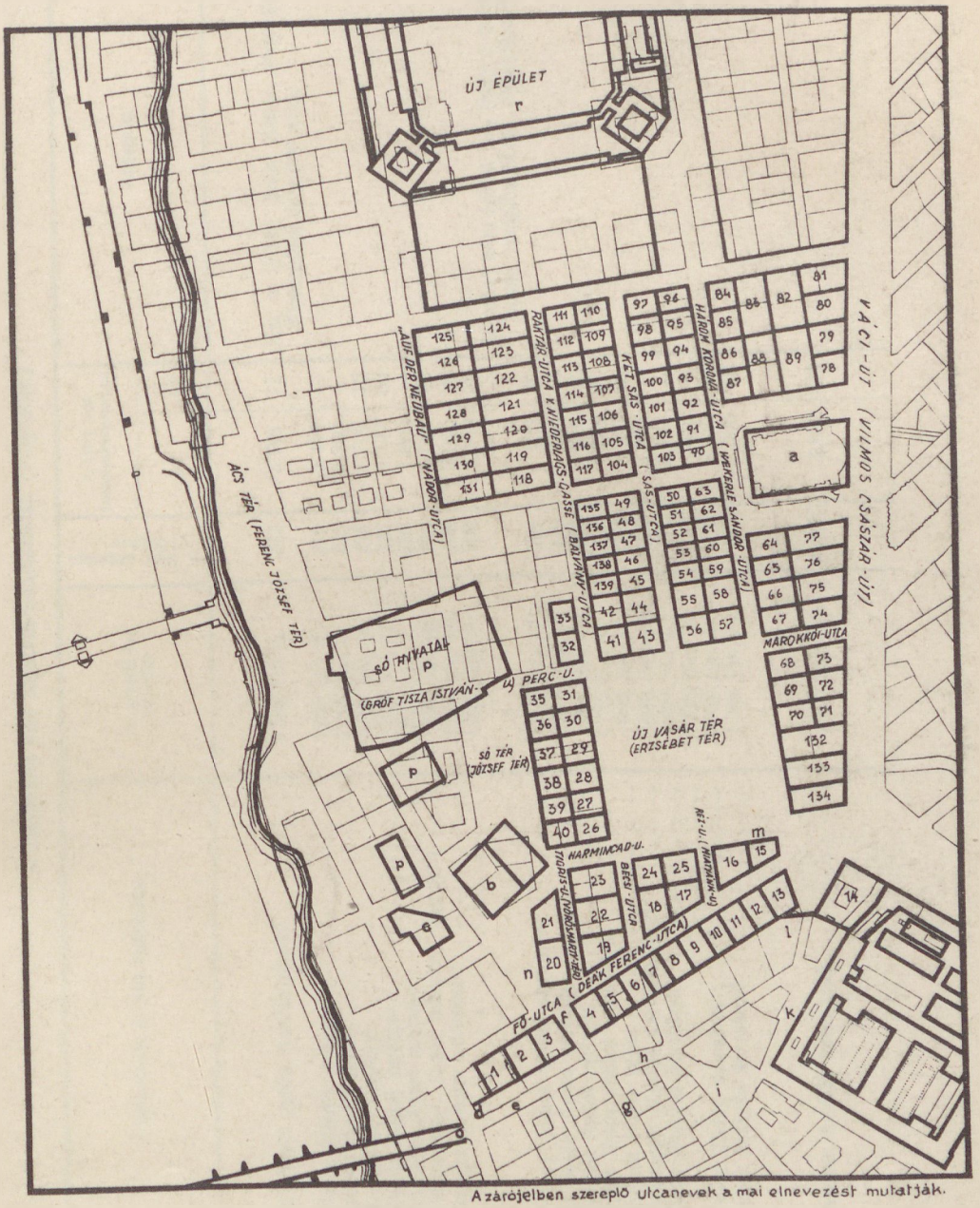
A Lipótváros első ingatlan-tulajdonosai.

A telkek sorszáma a Schilson-terv szerint	A telekvásárló neve és foglalkozása	Az árverés éve és napja	A telek nagysága □-ölekben	A telek ára konvenciós pénzben		Megjegyzés
				frt	kr	
1	Kemnitzer János tímármester	1789. jún. 1.	289	11.970	—	»Angol királyné« szálloda.
2	Jung József építőmester	1789. jún. 1.	289	5.304	—	E két telekre épült a Pesti Hazai Takarékpénztár központi intézete.
3	Fessl György ácsmester	1789. jún. 1.	324	8.125	42	
4	Schützenhofer Mátyás	1789. jún. 1.	212	8.501	12	
5	Nahm József pékmester	1789. jún. 1.	237	2.666	15	
6	Jenics Bernát udvari tanácsos	1789. jún. 1.	237	2.867	42	
7	Szlatiny Ferenc városi tanácsnok	1789. jún. 1.	237	3.713	—	
8	Pöltl Mihály lakatosmester	1789. jún. 1.	237	2.441	06	
9	Krits Pál magánzó	1789. jún. 1.	237	2.381	51	
10	Fáy András	1789. jún. 1.	237	2.381	51	
11	Jurame Sebestyén bádogosmester	1789. jún. 1.	237	2.370	—	
12	Schindler Mátyás asztalosmester	1789. jún. 3.	237	2.389	45	
13	Eger György olajütő tulajdonos	1789. jún. 3.	260	4.118	—	
14	—	—	—	—	—	Ezt a telket a vegyesbizottsági jegyzőkönyv szerint a helytartótanács 1789. évi június hó 17-i 26.920. számú engedélyével a cs. k. élelmezési hivatalnak adták át. Később adták oda az evangélikus egyháznak, templomépítés céljára.
15	Ürményi Bernát helytartó-tanácsos	1791. dec. 10.	217	2.512	30	Ürményi-ház. II. József kívánságára eredetileg itt akarták felépíteni a színházat.
16	Ürményi József kir. személynök	1791. dec. 10.	341	3.807	50	
17	Jurame Sebestyén bádogosmester	1789. jún. 3.	198	2.640	—	
18	Haris János kereskedő	1789. jún. 3.	317	3.905	—	
19	Hülff Móric Bálint városbíró	1789. jún. 3.	371	5.100	—	
20	—	—	400	—	—	Báró Schilson e két telekre akarta építeni a színházat.
21	—	—	348	—	—	
22	Hülff Móric Bálint városbíró	1789. jún. 3.	412	2.389	36	
23	Szlatiny Ferenc városi tanácsnok	1789. jún. 3.	412	4.223	—	
24	Schechta Jakab szappanos	1789. jún. 3.	272	4.111	12	

II. sz. melléklet.

A LIPÓTVÁROS ELSŐ PLÁNUMA.

A vastag vonalak az eredeti térfelosztást, a vékony vonalak a mai állapotot mutatják.

A zárójelben szereplő utcanevek a mai elnevezést mutatják.

A szövegben szereplő utcák és épületek.

a Hecc szinház.
b Harmincad hivatal.
c Magán épület.
d Lebontandó északi rondella.
e Híd-utca (ma Türr István utca).
f Egykori váci kapú.
g Váci-utca.
h Hajó-utca (ma Kristóf-tér).
i Szervita-tér.
k Sütő-utca.
l Új áttörendő kapú.
m Az új szinház helye II. József terve szerint.
n Az új szinház helye báró Schilson terve szerint.
o A hajóhid régi feljárója.
p Sóhivatal és raktárai.
r Új épület.

A Lipótváros első ingatlan-tulajdonosai. (Folytatás.)

A telkek sorszáma a Schilson-terv szerint	A telekvásárló neve és foglalkozása	Az árverés éve és napja	A telek nagysága □-ölekben	A telek ára konvenciós pénzben		Megjegyzés
				frt	kr	
25	Neumayer Ignác parókakészítő	1789. jún. 4.	272	3.291	12	Ezt a telket Balla Antal, Pestvármegye főmérnöke szerezte meg.
26	Gábler Mihály üveges	1789. jún. 4.	215	3.420	—	
27	Krausz Fülöp szűcs	1789. jún. 4.	225	1.800	—	
28	Scheidecker György	1789. jún. 16.	225	1.706	15	
29	Röszler Antal nyerges	1789. jún. 17.	225	1.747	30	
30	Heldwein Antal asztalos	1789. jún. 4.	225	1.800	—	
31	Pistory Nep. János telekhiv. igazgató	1789. jún. 16.	225	1.638	45	
32	Panajot Kozma kereskedő	1789. jún. 17.	198	2.085	20	
33	« « «	1789. jún. 17.	198	1.160	30	
34	—	—	—	—	—	E telket nem építik be, hogy a dohányraktárak megközelítése megkönnyíttessék.
35	Pistory József városi aktuárius	1789. jún. 17.	225	937	30	
36	Heldwein Antal asztalos	1789. jún. 17.	225	716	15	
37	Röszler Antal nyerges	1789. jún. 17.	225	716	15	
38	Hülff Móric Bálint városbíró	1789. jún. 17.	225	738	45	
39	Krausz Fülöp szűcs	1789. jún. 17.	225	753	45	
40	Neumayer Miklós parókakészítő	1890. márc. 9.	225	1.800	—	
41	Lezár Mátyás kereskedő	1789. jún. 4.	272	2.176	—	
42	« « «	1789. jún. 16.	272	816	—	
43	Csuro Tódor mészáros	1789. jún. 4.	272	2.312	—	
44	Lezár Mátyás kereskedő	1789. jún. 16.	272	566	40	
45						
46						
47						
48	Macher András kereskedő	1790. márc. 9.	1.650	3.822	30	
49						
135						
136						

A Lipótváros első ingatlan-tulajdonosai. (Folytatás.)

A telkek sorszáma a Schilson-terv szerint	A telekvásárló neve és foglalkozása	Az árverés éve és napja	A telek nagysága □-ölekben	A telek ára konvenciós pénzben		Megjegyzés
				frt	kr	
137 138 139	Macher András kereskedő	1790. márc. 9.	1.650	3.822	30	
50	Tirnberger András	1791. máj. 23.	165	508	45	
51	Flandorfer Erzsébet	1791. máj. 23.	165	418	—	
52	Lautherer György, a külső tanács tagja ...	1791. máj. 23.	165	429	—	
53	Győrffy András szabómester	1791. máj. 23.	165	552	45	A református gyülekezet első imaháza.
54	Nahm Baltazár háztulajdonos	1791. máj. 23.	165	506	—	
55	Kardetter Tamás ács	1791. máj. 23.	272	820	32	
56	« « «	1789. jún. 16.	272	2.040	—	
57	Saiffner Antal órás	1789. jún. 17.	272	1.976	32	
58	Rauscher Ferenc aranyozó	1791. máj. 23.	272	1.024	32	
59	Nahm József pék	1791. máj. 23.	165	577	30	
60	Pistory József városi aktuárius	1791. máj. 23.	165	514	15	
61	« « « «	1791. máj. 23.	165	470	15	
62	Flandorffer Erzsébet	1791. máj. 23.	165	514	15	
63	Tirnberger András	1791. máj. 23.	165	569	15	
64	Pistory József városi aktuárius.....	1791. máj. 23.	260	849	20	
65	« « « «	1791. máj. 23.	260	736	40	
66	Grossinger Lipót mészáros.....	1791. máj. 23.	260	1.109	20	
67 és 74	Lichtenwallner Ferenc ács	1790. már. 14.	573	1.368	—	
68	Rupp Károly pék	1789. jún. 16.	273	3.289	39	A 68., 69., 72. és 73. számú telken épült a »Marokkói-udvar«.
69	« « «	1789. jún. 16.	273	1.952	57	
70	Agorasztó György kereskedő	1789. jún. 16.	273	1.251	15	
71	Zehentner Jakab kereskedő.....	1789. jún. 16.	196	654	—	
72	Rupp Károly pék	1789. jún. 16.	227	771	—	
73	« « «	1789. jún. 16.	261	846	—	
75	Grossinger Lipót mészáros.....	1791. máj. 24.	328	1.172	30	
76	Pauer György korcsmáros	1791. máj. 24.	352	1.344	25	

A Lipótváros első ingatlan-tulajdonosai. (Folytatás.)

A telkek sorszáma a Schilson-terv szerint	A telekvásárló neve és foglalkozása	Az árverés éve és napja	A telek nagysága □-ölekben	A telek ára konvenciós pénzben		Megjegyzés
				frt	kr	
77	Pistory József városi aktuárius	1791. máj. 24.	381	1.487	50	
78	Hirtenek Ferenc	1791. máj. 27.	254	592	40	
79	Gerschlager Ádám magánzó.....	1791. máj. 27.	293	444	23	
80	Steinbach János pékmester	1791. máj. 27.	327	485	28	
81	« « «	1791. máj. 27.	262	986	40	
82	« « «	1791. máj. 2o.	470	759	50	
83	Fellner Benedek árvagyám	1791. máj. 27.	235	971	20	
84	Fischer Antal szabó	1791. máj. 27.	235	830	20	
85	Fellner Benedek árvagyám	1791. máj. 27.	235	505	15	
86	Schorndorffer Ferenc órás	1791. máj. 27.	235	501	20	
87	Krausz János szíjgyártó	1791. máj. 27.	231	795	05	
88	Fellner Benedek árvagyám	1791. máj. 27.	470	665	50	
89	Stainbach János pékmester	1791. máj. 27.	470	650	10	
90	Fetter Antal mészáros	1791. máj. 24.	214	784	40	
91	Hock János	1791. máj. 24.	214	542	08	A »Vadember«-hez címzett ház.
92	Tuschl Sebestyén kávés	1791. máj. 27.	214	642	—	A hecc-színház tulajdonosa.
93	Zrenner Mihály	1791. máj. 27.	214	435	08	
94	Varienti Ágoston vendéglős	1791. máj. 27.	214	449	24	
95	Heuszler Sebestyén vendéglős	1791. máj .27.	214	360	14	A »Hét választó-fejedelem« nevű Váci-utcai bálterem tulajdonosa.
96	« « «	1791. máj. 27.	266	824	—	
97	« « «	1791. máj. 27.	206	669	30	
98	« « «	1791. máj. 27	214	360	14	
99	Varienti Ágoston vendéglős	1791. máj. 27.	214	442	16	
100	Zambely János kőműves	1791. máj. 21.	214	452	58	
101	Horcher Péter	1791. máj. 21.	214	445	50	
102	Heuszler Sebestyén vendéglős	1791. máj. 24.	214	474	22	
101	« « «	1791. máj. 24.	214	538	34	
104	Kemnitzer János tímár	1791. máj. 24.	214	456	32	

A Lipótváros első ingatlan-tulajdonosai. (Vége.)

A telkek sorszáma a Schilson-terv szerint	A telekvásárló neve és foglalkozása	Az árverés éve és napja	A telek nagysága □-ölekben	A telek ára konvenciós pénzben		Megjegyzés
				frt	kr	
105	Kemnitzer János tímár	1791. máj. 21.	214	235	24	
106	Grossinger Ferenc szíjgyártó	1791. máj. 30.	214	338	50	
107	Horcher Péter	1791. máj. 30.	214	321	—	
108	« «	1791. máj. 30.	214	313	52	
109	Zitterbarth Mátyás kőműves	1791. máj. 30.	214	374	30	
110	« « «	1791. máj. 30.	206	384	32	
111	Zettner Gottfried	1791. máj. 30.	206	391	24	
112	« «	1791. máj. 30.	214	374	30	
113	Kőhr József	1791. máj. 30.	214	299	36	
114	Grossinger Ferenc szíjgyártó	1791. máj. 30.	214	317	26	
115	« « «	1791. máj. 30.	214	360	14	
116	Kemnitzer János tímár	1791. máj. 21.	214	242	32	
117	Lichtenwallner Ferenc ács	1791. máj. 24.	214	642	—	
118	« Antal	1791. máj. 25.	377	697	27	
119	Reitzenhoffer József	1791. dec. 19.	377	527	48	
120	Schneider Mihály	1791. dec. 19.	377	546	39	
121	Szlatiny Antal	1791. dec. 19.	377	546	39	
122	« Ferenc, a városi tanács tagja	1791. dec. 19.	377	565	30	
123	Horcher Péter	1791. dec. 19.	377	559	13	
124	« «	1791. dec. 19.	362	573	10	
125	Jung József építőmester	1791. dec. 19.	362	1.454	02	
126	Ürményi József septemvir	1791. dec. 19.	377	559	13	
127	Wall Ferdinánd hajóács	1793. jún. 8.	377	647	11	
128	« « «	1793. jún. 8.	377	647	11	
129	« « «	1793. jún. 8.	377	697	27	
130	« « «	1793. jún. 8.	377	691	10	
131	Lichtenwallner Ferenc ács	1791. máj. 25.	377	703	44	
132	Lautterer Mihály	1789. jún. 16.	429	1.890	06	
133	Lautterer György	1789. jún. 16.	401	2.610	—	
134	Kemnitzer János tímár	1789. jún. 16.	376	4.457	28	E telken épült a »Két török« nevű ház.

Telekárak a Lipótvárosban az 1789. június 2. és 1793. június 8. között tartott telekárverésen.

A telek sorszáma a Schilson-féle terv szerint	E telkek mai helye (utca, név és házszám) Budapest 1937. évi 5000-es térképe szerint	A telek vételára négyszögölenként				Megjegyzés
		conv. frt	kr	arany-pengő	fillér	
1	Deák Ferenc-utca 1.	21	—	51	15	Angol Királynő.
2	« « 3.	17	—	41	42	Pesti Hazai Takarék.
3	« « 5.	26	6	63	58	
4	Vörösmarty-tér 2.	40	6	97	68	
5	Deák Ferenc-utca 7.	11	15	27	40	
6	« « 9.	12	6	29	47	Deák Ferenc-utca és Bécsi-utca sarok.
7	« « 11—13.	15	40	38	16	E telken a Bécsi-utca szalad keresztül.
8		10	18	25	09	
9	« « 15.	10	3	24	48	
10	« « 17.	10	3	24	48	
11	« « 19.	10	—	24	36	
12	« « 21.	10	5	24	56	
13	« « 23.	14	30	35	32	
14	Deák Ferenc-tér 4.	—	—	—	—	Evangélikus templom és iskola.
15	Deák Ferenc-utca 18.	—	—	—	—	Egykor Ürményi-ház, ma az Adria biztosító palotája.
16	« « 16.	—	—	—	—	Sarokház.
17	« « 14.	11	—	26	80	
18	« « 12.	11	—	26	80	
19	« « 8—10.	12	—	29	23	
20	Vörösmarty-tér	19	3	46	40	
21		16	30	—	—	
22	Bécsi-utca 8.	5	48	14	13	
23	« 10.	10	15	24	96	
24	Erzsébet-tér 7.	15	7	36	82	
25	« 8.	12	—	29	23	
26	« 6.	15	12	37	09	
27	« 5.	8	—	19	49	
28	« 4.	7	35	18	47	
29	« 3.	7	46	18	92	Lásd József-tér 10.
30	« 2.	8	—	19	49	
31	« 1.	7	17	17	74	
32	Bálvány-utca 2.	7	40	18	68	
33		3	31	8	57	
34	József-tér 12.	—	—	—	—	
35	« 11.	4	10	10	15	
36	« 10.	3	11	7	75	Lásd Erzsébet-tér 3.
37	« 9.	3	11	7	75	
38	« 8.	3	17	8	—	
39	« 7.	3	11	7	75	
40	Harmincad-utca 4.	8	—	19	49	
41	Bálvány-utca 1.	8	—	19	49	
42		2	5	5	07	

Telekárak a Lipótvárosban
az 1789. június 2. és 1793. június 8. között tartott telekárverésen. (Folytatás.)

A telek sorszáma a Schilson-féle terv szerint	E telkek mai helye (utca, név és házszám) Budapest 1937. évi 5000-es térképe szerint	A telek vételára négyszögölenkint				Megjegyzés
		conv. frt	kr	arany-pengő	fillér	
43	Sas-utca 2.	8	30	20	71	
44		2	05	5	07	
45 és 139	« 4.	2	19	5	64	
46 és 138						
47 és 137	« 6.	—	—	—	—	Lásd a Bálvány-utcát is.
48 és 136						
49 és 135	« 8.	—	—	—	—	
50	Szt. István-tér.	2	30	6	09	
51	Sas-utca 11.	2	32	61	7	
52	« 9.	2	36	6	33	
53	« 7.	3	21	8	16	
54	« 5.	3	04	7	47	
55	« 3.	3	01	7	36	
56	« 1.	7	30	18	27	
57	Wekerle Sándor-utca 2.	7	16	17	70	
58	« « 4.	3	46	9	18	
59	« « 6.	3	20	8	12	
60	« « 8.	3	07	7	59	
61	Szt. István-tér 3.	3	07	7	59	
62	« « 4.	2	44	6	66	
63	« « —	3	27	8	40	
64	Wekerle Sándor-utca 7.	3	16	7	71	
65	« « 5.	2	50	6	90	
66	« « 3.	4	16	10	39	
67 és 74	« « 1.	2	15	5	48	Lásd Vilmos császár-út 12.
68	Erzsébet-tér 15.	12	03	29	35	Marokkói-udvar.
69		7	09	17	42	
70	« 14.	4	35	11	16	
71	Vilmos császár-út 8.	3	—	7	31	
27	« « 10.	3	—	7	31	
73		3	—	7	31	Marokkói-udvar.
74	« « 12.	2	15	5	48	Lásd 67. sz.
75	« « 14.	3	30	8	53	
76	« « 16.	3	41	8	97	
77		3	46	9	18	
78	« « 18.	2	20	5	68	
79	« « 20.	1	31	3	69	
80	« « 22.	1	28	3	57	
81	« « 24.	1	40	6	50	
82	Arany János-utca 31.	1	37	3	94	
83	« « 29.	2	04	5	03	
84	« « 27.	3	32	8	61	
85	Wekerle Sándor-utca 13.	2	09	5	24	
86	« « 11.	2	08	5	20	
87	« « 9.	3	23	8	24	
88	Szt. István-tér 13.	1	25	3	45	

Telekárak a Lipótvárosban az 1789. június 2. és 1793. június 8. között tartott telekárverésen. (Vége.)

A telek sorszáma a Schilson-féle terv szerint	E telkek mai helye (utca, név és házszám) Budapest 1937. évi 5000-es térképe szerint	A telekvétel ára négyszögölenkint				Megjegyzés
		conv. frt	kr	arany-pengő	fillér	
89	Szent István-tér 13.	1	23	3	37	
90	« « —	3	40	8	93	
91	« « 11.	2	32	6	17	
92	Wekerle Sándor-utca 10.	3	—	7	31	
93	« « 12.	2	02	4	95	
94 és 99	« « 14.	2	06	5	12	
95 és 98	« « 16.	1	41	4	10	
96	« « 18 és 20.	4	—	9	74	
97	Sas-utca 25.	3	15	7	92	
98	« 23.	—	—	—	—	Lásd 95. sz.
99	« 21.	—	—	—	—	Lásd 94. sz.
100	« 19.	2	07	5	17	
101	« 17.	2	05	5	08	
102	« 15.	2	13	5	40	
103	« 13.	—	—	—	—	
104	« 10.	2	08	5	20	
105	« 12.	1	06	2	68	
106	« 14.	1	35	3	86	
107	« 16.	1	30	3	65	
108	« 18.	1	28	3	57	
109	« 20—22.	1	45	4	26	
110	« 24.	1	52	4	55	
111	Bálvány-utca 19.	1	54	4	63	
112		1	45	4	26	
113	« 17.	1	24	3	41	
114	« 15.	1	29	3	61	
115	« 13.	1	41	4	10	
116	« 11.	1	08	2	76	
117	« 9.	3	—	7	31	
118	« 10.	1	51	4	51	
119	« 12.	1	24	3	41	
120	« 14.	1	27	3	53	
121	« 16—18.	1	27	3	53	
122	« 20.	1	30	3	65	
123	« 22.	1	29	3	61	
124		1	35	3	86	
125	Nádor-utca 19.	4	01	9	78	
126		4	01	9	78	
127	« 17.	1	43	4	18	
128	« 15.	1	43	4	18	
129	« 13.	1	51	4	50	
130	« 11.	1	51	4	50	
131	« 9.	1	52	4	55	
132	Vilmos császár-út 6.	4	06	10	03	
133	« « 4	6	—	14	62	
134	« « 2.	11	02	26	88	»Két török«-ház.

utcára szólt a frontja. 1918-ban a Sas-utca e helyén 1760 korona volt egy négyszögölnyi háztelek forgalmi értéke. A város rohamos fejlődése, a népesség gyarapodása, vagyonosodása, igyekezete, szorgalma és munkája, a lakáskereslet fokozódása növesztette meg ennyire ebben az utcában a háztelkek árát. Ehhez a növekedéshez azonban 128 esztendő kellett.

Említettük, hogy az árveréseken elkelt 130 telken hetven polgár osztozkodott. Érdekes, hogy a lipótvárosi ház- és telektulajdonosok 1827. évi listájában[1]) már csak 25 olyan név szerepel, mely benne volt ama polgárok névsorában is, kik 1789 és 1793 között telket vásároltak az Újvárosban. Kétségtelen, hogy néhány név azért hiányzik, mert bizonyos ingatlanok a más nevet viselő örökösök tulajdonába mentek át. Sokan azonban alig hogy megvették, hamarosan túl is adtak telkeiken, melyeket nyerészkedési szándékkal vásároltak. A lipótvárosi telkek árverése jó alkalom volt a spekulációra. A licitáción készpénzben tudvalevően a vételárnak csupán harmadrészét kellett kifizetni. Ez nagy kedvezmény volt. A telkek azonban csak akkor hajtottak jövedelmet, ha már ház állott rajtuk. Házépítésre pedig kevés embernek volt pénze. Viszont építési hitelre nem lehetett számítani, tehát sokan eladták a lipótvárosi telket. Olykor kevés haszonnal is megelégedtek, mert az akkori szűkös időkben kis pénznek is nagy volt a vásárlóereje. Az ilyen telkekre mindig akadt vagyonos vagy jómódú pályázó. Ez érthető is. A pénz lassú devalvációja ebben az időben már egyre érezhetőbb. A drágaság nő s már akkoriban is voltak olyanok, kik készpénzvagyonukat a lassú pénzromlás elől háztulajdonba mentették át. Jól jártak, akik akkoriban házat vagy pláne bérházat építettek, mert akkor indult meg nagyobb erővel a vidékiek és idegenek Pestre való beszivárgása, ami végül is lakásszűkét és lakásdrágaságot idézett elő. Akkoriban érezték meg először a pestiek, mekkora jövedelemforrás az idegenforgalom. Akárhogyan fordult a világ folyása, a bérház mindig meghozta a maga tisztességes jövedelmét.

Pest város nem egy patricius családjának története és karrierje kezdődik ebben az időben a lipótvárosi ház megépítésével. Hol vannak már ezek a familiák és hová lettek a házak, amelyeket a XVIII. század utolsó évtizedében építettek?

Mikor a Váci-kapu előtt megindult a telekárverés : az Ó-városban akkor már tizenkét mágnásnak és néhány más előkelőségnek, püspöknek, tábornoknak, helytartótanácsosnak és birtokos nemesnek volt háza. Ezek nem igen érdeklődtek a lipótvárosi házhelyek iránt. Az előkelők közül Ürményi József királyi személynök és Bécsben lakó helytartótanácsos testvéröccse, Bernát ; továbbá Orczy László, Abaúj vármegye főispánja, a pesti Orczy-kert megalapítója vett házhelyet az Újváros homokján.[2]) Ürményiék azt a két telket

[1]) *Andreas von Dorffinger :* Adressbuch von Pest 1827.

[2]) Orczy László volt Schilson elődje a Pest-kerületi kamara adminisztrátorságában. Schilson János báró 1787-ben foglalta el Orczy László helyét.

vásárolták meg, melyeken ma az Adriai biztosító társaság palotája áll.[1]) Báró Orczy László viszont azt a két telket vette meg, melyet a Schilson-féle terven a mai Vörösmarty-téren a Váci-utca szája elé rajzolt a plánumkészítő.[2]) A két telek azonban véletlenül beleesett a vitás zónába. A dolog úgy áll, hogy mint ismeretes, báró Schilson nemcsak új várost akart építeni, hanem az új város mellé új színházat is akart adni a pestieknek. Elsősorban helyet keresett a színház számára és erre a célra Orczy László most megvásárolt telkeit találta legalkalmasabbnak. Schilsonnak az volt az elgondolása, hogy Orczy telkei legközelebb esnek a hajóhídhoz is, a Váci-utcához is, tehát a felépítendő színházat e helyen legkönnyebben közelíthetik meg a pestiek is, a budaiak is. Mivel pedig a színház elé teret tervezett: a gyalogos és kocsiforgalom lebonyolítását legegyszerűbben úgy látta megoldhatónak, ha Orczy telkén építi fel a színházat.

Hogy a mai Régiposta-utca végében álló, rogyadozó rondellában elhelyezett színház helyett új színházat kell építeni, azzal egyetértett II. József is.[3]) A császár csak abban nem értett egyet Schilsonnal, hogy a színházat a Váci-utca szája elé kell építeni. József a színházépítés céljára a forgalom szempontjából is sokkalta alkalmasabb helynek találta az Ürményi-féle telket; ennek két oldala ugyanis két utcára, másik két frontja pedig két térre[4]) szolgált. II. József halála után azonban Schilson kimódolta, hogy II. Lipót hozzájáruljon, hogy a színházat mégis az Orczy-féle telken építsék fel. Orczy erre visszaadta a telket a városnak, de kikötötte, hogy a visszaadott telken nem szabad mást építeni, mint színházat. Mást nem is építettek rajta, de színházat sem építettek, sem itt, sem Ürményi telkén. Ellenben Ürményi József septemvir megépítette a Deák Ferenc-téri funduson azt a kétemeletes házat, melyet csak a világháború idején bontottak le, hogy helyébe építsék az Adriai biztosító társaság palotáját. »*Festina lente*«, »Lassan járj!« Házának ezt a nevet adta a gazdája, aki már akkor is ebben az új házban lakott, mikor a királyi táblán Martinovics és társai pörében elnökölt. Két udvara és rézből való födele volt Ürményi József négy frontra szóló, kétemeletes házának. Földszintjén az utcai részeken nem volt lakás, hanem köröskörül mind a négy oldalon 24 bolthelyiség és az Újvásár-tér (Erzsébet-tér) felőli részen magas bért fizető raktárhelyiségek sorjáztak. Többnyire idegen kereskedők bérelték ezeket a helyiségeket. A boltajtót csak országos vásár idején nyitották itt ki. Az emeleti lakásokat előkelő urak lakták. Az Ürményi-familián kívül itt lakott 1802-ben a város akkoriban két leghatalmasabb embere, — Szentiványi

[1]) V., Deák Ferenc-tér 2. — A két háztelek a Schilson-féle terven a 15. és 16. számokat kapta.

[2]) Ez a két telek a Schilson-féle terven a 20. és 21. számokat viseli.

[3]) *Dr. Kovács Lajos:* A régi pesti vigadó építésének előzményei. Tanulmányok Budapest multjából. III. kötet.

[4]) A két utca: a Deák Ferenc- és Miatyánk-utca; a két tér: az Erzsébet- és Deák Ferenc-tér.

Ferenc országbíró és gróf Gyulai Ignác altábornagy, Pest katonai parancsnoka. Ebben a házban lakott Ürményi József tudós titkára, Horvát István is, az egyetemi könyvtár igazgatója és e házban lakott férjével Rehák József prókátorral az első magyar színtársulat népszerű drámai hősnője, Moór Anna. De az Ürményi-háznak van más nevezetessége is. Ez a ház volt az első úgynevezett raktárház Pesten, melyben az országos vásárra érkezett mindenféle portékát felhalmozták. A második még ennél is nagyobb raktárház, az Orczy-ház, később épült az Országút másik oldalán a Terézia külvárosban.

Az Ürményi-háznál csak egy-két évvel fiatalabb az Orczy-ház, mely a Király-utca és Károly király-út sarkán 140 esztendeig figyelte a világ folyását. 1936. október 10-én kezdték bontani ezt az ütött-kopott vén épületmonstrumot, melynek külseje is tetszetősebb lehetett, mikor 140 esztendővel ezelőtt megszületett. Az Orczy-ház két nagy telken, két szomszédos házból épült egyetlen hatalmas, két utcára szóló, háromudvaros bérkaszárnyává. A mai Károly király-út 17. számú telkét már 1728-ban megvásárolta Orczy István, a báró Orczy-család őse és az egykor olyan hatalmas Orczy-vagyon megszerzője. Ez a telek, melyre a gazda házat is épített, 1238 négyszögöl nagyságú volt. Ehhez Orczy István unokája, báró Orczy József, Zemplén vármegye főispánja 1795. október 14-én 20 ezer forintért hozzávásárolta özv. lovag Pudillné, született Mayerhoffer Annától a szomszédos »König von England«-hoz címezett sarokházat. Az »Angol királyhoz« nevű ház afféle beszállócsárda volt. Udvarán két hatalmas raktárépület. Országos vásárok idején az idegen kereskedők itt raktározták el portékáikat. Kávéháza is volt az Angol királynak. Egyébként ez a ház adott nevet a Király-utcának is, melyet eredetileg Angol király-utcának neveztek, később azonban az »angol« lekopott a »király« mellől. Az »Angol király« 935 négyszögöles saroktelken épült, úgyhogy báró Orczy Józsefnek most már 2173 négyszögöles telke volt az Országút és a Király-utca sarkán. E hatalmas telken épült fel a két régi ház felhasználásával az az Orczy-ház, melyet 140 esztendő alatt egész legendakör vett körül. Eleinte egyemeletes volt az Orczy-ház ; 1829-ben még egy emeletet húztak rá. Egykor valósággal vára, gettója volt ez a nagy bérház a pesti zsidóságnak. 142 szobából és konyhából álló 48 lakás, 37 boltozott vásári raktárhelyiség és sokezer akó bor befogadására szolgáló pincehelyiség volt benne. Ezenkívül két zsinagóga, fürdő, három vendéglő, kávéház, táncterem, mészárszék is volt benne és boltjaiban minden elképzelhetőt lehetett kapni : élelmiszert, ruhát, sőt még sírkövet is. Hatalmas raktárhelyiségei állandóan tele voltak gyapjúbálákkal, gubaccsal, nyersbőrrel és a pesti országos vásárok egyéb kapós cikkeivel. A mult század elején egy-egy sikerült vásár idején az ország gyapjú és nyersbőr felhalmozott készleteiből tekintélyes mennyiségek cseréltek gazdát az Orczy-ház udvarán.

A harmadik tömegszállás — a Marokkói-udvar — Festetics Antal helytartótanácsi titoknoké volt. Festetics Antal a Festeticsek déghi ágából

való. Még gróf sem volt, csak kamarás, mikor a házat vette. A grófi rangot csak fiai szerezték meg a nagy vagyonhoz 1857-ben, mikor Ferenc József Magyarországon járt. De a déghi Festetics-vagyon már a XIX. század elején is hatalmas volt. A »Marokkói-udvart«[1]) különben 1802-ben vette Festetics Antal. A nagy ház 1034 négyszögöles telkét Rupp Károly pékmester árverésen vásárolta 1789-ben 6858 ezüstforintért és 36 krajcárért,[2]) ami mai pénzre átszámítva 15.705 aranypengő és 12 fillér lenne. Rupp Károly későn fogott hozzá az építkezéshez s meg sem érte, hogy tető alá kerüljön a nagy ház. Özvegyét Mayerhoffer János építőmester vette feleségül. Az időközben felépült »Zum Marokkaner« nevű nagy sárga házat tőle vette meg Festetics Antal 65.000 ezüstforintért, mai pénzben 158.340 aranypengőért. Hogy a nagy ház miképen jutott hozzá a nevéhez: ma már nehéz lenne megállapítani. Annyit tudunk, hogy vándor komédiások rendszerint a ház előtti Újvásártéren ütötték fel sátraikat, mutogatták exotikumaikat és csepűrágó művészetüket. Talán egy ilyen komédiássátorban szereplő feketeképű marokkói adta az ötletet a névadáshoz. De az is lehet, hogy mint sok egyebet, ezt a nevet is Bécsből kaptuk, hol ebben az időben szintén volt a Leopoldstadtban egy Marokkaner-Gasse, mint ahogy a mai Gróf Tisza István-utca keleti végének még a világháború előtt is Marokkói-utca volt a neve. Érdekes az is, hogy a mai Paulay Ede-utcát, melynek 1784-ben Krallen-Gasse volt a neve, körülbelül 1786 óta hívták »Zwei Moren-Gasse«-nak, nyilván azért, mert az utca egyik kocsmárosa valami aktualitástól ösztökélve két barnaképű, arab ruhába öltöztetett embert pingáltatott a cégérre. És ennek a »Zwei Moren-Gasse«-nak egyenes folytatása volt a Marokkaner-Gasse, mely a XVIII. század végén született ugyanakkor, mikor a Marokkói-udvart építeni kezdték.

Egyébként a Marokkói-udvar körülbelül a legrégibb háza a Lipótvárosnak és a lipótvárosi házak között talán az egyetlen, mely közel 140 esztendő óta ugyanannak a családnak a kezén van.

Nagyságban és jövedelmezőségben az Orczy-ház után mindjárt a Marokkói-udvar következett. 140 év óta alig változott ez a három frontra szóló sárgaház, melynek két udvara, két kapuja és két emelete van. Két évtizeddel azután, hogy Festetics megvette: Pestről szóló könyvében[3]) azt írta a kitűnő Schams Ferenc, hogy az Orczy-ház és a Marokkói-udvar két legnépesebb, legjövedelmezőbb bérháza Pestnek. Az Orczy-házban 284-en, a Marokkói-ban

[1]) Vilmos császár-út 10.

[2]) Négy szomszédos telket vásárolt meg. Ezeket a Vilmos császár-út, a gróf Tisza István-utca és Erzsébet-tér határolják. Érdekes, hogy a legdrágábban vásárolta a 68. számú saroktelket, melynek az Erzsébet-tér és Tisza István-utcára szól a frontja. Ezért négyszögölenként 12 ezüst forintot és 3 pengőkrajcárt adott. Az Erzsébet-térre néző 69. számú telek 7 ezüstforintba és 9 krajcárba került négyszögölenkint. Ellenben a mai Vilmos császár-útra (akkor Váci-országútnak nevezték) szolgáló két telekért négyszögölenkint már csak 3—3 ezüstforintot fizetett.

[3]) Vollstendige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest. 1821.

201-en laknak. Az Orczy-háznak, melyről később azt mesélték, hogy gazdájának a nap minden órájában egy-egy aranyat hoz, 1817-ben 53.000 forint, 1820-ban pedig 40 ezer forint volt a bérjövedelme. A Marokkói-udvarnak, melyet Festetics Antal 138 évvel ezelőtt mai pénzben 158.340 pengőért vásárolt, ma 143.076 pengő a nyers bérjövedelme. Közben sok minden történt, de a Marokkói-udvar lényegében nem sokat változott. De megváltoztak az idők és az emberek.

A lipótvárosi telekárverés után elsőnek Kemnitzer János tímármester híres kávéháza épült fel. Volt abban valami furcsaság, hogy az Újvárosból ép a kávéházat építették föl először és egy meggazdagodott tímármester építette fel.

Kemnitzer János Pétervárадról származott fel Pestre. A Molnár-utcában volt a műhelye.[1]) A műhely gyárrá bővült az évek során. Kemnitzer ügyes ember lehetett, értette a mesterségét és hamarosan megszedte magát. Valami új cserzőeljárást talált ki, melyre szabadalmat kért a városi tanácstól. Egyébként már 1771-ben felvették a polgárok közé és 1785 óta tagja volt a választott polgárok százas bizottságának. A telekárverésen összesen öt telket vásárolt. Ezek egyike az, melyre a kávéházat építette.[2]) Ezt a telket eredetileg Hillmayer Mátyás vendéglős vette meg a várostól, de két hét mulva a városi tanács hozzájárulásával az eredeti vételáron Kemnitzer Jánosnak engedte át. E telken állott az északi dunai rondella is. A rondellát a városi tanács időközben lebontatta, téglaanyagát pedig szintén Kemnitzer vásárolta meg 1050 forintért. Kemnitzer telke mögött a Kishíd-utca felőli részen húzódott meg a városi kocsma telke. Ezt Hilmayer négyezer forintért vette a várostól, 1791-ben a kocsmáltatási joggal együtt szintén Kemnitzernek adta el. Így tehát most már 570 négyszögölre nőtt Kemnitzer János telke. Az egészért összesen 13.669 forintot fizetett és ráadásképen megkapta a várostól a telekhez a kávéfőző jogot is.[3]) Erre a telekre építette kávéházát a bőrgyárossá gyarapodott egykori cserzővarga.

Már külsejében is meglepő volt Kemnitzer háza. Képét Leyrer József, a tollforgató könyváros örökítette meg 1803-ban megjelent könyvében.[4]) Főhomlokzata a Dunára, az északfelőli oldal a Nagyhíd-utcára, a déli oldal pedig a Kishíd-utcára szólott.[5]) Főkapuja fölött négy páros oszlopsor tartotta az erkélyt és a vízfelőli frontján az emeletekről kétszer tizenhárom ablak

[1]) Molnár-utca 19.

[2]) A Schilson-féle terven 1. száma van ennek a teleknek. — Ma IV., Deák Ferenc-utca 1.

[3]) *Dr. Rokken Ferenc:* A hajdani Angol királyné szálloda és az első Dunaparti sétány. (Tanulmányok Budapest multjából. I. kötet.) Ez a telek később még jobban megnőtt, mert Jung József szomszédos telkéből is megvett 103 négyszögölet Kemnitzer.

[4]) Die Stadt Pesth und ihre Gegend in Briefen von einem Fremden.

[5]) A Duna felőli front előtt most a Mária Valéria-utca, az észak felőli front előtt a Deák Ferenc-utca, a déli front előtt pedig a Türr István-utca vonul el.

nézett a Dunára. A földszinten volt a kávéház, mely előtt lépcsős terrasz terült el. Az emeleten lakások és szállodaszobák voltak, melyek vásár idején mindig megteltek.

Még parkja is volt a Kemnitzer-kávéháznak a mai »Hangli« helyén. Az egykorúak promenádnak hívták és nagyon büszkék voltak rá. A promenád két sor hársfából állott. A hársak alatt lócák. A lócákon pedig öregje-fiatalja hűsölt a kánikulában és nézte, hogy a hajóhídon miképen sétálnak át Budára meg vissza az emberek. A promenádon mindjárt a híd végében állott egy deszkabódé, frissítőt árultak benne. Ebben a limonádés bódéban némelyek nagy üzleti fantáziát láttak és ennek kedvéért ki akarták bérelni a várostól a promenádot. Dr. Rokken Ferenc kikutatta, hogy 1796-ban egy Fischer Jakab nevű vállalkozó volt a sétatér bérlője ; évi 115 forint árendát fizetett. Övé volt a limonádés bódé.[1]) Mikor lejárt a bérlet, Fischeren kívül pályázott rá Lechner Ferenc is a Kemnitzer-kávéház bérlője, de pályázott rá maga Kemnitzer János is, azt ígérvén, hogy nemcsak az ültetvények épségére ügyel, ha megkapja a bérletet, de új, nemes fákat is hajlandó ültetni. Kemnitzer pláne felajánlotta azt is, hogy a limonádés bódé helyébe saját költségén szép, ízléses, angol mintájú nyári vendéglőt épít, ha 18 évre kapja bérbe a sétateret.[2]) A város nyilvános árverésen Kemnitzernek adta a bérletet, de csak három évre. Így azután nem épült meg az angol mintájú nyári vendéglő.

A Kemnitzer-kávéháztól el voltak ragadtatva az egykorúak. Nemcsak a pestiek, de az idegenek is. 1793-ban kevéssel azután, hogy megnyílt, két előkelő külföldi járt nálunk : Townson Róbert és gróf Hofmannsegg. Egyik angol, másik szászországi. Útleírásaikban nem győzik dícsérni a Kemnitzer-kávéházat. Townson Róbert ezt írja : Kávéházakban nincs hiány. Az átellenben lévő kávéháznak — azt hiszem — nincs párja Európában. Az igen tágas és gyönyörűen feldíszített billiárdtermen kívül van még egy billiárdterme a dohányzók számára. Két vagy három társalgóterme szintén igen díszes. Kifogástalan ebédet lehet itt kapni.[3]) Szárazföldi (kontinentális) szokás szerint minden rangú osztály és mindkét nemhez tartozó együtt van. A púderos kabátú fodrász és vén kofa épúgy eljön ide kávézni, mint a báró vagy gróf likőrözni.[4])

Másik külföldi vendégünk, ki 1793-ban és 1794-ben járt Pesten, egy madár- és rovargyüjtő német tudós : gróf Hofmannsegg, ki nagyon jól érezte magát nálunk. Ezt írja :[5]) A pesti kávéház a legszebb, mit e nemben idáig

[1]) Úgylátszik, ez volt Pesten az első járdafoglalási engedély.

[2]) Dr. Rokken Ferenc fentidézett tanulmánya.

[3]) Úgy látszik, a Kemnitzer-kávéház Pesten az első Café Restaurant, melyben feketekávén, fehérkávén és frissítőn kívül meleg ételt is kapni.

[4]) *Robert Townson :* Travels in Hungary. London 1797. (Régi utazások Magyarországon. — Gyüjtötte és jegyzetekkel ellátta Szamota István.)

[5]) Reise des Grafen von Hofmannsegg über Ungarn. J. 1793. und 1794. — Németből fordította és bevezetővel ellátta Berkeszi István.

láttam. Földszinten van és több szobából áll, de már az első szoba — mindjárt a bemenetnél — valóban pompás. Van egy kis négyszögű terem, egy-egy oldala talán 15 lépés lehet, négy bolthajtással. A bolthajtások középen négy oszlopon nyugszanak. Úgy ezek, mint valamennyi fal és boltozat márványból, vagy gipszből, úgy gondolom, hogy különféle színű gipszösszetételből valók. A négy bolthajtásról négy új divatú kristálygyertyatartó függ alá à l'Arabesque. Egy gazdag díszítésű kályha harmónikusan egyezik meg a hasonló nagyságú faliórával. A teremben három billiárdasztal van. Az egyik oldalon van a büffé, hol — mivel a négyszög egyik oldalát áttörték — mindent láthat az ember, mit és miként főznek-sütnek. A konyha mellett egy fülkében egy választékosan öltözött fiatal hölgy ül. Kedves kis íróasztal van előtte és beszedi a pénzt.

De nemcsak az idegeneknek tetszik a Kemnitzer-kávéház. Tetszik az a pestieknek is. Ráth Pál például, ki szemorvos létére megszerkesztette Pest város első címtárát és útmutatóját, 1803-ban ezeket írja róla :[1]) A Dunahídnál álló Kemnitzer-kávéház az egykori bástya helyét foglalja el és a bástya kövéből épült. A kétemelet magas, a Dunára és két utcára néző szépkülsejű házat nagy udvara, — melybe két tágas, boltozatos kapun lehet behajtani — világos, kényelmes lakószobái, különösen pedig nagy s elegáns kávéháza teszi a város egyik legszebb épületévé. A Kemnitzer- vagy Nagy-Kávéház legszebb látnivaló a Duna mellett. Nagysága és berendezése révén első a birodalomban. Márványozása, számtalan tükrei, négy oszlopon nyugvó bolthajtásai, nagy termének pompás órája, különösen az éjtszakai kitűnő megvilágításban gyönyörű látványt nyujt. Út nyílik innen egyrészről a hídon át Buda felé, másrészről a sétány és a Fő-utca irányába.[2]) Az épület Fő-utca felőli sarkán lépcsős feljáró, fedett terrasz van, melyen székek állanak. Kívánatra itt is kiszolgálják azt, ki a szabadban akarja elfogyasztani a frissítőt. A kávéház három szobájában öt billiárdasztal állott, kora reggeltől késő estig sok dolgot adva a »markőrnek«. Mint egy-két másik pesti kávéházban, a meleg italokat itt is ezüst edényben szolgálják fel. A három másik teremben pedig délben és este porcellán- és ezüstedényből nagyon olcsón és kifogástalanul étkezhetik az ember. Ezt a helyet erősen látogatják úgy a helybeliek, mint az idegenek.

Az Újvárosával egyidőben indult el a legszebb kávéház élete is. Megkapható benne minden, ami az akkori kényes igényeket kielégítheti. Van terrasza ; különszobája a nemdohányzók számára ; tükrei, márványa ; fali csillárjai, amelyekben gyertya ég. Jó konyha és jó kiszolgálás. Híre, népszerűsége túlnő az ország határain is. Látogatottsága csak akkor csappan meg, mikor még fényesebb új kávéházak kezdenek versenyezni vele a közönség kegyeiért. Az első nagy csapás mégis akkor érte, mikor a Duna 1838. március

[1]) Wegwaiser durch Pesth. Ein Angang zu dem Adressbuche vom Pesth. Gedruckt bey Franz Joseph Patzkó. 1804.

[2]) A sétány a Dunaparton észak felé visz : a Fő-utca volt az első neve a mai Deák Ferenc-utcának. Mielőtt Deák Ferenc-utcának nevezték volna, Nagy Híd-utca volt a neve.

13-án elöntötte Pestet és az árvíz teljesen tönkretette a kávéház berendezését. A katasztrófa után az akkori bérlő — Bartl János — teljesen újjáalakította a kávéházat. Megnagyobbította a két termet, kicserélte a berendezést és a lakásokat is szállodai szobákká rendezte be. Mivel pedig a nagy restauráció befejezése egybe esett Viktória angol királynő esküvőjével, szállodáját 1840-ben Angol királynő-nek nevezte el. A »Kemnitzer«-ből alakult Angol királynő nem volt hosszú életű. 1849-ben Hentzi ágyúi úgy össze-vissza lövöldözték, hogy az új tulajdonos — kapriorai Vodiáner Móric — 1852-ben Hild József tervei szerint a régi helyén új »Angol királynőt« építtetett. Az új »Angol királynő« már nem két, hanem háromemeletes és berendezése sokkal fényesebb, mint az eddigié volt. A fehérfalú lépcsőháznak vörösmárványból való a lépcsője ; aranyozott farudakból van a rácsa. A vízvezetéket hat darab húzós kút helyettesíti. A rézedényekben tobzódó pazar konyhában is kerülközött belőlük egy. Vörösmárvány a foglalatja — írja a régi Pest egyik kedves tollú krónikása.[1]) Négyes meg ötös fogatok hajtottak be egykor az Angol királynő udvarára. Ez volt a város legelőkelőbb szállodája. Uralkodók és hercegek, főurak és diplomaták, előkelő papok, híres politikusok meg szép asszonyok tapodták egykor termeinek és lakószobáinak pádimentumát. Ferenc József meg Erzsébet királyné ; II. Don Pedro de Alcantara ; Brazilia császára ; Milán király és Natália meg Sándor szerb király ; walesi herceg korában VII. Edward is ide szállott ; a románok költőkirálynéja : Carmen-Sylva ; Rudolf trónörökös, Ferdinánd bolgár cár és a perzsa sah : Nazreddin Kadsar, mind laktak az Angol királynőben. És ebben a szállodában lakott 1859-től kezdve tizenöt éven keresztül a »haza bölcse«. 1876-ban az ő emlékére nevezték el a szállodát érintő Nagyhíd-utcát Deák Ferenc-utcának. De mint minden a világon, megvénült az Angol királynő-szálloda is. Nem bírta már a versenyt az új, modernebb berendezésű szállodákkal. A világháború alatt a Pénzintézeti Központ költözködött be a régi falak közé. Most pedig, hogy a Pénzintézeti Központ Szabadság-téri saját intézeti házába hurcolkodott, meghúzták az elmúlás harangját az Angol királynő-szálloda fölött is. 1940 elején bontották le, hogy új ízlésű palotákat építsenek helyére.

De híres kávéházán kívül Kemnitzer Jánosnak volt másik háza is a Lipótvárosban : a »Két török«. Ez is nevezetes ház volt.[2]) 376 négyszögöles telkét még 1789. júniusában vásárolta. 4457 ezüstforintot és 28 krajcárt fizetett érte ; négyszögölenkint 11 forint 2 krajcárt.[3]) Ezt a telket — mint említettük — ama régi temető sarkából szabták ki, melynek kőkerítését a lipótvárosi teleklicitációk előtt bontatta le a város.[4]) Ma a Deák Ferenc-tér, Erzsébet-tér és Vilmos császár-út határolják. Kemnitzer János II. Lipót idejé-

[1]) *Magyar Elek :* Pesti históriák.
[2]) V., Deák Ferenc-tér 1.
[3]) Mai pénzben 26·88 pengőt.
[4]) L. : Martinelli 1739-ből való Invalidus-ház tervét a székesfővárosi múzeumban.

ben egyemeletes házat épített a telekre. Ezt a házat nevezték »Két török«-nek, mert a homlokzatát két J. K. (Johan Kemnitzer) betűs címert tartó, kőből faragott török díszítette. Később, mikor Kemnitzer 1823-ban Brein Ignác tervei szerint egészen új homlokzattal kétemeletesre építtette át a házat: Dunaisky Lőrinc szobrásszal újból kifaragtatták a homlokzatot díszítő két törököt. A faragvánnyal együtt egy epigramma is megemlékezik a törökverő II. Józsefről és a törökkel megbékülő II. Lipótról:

Des II. Josefs Macht Zwaing Türken Wuth in Band.
Des II. Leopold mehrt ruh und Fried im Land.
Sorgt für unser Wohl und es fortgedeihet unser Wirken.
Drum zum Denkmahl heist dies bey den II. Türken.

Ezért nevezték Két török-nek a »Zum zwei Türken« nevű házat.[1]) Előkelő lakói voltak. Így például 1803-ban többi között itt vett szállást Várkonyi gróf Amadé Antal, a »Királyi Tábla bárója«.

Egyébként a mult században, a harmincas évek közepén nagy változás állott be a Kemnitzer-vagyonban. Kemnitzer Károly, János fia, 1831-ben meghalt. Ferenc, Zsigmond és Károly nevű fiai örökölték a vagyont, amely erősen apadni kezdett a gyermekek kezén. 1835. március 17-én azután a Kemnitzer-testvérek a »Két török« nevű házat 136.000 ezüstforintért és 50 darab arany kulcspénzért eladták Wodiáner Móricnak és nejének, Ullmann Franciskának. Wodiáner Móric akkor már egyik legvagyonosabb nagykereskedője volt Pestnek. Karrierje azonban itt kezdődött a Két török-házban. Akkortájt költözött fel Szegedről apja: Wodiáner Sámuel is, ki, mint tudjuk, báró Sina György és Rothschild Salamon mellett egyik finanszirozója volt Széchenyi Lánchídjának. 1844 május 6-án Kemnitzer Zsigmond és testvérei az Angol királynőt elcserélik a Két törökkel. Wodiáner Móric ráadásul 47 ezer ezüstforintot fizet a cseréért a Kemnitzer testvéreknek. De itt még nincs vége a tranzakciónak. 1848. június 8-án az öreg Wodiáner Sámuel 210 ezer pengőforintért és ezer darab arany kulcspénzért az elcserélt Angol királynőt visszavásárolja a Kemnitzer fiúktól. Most már Wodiánerék mindkét Kemnitzer-ház. Wodiánerék bankári irodája a Két török-házba kerül és a ház címere megváltozik. A két kőtörök fej fölé a J. K. betűk helyébe S. W. kerül. Most is ezek a névbetűk díszítik a címert. Dehát akkoriban már hatalmas bankárok, előkelő nagykereskedők a Wodiánerek. Wodiáner Sámuel Krassó-Szörény megyében, Kapriórán birtokot vásárol és 1844-ben kapriorai előnévvel magyar nemességet ad a Wodiáner-családnak a király. Móric, az idősebb fiú, Bécsbe költözik; vezérigazgatója, majd elnöke a Duna Gőzhajózási Társaságnak, később alkormányzója az

[1]) *Schoen Arnold:* Kemnitzer háza »a két törökhöz«. (Pest-budai művészeti almanach.) Hogy az epigramma rajta volt-e már az egyemeletes házon is, nem tudjuk, de, hogy a Deák-téri Kemnitzer-háznak már egyemeletes korában is »Két török« volt a neve: bizonyítja Ráth Pál 1803-ban megjelent Adressbuch-ja.

Osztrák Nemzeti Banknak. A király osztrák bárói rangra emeli. Öccse, Albert borosjenői Atzél Zsófiát veszi feleségül és 90 éves korában mint a főrendiház tagja, valóságos belső titkos tanácsos és magyar báró hal meg. Nővérüket: Lottyt, Koppély Fülöp, a báró Harkányiak őse, veszi feleségül.

Egyébként a Két török-öt és az Angol királynő-t Wodiáner Móric gyermekei öröklik. Leányai magyar mágnások feleségei lesznek. A Kemnitzer egykori két háza és az óriási Wodiáner-vagyon házasság révén így oszlik meg most néhány magyar főnemesi család között.

A Kemnitzerek ellenben kihaltak. Jóideig egy utcanév tartja életben a Kemnitzer-család emlékezetét. Kemnitzer Károlynak ugyanis a Terézia-városban hatalmas majorja volt. Később a majort parcellázták és darabonkint eladták. Az egyik házhelyen Kemnitzer Károly házat épített. Ennek a háznak kávéházjoga is volt. A majorság helyén különben házak épültek és a házsorok között utat vágott a szabályozás. Ezt az utcát az egykori major tulajdonosa után Kemnitzer-utcának, később a nyolcvanas esztendőkben, mikor mindent megmagyarosítottak, Kemnitzi-utcának nevezték ezt az utcát. Ma meg az egykori kereskedelmi miniszter után Hegedüs Sándor-utca a neve.

A lipótvárosi licitáció alkalmával vett telket az Újvárosban Gabler Mihály üveges is, kinek szintén volt utcája Pesten. Mégpedig az Erzsébetvárosi Hársfa-utcát nevezték Gábler-utcának a mult század első felében.[1]) Volt Gabler Mihálynak tekintélyes, palotaszerű háza is a Váci-utcában. Korabinszky János Mátyás térképész és lexikoníró 1786-ban megjelent könyve szerint ennek a háznak két nevezetessége volt. Az egyik, hogy e házban van a Gabler-kávéház; a másik, hogy itt lakott a kalocsai érsek, gróf Batthyány József, a későbbi hercegprímás. De volt ennek a háznak még egy harmadik érdekessége is, tudniillik, itt lakott ifjabb gróf Batthyány Ádám főispán is, aki alchimista volt s pihenő óráiban aranycsinálással foglalkozott. Egy alkalommal felrobbant a lombik, melyben az aranyat főzte s a robbanás eltörte a karját. Gabler Mihály üveges a Harmincad-utca 6. szám alatt levő[2]) 215 négyszögöles telket vásárolta meg a lipótvárosi telekárverésen; 3420 pengőforintot adott érte, négyszögölenként 15 forint 12 krajcárt. Ezen a telken ma a Hazai Bank palotája áll.

Kemnitzer János, a tímár — mint láttuk — áttért a »vendéglátóiparra«, kávés lett. Viszont az Újváros történetében olyanokra is akadunk, kik a vendéglős és kávés mesterséget más jövedelmezőbb vállalkozással boronálták össze. Heusler Sebestyén a Váci-utcai »Hét választófejedelem« című vendéglő tulajdonosa, a bálok, sőt álarcosbálok rendezéséből próbált nagyobb jövedelmet kipréselni. Tuschl Sebestyén kávés pedig a XVIII. század végén már teljesen a mulattató üzletre adja magát. Ő a pesti »spectaculum arendator«-a

[1]) VII., Rákóczi-út 62., Király-utca 67. között.

[2]) A Schilson-féle terven 26. szám.

és nagyszerű hecc-amfiteatrumot épített azon a téren, melyen ma a lipótvárosi Szent István-templom áll. Heusler, mint a telekárverések jegyzékéből megállapítható, hat telket vásárolt az Újvárosban ; Tuschl pedig a magaépítette hecc-színházzal szemben[1]) 642 forintért vesz telket. Házat épít rá. A szomszédja viszont stílszerűen »A vadember«-hez címezi a maga házát, amint a ház homlokzatát ékesítő felírás ma is bizonyítja.[2]) A hecc-színházban bécsi mintára állatviadalokat tartottak. Oroszlán, tigris, medve és bika viaskodtak egymással. A közönség jól mulatott az efféle látványosságon. Gróf Hofmannsegg, mikor 1793-ban Pesten járt, szintén megnézte a heccet és nagyon barbárnak ítélte ezt a szórakozást. Hofmannsegg útinaplójában leírja azt is, milyen volt a hecc-színház. Azt mondja, hogy »kereképület az amfiteatrum, melyben az állat-hecceket tartják. Középen egyengetett térség a szabad ég alatt. A körülbelül 40—50 lépés átmérőjű porondot három egymás fölé épített páholysor veszi körül. Minden sorban 45 páholy és minden páholy körülbelül három rőf széles. A földszinten csupa csapóajtó, a vadállatok elzárására. A közönség legjobban élvezi azt a mutatványt, mikor a hecc-mester egy felbőszült ökörrel viaskodik és végül késsel ledöfi . . .« Így szórakoztak a régi Pesten. Tuschl Sebestyén pedig meggazdagodott ezen a spektákulumon.

A városi tisztviselők közül Hülff Móric Bálint városbíró és helyettes polgármester, Szlatiny Ferenc, a későbbi városbíró, Pistori Nepomuk János telekhivatali igazgató, Pisztori József számtiszt, Fellner Benedek árvagyám, a későbbi polgármester, vettek telket az Újvárosban. Hülff Móric és Szlatiny több telket vett az árverésen, de a vásár legsikerültebb része mégis az, hogy ketten többi között megvették a Vörösmarty-tér, Harmincad-utca, Bécsi-utca és Deák Ferenc-utcától határolt területet. Ma hét darab hatalmas bérház áll e területen, mely akkoriban csak három házhelyet foglalt magában. Ebből az lett a Szlatinyé, amelynek a Harmincad-utca felé esik a frontja ; a másik kettőt Hülff Móric Bálint vásárolta meg 7489 ezüstforintért és 36 krajcárért. Sok pénz volt ez abban az időben, dehát Hülff Móric Bálint nem volt szegény ember. Conti Antal Lipót kőfaragómester özvegyét vette feleségül és az asszonnyal szép vagyont kapott. Többi között Conti Lipóté volt az a nagy józsefvárosi major is, melynek emlékét máig őrzi a Conti-utca. Mikor a majort háztelkekre osztották, akkor szabták ki belőle a Conti-utcát. Azután, hogy Hülff Móric Bálintot kibuktatták a bírói székből, parcellázták a Vörösmarty-téri árverésen szerzett telkeket. Ezek közül Hülff csak a Bécsi-utca 6. számú saroktelket, Szlatiny pedig a Bécsi-utca 10. számú, ugyancsak saroktelket

[1]) Ma az V. kerület, Szent István-tér 11. szám. — A Schilson-féle terven 92. számú telek.

[2]) Az akkori időben már volt egy »Vadember« nevű ház Pesten az Országúton (ma VII., Károly király-út 5. sz.). A lipótvárosi »Vadember« különben az 1838. évi árvíz alkalmával összeomlott. Új házat építettek helyébe. Az új ház ma is áll. Homlokzatán aranyozott betűk hirdetik, hogy ez »A vademberhez« címzett ház.

tartotta meg. Mikor 1801-ben Hülff meghalt, leányai örökölték az ingatlant. Az 1841. július 7-i örökfelvallás szerint özvegy Lukáts Gregorné, született Hülff Róza, özvegy Ottlik Dánielné, született Hülff Anna és Kolácsóczy Lászlóné, született Hülff Erzsébet volt a sarokház tulajdonosa. Ottlik Dániel, Pest vármegye alispánja, Hülff Anna férje, ott is lakott az egykori városbíró házában. De kettéosztották Szlatiny Ferenc telkét is. Neki csak a 148 négyszögöles Harmincad-utca 3. számú saroktelek maradt. Arra épített házat,[1]) melyet 1843. április 28-i örökfelvallás szerint Renné, született Szlatiny Antónia és leánya Szerafin örökölt, ki később egy báró Schillerhez ment feleségül. A többi telket eladták és nem telt bele hosszú idő, hogy a mai Vörösmarty-tér keleti oldalának házsora már mind görög kereskedők kezén volt.

A pesti görögök.

A pesti görögök tulajdonképen nem is görögök, hanem Macedóniába származott és ott teljesen asszimilálódott görögül beszélő kucóoláhok. Legalábbis így tudja két kitűnő statisztikusunk: Schwartner Márton és Fényes Elek.[2]) Gúnyosan cincároknak nevezték őket, ami román szó és *szúnyog* a jelentése.[3]) Átvették a görögök nyelvét és szokásait. Felekezetük is ugyanaz.[4])

[1]) Amint említettük, ennek a háznak a másik száma Bécsi-utca 10.

[2]) *Martin Schwartner:* Statistik des Königreichs Ungern. 1798. év, 101—102. oldal és bővebben 1809. évben megjelent második kiadásban. (I kötet, 137. oldal); *Fényes Elek:* Magyarország statisztikája. 1842. I. kötet, 79. oldal.

[3]) A Révai Lexikon ezeket írja cincár címszó alatt: »Így hívták a balkáni románságot mely Macedóniát, Epirust, Tessáliát és Albániát lakja. Nevezik még kucó-vlahoknak; kara-vlahoknak s macedón-vlahoknak, azonban makedó-románoknak is. Ők magukat árumin-nak, arumin-nak mondják. A Balkánnak egyik legintelligensebb eleme. Mint kereskedő, messze földön ismeretes. A cincár kiváló építőmester és ötvös. Egy részük pásztorkodással foglalkozik. Számuk közel ötszázezerre tehető. A törökök folytonos zaklatása és kegyetlenkedése sokat földönfutóvá tett közülök. A menekülők nagy tömege Magyarországon telepedett le. Budapesten is van templomuk a Petőfi-téren, a görögökkel együtt.« A görögök és macedónok közötti faji különbség kifejezésre jut 1788. április 18-án megalakult pesti egyházközségük címében is, »görög-makedón-oláh« egyháznak nevezvén magukat. Tiálios Fülöp, az egyházközség titkára, 1932. szeptember 30-áról keltezett és az egyházközség választmányához intézett jelentésében többi között ezeket mondja: »Egyházközségünk megalakulása a szerencsére megkerült eredeti görög nyelvű okirat szerint 1788. április 18-án történt. Az eredeti okiratot és a hozzáfűzött és az önkéntes adományokat feltüntető ugyancsak kizárólag görög nyelvű és sajátkezű görög nyelvű aláírásokkal ellátott gyüjtőívet magyar nyelvre lefordítottam. — Ezen okirat fényes tanujele annak, hogy az okiratban megemlített »vlah« szó nem vonatkozik az »oláh«, vagyis román nemzetiségű hívekre, hanem a hasonló hangzású német »wlach« szóval való összetévesztés alapján helytelenül fordíttatott »oláh«-ra és így keletkezett az egyházközség előző »macedón-oláh« elnevezése. Állításaim kétségtelenül helytálló voltát igazolja az a körülmény, hogy az egész okiratban még az aláírások közt sem akad más szó, vagy betű — mint görög, holott, ha román nemzetiségűek lettek volna a vlah hívek, úgy ezt legalább nevük aláírásával dokumentálták volna. De bizonyítja az élő mai görög nyelv is, mely a vlah szót a »vlahoz« lapos formájában használja és ezalatt a hegyvidéken élő, pásztor, állattenyésztő törzseket érti, kik Thessalia, de különösen Macedónia, Thrácia és Epirus hegyvidékén élnek ma is.«

[4]) Schwartner azt írja róluk, hogy elkeveredve az újgörögökkel, nemcsak vallásuk és jellemző tulajdonságaik egyformák, de üzleties gondolkodásuk is. Az új görög nyelv gyakori használata következtében sokan összetévesztik a cincárokat az újgörögökkel, amit a cincárok szívesen vesznek.

Az együtt átszenvedett török elnyomás ideje alatt a két nép összemelegedett. A kereskedelem és vállalkozás adott kenyeret a macedónoknak is. Magyarországot és a német örökös tartományokat ők látták el török portékával. Már a XVIII. század elején kezdtek beszivárogni hozzánk. Ennek a beszivárgásnak nagyon kedvezett a karlovici és passarovici béke, mely olyan vámkedvezményeket adott a török alattvalóknak, milyenekkel a magyarországi kereskedők nem dicsekedhettek. Kereskedőkompániákba szervezkedtek. Így járták be Magyarország országos vásárait, meg kereskedelmi városait és elárasztották török holmival az országot. Főként a magyar kereskedelmi központokban, Zimonyban, Újvidéken, Temesvárt, Szegeden, Szentesen, Kecskeméten, Debrecenben, Tokajban, Miskolcon, Pesten és Pozsonyban vetették meg lábukat. A hazai kereskedelmi grémiumok természetesen állandóan dolgoztak ellenük, de nem sok eredménnyel. A macedónok mozgékonyak, ügyesek, eszesek és életrevalók; igénytelenek és szorgalmasak. Rendszerint több nyelvet beszélnek. Legtöbb helyen hamarosan megtanulták a magyar nyelvet is. Keleti összeköttetéseik, nagyszerű helyi és emberismeretük szinte predesztinálták őket, hogy tranzitó áruforgalmat bonyolítsanak le a törökbirodalom és a középeurópai államok között. Eleinte állandóan meg se telepedtek nálunk. Szinte csak vendégségbe jöttek rövidebb vagy hosszabb időre, hogy azután ha már eleget kerestek, hazatérjenek Macedóniába. Feleségüket, családjukat el sem hozták magukkal, hanem időnkint hazalátogattak és hazavitték a családnak a megtakarított pénzt. A magyar városok kereskedőgrémiumai, amelyeknek minden küzdelme, panaszkodása, áskálódása hiábavaló volt a kellemetlen macedóniai versennyel szemben, ép azzal tudta megmozdítani a felsőbbséget a macedónok ellen, hogy ezek kiviszik az országból a pénzt. 1736-tól kezdve azután már egyre erősebben szorítják rá őket, hogy hozzák ide családjukat is és telepedjenek meg, mert különben kizárják őket a magyar kereskedelemből. Ebben az időben meg is tiltották a török alattvalók bevándorlását. Ennek a nyomásnak az eredménye, hogy ettől fogva a görögök és cincárok közül egyre többen kötelezték rá magukat, hogy feleségüket Magyarországba hozzák és itt letelepszenek. De nem volt elég az ígéret, óvadékot is kellett letenniök arra az időre, míg családjuk tényleg megérkezik Magyarországra.[1]) Különben a felsőbbséget nehéz ellenük hangolni, mert a birtokos nemesség és a városi lakosság is meg van elégedve a macedónokkal. Mindent megkap tőlük, amire szüksége van. Azonkívül a görög olcsóbban árulja portékáját, mint a polgári kereskedők; előleget is ad gyapjúra, termésre. Végül a görög kereskedők pontosan fizetik a magas adót.

[1]) *Eckhardt Ferenc:* Kereskedelmünk közvetítői a XVIII-ik században. Századok. 1918. 375. oldal. Ezenkívül *Thallóczy Lajos:* Utazások a Levantéban és A keleti kereskedelem Levantéban. — *Gárdonyi Albert:* Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században. História III. évf., 1—3. szám. — *Dr. Schäfer László:* A görögök vezetőszerepe Magyarországon az akkori kapitalizmus kialakulásában című tanulmányokban találunk érdekes adatokat a görögök és a macedónok magyarországi szereplésére vonatkozólag.

Gróf Grassalkovits Antal kamarai elnök 1748-ban Pestre hívta össze az akkor működő tíz görög társaság küldötteit, kik 445 kereskedőt képviseltek. Megbeszélte velük, hogy mit hajlandók a kicsinyben való kereskedés engedélyéért fizetni. Nyolcezer forintot ajánlottak. E tíz görög kompánia székhelye: Kecskemét, Gyöngyös, Eger, Miskolc, Tokaj, Diószécs, Világosvár, Eszék, Pest és Pétervárad[1]) volt.

Mozgási szabadságuk korlátozásának, a szigoruló ellenőrzésnek, az állandó igazoltatásnak mégis az a következménye, hogy egyre többen szánják rá magukat közülök a végleges letelepedésre.[2]) Tulajdonképen Mária Terézia uralkodásának utolsó tíz esztendejében kezd kialakulni a Pesten állandóan megtelepedett görögök és macedónok kolóniája. Még mindig népszerűtlenek a pesti kereskedő-gremium előtt, de azért a Helytartótanács nyomására egyet-egyet most már mégis bevesznek maguk közé a »Bruderschaft«-ba. A tanács már mégis inkább megengedi a vagyonosabbaknak, hogy házat vehessenek, sőt néhányan megszerzik a polgárjogot is. A Helytartótanács rendeletére 1773-ban Angyelaky Laszkárt és Lepora Anasztázt, valamint Monaszterli Demetert felveszik a pesti kereskedők társulatába. De vannak még elegen, kik felvételre várnak. A Kozianiból eredő Panajott Koszta például 1739 óta kereskedik Pesten mindenféle bőrökkel, gyapottal és rizzsel. Terpko Dimitri Hadzsi Kastoria macedóniai faluból jött és kordovánnal, szattyánnal és karmazsinnal kereskedik, Gyika János 1763 óta kereskedik szőrmével Pesten, egyébként Janinából jött, míg Pellanga Konstantin György kastoriai kereskedő 1745 óta, viszont Pométa Konstantin 1764 óta lakik Pesten.

Lepora Anasztázt és Monaszterli Éliást már 1766-ban felvették a pesti polgárok közé; Mosca Konstantint és Sacellári János Györgyöt 1777-ben. Derra Anasztázt 1786-ban, Haris Jánost 1792-ben, Nákó Kristófot 1800-ban, Mannó Demetert 1802-ben, Grabovszky Atanázt 1806-ban, Sina Györgyöt és Takátsy Györgyöt 1820-ban, míg Lyka Anasztázt csak 1830-ban vették fel a pesti polgárok közé.

Érdekes, hogy honnan jöttek, Macedónia melyik tájékáról. Legtöbbnek Moscopolis a szülőfaluja. Innen származott például Sina Simon, a híres bécsi bankár; Derra Anasztáz vászonkereskedő; Argiri Demeter bőrkereskedő meg Pometa Koszta és Sonte Georgi János. Kozániból jöttek a Pascalok vagy Paschgallok; a papírkereskedő Sacellari; a gyapottal kereskedő Muraty Panajott, Takátsy György és Haris János. A Mannók ősei Bittóliából; az Agorasztók ősei Ambellakiából. Gyikáék Janinából, Monaszterliék Szaloniki-

[1]) *Dr. Schäfer László:* A görögök stb. 44. oldal.

[2]) A nem honosítottakat 1770-ben szigorúan eltiltják a gabonakereskedéstől. A tokajvidéki borok régi becsének és hírének visszaállítása érdekében s a borhamisítások megakadályozására a felső megyékben már 1736-ban eltiltják a görögöket, örményeket, árnotákat és zsidókat a borkereskedéstől. Csak a lengyel zsidók vétetnek ki a tilalom alól, mert ezek közvetlenül a termelőnél veszik a bort, hogy Lengyelországban eladják.

ből. Terpkó Hadzsi (a későbbi Vrányi) és a Pellangák Kastóriából; a Nákók őse pedig Dogerionból jött hozzánk. Néha nagy kerülővel jutottak Pestre. Közbenső külföldi és belföldi állomásokon rövidebb-hosszabb ideig meg-megpihentek, de végül Pestre értek és itt telepedtek meg.

1782-ben a Helytartótanács azért adott engedelmet egy pesti ház megvételére Mosca Nómnak, mert a délvidéki kincstári földek nagy árverésén 47.100 forinton megvásárolta Ivánda torontálmegyei birtokot és ezzel nemesség járt. 1782-ben meg is kapta a címeres levelet Konstantin nevű testvérével együtt; sőt 1795-ben ráadásul még az »ivándai« predikátum használatát is megengedte a király neki. A Helytartótanács Argiri Demeternek megengedte Mosca Nómmal egyidőben, hogy megvehessen egy Váci-utcai házat. Argiri Demeter akkor már leggazdagabb tagja volt a pesti kolóniának. Ő volt az, ki 1789-ben hatodmagával összeadta azt a 20.150 forintot, mellyel árverésen megvásárolta a piaristák régi székházát és telkét, vagyis, azt a nagy telket, melyen ma a kéttornyú görögtemplom áll.[1]) Ezt a templomot a bécsi görögtemplom figyelembevételével Jung József pesti építőmester tervezte és építette fel 78.890 forintért.

Annak örömére, hogy a két nemzetiség, a görög és a macedón-oláh, az egyházközség kebelében ilyen békességesen megfér egymás mellett, szimbólumképen az oltár fölé két csókolódzó galambot faragtatott Joanovics Miklós egri faszobrásszal a kolónia. Popovics Dionysiosz budai püspök azonban az új templom felszentelésekor levétette az oltárról a galambokat. A pesti görögök megfellebbezték a püspök tilalmát, a magyar királyi kancellária azonban a püspöknek adott igazat. Nyilván a hosszú ideig húzódó galambpör adta azt az ötletet 1820 táján a mai Galamb-utca sarkán álló házban áruló görög posztókereskedőnek, hogy cégérül a »Fehér galamb«-ot válassza. Erről a cégérről kapta nevét a Galamb-utca; az a kis utcácska, amelynek azelőtt a rondella-színház után »Régi teátrum-utca« vagy »Színház-utca« volt a neve.

Mikor teljesen elkészült a görögtemplom, a pesti görög-macedón-oláh egyházközség Argiri Demetert választotta meg főgondnokául, másodgondnoka pedig Pellanga Anasztáz lett. Ettől fogva ez a templom és a templomot körülölelő »görögudvar« lett a vára a pesti görög kolóniának. A görögudvar körül laktak, éltek, üzleteztek. A görögudvar körül a Régiposta-utcában, a Váci-utcában, a Fehérhajó-utcában voltak a házaik, a boltjaik és a Váci-utcai Korona-kávéházba jártak ebéd után feketézni, csibukozni, tere-ferélni és üzletezni. Mindennel kereskedtek, ami pénzt hozott, még pénzzel is. Legfontosabb cikkük a mindenféle keleti fűszerszám, a kávébabtól a sáfrányig. Árultak

[1]) Argiri Demeternek, Mosca Nom, Szerhattis Miklós, Hadzsi Asmakis Panajott, Pellenga K. György és Racis György voltak a társai a pénzösszeadásban. A hívek adományaiból fizették vissza Argiriéknek a kölcsönt és ugyancsak az adományokból fedezték a templomépítés költségeit is. Mivel azonban az adományokból nem futotta mindenre; 63 hívő megint csak kinyitotta a bugyellárist és újabb 24.500 forintot adott az eklézsiának.

gyapotot, basadohányt és kikészített bőröket: kordovánt, karmazsint, szattyánt. Árultak selymet és színes fonalakat, de foglalkoztak pénzüzletekkel is. Schwartner Márton híres statisztikájában azt írja róluk, hogy kezükön megy keresztül minden pénz és minden áru; az is, amely Magyarországból vagy Magyarországon keresztül Törökország felé megy; az is, amely Törökországból Magyarország és Németország felé vándorol. A keleti kereskedelem útját Athéntől és Tessalonikiától Pestig és Bécsig mindenütt új-görög és cincár kereskedők jelzik. »Magyarország nagykereskedelme és a legtöbb pénz a cincárok és zsidók kezében van és óriási ez a vagyon, melyet Magyarországon némely furfangos új-görög a semmiből teremtett magának«.

Annyi bizonyos, hogy közülök néhányan nagy vagyonra tettek szert.[2]) Ahol pedig nagy a vagyon, ott a dekorum sem hiányzik. A gazdag pesti görögök egymásután szerzik meg a magyar címeres levelet. Grabovszky Atanáz és Konstantin apádiai predikátumot kap; Derra Naum és gyermekei 1820-tól kezdve a »morodai« előnevet biggyesztik a nevük mellé. A Gyikák »desánfalvi« predikátummal lesznek nemessé. Még 1765-ben kap nemességet Paschgall György pesti szenátor, ki a tisztviselői pályán való előmenetel érdekében római katolikussá lesz és eredeti Pascal nevét Paschgall-nak írja. Szintén katolizál a macedóniai eredetű Boráros János bírónak, a királyi tábla jegyzőjének az apja, Boráros Ferenc kirurgus. Boráros Ferenc Győrből költözött át Pestre, 1753-ban lesz pesti polgár, neve mellé a pesti polgárok könyvében oda van biggyesztve, hogy »convertita«. Boráros János az idegen nyelvű Pesten halála napjáig megmaradt jó magyar embernek[3]) s nevéről — eredetileg Voraros, de Borárosnak olvasták — senki nem gondolná, hogy görög név. Boraros vagy Voraros magyarra fordítva annyi mint *harmat*. Ha pedig az elnémetesített Paschgall szót visszavezetjük az eredetire, kiderül, hogy szenátor uram nevének magyar fordítása »páskás«, vagy »husvéti« lenne.

A mi macedónjaink vagy délfelől, Újvidéken keresztül vagy északfelől Lengyelországon keresztül jutottak el Pestre. Akik délfelől jöttek, azok közül soknak elszlávosodott a neve; akik Lengyelországon keresztül kerültek hozzánk, azok közül viszont néhánynak ellengyelesedett a neve. Ellengyelesedett nevűek például a Grabovszkyak. A Lykák is Lengyelország felől jöttek[4].) Varsóból került hozzánk Lyka Anasztáz, kinek nevét eleinte i-vel Likának, majd c-vel Licca, végül y-nal Lykának írták. Így lengyelesedett el a Lyka-család egyik ága is, amely Lykovszky lett. Ez a Lykovszky a mult század huszas éveiben vászonkereskedő volt Pesten és Panajott Koszta Bálvány-utca 2.

[1]) *Martin v. Schwartner:* Statistik des Königreichs Ungern. (Erster Theil. 1809. 138. p.

[2]) A gazdag pesti görögök egyike, aki után állítólag hét millió koronát érő vagyon maradt, — mint beszélik — úgy végrendelkezett, hogy a vagyon fele egyforma részben osztandó föl a gyermekek, a másik fele pedig az unokák közt.

[3]) Emlékét a Boráros-tér őrzi.

[4]) Lika, likos magyarul annyi, mint *farkas*.

számú házában volt a boltja. Nemes ember volt — berzai előnévvel — az a Takátsy György nevű tekintélyes görög bőrkereskedő is, ki a Takiadsi nevét magyarosította meg Takátsy-ra. Terpkó Konstantin és Argir szintén megváltoztatta családi nevét. Vrányi lett belőle ; a nemesi prédikátuma is »vrányi«. »Büdi« előnévvel nemességet kaptak Dogáli János és Konstantin nyírbátori kereskedők is, mikor 1798-ban az államkincstártól 36.554 forintért megvásárolták a Szabolcs megyei tiszabüdi birtokot. Azután Pestre költöztek és a Kishíd-utca és Váci-utca sarkán megvásárolták azt a házat, melynek helyét elnyelte a Pesti Hazai Takarékpénztár palotájának telke.

A görög-macedón-oláh egyház tagjai voltak a Popovicsok is, kik azzal, hogy 1781-ben 70.100 forintért megvásárolták a délvidéki foeni birtokot : egyúttal megszerezték a magyar nemességet is. Attól fogva Mocsonyi a családi nevük és »foeni« a predikátumuk. A Mocsonyiak, kik később szerepet játszanak a politikában is, szakítanak a makedón-görög kolóniával és megalakítják a pesti román egyházközséget, a pesti görög-macedón egyház vagyonának jórészét is a románok számára követelvén. Évekig folyt a két egyházközség közt a pereskedés. Végre is a magyar kúria a görög-macedón egyház javára döntötte el a vitát.

Sok karrier indult el a pesti »görög udvarból«. A pesti görögök azonban minden görögök között mégis csak a Nákókra és a Sinákra voltak legbüszkébbek. E mesés gazdagságú két familia élete folyása csakugyan regénybe illő. Nem csuda, hogy a Nákók élettörténete megihlette a nagy mesemondót, Jókai Mórt is. Így született meg a »Cigánybáró« című gyönyörű regénye, amely azonban csak annyiban egyezik a Nákó család regényével, hogy ez is, az is tele van fantasztikummal. A Nákók Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben költözködtek Magyarországra. Nem tudjuk, milyen utakat jártak meg, míg Dogerion nevű macedóniai városkából idáig jutottak. Gazdagok lehettek már akkor is, mikor hozzánk kerültek. Magyarországon akkor tűntek fel, mikor Nákó Kristóf és Cyrill 1781-ben 624.293 forintért megvásárolt két hatalmas torontálmegyei kincstári uradalmat : Nagy-Szentmiklóst és Marzenfeldet.[1]) A család a birtokkal együtt kapta a királytól a magyar nemességet is. Nevük mellé azóta írták a »nagyszentmiklósi« predikátumot. Egyébként istenáldotta zsiros fekete föld ez a nagyszentmiklósi föld, mely sokszorosan adta vissza a belévetett magot. De nem csak búzát termett ez a csudálatos föld, hanem aranyat is. Árokásás közben ebben a földben bukkant rá 1799-ben egy napszámos ember a leggyönyörűbb aranyleletre, melyet azóta »Attila kincse« néven ismernek az archeologusok. Húszonhárom nagyobb aranytárgy — korsó, kelyhek, poharak, nautilus alakú ívóedények, egy ívókürt és arany szelence — tartozott a lelethez. A gavallér földesúr ezt mind odaajándékozta Ferenc császárnak. Így került Bécsbe a császári kincstárba »Attila kincse«. Ettől fogva nagy

[1]) Marzenfeldért 218.561 forintot, Nagyszentmiklósért 405.732 forintot fizettek.

becsülete lett Bécsben az öreg cincárnak, kinek fia: Sándor 1816-ban már megkapta a grófi rangot is, néhány évvel később pedig feleségül veszi Festetics Terézia grófnőt, ami szintén nagy kitüntetésszámba ment már abban az időben is. Kristóf unokája: Kálmán gróf már Ő felsége valóságos belső titkos tanácsosa; kamarás és a magyar főrendi ház örökös tagja; dédunokája pedig fiúmei kormányzó. Pestnek csak annyi jutott a nagy vagyonból, hogy két háza volt itt a Nákóknak. Az egyik a Belvárosban, a Váci-utcai »Hét választó fejedelem«-hez címzett ház; a másik ház a Lipótvárosban, a Ferenc József-téren az a ház, amelynek helyén ma a Gresham-palota áll. Százharminc esztendeig játszottak szerepet a Nákók a magyar életben. Ma már egy sem él közülük.

Sináék története talán még a Nákóénál is érdekesebb. A családalapító Sina Simon nagykereskedő volt Bécsben. Macedóniában, Moscopolis nevű városban született. Később Boszniába származott. Szarajevóból került Bécsbe, hol Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben nyitotta meg boltját. Keleti holmikkal, főként gyapottal és török dohánnyal kereskedett és szépen megszedte magát. Ebből a boltból teremtett hatalmas bankházat Sina Simon zseniális fia: Sina György. Ő is nagykereskedő, de ő már nemcsak gyapottal és török dohánnyal kereskedik, hanem a magyar gyapjut adja el a cseh és morva gyáraknak és a magyar dohányt szállítja Franciaországba és Olaszországba. E mellett Pesten nagy épületfatelepe van. Bankár és vállalkozó. Vasutakat épít, Rothschild Salamonnal és Wodiáner Sámuellel együtt ő finanszirozza a budapesti Lánchíd építését is. Mestere a vagyonszerzésnek. Volt benne ötlet és terveiben koncepció. A pénzt úgy forgatni és úgy kamatoztatni az osztrák monarchiában senki sem tudta, mint ez a görög bankár, ki 1818-ban már magyar nemes és 1832-ben már magyar báró, pedig Bécsben lakik és Magyarországhoz csak a birtokai kötik. Megvásárol minden eladó magyar birtokot. Tönkrement és magvaszakadt magyar főúri familiák piacra került uradalmait mind ő vette meg. Grassalkovics herceg egynémely jószága, meg az utolsó Illésházyé hozzá került. Temes megyében a 8701 és fél holdas rittbergi uradalmat gróf Hoyostól; Ó- és Új-Besztercét báró Brentanotól; Trencsén városa, meg a báni uradalom, amelyhez tizenegy falu tartozott, az utolsó Illésházy halála után szintén az övé lett. Tolnát Festeticstől; Simongátat gróf Hunyady Ferenctől; a mosonmegyei Szent-Miklóst gróf Zichytől; a fehérmegyei Ercsit báró Eötvös Ignáctól; az érdi uradalmat herceg Batthyány Fülöptől; Szencet gróf Esterházy Józseftől; Magyaratádot gróf Zichy Emánueltől; Kajmadit gróf Bonbellestől vette meg. És megvásárolta a Grassalkovicsok gödöllői kastélyát. De ki győzné mind végigszámlálni, hogy mi mindent vett és vásárolt? Volt birtoka Ausztriában, Cseh- és Morvaországban is. Birtokainak nagysága vetekedett a herceg Esterházyakéval. Mikor 1856-ban meghalt, fia 240 ezer holdnál nagyobb területet kitevő, kitűnően felszerelt huszon-

kilenc uradalmat örökölt utána. A zseniális görög bankár fia már nem foglalkozott üzlettel. Ő már inkább báró volt, mint bankár. Szeretett és tudott költekezni. Volt palotája Bécsben, Párizsban és Velencében a Canale Grandén. Egymillió forintért tudományos akadémiát épített Athénben a görögöknek és körülbelül 200.000 forintot költött az athéni csillagvizsgáló intézet berendezésére és fenntartására. A bécsi, berlini és müncheni udvarnál ő képviselte a görög királyt és a görög kormányt. Görög követ és meghatalmazott miniszter volt. Szívesen áldozott magyar jótékony és kulturális célokra is. Nyolcvannégyezer forintot adott a Magyar Tudományos Akadémia építésére. A Magyar Akadémiának különben tiszteletbeli tagja volt. De adott a Nemzeti Színháznak is. A Budapesti Szemle kiadási költségeit jó ideig ő viselte. Magyar úr szeretett volna lenni s nem tudott. Négy leányát négy magyar főúrhoz szerette volna férjhez adni, de nem sikerült. A Sina baroneszek azért nem maradtak pártában. Az egyiket gróf Wimpffen Viktor korvett kapitány, a másik leányt Maurocordatos György herceg vette feleségül, a harmadik Ypsilanti herceghez, a bécsi görög követhez ment férjhez, a negyedik leány pedig de Castris Eugen hercegnek, az akkori francia köztársasági elnök sógorának lett a felesége. Mária Terézia királynő uralkodásának utolsó éveiben nyitotta meg boltját a jeles familia megalapítója: Sina Simon és 1876-ban halt meg az unokája, az utolsó Sina Simon. Ép száz esztendeig élt a görög nábob-család. Akkori pénzben 80 millió forintot érő vagyon maradt utána, ami mai pénzre átszámítva már közel jár a 200 millió pengőhöz. Ez a vagyon nagyrészt földbirtokból állott. A föld ára azóta megduplázódott és ez a temérdek magyar príma föld mind idegen kézre került, mikor az utolsó Sina behunyta szemét.

Több házuk volt Sináéknak Pesten. Az egyik a Nagyhíd-utcában, az Angol királynő tőszomszédságában,[1]) a másik a Szinház-tér és a Nagyhíd-utca sarkán,[2]) harmadik az Erzsébet-téren. Nem véletlen, hogy itt a mai Vörösmarty-tér tájékán vásárolt házakat Sina György. Megérezte, hogy itt az Újváros elején alakul ki hamarosan Pest legszebb, legforgalmasabb, legértékesebb része. Aminthogy az egész görög kolónia megsejtette, hogy itt bontakozik ki a város jövője. Erre van a fejlődés útja és amint épülni kezdett az Újváros, a pesti görögök lassacskán ide szivárogtak át a Belvárosból. Először csak néhányan jöttek át. Agorasztó György az Erzsébet-tér 14. számú ház telkén, Haris János a Deák Ferenc-utca 12. számú telkén és Panajot Kosta a Bálvány-utca 2. számú telkén épít házat. De nem telik bele túl hosszú idő és az Erzsébet-tér, József-tér, Vörösmarty-tér és a Deák Ferenc-utca legjobb helyeit elfoglalják a görögök. A Vörösmarty-tér keleti házsora csupa görög ház. A bőr- és pokróckereskedő cincárok ide telepszenek. A Vörösmarty-tér 3. számú ház helyén, melyen ma a Kasselik Ferenc és

[1]) Ma a Pesti Hazai Takarékpénztár palotájának Duna felőli része áll rajta.

[2]) Ma Deák Ferenc-utca 8. és Vörösmarty-tér 3.

Simonyi Erzsébet alapítványi bérház terpeszkedik: akkoriban Sina György háza állott. Tőszomszédja[1]) Lepora Anasztáz. A Vörösmarty-tér 5. számú ház a Grabovszky Konstantiné. A Vörösmarty-tér 6. számú sarokház, melynek a Harmincad-utcára is van frontja: Lyka Demeteré. Túl a Harmincad-utcán, a Lyka-házzal szemben álló sarokház (József-tér 7.) Muráty Panajoté. Emezek bőrrel, pokróccal kereskednek, Muráty gyapottal. De ezenkívül pénzüzleteket is bonyolítanak le. A Deák Ferenc-utcának a Belvároshoz számító házsora kevés kivétellel szintén görögöké. Említettük, hogy a Kemnitzer-kávéház tőszomszédja Sina György háza,[2]) a Vörömarty-tér 2. számú sarokház (az »Arany elefánt«-hoz) Mocsonyi Jánosé. A Deák Ferenc-utca 7. számú: Takátsy Györgyé. Ahol a Bécsi-utca beleszalad a Belvárosba: ott állott Vrányi Argir háza és a szomszédos ház — ma Deák Ferenc-utca 13. — Vrányi Konstantiné volt. Ezek a Deák Ferenc-utcai házak, a nem görög tulajdonban levők is, tele voltak görög boltokkal. Itt volt például Sacelláry író-papír boltja is, míg azután később meg nem vásárolta a József-tér 11. számú házat. Az Erzsébet-térre néző Bálvány-utca 1. számú sarokház Derra Naum vászonkereskedőé volt.[3]) A Gróf Tisza István-utca 24. számú ház pedig a terménykereskedő Gyika Tódoré.[4])

A Vörösmarty-tér 3. szám alatt lévő házhelyet 1793. április 13-án vette Sujovszky György és neje Spirián Mária. Az 1824. szeptember 23-i örökfelvallás szerint ingatlanát mint örökséget Gyurkovits Györgyné, született Sujovszky Anasztázia nevére írták. Ő adta el az ingatlant 1836-ban 82 ezer bécsi értékű forintért Grabovszky Konstantinnak és nejének, született Musovszky Katalinnak.

A Vörösmarty-tér 4. számú ház telkét 1793. május 7-én vette Lepora Anasztáz. Az 1822. október 3-i örökfelvallás szerint mint örökséget írták Lepora Sándor nevére.

Ezek a Lipótvárosi görög háziurak összetartottak. Családjaik összeházasodtak. Lepora Sándornak egy Lyka lány volt a felesége; Muráty Konstantin Sacelláry Marit vette nőül; Morodai Derra Naum foeni Mocsonyi Ilonát. Báró Sina Györgynek is, a fiának is pesti görög lány volt a felesége. Sina György báróé Morodai Derra Katalin, fiáé pedig désánfalvi Gyika Ifigénia. Később egy-két mágnásfiú is pesti göröglányt vett feleségül. Iva-

[1]) Vörösmarty-tér 4.

[2]) IV., Deák Ferenc-utca 3.

[3]) Nagy szenzáció számba ment, hogy 1838-ban a nagy árvíz alkalmával összeomlott.

[4]) A Vörösmarty-tér 6. számú sarokházat, mely a Hild-féle terven 199. számmal van megjelölve, az 1821. szeptember 29-i örökfelvallás szerint Frőhlich Sámuel elcserélte Millió Miklósné tabáni házhelyével és Millióné 50 ezer bécsi értékű forintot fizetett rá a cserére. Özv. Millió Miklósné született Joanovics Katalin és Petrovicsné született Millió Ilona 1837. április 6-án 48 ezer ezüstforintért és 300 arany kulcspénzért eladta a házat Lyka Anasztáz özvegyének.

dékaik ma is élnek s politikában, társaságban előkelő szerepet visznek. Maga a pesti görög kolónia azonban elsorvadt. Mikor nyolc esztendős harc után 1829-ben Görögország kivívta függetlenségét és felszabadult a török uralom alól: a pesti görög kolónia tekintélyes része búcsút vett Pesttől és Magyarországtól. Hazavándoroltak ifjú és független hazájukba. De a gazdagok legtöbbje itt maradt. Abbahagyta az üzletet. Házat, birtokot vásárolt. Fiaik közt van, aki közhivatalnok lett, mások a bírói pályát választották. Ilyenek például az Agorasztók, kik közt kúriai bírók voltak s egyik Agorasztó: Tivadar, Pest vármegye népszerű alispánja volt. De már nem az Agorasztóké az a ház, melynek telkét [1]) még az első Agorasztó vette a várostól a francia forradalom kitörésének évében. Dehát hány görög ház maradt görög kézben a Lipótvárosban?! Jóformán egy sem. A Muráty-ház a József-tér és a Harmincad-utca sarkán,[2]) melyet még az öreg Panajot építtetett, ma is a család kezén van; ma Panajot dédunokája benne a gazda. A Muráty-ház a szemben levő sarkon álló Lyka-házzal kokettál ma is. A Bécsi-utca és Deák Ferenc-utca sarkánál ma is az a Haris-ház áll, melynek telkét Haris György, a legelső pesti Haris vásárolta 150 évvel ezelőtt. Ez a ház ma a »Hariseon« alapítvány tulajdona. Jövedelméből részben olyan kosáni születésű macedón diákok kapnak ösztöndíjat, kik Pesten fejezik be főiskolai tanulmányaikat. Részben pedig görögországi kutatómunkára vállalkozó fiatal magyar tudósok vagy főiskolai hallagtók részesülnek támogatásban az alapítvány jövedelméből.[3])

Most, hogy egyre kisebb lesz a pesti görög kolónia, megállapíthatjuk róluk, hogy ezek a szorgalmas, mozgékony és életrevaló emberek vetették meg a XVIII. század második felében Magyarországon a keleti nagy kereskedelem alapjait. Jó magyarok váltak belőlük. A görög-macedón egyháznak, mely három évvel ezelőtt 690 ezer pengőért eladta a Petőfi-téri »görög udvar« egy részét, 1937-ben már csak 29 szavazó tagja volt és az egyházközség mindössze csak 185 hívet számlált.

[1]) V., Erzsébet-tér 14. szám.

[2]) V., József-tér 7. szám.

[3]) Pesten több Haris-család él, ezek azonban nincsenek rokonságban egymással. Az első Haris, aki Pesten megtelepedett, Haris György volt s Kosáni macedóniai városból jött József császár uralkodása idején hozzánk. Utolsó leszármazottai Haris János sebészorvos; György kúriai bíró, majd országgyűlési képviselő; Sándor, előbb ügyész, majd görög konzul és Pál, előbb papírkereskedő, majd görög főkonzul. A testvérek közül csak Pál volt nős, felesége Sodriades Zsófia, palotahölgy a görög királyi udvarnál. Két fiuk fiatalon halt el. A házaspár ezért létesített kulturális célokat szolgáló alapítványt a Harisok ez ágának vagyonából. Ez alapítványi vagyon: az V. ker., Deák Ferenc-utca 12. számú háza, a »Hariseon«; továbbá a szentesi birtok és a szentesi ház (dr. Haris János orvos hagyatéka) és a Bérkocsis-utca 23. számú háza. Ezek az ingatlanok évente körülbelül 200 ezer pengő jövedelmet hajtanak. A hozadék öt százalékkal tőkésítve 4 millió pengő vagyonnak felel meg.

Pest a XVIII. század végén.

Az újvárosi telekárverésen nem a görögök, hanem a pesti építőmesterek és ácsok vásárolták össze a legtöbb telket. Pest vagyonos és mindenesetre legtekintélyesebb polgárai voltak ők abban az időben. Számuk nem nagy, de szavukat meghallgatják a százas-bizottságban és a városi tanácsban egyaránt. Nem is csoda. A fejlődő városban állandó konjunktúrája volt az építkezésnek és például már 1771-ben öt ácsmester 184 legénnyel, 1775-ben hét kőművesmester 141 legénnyel és 14 inassal dolgozott. 1789-ben Jung József építőmester és Feszl György János ácsmester vette meg azt a két drága telket, amelyen ma a Pesti Hazai Takarékpénztár központi palotája áll. Feszl Györgynek volt akkoriban a legtöbb és legnagyobb kiterjedésű telke Pesten. Ő volt itt az első telekspekuláns, aki már nem csak azért vásárolt telket, hogy házat építsen rá, hanem azért is, hogy kihasználván a városfejlődés következtében támadt értékemelkedést, űzérkedjék velük. De tőkebefektetésnek is jó volt a telek. A francia háborúk alatt a papírpénz egyre szaporodott, vásárló ereje pedig sorvadt. Nőtt a drágaság, drágult a telek is és Feszl György, aki észrevette ezt a folyamatot, minden szabad pénzéért telket vett.

1791-ben igazán garasokért öt ácsmester vásárolta meg azt a közel tízezer négyszögölnyi telekcsoportot is, amelyet a mai Ferenc József-tér, Akadémia-utca, Nádor-utca, Zrinyi-utca és Széchenyi-utca kerít be. A pesti Dunapartnak ez a része a város legszomorúbb állapotban lévő része volt akkoriban. A Duna partjától a mai Nádor-utcáig két méter mélységű gödrök, pocsolyák és a vásárosok után visszamaradt szemétdombok éktelenítették a város e tájékát, amelyből később, — sokkalta később — a mai Ferenc József-tér formálódott. Az öt ácsmester 4047 forintot fizetett ezért az elhanyagolt állapotban levő hatalmas térségért, melyet Schilson báró már be sem vett szabályozási programmjába, annyira rossz állapotban volt.[1]) Ezen a területen rendezték be ácstelepeiket. Az a Zrinyi-utca és Béla-utca közötti teleksáv, amelyen ma a rendőrfőkapitányság palotája áll, a Ferenc József-tértől a Nádor-utcáig Feszl Jánosé és Lichtenwallner Ferencé; az a teleksáv, amelynek a Duna felőli részén a GyOSz háza áll: Hacker Józsefé; az Arany János-utca déli oldala mentén húzódó teleksáv Kardetter Tamásé; az Arany János-utca észak felőli oldalán húzódó két ácstelep Spiegel Simoné és Feszl Györgyé volt.[2])

[1]) A vásár megkötésekor a vételárnak csupán harmadrészét, 1349 forintot fizették ki az ácsmesterek. A hátrálékot tíz esztendő alatt kellett törleszteniök.

[2]) Az ácstelep céljára megvásárolt területek vételára és nagysága:

1. Feszl György 951 frt-ért (Ferenc József-tér 7.)	1.593	□-öl
2. Lichtenwallner Ferenc 839 frt-ért (Ferenc József-tér 8.) kb. ..	1.600	«
3. Hacker János 808 frt-ért (Akadémia-utca 1.)	1.771	«
4. Kardetter Tamás 559 frt és 30 kr-ért (V., Akadémia-utca 3.)	1.132	«
5. Spiegel Simon 494 frt és 30 kr-ért (V., Akadémia-utca 5.).....	1.978	«
6. Feszl György 494 frt és 30 kr-ért (V., Akadémia-utca 7.)	1.585	«

Tizenöt krajcárt, vagyis 5 garast fizetett Spiegel Simon 1791-ben ama telek négyszögöléért, melyen ma az Akadémia-utca 5. számú ház áll. 1918 elején pedig 1500—2000 korona között mozgott a telek forgalmi értéke ezen a vidéken. A pesti telekáraknak e két dátum közé eső fejlődéstörténete egymaga is regénybeillő, de ugyanolyan érdekes ama polgári családok históriája is, kik 150 esztendővel ezelőtt garasokért vették meg azokat az óriási területeket, melyeken ma hatalmas bérpaloták sokasága fiadza a nagy bérházjövedelmeket. Akik először sejtették meg az Újváros jövendőjében a vagyonszerzési lehetőségeket, azokat az építőmestereket és ácsokat nemcsak a céhszellem és a közös érdek fűzte szövetségbe, hanem a családi kötelék is. A pesti görög templom építőjének, Jung Józsefnek gyönyörű leányát, Annát, a dúsgazdag ácsmester fia: Feszl Mihály veszi feleségül.[1]) Kardetter Tamás leányát Spiegel József veszi feleségül és attólfogva a sógorok: Spiegel József és Kardetter Lipót szövetségesek a vállalkozásokban is, Wieser Ferenc ácsmester viszont Spiegel Erzsébetet veszi nőül. A vagyon pedig egyre gyarapszik és a vagyonnal együtt nő a tekintély is. Így, mikor Széchenyi István 1827-ben megalapítja a Nemzeti Casinot,[2]) a mágnások maguk közé veszik tagnak Spiegel József ácsmestert is. 1831-ben pedig nemességet is kap a Kardetter- és Spiegel-familia. Kardetter Tamásból és gyermekeiből algyesti Algyayak lesznek, Spiegelékből algyesti Tüköryek. Tüköry Sándor — Spiegel József fia — már nem folytatja apja mesterségét, sörgyártásra adja magát és kiderül, hogy a sör jobban fizet, mint az ácsmesterség. Sörgyárát a mai Vígszinház mellett építi fel, a Vígszínház helyén pedig felépíti a később olyan hírhedtté vált »Újvilág« néven ismert mulatót és sörcsarnokot. Itt mérik a népnek Tüköry »friss csapolású« sörét. Azt a területet, melyen a sörgyár állott — a Csáky-utcától a Rudolf-térig — még az öreg Kardetter vásárolta. Tőle örökölték a Tüköryek. Később az egész utcát, a mai Szent István-körutat a sörgyárosról nevezték el Tüköry-gátnak. A mult század nyolcvanas éveiben lassacskán eltűnik a Tüköry név a pesti telekkönyvekből,[3]) eltűnnek a hajdan olyan gazdag és hatalmas ácsmesterek nevei. Ellenben az egykori ácstelepek helyén a Dunaparton és a Nádor-utcában a XIX. század negyvenes éveiben már szép, komoly empire-paloták sorjáznak. A Dunára néző paloták előtt pedig kiformálódik a Ferenc József-tér.

Csodálatos, hogy jó szemű emberek a város fejlődésének ezt a nagyszerű állomását félszázaddal előbb megálmodták. Schwartner Márton, a nagy magyar statisztikus, híres könyvében[4]) a századfordulón már a »Lon-

[1]) Jung Anna szépsége már gróf Hofmannsegget is meglepi. Egy bálon találkozik vele s azt írja róla, hogy »egy ácsmester leánya — Jung kisasszony — úgy alakjával, mint öltözetével leginkább kitűnt a többi hölgyek között.« Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Olcsó Könyvtár, 137. oldal.

[2]) Eleinte Pesti Casino volt a neve.

[3]) Barkasi Imréné, Tüköry Hermin, Sándor nővére, az utolsó a Tüköryek közül, ki háztulajdonos Pesten.

[4]) *Martin von Schwartner:* Statistik des Königreichs Ungern. 1809. I. 103. oldal.

donná serdülő Pest«-ről beszél; gróf Hofmannsegg pedig, ki tudvalevően 1793-ban és 1794-ben járt nálunk, sokban elébe helyezi Drezdának. Ez a világot járt és kitűnő szemű tudós őszintén megírja azt is, ami nem tetszik neki, de megírja azt is, ami tetszik. Ez a kortárs a többi között azt mondja, hogy »Budának nincs nagyvárosias képe, mert néhány épületet kivéve, házai nem valami különösek. Pest ellenben, bár kisebb, mégis sokkal szebb. Van néhány palotája, amely nagyon jól fest.«[1]) Azt írja, hogy a Gellért-hegy festői sziklatömegével és a Vár valóban impozáns épületcsoportozatával szemben ott állanak Pest szép, nagy, új házai, melyek közül egy ép a Dunaparton áll és 14 ezer forint bért hoz.[2]) Megvallja őszintén, hogy Pest néhány utcáját kivéve, egész Magyarországon egyetlen hely sincs, hol az ember ne úgy érezné magát, mint falun.[3]) Majd így folytatja: »Buda és Pest együttvéve sokkal nagyobb, mint Drezda és Neustadt együtt. Pest sokkal szebb is. Most egy sereg új, jó formájú ház épül Pesten, úgyhogy idővel kis Berlinné nőheti ki magát; utcái és terei olyan tágasak és szélesek.[4])

Mikor gróf Hofmannsegg itt járt: már utcai világítása is volt Pestnek, de úgylátszik, ez nem tűnt fel a világjáró természettudósnak. Pedig nagy dolog volt az utcai lámpa abban az időben. Budán már 1777 óta olajmécses világította éjszakánkint az utcákat; Pesten csak 1790. január 1-én gyujtották meg az első utcai lámpákat. Egyelőre háromszázat. De az is kellemes szenzációként hatott a polgárság számára. A 300 lámpából nem jutott az Újvárosnak, mert az Újváros csak lassan épült. A polgárságnak nem volt pénze az építkezésre, úgyhogy a városi tanács erélyes rendszabályokhoz folyamodott. Kihirdette, hogy aki házát a vállalt időre fel nem építi, attól visszaveszi a város a telket és másnak adja el. Ebben az időben csakugyan sok újvárosi telek cserélt gazdát. De azért a Nagyhíd-utca, meg az Újvásár-tér környéke lassacskán mégis csak kiépült, úgyhogy 1794 végén a városi tanács 63 darab új utcai lámpát rendelt a hajóhídtól a mai evangélikus templomig húzódó útvonalnak meg az Erzsébet-térnek és környékének megvilágítására.

A gazdasági fellendüléshez és a városfejlődéshez a politika és a háborús konjunktúra segíti hozzá Pestet. József császár élete vége felé Pest valósággal politikai központtá válik és az 1790—1791-i országgyűlésen bele akarják venni a hitlevélbe azt is, hogy a jövőben a diéták ne Pozsonyban és Budán, hanem Pesten ülésezzenek. Az országos vásárokon és megyegyűléseken kívül a koronázó ünnepek, nádori székfoglalók, fejedelmi látogatások, katonai nagygyakorlatok és diéták nagy idegenforgalmat támasztottak Budán, de még nagyobbat Pesten. József császár halála után két

[1]) Hofmannsegg: 12. lap.
[2]) U. o. 137. lap.
[3]) U. o. 134. lap.
[4]) U. o. 162. lap.

esztendőn belül két királyt koronázott Magyarország : II. Lipótot és Ferencet. A Lipót koronációjára való előkészület sok mágnást, temérdek követet, nemesi bandériumot hozott fel Pest-Budára; rengeteg költekező urat, akik hetekig mulattak a fővárosban és szórták a pénzt. A diéta jó ideig tanácskozott, készült erre a koronázásra, miközben a főurak példátlan pompát fejtettek ki. Végül is nem Budán, hanem Pozsonyban koronáztatta meg magát az új király, de a pompakifejezés, a mulatozás ára, a költekezés haszna mégis csak Pesten maradt. A szalacsi reformátusok predikátora : Keresztesi József, szintén itt járt a koronázás idején és naplót vezetett. Színesen és jóízű magyarsággal mondotta el, mi mindent látott és hallott Pesten. Többi között ezeket jegyezte fel naplójába :

»E nap jött be Pestre a Szatmármegyei nagy bandérium, sötétkék ruhában, mind párducbőrösen (többnyire párducformára Lipsiában festett borjúbőrösen). Igen szép sereg vala. Vezérek voltak az ifjú Károlyi József gróf. Eleibe mentek más bandériumok zászlóstól, — az egri püspök gróf Esterházy, a vén gróf Károlyi Antal, ülvén négyezer aranyos paripán, igen gazdag gálaruhában úgymint : kiknek csak a kalapján lévő brilliántos forgója is 40 ezer forint vala.

Másnap egy kis eső lévén, mely a büdös levegőt megújítá, mindenfelé tolongtak a magyar főuraságok és dámák hintókon, gyalog és paripákon, kiknek száma hatezret haladott, melyet a sok vármegyéből összetódult banderisták többítettek. Nem lehet ezeknek ruhabeli bujaságukat eléggé leírni és csudálni az arany, az ezüst, gyöngyök és drágakövek vesztegetésig tündököltek. — Qui libet fortunam suam vexavit, ut grandior appareat.[1]) — Itt a szegény contribuens népnek verejtékei és azokat követő meleg sóhajtásaiból nőtt párázatok összeütköztek, melyek meghomályosították amazoknak erőszakos fényességét. A bécsi kalmárok dicsekedtek, hogy csak posztóért és paszomántért többet adott neki Magyarország hat milliónál. O quanta species! sed cerebrum non habet.[2]) Nem így szokták a bölcs nemzetek szabadságuknak romladozott hajóit foltozgatni.«

Megtollasodtak a kereskedők, a kézmívesek, a vendéglősök, a kávések, a kártyafestők, meg a vásárosok, mert a nagy alkalomra a vásárosok is nagyobb számmal csődültek Pestre a rendesnél. A Magyar Kurir írta, hogy csupán vámfizető szekér 12.730 jött, pedig akkoriban össze-vissza csak 25 ezer állandó lakója volt Pestnek. Persze bálnak, mulatozásnak, dáridónak se szeri, se száma. A követ urak Hacker ácsmester szálájában, meg a »Hét választó fejedelem«-ben járják a táncot. Reggeltől estig szól a muzsika és a kávéházakban nagyban megy a játék. Rendben megtelik a rondella-színház is, meg a hecc-amphitheatrum. Fogy a jó budai bor. Mulat a nép is,

[1]) »És az is csillogtatja gazdagságát, hogy többnek lássék.«
[2]) »Ó, mekkora fej, de nincs benne agyvelő.«

eleje-alja. Jó aratása van a mai Deák Ferenc-téren felállított krajcáros színháznak, csepűrágónak, vándor komédiásnak és hamis kártyásnak.

»Ekkor érkezett Budára Batthyány Tódor hajója a Dunán, melyet Leopold királynak ada coronatiokor praesent-be — írja a szalacsi predikátor — Ezt belől is megjártam. A kapitány emberséggel fogadott s beszéltem hosszasan a valóságos hollandiai gájákról, melyeknek ez még csak árnyékába se léphet.«

»Vizsgáltam azt a machinát vagy kerekeket, melyek által a Duna vize a budai várba vitetik fel bádogcsőkön. Ez jeles mesterség.«

»Este mentem Budán az opticum theatrumba, hol egy Philidor nevű francia úr, ki Bécsből jött ide, a bámulásig produkálta magát. . . .«

Így Keresztesi József tiszteletes úr, a csufondáros beszédű gróf Gvadányi József pedig rigmusokban szedi tapasztalatait,[1]) mondván:

Kik az híd véginél mentek opticumba,
Kik pediglen Pesten a comoediába,
Mások meg siettek Hakkernek bállyába;
Ki itt s amott eltűnt a szoros utcában.

1792-ben, Ferenc koronázásakor megint ellepi a sokadalom Pestet és Budát. A 24 éves király május 20-ára hívja össze Budára az országgyűlést. Június 6-án koronázzák a királyt, 10-én a királynét. Az ünnepségek, mulatozások elől kezdődnek. Megint pompáznak az urak s a dámák és szórják a pénzt. Dandárja van a vendéglátó iparnak. Fellendülnek, tollasodnak a szállodások, kik lakást adnak a sok jövevénynek. Akkoriban eszmélnek rá a pestiek, hogy a jövedelemnek mekkora bázisa a bérház; ekkor fedezi fel Pest népe az idegenforgalomban a pénzforrást. Ez az új jövedelemforrás lendíti fel az építkezést az Újvárosban. A Leopoldstadt első emeletes házai abból a pénzből csinálódnak, amit az idegenek Pesten felejtenek.

Az Újváros pedig épült, szépült. Olykor ugyan rövid időre valami közbejött esemény ellanyhította a munkát — ilyen volt például 1795-ben a Martinovics-féle pör is —, de megállítani nem tudta. Mióta a városbírói székből kibukott Hülff Móric Bálint és egyszerű tanácsbeli lett: kezén mentek keresztül az építési tervek. Az egykori főstrázsamester nagy igyekezettel végezte dolgát s neve mellé büszkén biggyesztette oda, hogy »Baukommissär«[2]). A népesség is napról-napra gyarapodott. 1799-ben már 29.870 lakója volt Pestnek.[3]) Ráth Pál szerint[4]) 1803-ban már három tere,[5]) 13 utcája

[1]) A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása.

[2]) Hülff 1801-ben halt meg.

[3]) *Palacsich József:* Szabad királyi Pest városnak leírása. 1831. évben. 18. oldal.

[4]) Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803.

[5]) Markt-Platz (Erzsébet-tér); Salz-Platz (József-tér) és Zimmer-Platz (Ferenc József-tér).

és 208 háza van a Lipótvárosnak. De hogy a pesti építőmesteremberek állandóan el voltak látva munkával, eléggé bizonyítja, hogy Schwartner szerint 1807-ben öt ácsmester 516 legénnyel és 30 inassal; 12 kőmívesmester pedig 442 legénnyel és 116 inassal dolgozott.

Már gróf Hofmannsegg megfigyelte, hogy Pesten több nemes lakik, mint Budán. Ezek s a lakosság tehetősebb része lassacskán az Újvárosban telepszik meg, ami érthető is. Pesten az Újváros lesz az úri város. A Belváros is, a külvárosok is szinte ötletszerűen fejlődnek, de már az Újváros tervszerűen épül; utcái tágasak, házai emeletesek és mutatósak; lakásai pedig kényelmesebbek, mint a többi városrész lakásai. És bár sok mindenféle hiányzik még, amit pótolni kell, de azért nem lehet csudálni, hogy ha Pest egyik-másik betűvetőjét elragadja a lokalpatriota lelkesedés. Leyrer József, egy idegenből ide származott könyvárus kötetrevaló »szerelmes levelet« ad ki 1803-ban Pestről[1]) s megállapítja, hogy Pest utcai világítása különb Berlinénél. Elmondja, hogy az Újvárosnak tizenöt esztendővel ezelőtt még nyoma sem volt. A régi város akkor a Váci-kapunál kezdődött és még temető volt ott, hol jelenleg az a nagy és szép ház áll, melyben a nagy kávéház van.[2]) E, röviddel azelőtt puszta téren — úgymond —[3]) olyan házak állanak, melyek tulajdonosaiknak tíz-tizenkétezer forint évi jövedelmet hajtanak.

Ráth Pál, a Pesti Útmutató és Címtár szerkesztője, ugyanakkor a dunai panorámát dícséri.[4]) »Más sétány hiányában — úgymond — rengeteg emberrel, helybelivel és idegennel, telik meg a dunaparti sétány. Nagyon kicsiny ez a sétány, viszont az az előnye, hogy forró napokon a Duna felől áramló friss levegő felüdíti benne az embert és a természetet. Amilyen puszta és egyhangú a kilátás a város keleti része felé, olyan változatos a budai panoráma, mely a sziklás Gellért-hegyet és a pompázó szőlőhegyek hátteréből kiemelkedő meredek Várhegyet amphiteátrálisan mutatja meg. Szép ez a látvány. Azért van, hogy a Duna hídján, a sarkon álló nagy kávéház előtt egész napon át sok kisebb-nagyobb társaság lustálkodik s áldott semmittevésével belefeledkezik ezeknek a gyönyörűségeknek a nézésébe. Kellemes sétálóhely a Duna hídja, különösen, amikor a nap leszáll a hegyek mögött és az árnyék ráborul a nagy folyóra. Még a késő éjtszakában is találni itt sétáló magános embereket. A híd és a királyi vár képe, a két Dunapart fényei, a házak ablakaiból kicsillanó mécsvilág megmutatkozik a víz tükrében. Ez teszi olyan vonzóvá itt a sétát, no meg az, hogy itt megszabadulunk a portól, melybe az egész város beleburkolózik . . .«

A XVIII. század végén és a XIX. század első éveiben ilyennek látták Pestet a kortársak.

[1]) *Joseph Leyrer:* Die Stadt Pesth und ihre Gegend, in Briefen von einem Fremden. Pest, 1803.
[2]) A Kemnitzer-kávéházról van itt szó.
[3]) A Vörösmarty-tér és az Erzsébet-tér környéke.
[4]) Wegwaiser durch Pesth. Ein Anhang zu dem Adressbuch. 1804.

József nádor.

A Neuer Kurir nevű budai ujság 1791. évfolyamában bemutatja olvasóinak az Újváros szabályozási tervét.[1]) Azt írta hozzá, hogy báró Schilson kamarai adminisztrátornak támadt az a szerencsés ötlete, hogy várost építsen a Váci-kapu előtt elterülő homokpusztaságon és megjósolja, hogy egykor, ha majd felépül ez a város: díszére fog válni Pestnek. Arra azonban nem gondolt a Neuer Kurir, hogy a jószándékon kívül még sok minden egyéb kell hozzá, míg a plánumból város lesz. Az Újváros építése csakugyan nagy buzgalommal indult meg. A rendezési és építési kiadásokra 1792-ig 88.834 forintot adtak ki. Közben azonban sok mindenféle akadt, ami alkalmas volt rá, hogy lelohassza a buzgalmat. Háborús idők jártak akkor s hol a pénzből fogyott ki a város, hol a drágaság zsibbasztott el minden tevékenységet. Azután meg, mint ismeretes, a kamarai adminisztrátor és a pesti választott polgárság sem igen értették meg egymást. Úgy látszik, a sok intrika kedvetlenítette el és a külső tanáccsal folytatott örökös cívódás is nagyon untathatta báró Schilson Jánost. Elég az hozzá, hogy 1793 végén már nem foglalkozott a pesti Újváros építésének ügyeivel. 1793. november 27-i leiratában a Kamara értesítette a városi tanácsot, hogy a városszépítési munkálatok felett való gyámkodást megszünteti és a továbbiakról a város maga tartozik gondoskodni. Pedig még temérdek lett volna a tennivaló és Schilson távozását megsínylette a város fejlődése. Szükség lett volna továbbra is Schilson ötleteire, tudására és energiájára. Nyilvánvaló, hogy ha idejében nem akad alkalmas utóda, aki átveszi helyette az irányítást, akkor a Lipótváros csak sokkal később fejlődött volna azzá, amivé lett. De a pestiek ebben is szerencsések voltak. A város szépítésének, fejlődésének irányítását a fiatal József nádor vette kezébe. Volt hozzá hatalma és szívós akarata, hogy naggyá tegye ezt a várost. Tele volt jószándékkal. Szeretettel és hihetetlen buzgalommal fogott a munkához. Az eredmény pedig megmutatta, hogy nemes ambiciója nem veszett kárba, fáradozása nem volt hiábavaló.

Vajjon ki, vagy mi inspirálta, hogy nagy és szép várossá varázsolja Pestet, a nagy falut? Ma már nehéz lenne kinyomozni. József nádor Firenzében és Bécsben töltötte gyermekéveit; olasz földön szívta magába a szép szeretetét. Jóformán gyermek volt, mikor a fényes bécsi udvarból ide került hozzánk nádornak, ebbe a neki idegen, neki unalmas faluba: Pest-Budára. Talán a klasszikus olasz városok emléke ösztönözte. Az is lehetséges, hogy báró Schilson beszélt neki városépítési terveiről, mikor apja koronációja alkalmával megismerkedett a kamara-adminisztrátorral. Hiszen tudjuk, hogy a félig megvakult és beteg herceg Grassalkovich Antal főlovászmester helyett a koronázás alkalmával báró Schilson végezte a szállásmesteri

[1]) Pollenzig József rajza, Neuer Kurir aus Ungarn. 1791. 254—255. oldal.

teendőket. De az sem lehetetlen, hogy a szerelmes fiatal főherceg a felesége kedvéért akart nagyvárost építeni Pestből. Szépet, mint Firenze; előkelőt, mint Bécs. Ne unatkozzék a viskók között az orosz cár gyönyörű menyecskelánya. Ha letekint a budai királyi palota ablakából, legyen, ami gyönyörködtesse.[1])

Érdekes, hogy I. Sándor cár Pétervár építészeti fejlődésének irányítására egy tervbíráló bizottságot alakított, mely hasonlított a pesti szépítő bizottsághoz. Lehetséges, hogy József nádor akkor hallott erről a bizottságról, mikor háztűznézőben volt Pétervárott. Talán ennek a mintájára teremtette meg a pesti Verschönerungs Kommission-t.[2])

Mikor a 24 éves József nádor ifjú hitvesét, Alexandrowna Pawlownát 1800 telén hazahozta Budára: megújúltak az ünnepségek és a két várost megint megtöltik az idegenek. Ez a gyakori és nagy idegenjárás arra ösztönzi Pestet, hogy az ideáramló, költekező vendégek fogadására rendezkedjék be. Kétségtelen, hogy a mindenben megnyilvánuló effajta hangulat is hozzájárult, hogy József nádor kezébe vegye Pest szépítésének irányítását.

Pest szépítéséről 1801. november 14-én küldi első felterjesztését az uralkodónak.[3]) Ez a felterjesztés így szól:

Felség!

Nem ismeretlen Felséged előtt, hogy Pest szabad királyi város 1787 óta úgy területben, mint kereskedelemben és forgalomban megnövekedett s virágzó kereskedelme mellett mégis csak fővárosa Magyarországnak. Folytonos gyarapodása mellett azonban 1797 óta semmi sem történt, ami szépítését szolgálná. A város naggyá levésének megindítója, II. József annak idején javaslatot készíttetett a város szépítéséről és a tervek megvalósításával az akkori kerületi kamarai igazgatást bízta meg. E tervek nyomán született meg az Újváros és e tervek vetették fel a Duna partján végig létesítendő sétány gondolatát. Joggal mondható, hogy valahány szép épülete van Pestnek, mind e terveknek köszönhető. Mióta azonban a kerületi kamarai igazgató hatásköréből elvették Pest város ügyeinek irányítási és felügyeleti jogát, a Helytartótanács pedig különvált a királyi Kamarától, azóta ez a két kormányszék soha sincs egy véleményen s az állandó nézeteltérések

[1]) Lásd a szerzőnek »A régi Pest« című tanulmányát. Művészet. 1909. évfolyam, 382.

[2]) *Alexander Éliasberg:* Russische Baukunst című 1922-ben megjelent könyvében — a 22-ik oldalon — ír erről a pétervári intézményről. A 31. oldalon pedig arról szól, hogy a XIX. század eleji szentpétervári építészetet messzemenően befolyásolta és a terveket javította Ivanovitsch Beauvais, ki — úgylátszik — ugyanolyan hatást gyakorolt Pétervár építészetére és ugyanolyan munkakört töltött be, mint Pollack Mihály Pesten. Egyébként figyelmemet Alexander Éliasberg érdekes könyvére dr. Birbauer Virgil volt szíves felhívni.

[3]) József nádor iratai. Kiadta és magyarázatokkal kísérte Domanovszky Sándor, I. kötet.

megakadályoznak minden javítást.[1]) Bár a város szépítési ügyeiben a magisztrátus egyik tagja gyakorolta a felügyeletet,[2]) de mindent elrontott a gyenge aktivitás, meg a tanácsbeliek pártoskodása. A város az Udvari Kamara beleegyezése nélkül jelentősebb kiadást nem tehetett; de az sem használt a fejlődés ügyének, hogy az illetékes hatóságok elgondolásaikat többnyire nem tudták összeegyeztetni. Ez a sok mindenféle ok eredményezte, hogy a város nemcsak nem szépült, hanem a sok részrehajló, önhatalmúlag kiadott építési engedély inkább rontott a város képén. Pedig előnyös helyzete, növekvő vagyonosodása és a szépítésre fordított kiadások mellett Pestből Magyarország legszebb városa válhatott volna. E helyett elcsúfították. Ez késztet rá, hogy javaslatot tegyek Felségednek arra nézve, milyen módon gondoskodhatnánk a város szépítéséről a nélkül, hogy a legmagasabb kincstárt vagy az adófizetőket megterhelnők. Semmi érdek vagy hatásköröm kiterjesztésének vágya nem ösztönöz, mikor javaslatomat Felségednek előterjesztem. Egyszerűen az az óhajtás sarkall, hogy a részben rámbízott ország jólétét elősegítsem. Javaslatomat azért terjesztem Felséged elé a szokástól eltérő módon, mert az a meggyőződésem, hogy célomat más módon elérni nem tudnám. Amíg ugyanis Pest város szépítési ügye a tanácsra van bízva, addig a tanácstagok és pártok egymást keresztező érdekei útjában állanak minden jónak, ami nekik nem tetszik és hiábavaló minden törekvés, amíg minden újabb pénzkiadáshoz és építkezéshez a két fórum beleegyezése szükséges. Ilyenformán mindent elhúznak. Valahányszor pedig véleményük nem egyezik: Felségedre bízzák a döntést és így Felségednek a fontos államügyek részére olyan szükséges idejét haszontalan ügyekkel terhelik meg. Ha Felséged kívánja, készséggel szolgálok erről bizonyítékokkal. Szükségesnek tartom tehát, hogy egyetlen ellenőrző és irányító hatóság foglalkozzék Pest város szépítő dolgaival. Véleményem szerint leghelyesebb lenne, ha Felséged a magyar királyi Helytartótanácsot bízná meg a város szépítési ügyeinek teljes hatalmú intézésével. A Magyar Udvari Kamara tehát ezekbe az ügyekbe nem szólna bele. A Helytartótanács a rábízott hatáskörben egy, az elnökség által kiválasztott előadó útján gyakorolná az ellenőrzést. A referens a rábízott feladatról tervet készítene, vizsgálatokat tartana, beszámolna a dolgok lényegéről és állásáról. Fontosabb ügyeket Felséged elé terjesztenének. A kirendelt referens a szépítő ügyeket intéző tanáccsal mindent megbeszélne és felügyeletet gyakorolna a szépítőhivatal személyzete fölött. Az ilyen vállalkozásnál többféle kiadás merül fel, melynek

[1]) József császár tudvalevően egyesítette a Helytartótanácsot a királyi Kamarával, az országot pedig tíz közigazgatási kerületre osztotta és minden közigazgatási kerülethez egy külön kamarai igazgatást rendelt. A pesti kerület kamarai igazgatója az a báró Schilson János volt, ki a Lipótváros beépítési tervét elkészítette. Ferenc királyhoz intézett felterjesztésében erre céloz József nádor.

[2]) Hülff Móric Bálint volt ez a tanácstag.

fedezésére pénzalap kivántatik. Ennélfogva bátorkodom javasolni, kegyeskedjék megengedni, hogy Pest város 14.969 forintot kitevő háztartási felesleg ből a felhasználható rész erre a célra fordíttassék. Azt hiszem, hogy az előre nem látható kiadásokra a városi pénztárban tartalékolandó hatezer forint levonása után fennmaradó nyolcezer forint a város szépítésére fordítható. Ha a jövőben Pest város jövedelmei emelkednek, kötelessége lenne a városnak, hogy a háztartási felesleg hatezer forintot meghaladó részét szintén a város szépítésére fordítsa. Ezenkívül nem ok nélkül remélem, hogy a kereskedők és Pest lakói a mondott célra nagyobb összeget fognak áldozni. Végezetül célszerűnek tartanám, ha a munkálatok ellenőrzésére, a részletes tervek elkészítésére, továbbá a szépítőpénztár kezelésére a Helytartótanács külön személyzetet állítana. A szükséges személyzet összeállításáról a Helytartótanács javaslatot készítene. Ha azonban Felséged a körvonalazott hatáskörrel felruházná a Helytartótanácsot: szükséges, hogy Felséged értesüljön mindenről, ami történik, valamint a pénzösszegek felhasználásáról is. Azt hiszem tehát, hogy Pest város megszépítésére mindenekelőtt általános terv dolgozandó ki és ez a terv bemutatandó Felségednek. Ennek jóváhagyása után a Helytartótanács utasítandó lenne, hogy minden év kezdetén a folyó esztendőben elvégzendő munkálatokról, valamint az előző évben kiadott pénzösszegekről számoljon el. Ez az elszámolás tudomásulvétel céljából az Udvari Kamarának is bemutatandó lenne és legfelsőbb jóváhagyás végett Felséged elé terjesztendő. Ha Felséged javaslatomat jóváhagyja, alázatosan kérem, kegyeskedjék legfelsőbb akaratával a Helytartótanácsot Pest szépítésének ellenőrzésével megbízni és megparancsolni, hogy a Pest város pénztárában az előre nem látott kiadások céljára visszatartott hatezer forintot meghaladó tiszta felesleg a város szépítésére fordíttassék. Felségednek e kívánsága közlendő lenne úgy a Magyar Királyi Udvari Kancelláriával, mint a bajor kamarával egyesített császári-királyi Udvari Kamarával. A Kamarához intézendő leirathoz azonban kívánatos lenne hozzáfűzni, hogy a Helytartótanács Pest város általános szépítési tervét részletes javaslattal, valamint újabb bevételi források feltárásával és a felállítandó hivatal személyzetéről való tervezettel legfelsőbb határozathozatal céljából Felséged elé terjessze.

József Pál m. p.

Véleményadás céljából Ferenc király 1802. október 1-én a Kancelláriának és az egyesített kamarának küldte le a nádor felterjesztését.[1]) A két hatóság 1802. december 29-én tartott együttes ülésében tárgyalja le a tervezetet és hangsúlyozza, hogy bár semmiképen sem ismeri félre a nádornak Pest szépítésére irányuló üdvös szándékait, de bizonyos körülmények a

[1]) József nádor iratai, 1. kötet, 161. szám.

szándék keresztülvitelének ezidőszerint útját állják. Pest városának ugyanis mindenekelőtt több középületet, kiváltképen a Terézvárosi templomot és iskolát, azután a színházat és a vigadó-termet kell felépítenie. Ez építkezések fedezésére a városnak nemcsak pénzfeleslegeit kell felhasználnia, de nem jelentéktelen adósságokat is kell vállalnia. A városi bevételekből felhasználásra kerülő felesleget az Udvari Kamara számvevőségének megállapítása szerint évenkint mindössze csak 6782 forint 6 krajcárt tesznek ki. Mégis, hogy addig is haladhasson az ügy és hogy a szükséges előkészületek végrehajthatók legyenek: az udvari bizottság szerint célszerű lenne, ha a nádor az időközben megigért általános szépítési tervezetet és költségvetéseket jóváhagyás céljából bemutatná az uralkodónak.[1])

Ferenc király csak kilenc hónap mulva hívta fel József nádort a tervek és a költségvetés bemutatására. Azután megint újabb tizennégy hónap telt el, míg 1804. november 16-án a nádor felszólította Pest városát, hogy Hild János építész bevonásával dolgozzon ki részletes tervet és adjon véleményt arról is, hogy a szükséges pénzt miképen lehetne előteremteni.[2]) A város az ügy előkészítésére bizottságot küldött ki.[3]) Ez a szakbizottság 1804. december 25-i ülésén meg is állapította a városrendezés főbb pontjait.[4]) De azután elaludt az ügy. Végre is a nádor megúnta a várakozást és Hild Jánost utasította a tervezet sürgős elkészítésére. A városi tanács csak akkor mozdult meg, mikor Hild építőmester a maga dolgozatát már át is adta a nádornak. A nádor a városi tanácsnak ezt a »cunctátoroskodását« sokáig nem bocsátotta meg.

Hild János plánuma.

Pest szépítésére vonatkozó tervezetében a nádor felhasználta Hild János építőmester javaslatait. Gyakran hivatkozott is rá királyi bátyjának küldött felterjesztésében. A felterjesztéshez mellékelt tájékoztató helyrajzok is mind Hild Jánostól valók, aminthogy Hild János munkája az a »Situationsplan« is, melyet a Fővárosi Múzeum őriz.[5])

---

[1]) Iratok. II. kötet, 63.

[2]) Budapest Székesfőváros Levéltára. Intimata 8703. Verschönerungsarchiv 10.

[3]) E bizottság tagjai: Boráros János városbíró, Vitmesser Mátyás városkapitány, Vass Jakab, a belső tanács tagja; Jakschütz Mátyás telekhivatali igazgató, Dégen Jakab városi földmérő. A külső tanács tagjai közül: Wimmer Ferenc üveges; Kiss József a belvárosi templom gondnoka; Kundt Ignác kőművesmester; Heusler Sebestyén vendéglős; Mitterbacher Endre szószóló (Fürmender); Kardetter Tamás ácsmester és Hild János építőmester.

[4]) Székesfővárosi Levéltár: Verschönerungsarchiv 10/a. és 10/b. szám alatti jegyzőkönyvek.

[5]) Situationsplan zur Regulierung und Verschönerung der Königliche: Freistadt Pest in Ungarn im Jahre 1805. — E helyrajznak a Lipótvárost mutató részét e tanulmányban közlöm.

Nem tudjuk, ki hívta fel a nádor figyelmét Hild Jánosra. Talán Schilson, talán más.[1]) Annyi bizonyos, hogy Hild János megtalálta az útját-módját, hogy építési és városrendezési ügyekben véleményét és tanácsát meghallgassa a nádor.

Hild János, ki a csehországi Salesel nevű községben született — mint tudjuk, — Bécsből került hozzánk. Canevale bécsi udvari építésznek volt a főpallérja és a nagybeteg Canevale helyett ő vezette a pesti Újépület építését.[2]) Mikor 1788 végén a török háború miatt beszüntették az építkezést: Hild János felségfolyamodványban kérte, adják el neki a Neu-Gebäude építésénél használt téglaégetőt. Pesten szeretne letelepedni és téglaégetéssel, meg téglakereskedéssel akar foglalkozni. Az a reménysége, hogy a téglakereskedés révén értékes ismeretségekre tehet szert. Hild kérését azonban elutasították, mert Pest város tanácsa — mikor véleményét kérdezték — úgy nyilatkozott, hogy a téglaégetési jog egyik jövedelmi forrása a városnak, tehát a téglaégető el nem adható. A rá következő évben építőmesteri jogosítványt szeretett volna szerezni Hild János. Ez sem ment könnyen. A pesti kőművesmesterek céhe folytonosan húzta-halogatta a remekműbemutatás idejének kitűzését. Hild János erre a Helytartótanács segítségét kérte. Folyamodásához mellékelte Alvinczy János altábornagy ajánlólevelét; felhozta, hogy Canevale udvari építész mellett dolgozott és az Újépületen kívül több házat épített. Így azután a Helytartótanács nyomására 1790-ben mégis csak bevették a pesti építőmesterek céhébe.[3]) Alig lett céhbeli mester, hamarosan tekintélyre tett szert a kőmívesek között, sőt 1806-ban már ő, meg Pollack Mihály a két céhmester. Tulajdonképen azonban Hild János dirigál a testületben, sőt a testületen kívül is ő viszi a szót és ő utasítgatja vissza a mesterjogra pályázókat.

Nem tudjuk megállapítani, hogy mint tervező-építésznek mekkora volt az értéke.[4]) Annyi azonban bizonyos, hogy jó szemű, nyilt eszű ember volt s kritikai megállapításai különösen építészeti és városrendezési dolgokban többnyire találóak voltak.

[1]) Ferenc királyhoz intézett felterjesztésében megemlíti a nádor, hogy Hild János építőmestert ilyen ügyekben már II. József idejében is felhasználták.

[2]) Canevale 1786-ban halt meg.

[3]) *Romhányi István:* Az építőművészet kezdetei Pesten. (História. I. évfolyam, 38. oldal.) — A pesti építőmesterek céhének különben nemcsak Hild János felvétele ellen volt kifogása. 1773-ban Jung Józsefet, az Újváros szabályozására vonatkozó első terv készítőjét, csak a városi tanács követelésére vették be a céhbe. De 1799-ben mindent megmozgattak a kőművesek Pollack Mihály letelepedése ellen is. 1800-ban még a vizsgálattal megbízott Kögl József szenátor is a felvétel ellen nyilatkozott. Szerencsére nem volt akkora súlya a városi tanácsban Kögl uram szavának, hogy megakadályozhatta volna Pollack Mihály letelepedését.

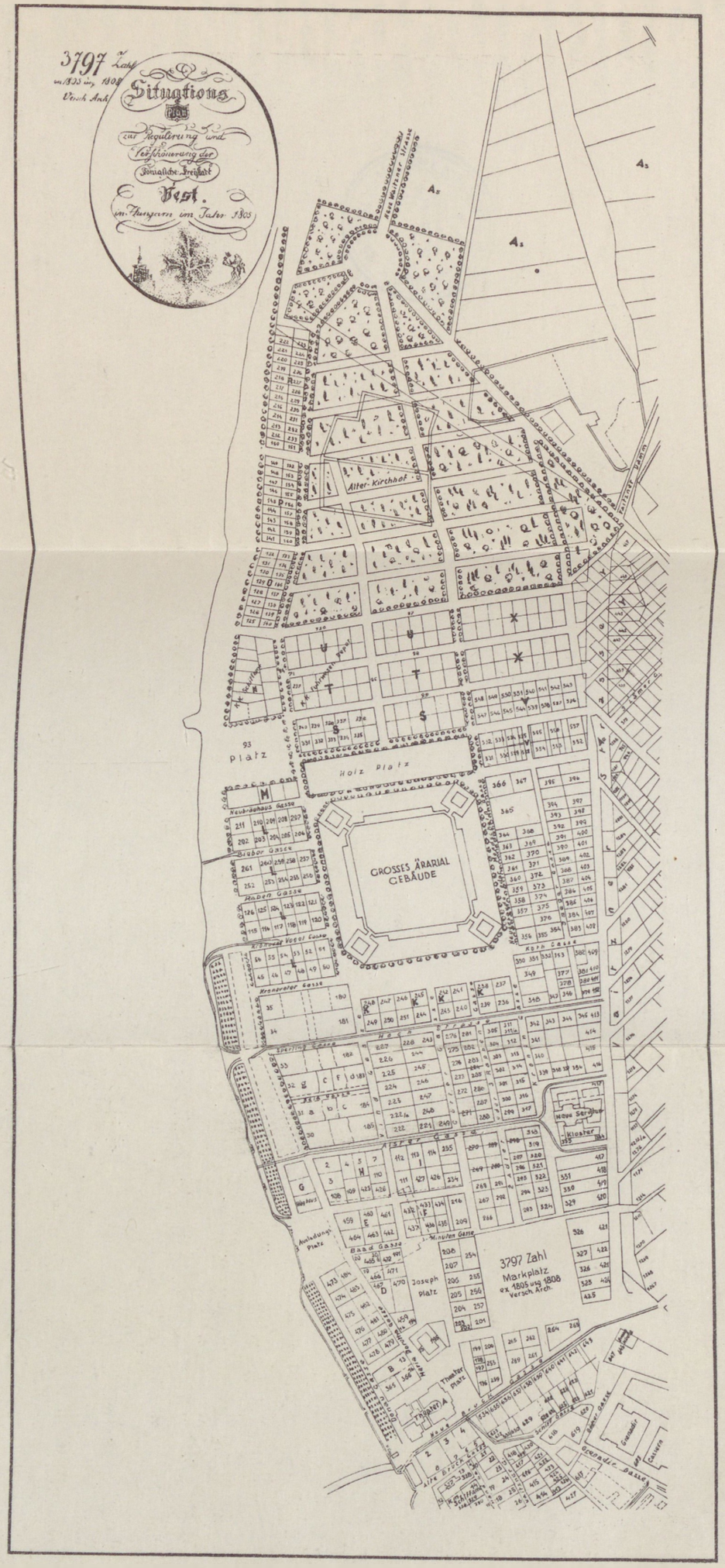
[4]) Tulajdonképen csak a pesti városi színházról készült tervét ismerjük, de ezt a tervet kivitelre nem fogadták el, hanem tudvalevően Aman bécsi udvari építész tervei szerint épült fel a színház.

III. sz. melléklet

A LIPÓTVÁROS 1805. ÉVI SZABÁLYOZÁSI TÉRKÉPE.

(Részlet Hild János pesti plánumából.)

Eredetije a Székesfővárosi Muzeumban.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

A nádor kívánságára 1805-ben készült pesti szabályozási és szépítési helyszínrajza tulajdonképen a Schilson-féle terv javított és bővített kiadása. Báró Schilson a jövendő Lipótvárosának felvázolásában észak felől tudvalevően nem ment tovább a mai Arany János-utcánál; a Duna felőli részen pedig megállott a mai Nádor-utca és Dorottya-utca vonalánál. A Dunaparti városrész szabályozása egészen kimaradt Schilson János báró plánumából. Ahhoz, hogy a városnak ezt a rendkívül elhanyagolt gödrös és pocsolyás területét bevonja a szabályozási programmba: elegendő pénz sem állott rendelkezésre. Hild János pótolta e hiányokat. Helyrajzában már helyet csinál a Dorottya-utca és a Mária Valéria-utca közé kerülő házsoroknak. Kicirkalmazza helyét a Ferenc József-téri és Akadémia-utcai palotasoroknak is. Ezeket a neoklasszikus ízlésben tartott palotákat részben János mester nagyon tehetséges fia: Hild József fogja felépíteni a következő évtizedekben. Hild János térrajzán már háztelkek veszik körül az Újépületet és házhelyek sorjáznak túl a Neu-Gebäudén is. Egyelőre a mai Markó-utcáig akarta beépíteni a homoksivatagot. Egyelőre — mondom — mert Hild János városrendezői fantáziáját nem tudta megállítani sem a Markó-utca vonala, sem az Újpest felé szaladó homokpusztaság. József nádor város-regulátorának voltak tervei és elgondolásai a mai Margit-híd vidékével is. Ez a tervezet Hild plánumának egyik legérdekesebb része.

Arról van szó, hogy Hild János szerves kapcsolatot akart létesíteni az Újváros és a Terézváros között. E végből a Gyár-utcát[1]) nyílegyenes irányban meg akarta hosszabbítani a Dunáig; de meg akarta hosszabbítani a Három korona-utcát is.[2]) A két meghosszabbított útvonal találkozójánál — körülbelül azon a helyen, hol a Pozsonyi-út és Katona József-utca metszik egymást.[3]) — körteret akart létesíteni. Ebbe a körtérbe a meghosszabbított Gyár-utcán és Három korona-utcán kívül még három másik utca torkollott volna. Ezek közül az egyik a meghosszabbított Nádor-utca, a másik pedig egy északkeleti irányban haladó útvonal lett volna, melynek Hild János tervrajzán Új Váci-út a neve. De természetesen megmaradt volna a régi Váci-országút is,[4]) melyet a plánum szerint ki akart szélesíteni s onnan, hol a Váci-országút és a meghosszabbított Gyár-utca találkozik,[5]) a Margit-híd irányában egy másik széles útvonalat tervezett, ki egészen a Dunáig. Ebből az útvonalból alakult ki később a mai Szent István-körút.[6]) Ezenkívül kapcsolatot létesített a Nagymező-utca és a Kálmán-utca között is. Eleinte bizony gyenge kapcsolatok voltak ezek. Hiszen a XIX. század elején a Gyár-utcának még csak a nyugati oldalán épültek házak. A Gyár-utca vonala

[1]) Ma Jókai-utca a neve.
[2]) Ma Wekerle Sándor-utca.
[3]) 1931-ig e helyen állott a *Silos* nevű hatalmas raktárház, melyet dohányraktár céljára szitányi Ullmann Móric nagykereskedő építtetett 1826-ban.
[4]) Ma Vilmos császár-út.
[5]) Körülbelül a mai Berlini-térnél.
[6]) Lipót-körút.

választotta el a kiépült és lakott Terézvárost a Pacsirtamezőnek nevezett és egészen a városligetig húzódó veteményes kertek vidékétől.[1]) Ebből a Pacsirtamezőből vezetett útvonalat Hild János a Margit-sziget alsó csúcsával szemben elterülő pesti homoksivatagba, a mai pesti Margit-hídfő vidékére. Később, sokkal később azonban a város fontos közlekedési ere vált a Gyár-utcából is, meg abból az útvonalból is, melyet ma Szent István-körútnak nevezünk.

Mindenesetre figyelemreméltó, hogy Pest szabályozási térképének megrajzolásánál Hild János a jövőre is gondolt. Vagy talán csak amúgy ötletszerűen jutott volna eszébe, hogy plánumába utat rajzoljon bele, mely a Pacsirtamezőt összeköti az Újváros homokpusztájával? Ha építettek, többnyire csak a jelennek, a mának építettek várost a régiek. Úgy látszik, nem volt fantáziájuk. Nem látták meg a holnapot, a jövendőt, legalább is ritkán voltak rá tekintettel. Pedig a népesség folyton nő és terjeszkedik. A *ma* közlekedési igényeinek megfelelő, többnyire görbe kis utcák egy-két évtized mulva már keskenyek, szűkek és alkalmatlanok lesznek a meghatványozódott ember- és kocsiforgalom lebonyolítására. Ha egy tekintetet vetünk Balla Antalnak 1789-ben készült pesti térképére[2]), azonnal szembeötlik, hogy Pestnek akkoriban nem voltak átlós útjai, melyek szoros egységbe forrasztották volna a Belvárost a külvárosokkal. Az egymás hegyén-hátán épült belvárosi házak közé kisebb-nagyobb, de keskeny utcák vitték be a levegőt. Ezeken a keskeny utcákon keresztül bonyolódott le a szekér- és gyalogos forgalom. Országos vásárok idején azonban nagyon nehézkes volt itt a közlekedés és a forgalom lebonyolítása rendszerint csődöt mondott. Dél felől, vagyis a Calvin-tér felől, három útvonalon, a Kecskeméti-utcán, a Váci-utcán és a Molnár-utcán keresztül igyekezett a gyalogos és szekeres forgalom a Belváros északi része felé. Az északi részen viszont csak egy helyen, a Váci-kapun át hagyhatta el a várost. Schilson báró meglátta a hibákat és az Újvárosban délről északnak menő párhuzamos utcákat épített, melyeket derékszögben metszett a Deák Ferenc-utca, a Gróf Tisza István-utca, Zrinyi-utca és Arany János-utca. Az egykorúak elragadtatással jegyezték fel ezekről az utcákról, hogy milyen szélesek. Az akkori időkben csakugyan elégségesek voltak a forgalom lebonyolítására. Manapság bizony már nem találjuk, hogy olyan szélesek lennének. Kinőtte őket a város, mint a gyerek a ruháját. Ennél is nagyobb baj, hogy nincs közöttük főutca, mely tehermentesítené a többit. Kétségtelen, hogy sem Schilson, sem Hild nem álmodhatta meg, hogy a népesség megnövekedése, továbbá a villamos vasút és gépkocsi egykor milyen hihetetlen mértékben fogja megduzzasztani és meggyorsítani Pest utcai forgalmát. De mindenesetre figyelemreméltó, hogy Hild János

[1]) Egy 1772-ből való feljegyzés szerint a XVIII. század második felében még a Józsefváros külső részét hívták Pacsirtamezőnek. Később a Pacsirtamező elnevezés vándorútra kelt s a XIX. század huszas-harmincas éveiben már a Terézvárosban találjuk. Mint említettük, akkoriban már a Gyár-utca vonalától keletre fekvő területeket nevezték Pacsirtamezőnek.

[2]) Eredetijét a Székesfővárosi Múzeum őrzi.

már a XIX. század elején ki akarta szélesíteni a Váci-országutat,[1]) egészen a Váci töltésig[2]) és közlekedési szempontból nagyot javított a Schilson-féle tervezeten azáltal, hogy plánumába néhány új teret is rajzolt bele.

Terek dolgában nem túlságosan bővelkedett a régi Belváros. József császár idejében legnagyobb tere volt a Városház-tér. A többi, nevezetesen a Sebestyén-tér, a Hal-tér, a Ferenciek- és Szerviták-tere, mind kisebb volt. A forgalom lebonyolítása szempontjából fontosabb szerepet játszottak a városkapuk előtt kialakult terek. Az országutak, postautak a városkapuk előtt adtak egymásnak találkozót, de a városkapuk felé tartottak a dűlőutak is. A mai Terézváros alaprajzán például, mint már említettük, az utcák vonalvezetése azért olyan, amilyen és azért hajlik olyan éles szögben a Vilmos császár-útra, mert valaha, mikor még szántók és kertek borították a Terézváros hátát, ezek az utcák egytől-egyig a Váci-kapu felé igyekező dűlőutak voltak. Ahol annyi útvonal torkollik össze, természetes, hogy ott tér formálódik ki. Pest kétszáz év előtti korszakában ez nem volt olyan egészen természetes. A mai Calvin-térbe például tíz utca forgalma ömlik bele, de a Calvin-tér még sem ezért, hanem azért maradt meg térnek, mert a XVIII. század közepén ez a terület volt a város szérűje. Tűzvész elleni védelem okából a szénát nem volt szabad behordani a városba, hanem a mai Calvin-tér helyén kialakult szabad területen rakták boglyákba. Később itt tartották a szénavásárokat. Azért nevezték régente Széna-piacnak a Calvin-teret. És mivel itt volt a szénaraktár és itt volt a szénapiac, szerencsére nem lehetett beépíteni.

Az lett volna természetes, hogy tér alakuljon ki a Kossuth Lajos-utca szája előtt is, hol két országút találkozik.[3]) A térképződést elősegítette, hogy a Hatvani-országúton befelé igyekező szekeresek, kiknek nem a Hatvani-kapu tájékán, hanem a Váci-kapu felé volt dolguk, úgy rövidítették meg útjukat, hogy a Síp-utcánál átvágtak a rövidebb szekérútra, melynek akkoriban Oldal-országút, ma pedig Dohány-utca a neve. A két szekérút között egy háromszögletű, ékalakú, térré való kialakulásra különösen alkalmas utcasziget támadt. De a szigetből sohasem lett tér, mert a XVIII. század derekán az egész utcaszigetet megvásárolta Pest városától Beniczky István, Pest vármegye alispánja, meg Friebeisz Ferenc, Pest vármegye főbiztosa. Friebeisz Ferenc telke később a baráti Huszároké lett; Beniczky István telkét pedig a három Beniczky-lány férjei révén a Jankovics-, Rakovszky- és Csák-familia örökölte. Gróf Vigyázó Sándor apja házasság révén jutott ahhoz a sarokházhoz, melynek helyén ma a Tudományos Akadémia új bérháza áll. Ha Pest város a XVIII. század derekán a szekérforgalom könnyeb-

[1]) Vilmos császár-út.
[2]) A mai Váci-út.
[3]) A Hatvani-országút (később Kerepesi-út, ma Rákóczi-út a neve), továbbá az az országút, melynek egyik felét ma József-körútnak, másik felét pedig Károly király-útnak hívják.

ben való lebonyolítása céljából teret akart volna létesíteni a Hatvani-kapu előtt: a térhez hozzávehette volna a Rákóczi-út és József-körút találkozójánál elterülő hatalmas saroktelek egy részét is,[1]) mert ez a hatalmas terület is a városé volt, míg 1742-ben — mert a határkiigazításánál kezére járt Pest városának — oda nem ajándékozta Grassalkovics Antal kamarai elnöknek.

Térnek kívánkozott a Váci-kapu előtti terület is. Ezt meg Hild János mentette meg attól, hogy be nem építették. A Váci-kapu előtti térségen — fel egészen a mai Zrinyi-utcáig — kincstári kivatali épületek, meg só- és dohányraktárak terpeszkedtek. A térből jóformán csak annyi maradt szabadon, hogy a Nagyhíd-utcán[2]) jövő szekerek könnyen befordulhattak a Váci-utcába. De báró Schilson még ebből a kis szabad területből is el akart venni egy darabot, ugyanis közel a Váci-utca szájához akarta felépíteni a színházat és a városi tánctermet. Hild János azonban mást gondolt. Az ő javaslata az volt, hogy ezt a vidéket meg kell tisztítani a csúf kincstári raktárépületektől. A kincstári épületek helyébe pedig két tér és egy utca kerülne, melyet két oldalról két palotasor szegélyezne. Így született meg a Dorottya-utca, a József-tér meg a Vörösmarty-tér. A Vörösmarty-teret Hild Színház-térnek nevezte el, mert meg akarta építeni a színházat is, de nem a Váci-utca szája elé, ahová báró Schilson tervezte, hanem a mai Haas-palota és a Vigadó helyére. A Színház-téren a kincstári épületek közül csak a Harmincadhivatal maradt meg. A mai Gerbeaud-palota helyén állott. Plánumába belerajzolta Hild János a mai Ferenc József-teret is, de a tér kisebb lett volna, mint amekkora ma, mert a Gresham-palota elé mázsálóházat akart építeni. Teret szánt oda is, hol ma a Duna partján Andrássy Gyula szobra áll; és a szobortól északra a mai Országház telkén szerette volna felépíteni a cs. kir. Hajóhivatalt.

Így akart Hild János modern várost építeni a pesti homokon.

József nádor tervezete.

1805. június 5-én készült el a nádor Pest szépítésével és a szépítési költségek fedezésére szükséges pénzalap előteremtésével foglalkozó munkálatával. A terjedelmes iratot Hild János térrajzaival egyetemben személyesen nyujtotta át királyi bátyjának.[3])

[1]) Ezen állott a régi Nemzeti Színház és bérháza, a Pannonia-szálloda és az egyetemi Élettani Intézet.

[2]) Ma Deák Ferenc-utca.

[3]) Eredetije a nádori titkos levéltárban. Praesid. 1808. 33. szám. — Domanovszky Sándornak köszönhetjük, hogy a nádornak ez a rendkívüli érdekes munkálata a közönség kezébe juthatott. Teljes egészében ugyanis először Domanovszky Sándor tette közzé a szerkesztésében, magyarázó jegyzeteivel kísért »József nádor iratai« cínű hatalmas munka második kötetében. Innen vettem át én is és részben felhasználtam hozzá Domanovszkynak a nádor felterjesztéséhez fűzött értékes magyarázó jegyzeteit is. Részben a nagy terjedelem miatt, részben pedig, hogy az olvasó számára megkönnyítsem a tájékozódást, a szabályozási részletekkel túlságosan megtömött szépítési programmban: a felterjesztés némely részét csak kivonatosan adtam, vigyázva rá, hogy fontossággal bíró részlet ki ne maradjon belőle.

Több okból érdekes és figyelemreméltó ez az irat. Érdekes, mert ebben a munkálatban van megjelölve Pest város szépítésének útja és fejlődésének menetrendje. Ebben az iratában hívja életre József nádor a kir. Szépítő Bizottságot, mely négy évtizeden keresztül irányítja Pest építési, szépítési, szabályozási ügyeit és fejlődését. A nádor sok okos ötletet vet fel, minek később hasznát látja Pest városa, de a sok jó ötlet között akad egy-egy naivitás is.

Vállalkozott rá, hogy várost épít a faluból s nagy dologra vállalkozott. Át kellett alakítania egy százesztendős falut, a Belvárost s közvetlen mellé ellentétnek hozzá kellett építeni egy új, második várost, mégpedig úgy, hogy a kettő egyetlen, modern, újvárossá alakuljon. Szép is legyen, jó is legyen és még se kerüljön sokba, mert pénz dolgában azután mindig meglehetősen szűkében volt Pest. Mikor a nádor elkezdett foglalkozni az öreg Belváros átalakításával, az Újváros megépítésével s Pest megszépítésével: fiatal férj, esztendős házas volt akkor még a Palatinus. Csuda-e, ha le akart rombolni minden viskót és palotákat, nyílegyenes utcákat akart építeni a falu helyén, egyéb okon kívül bizonyára azért is, hogy elbüszkélkedhessen vele a fiatal asszonynak. Mikor elkezdte a tervezgetést, akkor még több volt benne a bizakodás és kevesebb a csalódás. Lassacskán azután megtanulta, hogy mi az az intrika, mi az a láthatatlan fegyver, mellyel egyenes, becsületes törekvései ellen harcolnak némely főfunkcionáriusok a bécsi udvarnál. Nem csuda, ha a tapasztalatok után úrrá lesz rajta a bizalmatlanság és azzal a kéréssel adja át a felterjesztést a királynak, hogy javaslata fölött »más helyek előzetes meghallgatása nélkül kegyeskedjék dönteni.«

Szinte meglepő az az ingerült hang, amelyen felterjesztésében Pest város tanácsáról beszél. Nem rokonszenves neki a magisztrátus. Céljainak, terveinek, újításainak amerikázó ellenségét látja a városi tanácsban. Úgy látszik, hogy a magisztrátus iránt való bizalmatlanságot még Schilson bárótól vette át a Schilson-féle plánumokkal együtt. Hiszen mikor felterjesztésében a városi tanácsról beszél, néha csaknem szóról-szóra megismétli Schilson lekicsinylő véleményét.

Nagyon érdekes felterjesztésének ama része, melyben az akkori Pestet festi meg. Szomorú és sivár képet fest róla. A Dunapartból, melynek poéziséről olyan lelkesedve beszél 1803-ban két író: Leyrer József és Ráth Pál, a nádor csak a bűzös szemetet látja, melyet oda hordanak a nagy folyó partjára. Elektelenítik vele azt az útvonalat, melyet a Palatinus sétatérré szeretne átalakítani és a szeméthegyekkel, különösen nyáron, tönkre teszik az egész környék levegőjét.

József nádor felterjesztése így szól:

Felség!

Az elmúlt évben Pest szabad királyi város szabályozása és szépítése ügyében Felségedhez benyujtott javaslatomra kegyeskedett megparancsolni, hogy mindezekről részletes tervet és költségelőirányzatot mutassak be.

A legfelsőbb parancs folytán megvázoltam néhány irányelvet és ezeket azzal az utasítással küldöttem át Pest város tanácsának, hogy ennek alapján egy általános tervezetet és költségvetést dolgoztasson ki Hild János pesti építőmester közreműködésével, akit ilyen ügyekben már néhai II. József császár uralkodása idején is felhasználtak. Utasítottam Pest város tanácsát, hogy a javaslathoz fűzze hozzá saját megjegyzéseit is és terjessze elő véleményét arról, hogy a felmerülő költségekre a fedezetet miképen lehetne előteremteni.

Mivel Pest város tanácsa mindenféle kibuvóval halogatta utasításom végrehajtását, megbíztam Hild építőmestert, hogy az általános tervet és költségvetést, nem törődve a városi tanács esetleges ellenzésével, sürgősen készítse el és közvetlenül nekem nyujtsa át. Hild kívánságomnak eleget is tett. A tervet[1]) és a költségvetést felterjesztésemhez csatolom.

Mivel e plánum szerint a katonai hajózási hivatalt, továbbá a só- és harmincadhivatalt mai helyéről más helyre kellene áthelyezni: a hajózási hivatal dolgában megbeszélést folytattam a katonai hatóságokkal, a só- és harmincadhivatal áthelyezéséről pedig kikértem a Magyar Udvari Kamara elnökének véleményét. E tárgyalások által tétlenségéből felébresztve, végre Pest város tanácsa is elkészült jelentésével. Köszönetet mond Felségednek Pest város szépítésére szentelt atyai gondoskodásáért és a város szabályozására vonatkozó javaslatok megvalósításához szükséges pénzalapról tesz rövid megjegyzést.

Az eddig említett tárgyalások során leszűrt eredmények három csoportra oszthatók. Az 1. csoportba tartoznak a város szépítésére vonatkozó javaslatok. A másodikba tartozók a költségeket és a költségek fedezésére szükséges alapokat jelölik meg. Végül a harmadik csoportba tartozók a kivitel módozatait tárgyalják.

A továbbiakban minden egyes kérdéssel érdeme szerint foglalkozom és igyekezni fogok, amennyire lehetséges, az ügyet érthetően és világosan előadni.

I. Javaslatok Pest szabad királyi város szépítésére és szabályozására.

A javaslatokat a könnyebben való áttekinthetés céljából a város különböző részei szerint közlöm. Tehát először szó lesz:

1. Az Óvárosban (a mai Belváros) elvégzendő változtatásokról és építési javaslatokról.

A szabad királyi város e része a legrégibb és 1788-ig az egyetlen, melyben néhány rendes utca és jól épült, kőből való ház található. Addig az ideig az Óváros volt a nemesség és a kereskedők lakóhelye meg a helybeli

[1]) A tervet a székesfővárosi múzeum őrzi.

kereskedelem székhelye. Mivel azonban e városrész régen épült, ennélfogva a házak között sok a rossz állapotban lévő és sok a rendezetlen utca, amely minden terv híján kényelem és építészeti követelményekre való tekintet nélkül létesült.

1788 óta, mikor boldogult II. József császár ő felsége az Újváros építését szabályszerű terv szerint megindította: a Lipótvárosban már több szép és jóformájú ház épült. A nemesek és kereskedők közül sokat részben a nagyobb kényelem csábított az Újvárosba, részben pedig a nagy házbérek miatt és az árvízveszedelem elől ijedten hurcolkodtak át az Óvárosból a Lipótvárosba.

Az Óvárosban hosszú idő óta alig épült új ház. Az egész úgy, amint van, megmaradt régi szegényes állapotában. Az Óváros megújhodását tehát azzal lehetne elősegíteni, ha az utcáknak szabályosabb formát, a házaknak pedig jobb külsőt adnánk. Ezekre nézve javaslom az utcák szabályozását, kiszélesítését és meghosszabbítását.

Mivel az Óvárosban a házak legtöbbje kőből épült, ezek átalakítása tetemes költséggel járna. Így természetesen az olyan környéken, hol rossz állapotban lévő házak vagy üres telkek vannak, ez a szabályozás csak esetről-esetre és kiváltképen új építkezésekkel kapcsolatban történhetnék. Vigyázni kellene rá, hogy egyetlen új építkezés se indulhasson meg a város szépítésére ügyelő hivatal tudta és engedelme, valamint az épület külsejére és terjedelmére vonatkozó tervrajz jóváhagyása nélkül. Ilyen formán nagy költség nélkül jelentős eredményeket lehetne elérni a város szépítése terén. E szabályozás programmjának főbb irányelvei megtalálhatók Hild építőmesternek javaslatomhoz csatolt tervezetében.

A tervbevett újítások között különösen megemlítem a Hatvani-kapu lebontását és a Gránátos-kaszárnya hátsó falához támaszkodó privétek eltakarítását.[1]) A Hatvani-kapu lebontása az országos vásárok idején a külső városokból be és az Óvárosból kifelé igyekvő kocsik torlódása miatt sürgős és mert ez a három közül megmaradt városkapu a Hatvani-utca[2]) szabad kilátását veszi el. E kapunak az eltávolítása tehát kétségtelenül hozzájárulna a város szépítéséhez.

A város tisztasága és rendje érdekében nagy fontosságú lenne a Gránátos-kaszárnyából kilátszó, szemetsértő »privétek« lebontása — különösen azoké, melyek az elmebeteg katonák kórháza (Corruptenhaus) tájékán vannak felállítva. Ezeket a kaszárnya falain belül kellene elhelyezni, mert nemcsak kellemetlen látványt nyujtanak és bűzhödtté teszik az egész környéket, de a mellett teljesen elzárják az úgynevezett »Újvilágba« vezető

[1]) A Hatvani-kapu a Kossuth Lajos-utca keleti végében állott. A »privétek« illemhelyek voltak, melyek a gránátos kaszárnya (mai Közp. városháza) Károly-körút felőli részén éktelenkedtek.

[2]) Kossuth Lajos-utca.

utat. Ez a körülmény pedig más átjárás hiányában az abban az utcában lakók és házak tulajdonosai számára tűzveszedelem esetén aggasztóvá válhatik.[1])

A privétek dolgában 1789-ben egy politikai és katonai vegyes bizottság tárgyalt. Ennek az volt a véleménye, hogy a privéteket a kaszárnya udvarára kellene áttelepíteni. Az áthelyezés azonban mai napig sem történt meg.

Ezt az ügyet a királyi Helytartóság most újra megtárgyalta a katonai parancsnoksággal s valószínűleg fölterjesztést fog tenni róla Felségedhez. A rendezés minden részéről felismert szükségessége ellen a katonaság csak a ráfordítandó költségek miatt aggodalmaskodhatik. Hogy a további tárgyalásoknak és pereskedéseknek végetvethessünk: leghelyesebb lenne, ha Felséged a privétek lebontását és elhelyezését a város költségére rendelné el. A város a szükséges pénzt részben magánosok hozzájárulásából, részben a továbbiakban megjelölendő alapokból haladéktalanul előteremtené.

A hajóhivatal és a mészárszékek elhelyezéséről később nyilatkozom.

2. A gránátos-kaszárnya előtt egy új tér létesítése a szerviták kolostorának és templomának, valamint a Paschgall-féle ház és a »Három szerecseny«-hez címzett fogadó egy részének lebontása által.[2])

Pest belvárosában a Főtéren kívül nincs egyetlen jelentős tér sem, ami kényelmi, városszépészeti, valamint vásártartási nézőpontból is nagyon hátrányos. Maga a Főtér[3]) is nagyon kicsiny, de a közepén álló oszlop még szűkebbé teszi, úgyhogy hetivásárok idején alig van hely a portékás szekerek számára. Az oszlopot tehát mostani helyéről a plébánia-templom elé kell helyezni.

De szükség lenne egy másik térre is. E célra legmegfelelőbbnek találnám, ha a szerviták templomának, kolostorának és kertjének legalább egy részét Hild építőmester javaslatára eltávolítanák. Helyén ilyenformán gyorsan, könnyen és kevés költséggel új, a Főtérnél nagyobb térhez jutnánk. Mivel pedig a Gránátos-kaszárnya Pest város egyik legszebb épülete, ez a kaszárnya előtti tér végül megszépítené a várost is. A mellett megvalósulna

[1]) A mai Gerlóczy-utcáról van itt szó, melynek 1900 előtt Rostély-utca, a XIX. század elején pedig Gittergässl volt a neve. Ez a Gittergässl volt az átjáró az Országútról, vagyis a mai Károly király-útról a »Neue Welt«-be, melyet később Újvilág-utcára magyarosítottak. Most Semmelweis-utca a régi Újvilág-utca neve.

[2]) Abban az időben a szerviták tulajdonához hozzátartozott az a terület is, melyen ma a főposta épülete áll. A főpostától és a Párisi-utcától délfelé eső ház volt a Paschgall-féle ház (Városház-utca 16., Párisi-utca 5. és Petőfi Sándor-utca 11). Az utána következő »Három szerecseny«-hez címzett fogadó (Városház-utca 12—14.). Mindkét ház átjáró volt és ha a nádor terve csakugyan megvalósul, akkor a mai Központi városháza előtt egy park támad. Ennek a parknak nyugati oldala a mai Petőfi Sándor-utca lett volna.

[3]) Városház-tér.

boldogult emlékű II. József császár ő felsége elgondolása is, ki legutolsó pesti látogatása alkalmával vetette fel azt a gondolatot, hogy a Gránátos-kaszárnya előtt teret kell létesíteni. Erről az ideájáról többekkel beszélt.

Mivel pedig a Belvárosban már úgy is sok a templom, felesleges, hogy a szerviták templomának és kolostorának a szabályozás után megmaradó része az Óvárosban maradjon. A lakosságra nézve is üdvösebb lenne, ha a szerviták templomát az Újvárosba[1]) helyeznék át; a templomelőtti térséget[2]) pedig házhelyek céljára lehetne elárverezni. De egy akkora városnak, mint amekkora Pest, melyben annyi ember zsufolódik össze, szüksége lenne egy rendes főőrségi házra (Hauptwache) is. A főőrséget a javasolt új tér egyik házában lehetne elhelyezni.

3. Földalatti csatornák építése, a patkoló hidak[3]) és más akadályok eltávolítása.

Az utcák tisztasága és a lakosság egészsége okából minden városnak szüksége van földalatti csatornákra, Pestre nézve azonban ez a szükség még fokozottabb mértékben jelentkezik, mert a szél rengeteg homokot hord be a városba. Mivel pedig a víznek nincs lefolyása, esős időben a megrekedt esővízből feneketlen sár és pocsolya támad. Az új csatornákat össze kellene építeni a meglevőkkel. A mellett buzdítani kellene a háztulajdonosokat, hogy házaikból kis lefolyókat vezessenek a főcsatornákba és tömjék be a pöcegödröket, melyek megfertőzik az utakat. Szintén a tisztaság, továbbá a város szépítése és a lakosság kényelme érdekében történik a kovácsműhelyeknek vagy az úgynevezett patkolóhidaknak az utcáról való eltávolítása. Az udvarokba kellene betelepíteni a kovácsműhelyeket. Ép úgy nem szabadna megengedni, hogy a házakból az utcára lépcsők vezessenek. Ahol ilyenek vannak, amennyire lehetséges, az egyéb akadályokkal együtt szó nélkül eltávolítandók.

4. A Dunapart rendezése a hídtól a Molnár-tóig. Kőből való falkorlát építése. A partszegély egyengetése és a partmenti házak egyenes vonalba való szabályozása.[4])

Az Óváros hosszában egészen kezdetleges állapotban van a pesti Dunapart. A híd környékét kivéve meredek s nagyon alkalmatlan a hajók ki- és berakására. A parton nincsenek megfelelő rakodóhelyek kijelölve.

[1]) Lipótváros.
[2]) A mai Szervita-tér.
[3]) A kovácsműhelyek előtt.
[4]) A mai Deák Ferenc-utca (akkoriban Nagyhíd-utcának nevezték) végétől a mai Vámház-térig terjedő Dunapartot akarták rendezni és szabályozni. A hajóhíd pesti vámbódéja a híres Kemnitzer-kávéház előtt állott. Körülbelül a mai vámház helyén két tó volt, melyeket csatorna kötött össze a Dunával. Az északi volt a Halász-tó, a déli a Molnár-tó. A dunai molnárok vizimalmaikat, a halászok bárkáikat télen ebben a két tóban raktározták el.

Baj az is, hogy a hullámok évről-évre egyre erősebben alámossák a partot. A szomszédos utcák házainak piszkát és szemetjét minden rend nélkül ürítik bele a folyóba, ami undortkeltő és különösen nyáron egészségtelen bűzt terjeszt.

A part hosszában húzódó útvonal sem feltöltve, sem kikövezve nincs. Különösen hetivásárok idején rengeteg piszok gyülemlik itt össze. Ezt ritkán takarítják el. Nedves időben azután a Dunaparton a szemét miatt tengelyen lehetetlen a közlekedés. Vevők és eladók nem tudnak a kijelölt piacra jutni. Ezt a sok kellemetlenséget kiküszöbölendő, javasolom, hogy a Duna partját a hídtól a Molnár-tóig kockakővel burkolják. A közönség és a kereskedők kényelmére a partról a vízhez helyenkint kapuval ellátott lejárókat kellene építeni. Ezeknek a lejáróknak az áruk be- és kirakásánál, a hajók kirakodásánál és a vízhordásnál vennék hasznát. A kőburkolat a Duna partját szilárdabbá tenné és a város díszére és kényelmére szolgálna.

A partmenti utakat fel kellene tölteni, az erősebben használt részeket pedig ki kellene kövezni. Ezenkívül a balesetek megelőzése céljából a házsorok mentén a part hosszában kőkorlátra van szükség. Az utak szélét pedig a gyalogjárók részére ki kell kövezni.

A Dunaparti házak többnyire jelentéktelen épületek, bár van közöttük néhány nagyobb ház is. A Duna mélysége, a keskeny meder és az ár sebessége nem engedi, hogy a part mentén száraz területet nyerjünk. Ennélfogva a piarista kollégium melletti, messziről szembeötlő Mottl-féle ház, valamint két másik szomszédos kisebb ház kitolandók lennének a szabályozás vonalába. Előre látható, hogy a Mottl-ház terjedelme jelentékenyen csökkenne a szabályozás folytán. A szabályozást tehát csak úgy lehetne végrehajtani, ha a város a házakat kisajátítaná.[1]) A hajóhivatal és a színház telkét a rajtalevő épületek és anyagok értékesítése után házhelyekül kellene felhasználni [2]) mert így a város jelentős bevételekre tehetne szert és újabb díszhez jutna a hajóhivatal és a rondella telkén épülő új házak által.

---

[1]) A régi piarista-ház a belvárosi plébániatemplom szomszédságában állott. Épülete a plébániatemplommal párhuzamosan húzódott a Duna felé. Főkapuja a Városház-térre szólott (az egykori Városház-teret jórészt a mai piarista-ház foglalja el) és az akkori Kötő-utca (ma Piarista-utca) mentén a plébániatemplommal párhuzamosan vonult a Duna felé, úgyhogy nyugati vége egy vonalba esett a mai görög templom frontján épült Petőfi-téri házsorral.

[2]) A hajóhivatal telke két utcát kötött össze és végighúzódott a mai Mária Valéria-utca 5. és Aranykéz-utca 6. számú házak helyén. De hozzátartozott az a két szomszédos telek is (Türr István-utca 3. és 5. számú), amelyek egyikén ma a Vadászkürt-szálloda áll. Ezen a két utóbbi telken húzódott meg egykor a hídpajta.

A színház, amelyről a nádor megemlékezik, a »rondella« néven emlegetett és színházzá átalakított vén, kerek bástyatorony, a Mária Valéria-utca és Régiposta-utca sarkán állott. Ma a Mária Valéria-utca 1. számú ház áll a helyén. A Duna felől három ilyen rondella védte a régi Belvárost. A három közül ez volt a legtágasabb.

A rendőrségi szabályok nem engedik meg, hogy a város belső területén temetkezzenek. Ép azért a görög templom melletti temetőt más megfelelőbb helyre kell kihelyezni. A temető telkét pedig házhelyek céljára kell felhasználni. Több ízben elrendelték, hogy a vágóhidat mai telepéről helyezzék át a Molnár-tóhoz. Most már minden további nélkül ki kell telepíteni a lakóházaktól távol eső helyre.[1])

5. A császár-királyi hajóhivatal áthelyezése más megfelelőbb helyre.

Pest építésének megindítója boldogult II. József császár volt. Már az ő idejében, de még inkább a császár halála után több ízben szóbakerült az az ötlet, hogy a mostaninál alkalmasabb helyre kell áttelepíteni a hajóhivatalt, amely ezidőszerint a város legszebb építkezési telkét foglalja el, bár ez a hajóhivatal a maga rosszulépültségével egyáltalában nem válik díszére Pestnek. Az áttelepítésről vegyes bizottság többízben tárgyalt a nélkül, hogy dűlőre vitték volna a kérdést. A császári-királyi hajóhivatal személyzete ugyanis mindig ellene volt a hajóhivatal áttelepítésének. Mint a tárgyalások idemellékelt jegyzőkönyveiből Felségednek látni kegyeskedik: a hajóhivatal embereit kivéve, a bizottság valamennyi többi tagja — úgy a politikaiak, mint a katonaiak — Szentiványi[2]) által parancsomra készült javaslatával tökéletesen egyetértettek. Sőt azt is hangsúlyozták, hogy az áttelepítés feltétlenül haszonnal járna a magas kincstár számára, mert a régi, omladozó és nagyon is szűk hajóhivatali épület helyett újat és kényelmesebet kapna. Mindenesetre megtakarítaná a tatarozási és átépítési költségeket, amiket most már nem lehetne elkerülni. De mindentől eltekintve az áttelepítéssel a kincstár egy a célnak megfelelő, kirakásra és kikötésre alkalmas helyhez juthatna. Pest városa pedig az új hajóhivatal felépítéséért és a Dunapart rendbehozataláért, az erre fordított költségek ellenértéke fejében — a javaslat szerint — ingyen kapná meg a jelenlegi hajóhivatal telkét a rajtalévő épületekkel együtt. De megkapná ezenkívül az Újvárosban lévő eddigi úgynevezett kikötőt (Auswind-Platz) is. Egyébként a meglevő hajóhivatal telkének tulajdonjogát a hajóhivatallal szemben sok joggal lehetne vitatni. Mivel az említett két telek házhelynek van szánva, a város ezeknek az elárverezésével elegendő kártérítést kap az új hajóhivatal építéséért és a Dunapart rendezésére fordítandó költségéért.

A hajóhivatal személyzete három pontban foglalja össze ellenvetéseit. Ezeket a következőkben igyekszem megdönteni:

[1]) A vágóhíd a Hal-téren volt. A Hal-téren volt a legtöbb mészárszék is. Az egykori Hal-tér helyét ma ama háztömb foglalja el, amelyben ezidőszerint a Modern-kávéház is helyet foglal s amely háztömböt az Eskü-térnek az Erzsébet-hídtól délfelé eső része, a Ferenc József-rakpart, az Irányi-utca és a Molnár-utca öleli körül.

[2]) Szentiványi Bonaventura helytartótanácsos, a Szépítőbizottság későbbi elnöke.

1. Szerintük a széles folyó nagy nyilt vízfelületén a szélviharokkal szemben a felajánlott két szélfogósarkantyú védelme ellenére sincsenek biztonságban a cs. k. hajók. Elfelejtik, hogy mivel a felajánlott hellyel szemben áll a Gellért-hegy, szabad útja csupán csak a déli szélnek van, melynek erejét azonban megtöri az építendő szélfogó.

Ezenkívül meg kell még jegyeznem, hogy azon helyen, ahol most a hajóhivatal áll, a cs. k. hajók teljes mértékben ki vannak téve a nyugati szélnek, melynek nagyobb az ereje, mint a déli szélnek. De azért még nem volt rá példa, hogy e miatt csak egyetlen hajó is szerencsétlenül járt volna. Végül a Molnár-tónál[1]) ma is állanak hajók, melyek minden védelem nélkül dacolnak a legerősebb déli széllel is.

2. A kifogásolók felhozzák, hogy a hajók biztonsága érdekében elhelyezett szélsarkantyuk jégzajlás esetén vagy rögtön összetörnek, vagy pedig útjában állanak az úszó jégtábláknak. Ezzel könnyen okozhatnak áradást. Mivel azonban a bizottság javaslata szerint a hajóhivatalnak és tartozékainak felépítését teljesen megbízható, tartós kivitelben vállalta a város, önként értetődő, hogy a felajánlott jégtörőket is olyan szilárdan fogja megépíteni, hogy azt semmiféle jégzajlás el ne sodorhassa. A Dunameder a szóbanforgó helyen folyton keskenyedik, azontúl egyre jobban szélesedik. Ha tehát a legkeskenyebb Dunaszakasznál nem gátolja semmi a jég vonulását, annál kevésbbé kell félni, hogy megakad a jég az új hajóhivatal előtt, ahol a folyó kiszélesedik. Sok év tapasztalata is azt mutatja, hogy részint a folyton szélesedő Dunameder, részint a budai melegforrások hatása következtében a jégtorlódás sohasem a szóban forgó Dunaszakaszon, hanem attól messze, a Csepel-sziget északi csúcsánál következik be. Mivel azonban az árvízveszedelem nem a hajóhivatal dolga, kétségtelen, hogy ezeket az ellenvetéseket bizonyára csak magánérdekek irányítják. Ezért igyekeznek összekeresgélt és helyt nem álló okokat felhozni a hajóhivatal áthelyezése ellen, nem nézve a közérdeket, sem a felsőbbség hasznát. Megjegyzem még, hogy árvízveszedelemtől különben sem kell félni, mert a hajóhivatal tervbevett új helye a város egyik legmagasabb pontján van.

A harmadik megjegyzés az, hogy a jégtörőknél a víz sodra néhány év alatt elveszti sebességét és a cs. k. hajók számára kijelölt helyet a Duna iszapja betömi. Így azután kárba vész a jögtörők építésétől remélt haszon. Mivel azonban Pest városa magára vállalta a hajóhivatal és tartozékainak építését, bizonyára gondoskodik róla, hogy a létesítmény hibanélküli legyen. Ha pedig a kikötő idővel csakugyan eliszaposodnék, a város mindig készen lesz rá, hogy azt kikotortassa.

Azt hiszem, ilyen módon sikerült megdöntenem a hajóhivatal emberei által felhozott, különben meglehetősen gyönge ellenvetéseket. Ha javaslatomat elfogadni kegyeskedik, meg kell kérnem Felségedet, kegyeskedjék

[1]) A mai Ferenc József-híd pesti feljárójánál.

határozottan megparancsolni, hogy a hajóhivatalt sürgősen helyezzék át és hogy az építkezést semmiféle alaptalan ellenvetéssel feltartóztatni nem lehet. E parancs nélkül az említett egyének — mint most is — folytonosan ellene lesznek a változtatásoknak és azon mesterkednek majd, hogy a tervek végrehajtását megnehezítsék.

6. A mészárszékek alkalmasabb helyre való áthelyezése.

A mészárszékek egy kis téren, egy szűk és tisztátalan utcában vannak elhelyezve.[1]) Ennélfogva Hild építőmester javaslata szerint a Duna partjára kellene áthelyezni a vágóhidat, hol alkalmasabb, kényelmesebben megközelíthető helyet találnak számára és ezenkívül nem gátolná az Óváros utcaszabályozásait.

7. A botanikus kert áthelyezése a külvárosba, régi helyének háztelkekre való felhasználása.[2])

A királyi egyetemhez tartozó botanikus kert Pest két legkiválóbb utcájában fekszik. Talaja száraz. Körösközül magas házak övezik. Kevés a levegője és nyáron égeti a nap heve, tehát ez a hely nem való növénykert céljára. Ennélfogva kívánatos lenne, hogy alkalmasabb helyre telepítenék át valamelyik külvárosba, mai helyétől nem nagyon messze. Mai helyét pedig házak építésére használják fel.

A botanikus kert telke a vallásalapé, melynek az egyetem mérsékelt bért fizet a használatért. Szerény véleményem szerint az amúgy is bőven javadalmazott egyetemi alapból valamelyik közeli külvárosban lehetne másik botanikus telket vásárolni. Ellenben nyilvános árverésen háztelkek céljára el kellene adni a mostani botanikus kert területét egészen addig a részig, hol a kertész lakása van, amit egyetemi lovarda építésére szántak. Ezáltal az egyetem céljának megfelelő botanikus kerthez, a vallásalap pedig a telkek árából nagyobb tőkéhez jutna, míg Pest városának az új házak felépítése révén két utca megépülése lenne a nyeresége.

---

[1]) A tér, melyről itt szó van, az egykori Hal-tér, melynek közepén állottak a városi mészárosbódék. Az észak-déli irányban húzódó, egymással szemközt épült, két sor bódét egy szűk sikátor kötötte össze. A mészárszékek, melyeket a város a mészárosoknak adott bérbe, már József császár idejében e helyen állottak. Akkoriban 8 mészáros mérte ki a húst és évenkint összesen 200 forint bért fizetett. Azóta megszaporodott a mészárszékek száma és minden ok meg volt rá, hogy kitelepítsék őket a térről, melyen a mészárszékeken és halárusokon kívül hetivásárkor itt volt a helye a csirke-, kacsa-, liba- és malacpiacnak is.

[2]) A botanikus kert a Ferenciek kolostora mellett terült el. Délfelől a Kolbacher-utca (ma Reáltanoda-utca), észak felől a Hatvani-utca (ma Kossuth Lajos-utca); kelet felől pedig a Nemzeti Kaszinó akkor még üres telke határolta. A mai Szép-utca még beleesett a botanikus kert területébe. A botanikus kert eredetileg Budán volt a lebontott gróf Karácsonyi-palota helyén. Az egyetemmel együtt telepítették át Budáról Pestre 1784-ben.

b) *Módosítások és új építési javaslatok az Újvárosban.*

József császárnak köszönheti létét Pest városának az a része, mely az Új-utcától[1]) az Újépületig (Aerarial-Gebäude) terjed s melyet balról a Duna, jobbról a Külső Váci-út határol. Ez az egész terület, melynek beépítési terveit 1788—1789-ben engedélyezte József császár, azelőtt pusztaság volt. A sóhivatalon és a harmincadhivatalon kívül mindössze csak néhány rossz magánépület volt rajta.[2]) József császár tevékenységének és atyai gondoskodásának köszönheti ez az új város nemcsak létesülését, hanem szabályos utcáit, egyik szép terét és jó épületeit is.

Mióta 1789-ben első alapkövét lerakták, azóta folyton gyarapszik az Újváros. Ide költözködött a kereskedelem nagy része is, mióta az Újvárosban tartják az országos vásárokat is. Ezért van itt annyi szép és jól épült ház.

Ezek előre bocsátása után azt hihetné az ember, hogy az Újvárosban már alig akad változtatni való. De amilyen szép és szabályos az Újváros középső része, annyira rendetlen, tisztátalan és rosszul épített a Duna hosszában húzódó szakasz, melyen a kincstári épületek állanak. Sok új épületre van itt szükség. Azért az Újváros szépítésére a következő javaslatokat teszem:

1. Az Újváros beépítési területén lévő utcák és terek szabályozása.

Ez az Újváros ama területére vonatkozik, amelyen most a Harmincadhivatal, a Sóhivatal és a dohánybeváltó hivatali épületek állanak. Akinek helyi ismeretei vannak, tudhatja, hogy ezek az épületek a Harmincadhivatalt kivéve, fabódék és pajták, vagy pedig jó anyagból rosszul épült, részben düledező építmények. Mivel ezek a Duna mellett a város legszebb részén, a kereskedelem legforgalmasabb pontján állanak: mindenünnen nagyon kirívó látványt nyujtanak. A város szépítése érdekében ezeket a bódékat, pajtákat, vityillókat jelenlegi helyükről el kell távolítani.

Felterjesztésében azután részletesen ismerteti a nádor, hogy min akar változtatni. Az Újváros néhány utcáját újra akarja szabályozni, más utcákat meg kell hosszabbítani. Azokat a területeket, melyeken a Harmincadház, a Sóhivatal, valamint a só- és dohányraktárak állanak, házhelyekké akarja

[1]) Új utca alatt a »Neue Brück«-, vagy »Grosse Brück-Gasse«-t érti, melyet sokáig »Hoch Gasse«-nak is neveztek. A magyar időkben Nagyhíd-utca, 1876 óta pedig Deák Ferenc-utca a neve.

[2]) A sóhivatal és a sóraktárak, ami a Mérleg-utca, Nádor-utca, Dorottya-utca és József-tér jórészét foglalták el. A harmincadhivatal pedig a mai Vörösmarty-téren a Gerbeaud-palota helyén állott.

parcellázni.[1]) Azt tervezi, hogy az asztalosok, üvegesek, bőröndösök, esztergályosok, kárpitosok vásár idején a sóhivatal mögötti téren (József-tér) üssék fel sátraikat. Ezek a mesteremberek ugyanis addig a Dunapart egyik nehezen megközelíthető, kényelmetlen pontján árulták portékájukat. Vásár után ismét lebontanák a téren a bódékat és a kereskedőkre várakozó fuvarosok szekereinek adnák át a helyet. Az Újépülettől délre eső négy telket[2]) házhelyeknek szánta.[3]) A vásárokat az Újvárosban akarja elhelyezni. Vasasok és csizmadiák sátrait is. Ezek — úgymond — vásár idején ezidőszerint a külvárosok legelőkelőbb utcáit foglalják el és gátolják a közlekedést.

Az Újépülettől a Duna felé eső négy telket[4]) szintén házhelyekül ajánlja a nádor, mert ha itt házak épülnek, a Duna partja tetszetős képet nyer és e házak segítenek védeni a várost a futóhomok ellen.

2. Földalatti csatornák építése. Az utcákról minden forgalmi akadály eltávolítandó.

Hild három csatorna építését ajánlja. Ezek vezetnék le az utcákról a vizet a Dunába. Ezenkívül beboltozandó lenne az a csatorna, mely az Újépületből a Dunába vezeti a szennyvizet. Ez a kanális mostani állapotában nyaranta rettenetes bűzt terjeszt az egész környéken.

3. A hajóhíd és az Újépület közötti Dunapartnak kockakövekkel való burkolása, feltöltése és egyengetése.

Ezen a partszakaszon a Duna eliszaposodott, úgyhogy alacsony vízállás mellett a nagyobb hajók nem tudnak kikötni s rendkívül nehéz az áruk ki- és berakása. A nádor tehát a hajóhídtól az Újépületig terjedő Dunaszakaszon a part feltöltését és kikövezését ajánlja. A kockakőből épülő védőfalat olyan magasra kell méretezni, hogy árvízveszedelemtől ne kelljen félni. Hogy azonban a hajó kikötését, valamint az áruk ki- és berakását a partfal ne zavarja: alkalmas helyen két kaput és lépcsős lejárót kell a kőkorlátba építeni.

Hild építőmester azt ajánlja, hogy a nagy Újépület alsó sarkától kezdve a partszakaszt már ne kövezzék ki. Szerinte itt megteszi a feltöltés

[1]) Hild tervén a következő betűkkel vannak megjelölve e helyek: *B)* = a Hitelbank palotája helye, *E)* = a kereskedelmi Bank helye, *F)* = a Gróf Tisza István,- Nádor-, Mérleg- és Bálvány-utcákkal körülhatárolt terület; *H)* = a Nádor-, Zrinyi-, Mérleg-utcák és a Ferenc József-tér által körülhatárolt terület; *J)* = a Nádor-, Mérleg-, Bálvány- és Zrinyi-utcák közé eső terület.

[2]) Most a Nádor-utca, Wekerle Sándor-utca, Arany János-utca és Szabadság-tér határolja.

[3]) E telkek *K)* betűvel vannak megjelölve a Hild-féle terven.

[4]) A terven *L)* betűvel vannak jelölve és az Akadémia-, Nádor-utca, Kossuth Lajos-tér és Széchenyi-utca határolják őket.

is, mert vásárok idején a kisebb hajók ki- és berakása így is kényelmesen megtörténhetik. Ezzel szemben a nádor azt tartaná helyesnek, ha az egész Dunapartot kiköveznék és a partot kőfallal látnák el.

A part kőburkolata elvesz a folyó szélességéből — írja a nádor — és ebből talán az az előny származik, hogy magas vízállásnál a Duna sodra mélyebbre fogja mosni az eliszaposodott medret. Ezenkívül a partfal előre tolásával jelentékeny száraz területet nyerünk. Ha ezt az újonnan szerzett területet fokozatosan feltöltjük, majdan házhelyekül használhatjuk fel.

A rosszul épített mérlegházat és a mellette levő sétateret[1]) háztelekként akarja eladni a nádor. Házhelyeknek szánta a mai Ferenc József-tér, továbbá a Tudományos Akadémia, valamint a sóhivatal és sóraktárak épületeinek helyét is. A sóraktárak a Kereskedelmi Bank palotájának helyén és a Hitelbank palotája helyének egy részén állottak. A fazekasok vására számára a mai Ferenc József-téren akart helyet csinálni és a Vigadó-tér és környéke lett volna a hajók kirakodó helye. Később azonban, úgymond, ha a népesség megnövekszik, a mai Ferenc József-teret is be lehetne építeni.

4. A hajóhídtól az Újépületig a Duna mentén nyilvános sétatér létesítése.

Mikor az Újvárost építeni kezdték, már akkoriban belátták, hogy olyan népes várost, mint Pest, sétatérrel kell ellátni. Ez a sétatér közelségével alkalmas lenne rá, hogy a közönség kényelmesen, gyalogosan felkeresse és még esős időben is használhassa.

A kamaraigazgatóság, írja felterjesztésében a nádor, a híd mellett csakugyan létesített sétateret. Ennek a sétatérnek nagy előnye, hogy közel van. Hátránya, hogy a rossz talajviszonyok és a környező magas házak miatt a sétatér fái nem fejlődnek. Elhelyezése is rossz a sétatérnek. Nagyon napos és poros helyen van s nagyrészt kövezetlen utcák vezetnek hozzá. Vagyis ez a sétatér nem felel meg céljának és jobb lenne, ha területét házhelyekké parcellázva eladnák. Ellenben a Duna hosszában a hajóhíd és az Újépület között hat sor fát kellene ültetni. Ez jó helyénél és hosszúságánál fogva sokkal kellemesebb és alkalmasabb sétaút lesz; a mellett kis költséggel megvalósítható a nélkül, hogy a Duna felé irányuló kocsiközlekedést zavarná.

5. A Harmincadhivatal és a Sóhivatal alkalmasabb helyen való elhelyezése vagy ezeknek mai helyén való felépítése megfelelő architekturával.

A Harmincadhivatalt nem régiben és elég jól építették.[2]) Fennállhatna továbbra is mai helyén, ha a mellette levő kertek nem keltenének kellemetlen hatást s nem lenne távol a Dunától. Ez a távolság kényelmetlen a keres-

[1]) Mindkettő a mai Vörösmarty-téren, a Vigadó és a Haas-palota helyén volt.

[2]) A mai Gerbeaud-palota helyén állott.

kedőkre nézve, kik többnyire víziúton kapják áruikat vagy víziúton szállítják tovább. Hogy a vámkezelés egyszerűbb és kényelmesebb legyen, kívánatos, hogy a Harmincadhivatalt a Duna közelébe telepítsék át. Ez a cél úgy érhető el, ha ezt a hivatalt a plánumon E-vel jelölt telkén[1]) építenék fel. Ez esik legközelebb a kikötőhöz és elég hely maradna körülötte a szekérforgalom számára is.

A Sóhivatal és a sóraktárak egyaránt düledező állapotban vannak, azonkívül fából és rossz anyagból épültek. E miatt a beraktározott kincstári portékák állandó tűzveszedelemnek és romlásnak vannak kitéve. Ezek az épületek tehát semmiképen sem érik meg a tatarozás költségeit. Ha Felséged a szolnoki csatornát[2]) engedélyezné, — úgy gondolom — a legfelsőbb érdekek és a kincstár szempontjából is legcélszerűbb lenne, ha az új Sóhivatalt és raktárait a csatorna dunai torkolatánál építenék fel. Így a jövőben minden Pestre igyekvő, vagy innen induló sószállítmány e két úton[3]) menne. Mivel pedig nem tudjuk, hol fog betorkollani a Dunába a szolnoki csatorna, ennélfogva Hild plánumán se lehetett kijelölni az új sóhivatal helyét.

A Harmincadhivatalt és a Sóhivatalt vagy a városnak vagy a kincstárnak kellene felépíteni. Ha a város építi meg: kártalanítás fejében díjtalanul megkapja a szóbanforgó intézetek mai telkeit. Ha a kincstárnak kell vállalnia az építkezést, saját számlájára elárverezi a telkeket és a befolyó összegből fedezi az építési költségek jó részét.

E két javaslat főcélja elsősorban a legfelsőbb érdekek szolgálata; mellékcélja pedig Pest város szépítése. Bár e javaslatok mindenképen elfogadhatóknak látszanak, mégis mielőtt előterjesztést tettem volna Felségednek, előzőleg meg kellett kérdeznem a Magyar Udvari Kamara véleményét.

A Harmincadhivatal az Udvari Kamara véleménye szerint nincs messze a Dunától, tehát megfelelő helyen áll, vagyis ott maradhatna továbbra is, ahol most van. A kereskedők eddig különben sem panaszkodtak a miatt, mintha távol esnék a Dunától. Vámkezelés céljából eddig is a Harmincadhivatalhoz szállították az árukat és e kis távolság a kereskedőknek sem kényelmetlenséget, sem késedelmet nem okozott. Ami azt illeti, magam is egyetértek a kamarával abban, hogy a Harmincadhivatal épülete megfelelő helyen áll és építészetileg sincs rajta kifogásolni való. Csak abban nem értek egyet a Kamarával, mintha a kereskedőknek csakugyan mindegy lenne, hogy néhány lépéssel közelebbre vagy távolabbra kell-e cipelniök áruikat. Mert minél messzebbre viszi áruját a kereskedő s minél gyakrabban rakja át, annál jobban nő a költség és annál inkább csökken a haszon az áruk eladásánál. Ezt a károsodást érzik most a pesti kereskedők. A hajóról a hivatalig vagy a hivataltól a hajóig több száz lépésnyi távolságra szekeren

[1]) A Kereskedelmi Bank mai telkén.

[2]) A Dunát a Tiszával összekötő, Pest és Szolnok között építendő csatorna.

[3]) Vagyis a csatornán és a Dunán.

szállítják az árut. Már pedig a többszöri rakodás és szállítás a mai magas munkabérek mellett tetemes költségtöbbletet jelent.

Ha a Harmincadhivatalt az E-térre[1]) helyeznék át, akkor valamennyi árut a folyó partján felszerelt daru segítségével ki és be lehetne rakni. Targoncákon, szekerek igénybevétele nélkül a Harmincadhivatalhoz lehetne szállítani. A kezelés így gyorsabbá válik, a kereskedők költsége kisebb, bajlódása pedig kevesebb lenne.

A Sóhivatalnak a szolnoki csatornához való helyezését a Kamara ellenzi. Mivel azonban a csatorna építése tekintetében egyelőre nincs döntés, a Kamara nem sorolta fel kifogásait.

Egyébként maga a Kamara is elismeri, hogy a Sóhivatal épületei külsőre gyatrák, azonkívül régiek és rozogák. Ép azért újjáépítésükre tervek is készültek. Mivel tehát az új sóhivatal és raktárházak felépítése elkerülhetetlenül szükséges: a Kamara azt nem kifogásolhatja. E házak építése és elhelyezése Felséged kegyes engedelmével alkalmazkodik a hivatali kezelés szükségleteihez.

Ha a szolnoki csatorna megépül, a Pestre irányított só a csatornán fog ide érkezni és a Dunán lesz továbbítandó a többi sóhivatalhoz. A hivatalos kezelés és a legfelsőbb érdek szempontjából tehát a sóhivatal számára nincs alkalmasabb hely a csatorna torkolatánál. Ha tehát a sóhivatalt csakugyan ide építenék, abban az esetben a csatorna torkolatát akként kellene berendezni, hogy a hajók a sóraktárakig fussanak be és ott rakassanak ki. Másrészt a Dunapartot akként kellene berendezni, hogy a hajókat egyenesen a sóraktárból és csupán kézi erővel lehessen megrakni. Viszont, ha a sóraktárak a csatorna torkolatától távol épülnének, nem lehetne el- kerülni a tengelyen való szállítást és a tetemes költséget, melyet a kincstárnak kellene megfizetni.

Ha javaslataim Felséged tetszésével nem találkoznának s a Harmincad-, valamint a Sóhivatalok áthelyezéséről nem lehetne szó, abban az esetben a Harmincadhivatal megmaradhatna mai állapotában, a Sóhivatal és raktárai pedig a D-vel jelölt téren (ma a Hitelbank palotája áll a helyén) vagy a tér egy részén épülhetne fel. Az üresen maradt telkeket pedig a város házhelyül eladhatná.

6. A dohánybeváltó hivatal és a hozzátartozó épületek áthelyezése más helyre.

Ezek az épületek nagyon számottevő helyet foglalnak el az Újvárosban. Az épületek részben a katonai hajózási hivataléi, részben a városéi. A hajózási hivatalnak a dohánybeváltó csekély bért fizet, viszont a város tulajdonát képező épületeket megkérdezés nélkül vette birtokba a dohánybeváltó, úgyhogy Felséged engedelmével ezeket szó nélkül vissza lehetne venni.[1]) A hajópajta tulajdonjoga igen kétséges, mert ennek telkét azért

[1]) A Ferenc József-térre, a Kereskedelmi Bank palotája helyére.

kapta a hajóhivatal, hogy ott javítóműhelyt rendezzen be s kijavítsa hajóit, melyek annak idején a katonaságéi voltak. Mivel már nem a cs. kir. Hajóhivatal kezeli a hidat, meg a telket, tehát joggal vissza lehetne követelni tőle. Hogy hosszas pereskedésnek elejét vegye: a Hajóhivatal úgy nyilatkozott a fentebb említett vegyes bizottságban, hogy e telket hajlandó átengedni a városnak egy más megfelelő kikötőhelyért. A bizottság talált is ilyen helyet: a katonaság el is fogadta azt. Ha tehát Felségednek nincs ellene kifogása, a város a telket visszaveheti.

A dohánybeváltási üzlet az állami bevételek egyik főágazata. Ép azért ez is megérdemli a méltányosságot és a kedvezéseket. Mivel pedig a dohány legnagyobb mennyiségben vagy Szolnok felől vagy a Dunán érkezik Pestre és az elszállítás is a Dunán történik, ép azért ha csakugyan megásnák a szolnoki csatornát, a dohánybeváltó hivatalt is a csatorna torkolatánál kellene megépíteni, akárcsak a sóraktárakat. Ha nem épülne meg a csatorna: a dohánybeváltót utasítani kellene, keressen alkalmas helyet, hol tartós, tágas raktárházait el lehetne helyezni a mostani, nagyrészt fából való, tűzveszedelmes és rendetlen építmények helyett. Az új beváltó hivatal telkét azonban kell, hogy a város ingyen adja.

7. A pesti Újépület.[2])

A szebb utcák végső pontjául szolgál és az Újváros végén tetemes költséggel emelt épület. Kár, hogy építése máig sincs teljesen befejezve és felhasználásáról sincs végleges döntés. Felséged kérdésére, hogy mire lehetne felhasználni, azt felelhetem, hogy kaszárnya céljára lenne legalkalmasabb. Ha az átalakítás nagy költségei esetleg visszatartanák Felségedet a javaslat elfogadásától, abban az esetben ajánlom, ajándékozza Felséged a rendeknek azzal, hogy valami közhasznú célra használják fel a nagy épületet. A költségekre egy, a legközelebbi országgyűlésen megszavazandó fundus publicus szolgálna fedezetül. A legfelsőbb kincstár ezáltal minden fenntartási költségtől szabadulna. Az ország felvirágoztatására törekvő hazafias rendek viszont hasznos célra fordíthatnák az ajándékot.

8. Templom építése a volt hecc-színház helyén. A szerviták kolostorának áthelyezése.

Templomnak és iskolának nagy hiányát érzi az Újváros népessége. Állandó a panasz, hogy az Újvárosbelik kénytelenek a belvárosi templomba járni és gyermekeiket is belvárosi iskolába járatják. A templom és iskola

[1]) A hajózási hivatal épülete, melyet a dohánybeváltó kibérelt, a mai Türr István-utcában volt. Hajópajta néven szerepelt a régi térképeken. A dohányraktárak ellenben a Vörösmarty-téren voltak.

[2]) Itt a »Neu-Gebäude«-ról van szó. A nádor felterjesztése »Aerarial-Gebäude«-nak nevezi.

céljaira nem tudnék alkalmasabb helyet az egykori Hecc-térnél.[1]) Igen nagy és szabad tér ez. Itt végződik az Újváros egyik főutcája is.[2]) Tulajdonosa Tuschl Sebestyén — úgy tudom — díjtalanul is átengedné a városnak a teret. Ezáltal a város jelentős megtakarításhoz jutna. A térre építendő templomban és iskolában szerény véleményem szerint legjobban a szerviták látnák el az egyházi szolgálatot és tanítást. A szerviták Óvárosi (belvárosi) templomát és iskoláját — mint már említettem — részben le kellene bontani. A Hecc-térre kerülő templom mellé építenők a szerviták új kolostorát. A kolostor számára elég hely jutna a térből. Az új templomnak szép homlokzatot kellene adni, hogy dísze legyen az Újvárosnak.

9. Új színház és vigadóterem (Redoute) építése.

Előző javaslatom az Újváros polgárainak lelki gondozását és erkölcsi kiművelését szolgálta, méltányos tehát, ha szórakozásáról is gondoskodunk. Ezt célozza az a tervem, hogy a sétatér mellett[3]) színház és vigadóterem épüljön. A színház építésére szükség van, mert a mai színház roskatag épület,[4]) a mostani redoute-terembe pedig a mulatni vágyók fele sem fér be.[5]) Felséged maga is belátta, hogy e két intézményre szükség van, de úgy döntött, hogy a nagy költségek miatt az építkezést hagyjuk alkalmasabb időre, vagy pedig magánvállalkozás számára kell fenntartani a terv megvalósítását. Mivel azonban azt hiszem, hogy úgy ehhez, mint az előzőkben felsorolt építkezésekhez megtaláltam a bőséges pénzalapot, bizton remélem, hogy Felséged ezt a hiánytpótló építkezést meg fogja engedni. Mindenesetre igaz, amit megjegyzéseinek végén Hild építőmester mond a vásáros bódéknak a nagy vásártéren[6]) való felállításáról és szétszedéséről. E körül valóban sok a visszaélés. Ez a dolog azonban nem ide, hanem Pest város jó rendőrségének hatáskörébe tartozik. A városi tanács rendelet útján könnyen segíthet a dolgon.

10. Változtatások és építési javaslatok a külvárosban.

Pest külvárosai teljes terjedelmükben körülveszik az Óvárost. Tizenöt évvel ezelőtt jelentéktelenek voltak ezek a külvárosok. Kevés jól épült ház állott bennük. Azóta azonban mindenképen nagyot fejlődtek. A falusias lakásviszonyok mellett senki sem törődött túlságosan e házak külsejével

[1]) A Hecc-színházban állatviadalokat tartottak. Ez a színház a mai lipótvárosi Szent István-bazilika helyén állott.

[2]) A Zrinyi-utca és Wekerle Sándor-utca.

[3]) A mai Vigadó és a Haas-palota helyén.

[4]) A rondellára gondol, mely a Régiposta-utca és a Mária Valéria-utca sarkán állott.

[5]) Úgy látszik a Váci-utcai »Hét választó« tánctermére céloz.

[6]) A mai Erzsébet-tér.

és az utcavezetés irányításával. Ahogy nőtt a népesség, abban a mértékben osztották ki a házhelyeket s kényére-kedvére bízták, ki hogyan akar építkezni. Ugyanilyen keveset törődött a városi tanács az utcák egyengetésével, kisimításával; keskeny vagy széles voltával. A külvárosokban ezért találunk annyi szabálytalan, nedves időben alig járható utcát. Ezek az utcák rendkívüli szélességük miatt sohasem tarthatók járható állapotban. Ép ilyen elhanyagolt állapotban vannak a külvárosi utcákban lévő pocsolyák lefolyói. Ezek nyáron betegséget és elviselhetetlen bűzt terjesztenek, télen pedig egész árvizeket idéznek elő és gátolják a közlekedést. A külvárosokban az állatvásár és parasztpiac céljára kijelölt helyeken is hiányzik a megfelelő rend. Így azután vásár idején nagy a zűrzavar és sok a kellemetlenség. Ezek azok az okok, melyek arra indítanak, hogy a külvárosok fejlesztése érdekében javaslataimat Felséged elé terjesszem.

1. *A külvárosok házainak és utcáinak rendezése, valamint a házakkal beépítendő üres telkek kijelölése.*

Ebben a fejezetben kifejti a nádor, hogy a rosszul épített házak között haladó girbe-görbe utcákat amennyire lehetséges, ki kell szélesíteni és ki kell egyenesíteni. A túlságosan széles utcákat viszont keskenyebbre kell szabni, mert az ilyen széles utcák tisztántartása nagyon költséges. Az utcaszabályozásnál feleslegessé váló területeket[1]) a szomszédos ház tulajdonosának kell eladni. A Kecskeméti-kapu előtti téren[2]) és az Üllői-úton a házak mentén fák ültetését ajánlja a nádor. Ugyancsak fasort akar ültetni a külvárosok más széles utcáiban és terein is, különösen az Óvárost körülvevő utcákban.[3]) Ha ezeket az utcákat illő módon rendbehoznák és kiköveznék: télen-nyáron kellemes sétaút válnék belőlük. Vigyázni kell rá, hogy építkezni csak a szabálynak megfelelően és a hatóság által kijelölt helyen lehessen. A nagy telkeknek házhelyekké való felosztását úgy kell intézni, nehogy ezáltal a kültelkek konyhavetemények kertjei nagyon összezsugorodjanak. Mivel Pest városának konyhakerti termelvényekben úgy sincs feleslege: vigyázni kell, hogy a közellátás ne szenvedjen. Házhelyeket tehát csak puszta, megműveletlen, különösen pedig futóhomokkal fedett területen osszanak. Ilyen helyeken a házak építése és kis kertek létesítése a város szépítésén kívül azt a célt is szolgálja, hogy leköti a kártékony homokot.

A házhelyeknek szánt területek valamelyikére lehetne áttelepíteni a polgári lövöldét, amely most minden rendészeti szabály ellenére a város egy sűrűn lakott pontján áll.[4]) Ezért a külvárosok egy távolabbi részébe volna kihelyezendő.[5]) Mostani helyét a város igen előnyös áron adhatná

[1]) Az úgynevezett terjedékeket.

[2]) Calvin-tér.

[3]) Múzeum-körút és Károly király-út, melynek akkoriban Ország-út volt a neve.

[4]) A Belvárost érti a Város szó alatt.

[5]) A lövölde ebben az időben a mai Vámház-körút, Királyi Pál-utca, Bástya-utca, és Só-utca által határolt háztömb telkét foglalta el.

el házhelyekül. Ugyanakkor a Kereszt-utcát meg lehetne hosszabbítani a Széna-térig.[1])

A külvárosok építésére és szabályozására vonatkozó javaslatok azonban hatástalanokká válnának és idővel feledésbe merülnének, — írja a nádor — ha a legszigorúbban nem ügyelnének arra, hogy itt épúgy, mint a Városban (Belvárosban) egyetlen házhelyet se adjanak el, egyetlen házat fel ne építsenek, mielőtt be nem szerzik az erre illetékes hatóság beleegyezését.

Mivel azonban a külvárosok sokkal terjedelmesebbek ahhoz, hogy a tanács Pest minden pontjára felügyelhessen, ezért ezt a felügyelést szigorú felelősség mellett telekbírákra kellene átruházni.

2. A mélyen fekvő utcák feltöltése és lefolyócsatornák fektetése.

Szükség van az utcák feltöltésére — írja a nádor. — Némelyhelyt ugyanis embernyi mélységű pocsolyák teszik teljesen járhatatlanná az utcákat a szekerek, veszélyessé a lovasok és gyalogosok számára. A közlekedésnek emez akadályai tűzvész esetén a legszörnyűbb következményekkel járhatnak. Egyébként a nádor egyetért Hilddel abban, hogy a külvárosi pocsolyákban megálló vizet lefolyócsatornákon kellene levezetni. Az Óvároson és Újvároson áthúzódó tervbevett boltozatos csatornákon keresztül az úgynevezett Rákos-árok szabályozása és kitakarítása segítségével Pest távoli részeiből és a kertekből is le lehetne vezetni a szennyvizet.

3. A futóhomok művelés alá vétele és beültetése a külvárosokban.

A külváros távolabbi területeinek tekintélyes részét futóhomok fedi — írja a nádor. — A homok betemeti a széles utcákat is. A gyakori szél felkapja s egyre beljebb és beljebb hozza. Különösen nyaranta elárasztja a házakat, behatol a lakásokba és belepi a berendezéseket. Így azután Pest lakosságára nemcsak kellemetlen, káros és veszedelmes, de egészségtelen is. Ezek az állapotok kívánatossá teszik, hogy korlátokat szabjunk a homok útjának és használhatókká próbáljuk tenni a homoktól elborított területeket is.

A nádor felterjesztése felhívja a figyelmet a nagy kincstári épület[2]) szomszédságában javasolt házhelyek mögött elterülő pusztaságra. Ezt a pusztaságot a rajta levő temetővel[3]) együtt belepi a futóhomok. A lakóházakhoz túlközel fekvő temetőt ki akarja telepíteni a határba. A temető helyét és az Újépület mögötti hatalmas puszta területet házhelyekké akarja feldarabolni. A házhelyeket fák szegélyeznék, aminthogy fasort ültetnének a Dunaparton végig a Vizafogó felé vezető úton is. Ezzel megkötnék a homokot, termékennyé tennék a pusztaságot és kellemes sétányt teremtenének a közönség számára, mely már most is szívesen sétál ezen a vidéken.

---

[1]) Széna-tér a mai Calvin-tér.

[2]) Újépület.

[3]) Ez a temető a mai Szent István-körút és Honvéd-utca tájékán terült el. A körút keresztül vágná az egykori temetőt.

4. A ló- és marhavásár, valamint a parasztpiac szabályozása.

A négy országos vásár idején tekintélyes számú lovat, szarvasmarhát és másféle állatot hajtanak Pestre. Ezenkívül temérdek vidéki szekér gyűl itt össze. Parasztok, napszámosok jönnek fel munkaszerszámaikkal, felszerelésükkel megrakodva. A szekértábor körülbelül a mai Baross-téren, a vásárra kerülő állatok a Hatvani-országút[1]) jobb és bal oldalán állomásoznak. Mégpedig úgy, hogy a mai Tisza Kálmán-tér táján volt a lóvásár, a mai Damjanich-utca és Almássy-tér tájékán a baromvásár. A vásárosok ezenkívül helyet foglaltak még végig a Rákóczi-úton, a Hatvani-kapu előtt egészen a Kecskeméti-kapuig, továbbá a mai Kossuth Lajos-utcában. A vásáros szekerek minden talpalatnyi szabad területet okkupálták, folytonosan zavarva egymás mozgási lehetőségét és szabadságát és összeszemetelve a város legszebb utcáit.

A nádor itt is rendet akar teremteni. Erről is készít megoldási tervet és javaslatot tesz a királynak. Közben panaszkodik, hogy 1788-ban Pest város már készített egy vásárrendezési tervet, melyet II. József apró változtatásokkal akkoriban jóvá is hagyott. Ez a tervezet azonban sehol sincs és a vásári rendetlenség dolgában 1788 óta nem változott semmi. A nádor reformjai között legérdekesebb, hogy külön teret akar létesíteni arra, hogy a vidéki vásáros szekerek e helyen állomásozzanak, várakozzanak, parkoljanak, míg a nagy torlódásban baj nélkül eljuthatnak céljukhoz. Azokat a szekereket, amelyek addig a Hatvani-utcában, valamint a Hatvani-kapu és Kecskeméti-kapu közötti útvonalon állottak: részben a nagyvásártér[2]) szabadon hagyott részein, részben az Újépület előtti téren, meg a Hatvani-kapu, valamint az Újvásártér közötti útvonal szélén helyezné el. A nádor vásárforgalmi tervei között is ott szerepel, hogy házhelyül kell eladni a mai Baross-tér körül minden területet, melyre a vásárnak nincs szüksége.

5. Az épületfakereskedők színjei.

Ezek a színek jelenleg a várostól bérelt telkeken a Duna hosszában az Újépülettől a Vizafogóig sorjáznak. Mivel teljesen a várostól függ, kiknek és mennyi időre adja bérbe a területet, tehát a bérlő nem épít tartós épületet. Egyszerű, ideiglenes jellegű, rossz külsejű, tűzveszélyes faalkotmányok ezek a faraktárak. A nádor szépészeti és tűzbiztonsági okokból itt is rendet akar teremteni és azt javasolja, hogy körülbelül a mai Országház palotájától a Sziget-utcáig a Dunapart hosszában futó területsávot örök áron adják el a fakereskedőknek, hogy azon építsék fel hosszú időre szánt deszkaszínjeiket, mégpedig jó anyagból és előírt formában.

6. Kikötőhely a kincstári hajók és a hajóhíd dereglyéi számára. — Tűzifalerakóhely kijelölése.

[1]) A mai Rákóczi-út.
[2]) Erzsébet-tér.

A kincstári hajók kikötőhelyét a föntebb említett vegyesbizottság állapította meg.[1]) A tűzifaraktárak az Újépület mellett a Duna partján állanak. Itt azonban nem maradhatnak egyrészt, mert az árvíz minden tavaszon elárasztja a telepet, másrészt, mert a telep helyére vonatkozólag a nádornak más tervei vannak. A különböző fatelepeket a közönség nagyobb kényelmére szét kell osztani. Az Újváros és a felső külváros[2]) számára az Újépület északi oldalán; az Óváros vagyis Belváros és az alsó külváros[3]) számára pedig az új hajóhivatal előtt[4]) és a régi temetőben[5]) rendezzenek be fatelepet.

7. Dologház építése.

Pest város folytonosan szaporodó népessége, a kereskedelem gyarapodása, a vagyon növekedése, az óvatosság hiánya az új lakók felvételénél, végül a lustaságra való hajlandóság egy idő óta feltűnően megsokszorozta Pesten a dologkerülők és koldusok számát. Ez nagy terhet jelent a közönség számára. Hogy a dologtalanság fejlődésének gátat vessünk és a dolgozni akarók számára munkaalkalomról gondoskodhassunk, már gyakran esett szó egy dologház felállításáról. Két osztálya lenne a dologháznak. Az egyik a dolgozásra kényszerítő rész, a másik a dolgozni akaró munkások számára készült rész. A polgárság több ízben igérte, hogy efféle intézményt hathatósan támogatna. Amit ennek az intézménynek a lakói készítenének, mindazt Pesten könnyű szerrel lehetne értékesíteni a dologház javára. A nádor azt hiszi, hogy a szegénységgel jót tesz, a közönség körében pedig megnyugvást kelt, amikor dologház létesítését javasolja.

A város tulajdonában levő »Zerge« nevű nagy ház és a hozzátartozó telek lenne legalkalmasabb erre a célra.[6])

8. Kaszárnya építése a helyőrségnek a külvárosokban elszállásolt legénysége számára.

---

[1]) Körülbelül a mai Országház helyén.

[2]) Terézváros.

[3]) József- és Ferencváros.

[4]) A Vámház-téren.

[5]) A Calvin-téri református templom mögött.

[6]) A »*Zerge*« eredetileg kocsma volt, mely egy 3036 négyszögöles telken állott a Józsefvárosban s a Horánszky-utca (eredetileg Zerge-utca), a Mária- és Sándor-utcák határolták. A »Zerge« Meyer Mihály Pest városi számvevőé volt, ki 14 ezer forintot sikkasztott a város kasszájából. Ezért a város 1775-ben elkobozta a »Zergét«. A város a Zergével sok mindent megpróbált. Egyidőben szegényházzá alakították át. 1828-ban a Rókus-kórház fiókja lett. A női nemi betegeket telepítették ide. Majd újból szegény- és dologházzá alakították át az épületet, telkét pedig szemétlerakodóhelyül használták. Ugyanakkor felmerült az a terv is, hogy itt építik fel az új szegény- és dologházat. Ebből a tervből nem lett semmi, mert a kényszerítő dologház céljára 1842-ben a Kis-Rókus néven ismert Kerepesi-úti Kubinyi-féle házat vették meg (1939-ben bontották le), a Zergét pedig 1857-ben elárverezték. Tíz házhely telt ki az ingatlanból.

A Gránátos-kaszárnyában[1]) nincs hely az *egész* helyőrség számára. Ezért kellett a legénység egy részét a város által bérelt ideiglenes kaszárnyákban, másrészt pedig külvárosi polgároknál elszállásolni. Az ideiglenes kaszárnyabérlet tulságosan megterheli a város pénztárát; de súlyos teher a katonabeszállásolás az egyszerű, a földművelésből, kezük munkájából élő szegény polgárokra nézve is. Amennyiben Felséged az Újépületnek kaszárnyává való átalakítását mellőzné: nagy megkönnyebbülést jelentene minden irányban, ha az Újvárosban négy-hat század elhelyezésére kaszárnyát építene a város. Erre legcélszerűbb lenne a mai városmajor-udvar felhasználása.[2]) A városmajort, mely különben is túl közel van a városhoz, a kőbányai vonalra kellene áttelepíteni.

9. Új Halász- és Molnár-tó.

A mostani Halász-tó és Molnár-tó területe az új hajóhivatal helyéül van kiszemelve. Méltányos lenne, ha az érdekelteket egy más hellyel kárpótolnák.

d) *Javaslatok a vonalakon kívül fekvő városi földekről.*

Nagyrészt homokos földekből, marhalegelőkből, pocsolyákból, szőlőskertekből és szántókból áll a város külsősége, mely Pesttől alig órányi távolságra fekszik.

A gyakori szélvihar homokkal szórja tele a réteket és legelőket, de sok kárt tesz a szőlőskertekben és a szántóföldeken is. A futóhomoktól betemetett terület évről-évre nő és ha a veszedelem ellen idejében nem történik semmi: elpusztul a legelő, melyre pedig oly igen nagy a szükség. A homok lehetetlenné teszi azt is, hogy jó utak épüljenek a város területén. Az eddigi költséges kísérletek mind kárbavesznek.

Mivel úgy a város, mint a polgárság jólétére és kényelmére lényeges befolyással van e veszedelem megszüntetése: a nádor a következőket javasolja:

1. A futóhomokkal fedett területek beültetése és megművelhetővé tétele.

Hozzávetőlegesen 300 holdat tesznek ki az említett területek, amelyek egy részét a nádor véleménye szerint polgároknak kellene eladni azzal a kikötéssel, hogy kötelesek fával beültetni. A mult évben ezt a javaslatot tette a választott község a városi tanácsnak.[3]) A városi tanács azonban azzal a megokolással, hogy a városi földbirtok nagysága nagyon megcsök-

[1]) A mai Központi városháza.

[2]) A Sándor-utca 8. számú telken. Erre a telekre később csakugyan épült kaszárnya. 1865-ben ennek helyére építette Ybl Miklós az ideiglenes Országházat, melyben ma a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal dolgozik.

[3]) »Választott község« a választott polgárok száztagú testülete. Körülbelül megfelel a mai törvényhatósági bizottságnak.

kenne: elvetette a javaslatot. Csupán arra volt hajlandó, hogy kísérletképen a város költségén egy öt hold nagyságú homokos területet ültet be fával.

»Azonban ha ez a kísérlet sikerül is, az sem jelent sokat« — írja a nádor. — »Ismerve azt a hanyagságot, amellyel Magyarország minden szabad királyi városának gazdasági ügyeit intézik, nem lehetne remény, hogy ez a vezetőség kevés költséggel és eredményesen termékennyé tudná tenni a futóhomokkal betemetett nagy területeket. Sokkal nagyobb eredmény várható a polgárság tevékenységétől. Szembeötlő példák erre a város erdejének szomszédságában sorjázó ama szőlők és kertek, melyek helyén nyolc évvel ezelőtt még homokbuckák terültek el.«

Nem komoly az az aggodalom, hogy a városi birtok területe nagyot csökkene, ha a homokos területeket eladogatnák a polgároknak. A homokpusztaság úgy sem hoz a városnak hasznot, ellenben elpusztulnak a környező termő-területek is, ha semmi nem történik a homok megkötése érdekében.

2. Jó postautak építése.

Száraz időben a homok miatt, esős időben pedig a sár és pocsolya miatt járhatatlanok a városi postautak. A szekerek kikerülik ezeket a járhatatlan utakat; új csapást vágnak a városi földeken, amivel tönkreteszik a legelőt.

Ha megkötöttük a futóhomokot, csak akkor gondolhatunk jó utak építésére. Ezeket az utakat egyenes irányban kellene vezetni, mert így sokkal kevesebbe kerülne az építés.

Az utakat rendesen fel kell tölteni, kikövezni. Ott, ahol szükség van rá: hidat kell építeni. Ilyen módon fokozatosan meg kell építeni először a Pesttől Hatvanig vezető utat. Ez a legsürgősebb. Azután a soroksári utat, a Vác felé vezetőt és végül az üllői utat. Ezeknek a vonalvezetése maradhat a mai, az egy Váci-utat kivéve. Hild alapos terve szerint ugyanis a váci utat a mostaninál közelebb kellene hozni a Duna partjához, mert errébb szilárdabb a talaj.

II. Mibe kerülne a javaslatok megvalósítása?

A költségek fedezésére szolgáló pénzalap.

Ebben a fejezetben a javaslatok megvalósításához szükséges pénzalap előteremtésének módját ismerteti a nádor. Utasítására Hild építőmester hozzávetőleges összeállítást dolgozott ki a tervbevett munkálatok költségeiről. Pontos költségvetést nem készíthetett részint az anyagok folytonos drágulása, részint az előre nem látható körülmények miatt. Erre majd csak akkor kerülhet sor, ha időszerűvé válik a munka megkezdése. A bemutatott

ideiglenes kimutatásban a tervezett építkezések költsége az akkori egységáraknál szándékosan magasabbra van felvéve, mert az árak a következő években előreláthatólag inkább nőni fognak, mint esni.

A javasolt építkezések költségei 1,200.596 forintot tesznek ki. Ebben az összegben azonban nincsen benne az új hajóhivatal, az új harmincadhivatal, a sóhivatal, a dologház és a kaszárnya építési költsége, mert az első három építési költsége a régi épületek anyagának és telkének értékesítéséből bőségesen megtérül; viszont a dologház és kaszárnya építésének költségeit a városi tanács kellő előkészítése után a pesti polgárság jelentékeny hozzájárulásaiból lehetne megszerezni.

A dohánybeváltó hivatalt Magyarországon nem tekintik kincstári hivatalnak. Ennélfogva elegendő lenne, ha a város ingyen adná hozzá a telket. Az építési költséget pedig maga a dohánybeváltó fedezné.

A nádor reméli, hogy a költségekre előirányzott 1,200.596 forint nem lesz kevés. Ami a kiadásokat illeti, kétféle kiadásról lehet szó. A létesítményekre fordítandó kiadások az egyik, a másik a létesítmények fenntartási költsége.

a) *Az 1,200.596 forintból előirányzott építési alap előteremtésére a következőket javasolja a nádor:*

1. A fentebbiekben részletezett telkek eladásából adódó összeg.
2. A korábban az Újvárosban és a Városligeti környékén eladott városi telkeket terhelő vételárhátrálékok behajtandók.
3. Pest város évi hozzájárulása a pénzalaphoz.

A nádor megbízta Hild építőmestert, hogy állapítsa meg az eladásra kerülő telkek nagyságát és becsértékét. A becsérték megállapításánál a szomszédságban korábban eladott telkek értékesítési árát vették alapul. Ilyen formán

a telkek eladásából várható összeg	982.626 forint
ehhez jön még a részben lebontandó szervitatemplom és telkeiért befolyó	60.000 «
összesen	**1,042.626** forint

Itt meg kell jegyezni, hogy ebben az összegben nincsen benne a Hild-féle terven E-vel jelölt térnek[1]) az ára, mert ezt a teret a Harmincadhivatal telkéül szánta. De nincs benne ama summa sem, mely a lövölde telkeinek értékesítéséből várható. Kimaradtak a kimutatásból az utcaszabályozások folytán feleslegessé váló nagyobb telekrészek értékesítése révén befolyó összegek. Ezeket a telekrészeket ugyanis tudvalevően a szomszédos háztulajdonosoknak akarják eladni.

[1]) Ma a Ferenc József-tér, Gróf Tisza István-utca, Nádor-utca és Mérleg-utca által határolt házcsoport, többi közt a Kereskedelmi Bank áll a helyén.

[2]) Úgynevezett »terjedékek« értékesítése.

Az eladásra szánt telkeket nem egyszerre akarják értékesíteni, nehogy a tömeges kínálat lenyomja az árakat. Így azután remélhető, hogy egyikmásik telek értéke időközben emelkedik és az előirányzott árnál jelentékenyen nagyobb lesz a bevétel. De számottevően lehet emelni a bevételt, ha a város előnyösebb részein fekvő telkeket árverésen adnák el és a kikiáltási ár a mai becsérték lenne.

A fenti előirányzott összeget azonban nem lehet a kasszába rögtön befolyó készpénznek tekinteni. Ugyanúgy, mint 1789-ben, 1790-ben és 1791-ben történt, célszerű lenne most is megengedni, hogy a vevők a vételárnak csak egyharmadrészét fizetnék rögtön, a többi kétharmadrészt pedig tíz év leforgása alatt kétéves időközökben. A vételár fennmaradó részéről azonban kötelezvényt adna a vevő és hatszázalékos kamatot fizetne a városnak az adósság után. Az összes hátrálékkal megterhelnék a vevő házát. A törlesztési idő elég rövid. Így hát Pest városa erre a jelzálogra ötszázalékos kamat mellett a Szépítő Alap részére könnyen vehetne fel annyi pénzt, amennyire szüksége van. A telkek értékesítésének ez a módja megkönnyítené a vevő helyzetét, akit gyors és tartós építkezésre buzdítana. De hasznát látná a dolognak maga a város is, mert egy százalékot nyerne az üzleten.

A Szépítő-Alap bevételének második csoportjába tartoznak a befolyó hátrálékok. Ezekkel ama pesti polgárok tartoznak, kik az Újvárosban és a Városligetben annak idején vásárolt telkek árával adósok maradtak. A szóbanforgó telkeket 1789—1791. években árverés útján olyan feltétel mellett adták el, hogy a vevők a vételár egyharmadát azonnal, készpénzben kifizetik, a többi kétharmadrészt pedig 12 év alatt a tőke után fizetendő hatszázalékos kamat mellett törlesztik. Kiköttetett az is, hogy a térre néző[1]) homlokzat legalább egyemelet magas legyen, a mellékutcára néző földszintes is lehet, azonban olyan módon kell építeni, hogy még egy emeletet elbírjon. Egyemeletes házak után 15 éves, földszintes házak után 10 éves adómentesség járt.

Az Újvárosi telkek eladásából származó hátrálék ezidőszerint még mindig	116.768 frt	42	kr
A Városligeti telkek eladásából való hátrálék	13.666 «	29½	«
Összesen	**130.435** frt	11½	kr

Mivel az engedélyezett tizenkét éves törlesztési idő lejárt, — írja a nádor — az Újvárosi telkek vevőin azonnal be lehetne hajtani az egész adósságot. Mivel azonban az újvárosi telkek több vásárlója nem teljesítette a vásárlási feltételeket, leghelyesebb lenne, ha az eddig törlesztett összeg visszafizetése mellett a város minden további nélkül visszavenné és árverésen újból eladná a szóbanlevő telkeket. Mivel időközben az újvárosi telkek forgalmi értéke nagyot nőtt, a város ilyen formán jelentékeny nyereséghez

[1]) A mai Erzsébet-térre.

jutna. A Városligeti közelében fekvő telkeket terhelő hátrálékok összegét annál inkább be lehetne hajtani, mert az eladás alkalmával nem volt kikötve, hogy a hátrálékot mennyi idő alatt kell letörleszteni.

3. A nádor bekérte Pest város kilenc évről szóló bevételi és kiadási kimutatásait, hogy ezek alapján állapíthassa meg, vajjon a várostól a Szépítő-Alap számára mekkora hozzájárulási összeget követelhetne a nélkül, hogy ezzel kimerítené a városi kasszát. Ezekből a kimutatásokból kiderült, hogy tízesztendős átlagot véve alapul, a város évi feleslege kétezer forint. Az utolsó három évben azonban a felesleg hatezer forintnál sohasem volt kisebb, sőt 1800—1801-ben a pénztári maradvány még ennél is tekintélyesebb. Az 1802. évben sem csökkent volna, ha bevételeivel jobban gazdálkodik a város.

A nádor azt hiszi, hogy tíz esztendőn keresztül évi ötezer forintban lehetne megszabni azt az összeget, amivel a városnak a Szépítő-Alapot dotálnia kell. Tíz év alatt ez az összeg ötvenezer forintot tenne ki. Ezt annál inkább megteheti Pest városa, mert az új alap létesítésével mentesül azoktól a kiadásoktól, melyeket addig minden gazdaságosság és eredmény nélkül évenkint a város szépítésére költött.

Ezek szerint a Szépítő-Alap a következő készpénz bevételekkel számol :

A szépítési alap javára eladott telkek árából remélt 1,042.626 forintnak egyharmadrésze	347.542 frt	— kr
Az Újvárosi és Városligeti telkek árából még hátrálék	130.435 «	11½ «
Pest város hozzájárulása	50.000 «	— «
Összesen	**527.977** frt	**11½** kr
Hat százalékkal kamatozó biztos künnlevőségekre ötszázalékos kamatra felvesz a város	695.084 «	— kr-t
Összesen	**1,223.061** frt	**11½** kr

készpénz állana tehát rendelkezésre. Mivel ezzel a bevétellel szemben 1,200.596 forint a Szépítő-Alap kiadása, tehát 22.465 forint 11 és fél krajcár felesleg mutatkozik.

b) *A szépítő javaslat szerint megvalósított intézmények fenntartási alapja.*

Nemcsak a szépítési terv megvalósításához kell pénz ; külön alapról kell gondoskodni, amely a létesítmények fenntartásának fedezésére szolgál. A cs. kir. Hajóhivatal, a Harmincadhivatal, a Sóhivatal fenntartásáról a kincstár gondoskodik ; a szervita-templom, a zárda, a színház, a dolog-

ház nagyrészben bevételeiből tartja el magát. Vagyis itt kiváltképen azoknak az intézményeknek fenntartásáról lehet szó, melyek tisztán a város rendje és polgárainak kényelme érdekében létesültek. Ilyenek az utcák kövezése, a feltöltött utak, a rakodópartok, a sétaterek s a földalatti csatornák karbantartása.

Mindezek fenntartási költségeit a fennálló rend értelmében a város pénztárának kell viselnie. I. Lipót császár engedélye alapján e célra szed a város kövezetvámot, behozatali járulékot, kikötőpénzt, hajóvámot, helypénzt. Ezek a jövedelmek azonban, hacsak a bevételek más forrásból nem fokozódnak, nem elegendők arra, hogy a város a Szépítő-Alapnak fizetendő évi ötezer forinton kívül a magas munkabérek és anyagárak mellett még külön fenntartási költségeket is fizessen. Tehát nincs más hátra, mint felemelni a különben is alacsonyra szabott vámokat és illetékeket. Pest városát a török uralom alól felszabadító I. Lipót császár új kiváltságokat adott a városnak. E privilégium-levél alapján szedi Pest a felsorolt vámokat és illetékeket. 1694-től 1785-ig ugyanazokat a vámtételeket szedte. 1785-ben Pest vármegye megváltoztatta a tarifát és több tételnél leszállította a kulcsot. Kevés igazítással ma is ez van érvényben.

A tarifák emelését a következő okok teszik kívánatossá :

1. A fokozódó és tervezett szépítés révén magasabbra szökő városi kiadások fedezésére új bevételek előteremtésére van szükség.

2. Viszonylag kevés a földje a városnak és gyönge minőségű ; nem ad rá lehetőséget, hogy gazdálkodással fokozza bevételeit.

3. A tarifaemelés miatt csak az a néhány ember panaszkodnék, aki a tarifa legutóbbi megállapítása óta bevételeit és nyereségét jelentékenyen fokozta.

4. A város bevételeinek fokozását szolgáló tarifaemelés még az adózók szempontjából is könnyebben elviselhető, mintha új személyi vagy tárgyi adókat vetnének ki. Pest város bírája már el is készült új tarifatervezetével. A tarifaemelés révén megnövekedett városi bevételek elegendő alapot szolgáltatnak a létesítmények fenntartási és egyéb kiadásoknak fedezésére.

Meg kell említenem, — mondja a nádor — hogy a pesti polgárok úgy az országos vásárokból, mint a hetivásárokból nagy hasznot húznak. Mivel pedig az új kiadások a város szépítésére s a polgárok javára szolgálnak : úgy illenék, ha a tarifaemelés terhét nem hárítanák teljesen az idegen városokra, hanem a teherben a pesti polgárok osztozkodnának az idegenekkel. Akkor az idegen vásárosok sem panaszkodhatnak az emelés miatt és nem mondhatják, hogy a pesti polgárok a sok mentesítés révén monopóliumot élveznek a piacon. Ezzel szemben viszont a város pénzbevételei megnövekednek, ami módot adna rá, hogy a szegényebb polgárok terhein könnyíthessenek.

III. A szépítő javaslat megvalósításának módja.

Ebben a fejezetben javaslatainak megvalósítási módját, menetrendjét ismerteti a nádor. Tíz esztendő alatt akarja végrehajtani újításait. Ha egyszerre építenének meg mindent, amit meg kell építeni: hamar elfogyna a Szépítési-Alap. A kijelölt telkek értékesítését tíz esztendő alatt, mégpedig évekre elosztva, akarja végrehajtani, mert ha egyszerre vagy nagy tömegekben bocsátanák áruba a telkeket: lenyomnák vele a telkek árát s a Szépítő-Alapba kevesebb pénz folynék be, mint remélték.

Két csoportba osztja a tennivalókat. Az első csoportba a meglévő utcák és épületek szabályozása tartozna. Az utcaszabályozás során feleslegessé váló telekrészeket eladnák. A második csoportba tartoznának az új építkezések, valamint az üresen álló és jelentősebb telkek értékesítése.

Ott, hol jó anyagból épült házak állanak a szabályozás vonalában: lassankint, esetről-esetre kell végrehajtani a szabályozást. Itt megismétli a nádor, hogy új házat építeni, vagy régi házat kijavítani a Szépítő-Bizottság tudta és előzetes beleegyezése nélkül nem szabad. Az építési engedély kiadásával egyidejűleg a bizottság megjelöli az építés módját, kiszabja a beépítendő telek nagyságát, a honlokzat formáját és azt, hogy az utcaszabályozás következtében mennyit vesznek le a telekből, vagy mennyit adnak hozzá. Ha a jól épült ház több, mint egyharmada áldozatul esne a szabályozásnak: a Szépítő-Bizottság megbecsülteti a házat és értékét a Szépítési-Alap terhére kifizeti a tulajdonosnak.

A Szépítő Bizottság állapítja meg a középületek létesítésének és a nagy telekeladásoknak időbeli sorrendjét. Először azokat kell felépíteni, melyek a közönségre nézve a legsürgősebbek. Azután azokra kerül a sor, melyek szomszédságában előnyösen fekvő telkek kerülnek eladásra. Utóljára a város díszére és a lakosság kényelmére szolgáló házak építése következik. Ilyen formán tíz év alatt megvalósul az egész szépítő programm.

Végül ezeket írja József nádor:

»De nem elég ezeket csupán javasolni. Arra kell gondolni, hogy ennek a nagy tervnek a megvalósítása és ellenőrzése Felséged akaratnyilvánításától függ. E nélkül minden intézkedés eredménytelen lenne.«

»A mult tapasztalata, de még inkább a jelené tisztán mutatja, hogy Pest város tanácsa részben temérdek tennivalója következtében, részben tehetetlensége, tudatlansága miatt és mert a tanács néhány tagjának más volt az érdeke: nemhogy semmit sem tettek a város szépítése és szabályozása érdekében, sőt megakadályozták a megkísérelt javításokat, vagy pedig jelentékeny összegeket haszontalanul pocsékoltak el. Csak akkor történtek lényeges lépések Pest szabályozása és szépítése érdekében, amikor boldog emlékű II. József császár uralkodása idején a kamarai adminisztrátor

felügyelete alatt állott a város és amikor az uralkodó maga sürgette ezeket az ügyeket.«

»E tapasztalatokon és példákon okulva nem tanácsolhatnám, hogy a Pest szépítése érdekében tett javaslatok végrehajtása a városi tanácsra bizassék. Azt hiszem erre a célra egy, a városi tanácstól független Szépítő Bizottságot kellene alakítani. Ennek a bizottságnak egy királyi biztosi minőségben kiküldendő helytartósági tanácsos lenne az elnöke, tagja pedig két városi tanácsbeli, a városkapitány és Hild építőmester, ki e terveket kidolgozta.«

»A megfelelő személyzettel és saját hatáskörrel dolgozó elnöknek az lenne a tiszte, hogy a Felséged által elfogadott szépítő tervet keresztülvigye. Felügyeletet gyakoroljon a szépítő tervben körvonalozott építkezésekre ; beszedje a Szépítő-Alapnak járó pénzeket és utalványozza a kiadások fedezésére szánt összegeket.«

»Mivel a megosztott vezetés úgy ebben, mint másban csak hibákat és tévedéseket idézne elő, ennek a Szépítő Bizottságnak közvetlenül a magyar helytartóság alá kellene tartoznia, de független volna a városi tanácstól, melynek tudomásulvétel vagy esetleges megjegyzések tétele céljából küldené el csupán jegyzőkönyveit, mielőtt a kormányszéknek felterjesztené.«

»E bizottság jelentéseit és jegyzőkönyveit a királyi biztosként elnöklő helytartósági tanácsos írná alá s látná el kísérő irattal. Ő rendelkezne a személyzettel. A Helytartótanács hagyja jóvá a jelentésekben és jegyzőkönyvekben foglaltakat, ha azok nem lépnék túl a szépítő tervnek legfelsőbb helyen jóváhagyott kereteit. A helytartótanácsos egyébként az ügyek állásáról minden év végén részletes jelentést tesz Felségednek. A Helytartótanácsnak és a Magyar Királyi Kamarának csak azokban az ügyekben kell külön határoznia vagy esetleg Ő felségének előterjesztést tenni, mely ügyekben a Szépítő Bizottság a legmagasabb hely által jóváhagyott javaslattól eltérne vagy újabb javaslatot tenne.«

Ez az, amit legalázatosabb javaslatomban Pest város szépítő tervezetének megvalósítására elmondani gondoltam. A Szépítő Bizottság megszervezése, működési utasításának kidolgozása már a Királyi Helytartóság hatáskörébe tartozik.

Befejezés.

Felségednek ebből az iratból kegyesen látni méltóztatott

1. Milyen javaslatokat tettem Pest város szabályozása és szépítése érdekében.

2. Ennek végrehajtásához a polgárság megterhelése nélkül egy pénzalap létesítése és a privilegizált vámok felemelésével a létesítmények fenntartásához szükséges alap előteremtésére. És végül :

3. Kétségtelen, hogy Pest város, mely nagysága, építési módja, élénk kereskedelme révén Magyarország többi városai közül már amúgy is kiemelkedik: a monarchia egyik legszebb, legrendesebb városává fog emelkedni. E javaslatomban több kincstári épület átalakításáról és áthelyezéséről, továbbá egy külön független bizottság felállításáról van szó, mely a javaslatban foglaltak megvalósítására felügyelne. Mint azonban tapasztalatból tudom, bizonyos helyek ilyen dolgoknál mellékes szempontból nehézségeket szoktak támasztani. Felterjesztésemet tehát azzal az alázatos kéréssel nyujtom át Felségednek, hogy javaslatom fölött *más helyek* előzetes meghallgatása nélkül kegyeskedjék határozni.

Bécs, 1805. január 1.

József Pál m. p.

Esztendeig pihentették Bécsben a nádor felterjesztését. Tartalmáról Somogyi államtanácsos csak 1806. július 1-én tett jelentést a királynak. Mivel pedig közben a kincstár hozzá akart fogni az új dohányraktárak építéséhez: Somogyi államtanácsos egyidejűleg előterjesztést tett az uralkodónak a nádor ama kéréséről is, hogy a király tiltsa meg az építkezést a Királyi Kamarának és a katonai kincstárnak, míg döntés nincs Pest szabályozása ügyében. A király eleget is tett a nádor e kérésének; azt a kívánságát azonban nem teljesítette, hogy »*más helyek*« meghallgatása nélkül döntsön Pest szépítési javaslatai dolgában. Szükségesnek látta, hogy a kancellária a haditanáccsal és az udvari kamarával közös értekezleten tárgyalja meg a felterjesztést. A közös tanácskozásokra azonban csak akkor került sor, mikor a király ismételten megsürgette azt. Végül is jelentéktelen módosításokkal jóváhagyta a király a nádor felterjesztését.[1])

Pest városa 1808. október 11-én kapott értesítést a városrendezésre vonatkozó végleges legfelsőbb elhatározásról. Onnan tudta meg, hogy Szentiványi Bonaventura helytartótanácsos lett a Szépítő Bizottság elnöke. A bizottság különben még ugyanabban a hónapban megalakult. Kidolgozta ügyrendjét, megszervezte személyzetét és november 21-i ülésében 342 pontban foglalta össze teendőit.[2])

A Szépítő Bizottság.

A Szépítő Bizottság tehát végre-valahára megkezdhette működését. Első ténykedése az volt, hogy 1809. január 26-ra kitűzte az első telekárverést, hogy a Szépítő-Alap pénzre tehessen szert. Az árverési hirdetmény magyar szövege ez :[3])

[1]) Iratok. II. kötet, 105. oldal.

[2]) Székesfővárosi Levéltár. Intimata 8703. és Verschönerungsarchiv 12 a—f.

[3]) Eredetije a Székesfővárosi Levéltárban.

Pest szabad kir. város tanácsa a legfelsőbb paranccsal felállított kir. Szépítő Bizottság rendeletére közhírré teszi, hogy miután Ő cs. kir. apostoli Felsége legkegyelmesebben engedélyezett szabályozási és szépítési rendszere lehetővé teszi: a város területén, a vonalakon kívül található futóhomokkal borított puszta területek és homokbuckák nyilvános árverésen eladatnak. Ezek a területek amúgy sem alkalmasak legeltetésre és nemcsak semmit sem hoznak a városnak, hanem ha gondoskodás nem történik róluk: egyenesen károsak a velük határos hasznos földekre, mert a szélvihar állandóan homokkal hordja be a megművelt területeket. Mivel pedig a por és homok a város minden lakójának egészségét veszélyezteti: e homokos területek nyilvános árverésen eladatnak a polgároknak, mégpedig azzal a feltétellel, hogy jegenyével, ákáccal vagy más olyan fával ültessék be, mely alkalmas a homok megkötésére. E homokos területek első árverése kísérletképen az 1809. évi január 26-i napján reggeli 9 órakor a városházán a magisztrátus előtt méltóságos Szentiványi Bonaventura cs. kir. kamarás és helytartósági tanácsos úrnak, a fentebb említett kir. Szépítő Bizottság elnökének vezetésével történik. És pedig az egyik terület: a Váci-út mentén terül el, nem messze az úgynevezett Ördög-malomtól, a másik pedig a Városliget mögött. A kettő együtt 104 és fél holdból áll és részletekben a legtöbbet igérőnek adatik el a vételár harmadrészének készpénzben való lefizetése mellett. A vételár másik kétharmad része — melyről kötelezvényt ad a vevő — hatszázalékos kamatával együtt tízesztendő alatt fizetendő.

Az eladásra kerülő homokos területek tervvázlatát, valamint a feltételeket mindennap a hivatalos órák alatt megtekintheti minden vásárlásra kedvet érző polgár a kir. Szépítő Bizottság pénztáránál, az Újvárosban, Ürményi országbíró úr ő kegyelmességének házában a második kapunál, földszint.

Pest, 1808. december 18.

Amint látjuk, az első árverésen még csak a kültelki homokos területeket árverezték el. Azonban csakhamar sor került a háztelkekre is. A feltételek szerint a vevők kötelesek voltak három éven belül beépíteni a megvásárolt telket. Földszintes ház háromévi, egyemeletes hatévi, kétemeletes nyolcévi adómentességet kapott. A feltételek közt volt az is, hogy az építkezés csak akkor kezdhető meg, ha a terveket az építőbizottság jóváhagyta; meg hogy jó anyagból kell építkezni, a telket nem szabad felaprózni és tilos szalmával és náddal fedni a házat.

Ezek a kikötések már Hild János mozgalmának az eredményei. Hild János a pesti kőmíves cég nevében még 1805-ben emlékiratot terjesztett a városi tanács elé. Ebben az emlékiratban megállapítja, hogy bajok vannak

az építőiparban. A munkák kivitele silány, a munkabérek túlmagasak és az építőmunkások fegyelmezetlenek. Ennek pedig az az oka, hogy nincsenek kötelező építési szabályok. Minden építtető tetszése szerint épít, silány anyaggal dolgoznak, nincs elég munkás és minden munkás mester akar lenni. A bajok ellen a kőmíves céh azt javasolja, hogy minden építtető köteleztessék a tervek előzetes bemutatására. Jóváhagyott tervek nélkül senki se építhessen. A városi tanács a bemutatott terveket sürgősen bírálja el, nehogy a késedelem miatt az építtetőnek kára essék. Aki a terv jóváhagyása előtt kezdene hozzá az építkezéshez, bírságot fizet. Az építőanyag jóságának megítélése is a tanácsra tartozik. Silány anyagból építkezni nem szabad. Minthogy az építőmesterek »mestergaras« címén alig keresnek annyit, mint a kőmíves legények: az építtetők köteleztetnek a tervek díjazására. Építőmunkát csak építőmester vállalhat. Aki ez ellen vét, megbirságolandó.[1])

Hild János javaslatait némi módosítással elfogadta a városi tanács is. A pesti városházán különben számoltak vele, hogy a nádor városszabályozási tervezetének jóváhagyása és a háztelkek árverésének megindulása nagyobbszabású tevékenységre serkenti majd a magánépítkezést. Ép ezért sietve hirdeti ki új tűzrendészeti szabályzatát, melybe belefoglalja építészeti kívánalmait is.[2])

Bevezetéséből megtudjuk, hogy az új »Feuerordnung«-ra részben azért volt szükség, mert a régit nem tartották be; részben mert nem volt elég hatékony; végül pedig, mert az idők változása is javításokat követelt. Sok tűzvésznek volt az oka, hogy a házak nincsenek célszerűen építve és hogy sok gyúlékony anyagot halmoznak fel. A mellett az emberek könnyelműen bánnak a tűzzel és a világító eszközökkel. Az új szabályzat megállapítja azt is, hogy az építőbizottságnak a polgármester, a telekkönyvezető, a városi mérnök, valamint a városi kőműves- és ácsmester a tagjai. E bizottsághoz kell két példányban benyujtani az építési terveket. A bizottság csak helyszíni szemle és *»művészi vizsgálat«* után dönt a jóváhagyás dolgában. Tizennégy nappal azután, hogy az építkezést befejezték: a városi építőbizottság vizsgálatot tart, hogy betartották-e az előírásokat, meg hogy az új épület tűzrendészeti szempontból nem esik-e kifogás alá? Ha az épület mindenben megfelel a szabályoknak, csak akkor adja meg a bizottság a lakhatási engedélyt. Aki nem mutatja be az építési tervet, vagy eltér tőle: 100 forint büntetést fizet a »tűzipénztárba«. A büntetés egyharmadrésze a feljelentőt illeti.

Az új szabályzat különben abban is különbözik a régitől, hogy el van látva büntetőszankcióval. Az építőmestert — ha rászolgált — pénzbüntetéssel sújtja; a mesterlegény pedig botot kap vagy elzárják. Elrendeli a szabályzat, hogy a régi házak szalma- és nádfödeleit öt éven belül ki kell

[1]) Romhányi István cikke. Historia, 1. évf., 1. sz., 40. oldal.

[2]) Ez a rendelet 1808. január 2-án jelent meg.

cserélni tűzbiztos tetővel. Aki új házát is szalmával vagy náddal födi be: köteles lebontani a tűzveszélyes háztetőt. Ha többszöri parancsnak nem engedelmeskedik: házát a körülmények szerint felbecsülik és kisajátítják. A feljelentő — kinek nevét titokban tartják — a háziúr vagy a tűzoltóalap terhére 10 forint jutalmat kap.

Egyáltalában szigorú büntetés vár azokra, kik a tűzbiztonság ellen vétenek. Ilyen esetekben a mestert is elzárással vagy testifenyítékkel büntetik, míg a háziúr 5—25 forintnyi pénzbüntetéssel szabadul. A kéményseprő hanyagságát első esetben 5—50 forint pénzbüntetéssel, második esetben 1 heti—1 havi elzárással, harmadszor engedélyének megvonásával és az ipartól való eltiltással büntették.

Érdekes az is, hogy a szabályzat szerint a kéményseprő egész nap dolgozhat, kivéve délelőtt 9—2 órák között, mert akkor a konyhákban főznek.

»Művészeknek«, gyárosoknak és kézműveseknek, akiknek eleventűzre vagy széntüzelésre van szükségük, szigorúan tilos bejelentés és engedély nélkül a Belvárosban letelepedniök. Az utcán tűzzel dolgozni, különösen lovat patkolni szintén tilos. Szénaboglyát, szalmakazlat az udvaron tartani nem szabad; aminthogy fát tartani sem padláson, sem szobában nem szabad. Tűzkommisszáriusokat neveznek ki, kik a 12 tűzoltási kerületre osztott város minden házát tűzvédelmi szempontból évenkint kétszer megvizsgálják.

Ezek a főbb érdekességei ennek a szabályzatnak,[1]) melyben többi közt benne van az is, hogy a Ferencváros 261; az új, vagy úgynevezett Lipótváros »ezidőszerint« 198 házat számol.

Gróf Nádasdy Mihály királyi biztos még 1808-ban lebontatja a Hatvani-kaput, az utolsót a városkapuk közül. Lassacskán leomlanak a városfalak is, amelyek olyan sokáig állottak útjában a város terjeszkedésének. Van már szabályzat, mely ellenőrzi az építkezést, van szabályozási plánum és van programm, mely irányt szab Pestváros fejlődésének. Megkezdheti működését a Szépítő Bizottság is, mert pénze is van már a Szépítő Alapnak. Rösler Kristóf, a Vereinigte Ofner u. Pester Zeitung szerkesztője írja, hogy az első árveréseken 231 házhelyet licitáltak el 888.500 forintért. A jobbfekvésű háztelkek négyszögöléért 60—80 forintot fizettek az új tulajdonosok.[2]) Csinos ár volt ez a lipótvárosi homokbuckákért; igaz, hogy akkoriban tombolt legjobban az infláció. A nagy telekvásárból építőláz támadt és az ipar meg a kereskedelem évekig élt ebből az építőlázból, amelyet akkor is a hatósági építkezés indított meg. A lipótvárosi homokon ellicitált telkek

[1]) Feuerordnung. Aus der Rathsversammlung der Königl. Freystadt Pesth den 2-ten Jäner 1808. Joh. Joseph v. Kögl Bürgermeister. Franz Steinbach Ord. Notar.

[2]) *Rösler:* Kalender von Ofen und Pest für 1809.

árából épült meg a városi színház, az új hajóhivatal, a sóhivatal, meg a dohánybeváltó hivatal. Ebből a pénzből építették a Duna rakodópartját, meg a csatornákat. A mai Ferenc József-tér és a Dorottya-utca palotasora szintén 1820 és 1840 között támadt. A Belváros régi házait, szűk és görbe utcáit kezdik otthagyni a jobbmódúak. Átköltöznek a Lipótváros emeletes házaiba. De nemcsak a Lipótváros üres telkein és az Országúton (a mai Károly-körút és Múzeum-körút) épülnek új házak, hanem szinte megújhodik az öreg Belváros is. Megindul a nagy tatarozás. Egyre több boltajtót vágnak a régi házak földszintjén és egyre több lakás alakul át üzlethelyiséggé. Schams Ferenc írja 1821-ben megjelent könyvében, hogy a lakosság folytonos növekedésére és a lakásdrágaságra való tekintettel a jól spekuláló háziurak a forgalmasabb utcákban emeletet raknak a házaikra.[1]) Így azután sok 2—3 emeletes ház keletkezett.

Az építkezés fellendülésének pedig nemcsak az lett a következése, hogy megszaporodtak Pestváros házai, hanem az is, hogy téglaházak támadtak a vályogból valók helyén és sok emeletes palota épült a földszintes házak között. Ezek az új házak és új utcák pedig egészen megváltoztatták, kicserélték a város ábrázatát.

Új mesterei támadtak Pesten az építészetnek, közöttük Pollack Mihály és Hild József a legnevezetesebb és legtehetségesebb, akik klasszicizáló stílusú házakkal és középületekkel rakják tele a várost és adnak új karaktert Pestnek. De Pollackon és Hild Józsefen kívül a három Zitterbarth, a két Brein, a két Kasselik, Hofrichter József, Dütrich József, Zofall Lőrinz, Pollack Ágoston, Diescher József segítenek megváltoztatni a város ábrázatát. Mikor a Szépítő Bizottság 1809-ben megkezdi működését, akkor már jelentékeny mult áll Pollack Mihály mögött. Aman János bécsi udvari építész tervei szerint ő építette 1806-ban a Várban gróf Sándor Antal számára a mai miniszterelnöki palotát és Kraus János átdolgozott tervei alapján a Deák-téri evangélikus templomot. Ő fogja megépíteni a német színházat és a redutot is, sőt 1835-ben rá fogják bízni a Nemzeti Múzeum megépítését is. Hirtelen tűnik fel a nádor városrendezőtársának apjánál is tehetségesebb fia: Hild József, akit — alig hogy feltűnt — elárasztottak megrendelésekkel. A házépítések konjunktúrája természetesen legnagyobb a Lipótvárosban. A harmincas évek derekán már állott a Ferenc József-tér minden palotája, pedig akkor még a gyönyörű Lánchíd nem ösztönözte a »feldunasori« telektulajdonosokat az építkezésre. Akkor ugyanis még csak vitatkoztak, tanácskoztak az új álló hídról, de még az sem volt bizonyos, hogy láncon függő híd lesz-e az új, állandó híd és ott fog-e állni, ahol ma áll a Lánchíd. A »Rak-piac« palotái[2]) egytől-egyig mind Hild József tervei szerint

[1]) Akárcsak a világháború után.

[2]) Akkor még Rakpiac volt a neve a Ferenc József-térnek.

épültek.[1]) A »rakpiac« házai közül legelsőnek Pfeffer Ignác Diána-fürdője épült fel 1822-ben a Gróf Tisza István-utca és Ferenc József-tér sarkán. 1827-ben, mikor Hild József a kereskedőség házát[2]) kezdte építeni, gróf Széchenyi István a Diána-fürdő első emeletén lévő lakásának ablakából figyelte, mint halad a munka.

Gyorsan épült fel a Dorottya-utca is, melyet eleinte a nádor feleségének tiszteletére Mária Dorottya-utcának neveztek. A Magyar Király-szállodát, az utca déli végét például 1812-ben építette Hofrichter József.[3]) Ellenben a Wurm-Hof Wurm József vaskereskedő három utcára szóló terjedelmes háza,[4]) amelyben ma a Leszámítoló és Pénzváltó Bank központi intézete dolgozik, 1822-ben épült Pollack Mihály tervei szerint.

De egymásután épültek a paloták az Újvárosban. A mágnások és az előkelő urak, egy-kettő kivételével, a Lipótvárosban építettek házat, palotát. Almásy, Szapáry, Cziráky, Nákó, Széchenyi István grófoknak, Splényi bárónak, Ürményinek, Marczibányinak a Lipótvárosban volt háza. A Sas-utcában s a Bálvány-utcában laktak a nagykereskedők és bankárok, a Szél-utcában[5]) az előkelőség. Az egykorúak szerint a Lipótváros egyik legelőkelőbb utcája a Szarka-utca volt, melynek ma Zrinyi-utca a neve. Ebben volt a legtöbb mágnásház.

Az urasági házakat széles, boltozatos kapubejáró és tágas udvar jellemzi, hogy a négyesfogat könnyen megfordulhasson benne. Az udvar hátulján több lóra való istálló, hogy a vendéglovakat is be lehessen kötni. A sok lakójú bérházakban széles, kényelmes, vörösmárványból való lépcső vezet fel az emeletre. Az emeleten többnyire körbe futó vasrácsos, úgynevezett szabadon függő, nyitott folyosón jut a lakásokba a lakó. A lépcsőfokokhoz és a folyosóhoz az Esztergom megyei süttői bányákból való vörösmárványt használtak. A legtöbb ilyen, akkoriban modernnek mondott bérház a Lipótvárosban épült, aminthogy a Lipótvárosban igyekezett szállást bérelni az a sok-sok vidéki ember, kiket Pestre csábított a megszaporodott kereseti lehetőség. Különben a Lipótvárosban van a színház, a redut, a tőzsde és a mágnások kaszinója. Itt van a nagykereskedelem és a legtöbb

[1]) A Gresham helyén álló Nákó-ház néven ismert hatalmas bérházról nem lehet pontosan megállapítani, hogy ki építette, mert a tervek elkallódtak. A telek első tulajdonosa: Mayerffy Ferenc sörgyáros. Nevében ugyan Pollack Mihály kért 1812-ben építési engedélyt, de a Szépítő Bizottság, miért, miért nem, nem adott építési engedélyt a Pollack-féle tervekre. Mayerffytől 1827-ben Deron Antal vaskereskedő vette meg a telket és 1828-ban kétemeletes házat épített rá, mégpedig — dr. Rokken Ferenc szerint — nyilván Hild József tervei alapján, mert 1836-ban és 1838-ban Hild teljesen hasonló kivitelű házakat épített a Lipótvárosban. Deron örököseitől Nákóék vették meg a házat.

[2]) Lloyd-ház. Most egy biztosító társaság tulajdona. A Diána-fürdő helyén ma a Kereskedelmi Bank palotája áll.

[3]) Dorottya-utca 2. A »Futura« palotája áll a helyén.

[4]) Dorottya-utca 6.

[5]) A mai Nádor-utca.

pénz, aminthogy a Lipótvárosban találhatók az újabb és legjobb szállodák. Schams Ferenc 1821-ben megjelent könyvében kiszámítja, hogy az augusztusi országos vásár értékforgalma 16·4 millió forintot tesz ki. E szerint a négy nagyvásár átlagos értékforgalmát jó években bátran tehetjük 55—60 millió forintra. A népesség szaporodására jellemző, hogy a Lipótváros lélekszáma

1806-ban még csak	2.663;	egész Pest népességének	8·8	százaléka
1820—21-ben már	5.571;	« « «	11·58	«
1831—32-ben	8.185;	« « «	18·98	«
1840—41-ben	9.766;	« « «	13·85	«

A háztartások száma pedig	1820—21-ben	873,	Pest összes háztartásainak		9·25%
« « « «	1830—31-ben	1.357,	« « «		12·72%
« « « «	1841—42-ben	1.579,	« « «		13·51%

Ezek az adatok megmagyarázzák, miért szaporodtak Pesten a bérházak. De azért nagyot kellett fejlődnie, gyarapodnia a fővárosnak, míg kiformálódott a bérházstilus és amíg Pest városképének kialakulásában a bérház vette át a vezetést. Amint változtak a gazdasági viszonyok, amint jöttek vagy eltűntek a konjunktúrák, ahogy megváltozott az ízlés meg a divat, azon módon változott a pesti építészeti stílus is. Amint nőtt a városi népesség, azonképen szaporodtak a bérházak. A mult század elején még csak az Orczy-ház, meg a Marokkói-udvar volt a legnépesebb. De már a mult század harmincas éveiben a Wurm-udvar erősen versenyzett velük. De a Wurm-udvaron kívül bizony akadt még jó néhány népes bérház. A tőkés vállalkozók hamarosan rájöttek, hogy nem is rossz üzlet a bérházüzlet, sőt akadtak már olyan építészek is, kik a maguk számlájára építettek bérházat, hogy eladják. Zitterbarth Mátyás, Diescher Antal és József meg a két Kasselik közöttük a legismertebb.[1])

Egyébként a mult század elején a két devalváció után, úgy 1820 körül drágák voltak a lakások Pesten. Schams Ferenc írja, hogy a forgalmasabb utcákon és tereken egy nyolc-tíz szobás uraságí lakás évi bére istállóval és minden egyéb hozzávalóval: első emeleten 1200—2500 forint, második emeleten 1000—2000 forint, a harmadik emeleten még kevesebb. Félekkora szállás polgári hivatalnokok és hasonlók számára már 300—1000 forintért kapható. Az udvari lakások olcsóbbak és a város távolabbi részén, valamint a külvárosokban még olcsóbbak. Azokért a lakásokért, melyekből szép kilátás nyílik, néhány ezer forinttal többet fizettetnek a háziurak. Egy bolt évi bére a Váci-utcában, Nagy- és Kishíd-utcában, a Kigyó- és Uri-utcában, a Szervita-téren, a Városház-téren (a mai Apponyi-tér táján) és az Újpiacon (Erzsébet-téren) nagyság szerint 800—3000 forint. A város többi részében azonban már 300—500 forintért is lehet bolthelyiséget találni. Érdekes, hogy négyemeletes ház mindössze csak három volt Pesten. Mind

[1]) *Lyka Károly*: A táblabíróvilág művészete. IV. kötet, 72. l.

a három a Terézvárosban. Ezek közül a legnevezetesebb Gyertyánffy Kristóf sarokháza, melyet 1815-ben épített Dütrich József építőmester a régi »zsidópiacon« (am Judenhof). A zsidópiacot a Király-utca választotta el az Orczyháztól. Raktárházaktól körülépített hatalmas terület volt ez a Judenhof. A városi kórházalap volt a tulajdonosa. Egy évvel a devalváció előtt a város feldarabolta és eladogatta házhely céljára. Gyertyánffy Kristóf 1810-ben vásárolta a maga háztelkét négyszögölenkint 40 forintjával. Mivel pedig a rákövetkező esztendőben a devalvációs pátens egyötödére szállította le a papírpénz értékét, tehát a Judenhof telkei négyszögölenkint tulajdonképen 8 konvenciós forintba kerültek. Gyertyánffy Kristóf házának az volt a nevezetessége, hogy négyemeletes volt. Az első négyemeletes ház Pesten. 1816-ban ugyancsak a Judenhof területén még másik két négyemeletes ház is épült, de 1850 után sokáig ennél a háromnál több négyemeletes házat nem építettek Pesten. A régi pestiek ugyanis nem igen kedvelték a magas házakat. Építettek ugyan háromemeletes házakat is, de a házak megszokott magassága egy vagy két emelet volt. Ez érthető is. A régiek kényelmesek voltak és nem szerették a lépcsőjárást. Az 1869. évi népszámlálás idején már 18 négyemeletes épületet olvastak össze Pesten, de négyemeletesre nagyobb számban csak a mult század 90-es éveiben kezdték építeni a házakat, mikor az »vilany-gyár« lehetővé tette, hogy villamos felvonókat szerelhessenek föl a házakban.

Schams Ferenc idejében egy-egy nagyobb, két-háromemeletes ház az előkelőbb utcákban évente 10—15 ezer forintot hozott.[1]) Tehát többet hozott, mint némely uradalom. Ilyen kőuradalom pedig — mondja Schams — sok van Pesten. De van néhány olyan is, melynek évi bérjövedelme 30—40 ezer forint között mozog. Nagy pénz volt ez már száz esztendővel ezelőtt is és ez a jövedelem ösztönözte a régieket, hogy bérházakat építsenek.

Az Újváros építkezéseihez a háborús konjunktúra adta a pénzt, a háborús konjunktúrának pedig az infláció adott szárnyakat. Ausztriában és Magyarországon Mária Terézia bocsátotta ki az első papírpénzt. »Bankócédula« volt a neve az új pénznek, amely addig, míg újság ingerével hatott, meglehetősen kapós volt. Később azonban a francia háború alatt ugyancsak megkopott a népszerűsége. Nem is csoda. A háborúskodás rengeteg pénzbe került és a háborús költségekre — különösen Ferenc császár idejében — az egyre szorgalmasabb bankóprés gyártotta a fedezetet. Minél jobban szaporodott a bankócédula, vásárlóereje annál jobban csökkent és annál jobban nőtt a diszázsiója a konvenciós ezüstforinttal szemben. József nádor már 1797-ben felhívja az uralkodó figyelmét a bankó elértéktelenedésére.[2]) 1806-ban már Bécsben is komoly aggodalmat keltett a bankók elszaporodása. Az inflációnak az lett a következménye, hogy az ezüstpénz elbújt és száz

[1]) Ez mai pénzben 24 és fél—36 és félezer aranypengőnek felel meg.

[2]) József nádor iratai. I. kötet, 48-ik felterjesztés, 175. oldal.

konvenciós ezüstforintért 1806-ban 175 bankóforintot, 1810-ben pedig 552 bankóforintot adtak. Az 1811-i év első hónapjában pedig már 800 bankóforintért is alig lehetett száz ezüstforintot kapni.[1])

Ettől az egyre jobban értéktelenedő bankótól mindenki szabadulni igyekezett. Vagy értékálló holmit: bútort, ezüstöt, órát, ingatlant vásárolt rajta, telket vesz és házat épít a rossz pénzen, vagy pedig ellutrizza, elkártyázza vagy elmulatja akinek sok van belőle. A fényűzés hihetetlen méreteket ölt. De egyébre is jó a bankó. Óriási üzletezés folyik vele Pesten. Igazi dandárja 1806-ban kezdődik ennek a »fellendülésnek«, Napoleon híres »szárazföldi zárlatá«-val. 1806. november 23-án látott napvilágot Napoleonnak a »blocus continentalis« néven ismert dekrétuma, amellyel kirekesztette a forgalomból Anglia minden kikötőjét és elkobzandónak rendelt minden olyan nem angol hajót, mely az angol partok érintése után francia kikötőbe érkezik. A következő esztendőben kiadott újabb rendeletében pedig szabad zsákmánynak nyilvánította ama hajókat is, melyek angol kikötőből indulnak; az angol kormánynak díjat vagy illetéket fizetnek vagy angol hajók vizsgálatának vetik alá magukat.[2]) E rendszabályok mögött a behozatali és kiviteli tilalmak egész rendszere állott. Így megtiltotta Napoleon a kontinentális államoknak azt is, hogy különösen mezőgazdasági termékeiket átvigyék a határon. Ezzel meg akarta akadályozni, hogy az ellenséges hadseregek élelmezését megkönnyítsék, a francia hadsereg élelmezését pedig megdrágítsák. Napoleon a »blocus continentalis«-szal súlyos csapást akart mérni Angliára és jelentékeny tranzitó kereskedelemhez juttatta vele Pestet.

A dolog úgy áll, hogy addig jórészt az angol kereskedelmi flotta látta el Európát gyapottal, dohánnyal, fűszerrel és mindennel, ami Európában nem terem. Napoleon egyszerre megállította a legitim tengeri kereskedelmet. Azonban Napoleon kontinentális szisztémájának egészen más hatása lett, mint amit a franciák vártak tőle, mert szárazon és vízen hihetetlenül nagyarányú csempészet indult meg és ez a csempészkereskedelem látta el azontúl a középeurópai országokat keleti holmival. Pest útjába esett a csempészkaravánnak, sőt egyideig Pest volt a csempészet központja. A Fekete-tenger felől a Duna hátán ide hozta a temérdek portékát a sok gálya. A Levantéból Törökországon keresztül hozták Pestre a gyapotot, a dohányt, fűszert, a cukor- és kávészállítmányokat. Itt volt a nagy tranzitó piac, amely a keletről jövő holmit szétosztotta Ausztria, Németország, meg a többi szomszédos ország között. A pesti kereskedők Zimonyban, Orsován, Bródban és más pontokon ügynökségeket állítottak és innen irányították Pesten keresztül Bécsbe és a többi nyugati piac felé Kelet terményeit. A pesti görögök és cincárok derekasan működtek a nagy nyereséggel járó csempész-

[1]) *Dr. Vargha Gyula:* A magyar hitelügy és hitelintézetek története. 1896.

[2]) *Láng Lajos:* A vámpolitika az utolsó száz esztendőben és *Fényes Elek:* Magyarország statisztikája. I. kötet. Pest 1842.

üzletben, de a szárazföldi blokád nagy jövedelemhez juttatta Pestet is és vele együtt az egész magyar kereskedelmet; erősen emelte a pesti piac jelentőségét és forgalmát.

Ez a konjunktúra közel nyolc esztendeig tartott és csak Napoleon bukása vetett neki véget. A Lipótváros sok háza abból a pénzből épült, amit a blokádkonjunktúrából kicsiholtak.

Ezalatt tombolt az infláció és nőtt a drágaság. Nemcsak az ezüstpénz drágult meg, hanem minden a világon. Kiadós üzlet kinálkozott itt a pénzváltóknak, kik ugyancsak nagy hasznot szedtek a váltásnál.[1]) A zűrzavart még fokozta, hogy Franciaország több városában új iparág támadt: a bankóhamisítás. A francia pénzgyártó iparosok Ferenc császár bankócéduláit hamisították és nagyban gyártották. Gyártmányaikkal hatalmas konkurrenciát csináltak Ferenc császárnak, mert a hamisított bankócédulával elárasztották Németországot és Ausztriát, sőt Lombardián keresztül Magyarországot is. A hamisított bankó ép olyan keveset ért, mint az igazi. De azért búzát, zabot, szarvasmarhát, nyers bőrt, gyapjút, dohányt lehetett rajta vásárolni. Vásároltak is és vitték ki Magyarországból a rossz pénzen vett marhát, dohányt, gyapjút Ausztriába és Németországba. Mikor az ezüst elbújt, a bécsi kormánynak akkor támadt az az ideája, hogy rekvirálni kell az ezüstöt. Összeszedték a templomok ezüstjét és minden drágaságát. Mivel azonban ez nem volt elég: magánosok ezüstjét is bekövetelték és egy font ezüstért 70 forint és 40 krajcárt fizettek, természetesen bankócédulában.[2]) Amikor azután a papírpénzt senki sem akarta elfogadni: jött a devalváció.

Az 1811. február 20-i pátens rendelte el a bankócédulák és apró váltópénzek devalvációját s a régi papírpénz helyébe mindjárt új papírpénzt létesített az »Einlösungs-Schein«-t, vagyis a váltóforintot. A bankócédulákat ezekre a váltóforintokra cserélték ki. Száz bankócéduláért húsz váltóforintot adtak, vagyis a devalváció ötödére zsugorította a bankócédula értékét. Mivel azonban a háború tovább tartott és a háborús kiadások folytonosan nőttek, Ferenc császár kormánya ismét a bankópréshez folyamodott. 1813-ban az Einlösungs-Schein mellé egy másik papírpénzt is kreáltak: az Anticipations-Schein-t. Ennek a másikkal szemben az volt az előnye, hogy adót is lehetett vele fizetni. A császár megígérte, hogy ebből az Anticipationspénzből csak keveset nyomat, azonban az Anticipations-Schein már nem tudott bizalmat kelteni a császár pénzügyi politikája iránt és 1815-ben már újból annyira elszaporodott az Einlösungs-Schein is, az Anticipations-Schein is, hogy Bécsben újabb devalvációról kezdtek tanácskozni.

[1]) E fejezetben felhasználtam »A közvilágítás alakulása Budapesten« című könyvemben megjelent, az inflációról és devalvációról szóló tanulmányomat.

[2]) Néhány magyar nábobot bárósággal meg grófsággal jutalmazott meg az uralkodó azért, mert sok ezüstöt ajánlott fel.

A pesti szabadalmazott polgári kereskedő testület 1815-ben deputációt küldött Bécsbe a császárhoz, hogy kellő módon fesse le azt a rettenetes helyzetet, melyet a sáskamódra elszaporodott papírpénz idézett elő. A pesti küldöttek több illetékes férfiúval és nagykereskedővel beszéltek Bécsben — mondja a szabadalmas kereskedő testület jegyzőkönyve — és kifejtették, hogy a papírpénz folytonos devalválását tulajdonképen az a körülmény okozza, hogy rettenetes módon börzéznek Pesten a papírpénzzel. A bécsi kereskedők — a jegyzőkönyv tanusága szerint — igazat adtak pesti kollégáiknak, de hozzátették, hogy a papírpénz értékromlásának főoka mégis csak a háború és az, hogy napról-napra jobban szaporodik a papírpénz. A pesti kereskedők különben idehaza eldicsekedtek vele, hogy Ferenc császár nagyon szívesen fogadta őket. Töviről-hegyire elmondatta magának a küldöttség tagjaival, hogy mik a sérelmek s megkérdezte tőlük, mit tartanának helyesebbnek, ha a váltópénz névértékét stabilizálnák, vagy ha a papírpénz árfolyama emelkednék?

Látnivaló volt, hogy az új devalvációt nem lehet elkerülni és az új pénzügyi művelet nem is váratott sokáig magára. 1816-ban jelent meg az új devalvációs pátens, mely bonyolultabb volt ugyan, mint elődje, de végeredményben annyit jelentett, hogy a váltóforint névértékét kétötödére szállították le. Egyidejűleg 1816. július 1-én megszületett a K. K. Priv. Österreichische Nationalbank is[1]), melynek az volt a feladata, hogy a második devalvációt felszámolja és az értékét vesztett váltóforintokat »ezüst értékű bankjegyekre« cserélje ki. Ez az »ezüst értékű bankjegy« hat esztendő alatt a negyedik fajta papírpénz volt, amellyel Ferenc császár népei megismerkedtek. A Nationalbank tehát ezüst pengőforint értékű bankjegyekre cserélte ki a váltóforintot és 250 ilyen váltóforintért száz bankjegyforintot adott. Akinek tehát az 1811-es devalváció előtt száz bankóforintja volt, annak az 1816-os devalváció után már csak 8 bankjegyforintja maradt. A Nationalbank papírpénzének különben már összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a tekintélye és nagyobb volt a vásárló ereje is, mint elődeinek, sőt rövid idő alatt a közönség annyira megbarátkozott vele, hogy teljesen annyit ért, mint az ezüst konvenciósforint. A Wiener Wehrung, más szóval »váltóforint« azonban divatban és használatban maradt még a Bach-korszak alatt is. Közönségesen »sájn-forintnak« nevezte a nép. A váltóforint tehát használatban maradt 1858-ig, mikor megszületett az »osztrákértékű forint«, mely azután kiszorított a forgalomból minden más pénzt.[2])

Az inflációs idők, a holnap és a pénzértékek bizonytalansága nagymértékben megdrágított mindent. Felfokozta az üzérkedést és megnövesztette a pesti országos vásárok forgalmát. Mindenki menekült a papírpénztől,

[1]) Ebből lett 1878-ban az Osztrák-Magyar Bank.

[2]) Egy pengőforint 2 forint 30 krajcárt ért váltópénzben; 2 pengő forintért 5 váltóforintot adtak.

melynek vásárlóereje egyre összébb zsugorodott. Ez a papírpénztől való menekülés valóságos vásárlási lázzá fokozódott. Szárnyat adott a költekezésnek és a papírpénzek tengerében egyre hatalmasabb hullámokat vetett a fényűzés. Csaplovics János, Hohenlohe herceg jószágigazgatója, az akkori idők kitűnő szemű tanuja, egyik könyvében[1]) nagyon érdekesen írja le az infláció hatását.

»Az emberek — mondja Csaplovics — hozzászoktak a nagy numerusokkal való számításhoz. Hol előbb krajcárokról és garasokról volt szó, ott később csak forintokról beszéltek. Minden megdrágult. A korábban felébredt nemzeti érzés kihülni látszik s helyét az önzés foglalta el. A nép a papírpénz bősége mellett mind több szükségletet kezdett megismerni. A fényűzés hatalmasan terjedt. Ezüst kanalakat előbb csak a gazdag nemesség asztalán lehetett látni, azóta a polgároknál is ezüst készletek diszítik nemcsak az asztalt, hanem az éjjeliszekrényt is. Az »elnyühetetlen« ősi bútorok helyébe mindenütt új, elegáns tükörsima fényezett bútorok kerülnek, melyeknek egy vízcsepp is megárt. Az emberek lakhelyei szinte varázsütésre többékevésbbé pompás palotákká változtak át. A gyémántfüggők szemmellátható lag megszaporodtak. Arany zsebórák — korábban ritkák, mint a fehér holló — közönséges jószággá váltak s most nem ritkaság, hogy még a szolgák is zsebórát hordanak. A polgári társadalomban sietett mindenki elhagyni a maga tulajdonképeni helyét és megragadva a jólét általános szédelgésétől: olyan magas helyet foglal el, amelyen sokáig nem tarthatja magát. A címkórság is befészkelte magát: egy fokkal mindenkit magasabbra titulálnak« . . .

»Azonban a népesség nem minden osztályának volt alkalma annyi pénzt szerezni, amennyire szüksége volt, hogy a fényűzésben el ne maradjon. A lemaradottak mindent elkövettek, hogy utolérjék a gazdagokat; sok akadt közöttük, aki mindenféle furfangos fogáshoz, csaláshoz, lopáshoz, adósságcsináláshoz folyamodott, hogy bevételeit szaporítsa. Legrosszabb helyzete volt a fixfizetésből élők népes osztályának és a szegénységnek. Mindkét osztály valóban sanyarú szükséget látott, míg a többiek tobzódtak. A jótékony egyensúly egészen felbillent« . . .

A két devalváció vagyonokat és egzisztenciákat nyelt el. A fél Lipótvárost azonban mégis bankócédulákkal építették fel az infláció idejében és a Szépítő Bizottság is, amit épített, nagyrészt azalatt építette, míg olyan sok volt a bankó. 1820-ig eltakarították a kincstári épületeket, a csúf só- és dohányraktárakat, a harmincadház környékéről s így felszabadult a mai Vörösmarty-tér és József-tér. Megkezdődik a Dorottya-utca két házsorának kiépítése. A sóhivatal a Vámház-térre került. Emlékét a Só-utca őrzi. A dohányraktárakat a mai fővámház helyén, az új hajóhivatalt a mai

[1]) *Johann v. Csaplovics:* Gemälde von Ungarn. 1829. Pesth.

Országház telkén, az Alkotmány-utca vonalában építették fel. A füvészkertet a Hatvani-utcából a Múzeum-körútra, az Élettani Intézet telkére helyezték át.[1])

A nádornak és Hild Jánosnak tudvalevően az volt az elgondolása, hogy a rozzant városházából a közigazgatást átköltözteti a piaristák kolostorába. A szerviták templomát lebontják és a szerviták kertjéből teret létesítenek, hogy a gránátos kaszárnya homlokzata jobban érvényesüljön. A szerviták számára viszont templomot és kolostort építenek a régi hecc-színház helyén. Ellenben a piaristákat a szerviták kolostorában helyezik el. Ebből a tervből nem lett valóság. A városháza is, a piaristák is, a szerviták is megmaradtak régi házukban. A szerviták kertjéből sem lett tér. Ellenben a régi hecc-színház helyén Zitterbarth János 1817-ben megépíti a lipótvárosi plébániatemplomot. Nagyon szerény külsejű építmény volt ez, mely Pest bombázásakor 1849-ben leégett, de már korábban annyira megrokkant, hogy 1847-ben becsukták, mert félő volt, hogy egy napon a hívek fejére omlik az istenháza. 1851-ben a régi templom helyén kezdik építeni a mai Szent István-bazilika templomot. Ötvenöt évig épült és ma ez a főváros legszebb, legnagyobbszabású temploma.

A Molnár- és Halász-tavakat betömték és a vízimolnárok téli szállásául a vámháztól délre öblöt ástak ; viszont a Dunapart szabályozásával és burkolásával már nem túlságosan igyekeztek, mert ehhez pénz kellett. A Városliget befásítása is lassan haladt. Nem futotta a Szépítő Alapból a Rákospatak szabályozására sem. Ellenben megépítették a kloákáknak a Dunába való vezetéséhez szükséges csatornákat.

A Dunaparti sétautakat nem szélesítették ki, mint ahogy tervezték, ellenben végrehajtották a programm ama részét, amely vagy nem került pénzbe, vagy ha került is, de kevésbe került. Így a vágóhidakat a város távolabbi részeibe helyezték át ; a mai Deák Ferenc-teret megtisztították a mészárszékektől, lacikonyháktól és mutatványos bódéktól. A vesztőhelyet eltakarították a parasztpiacról. Kijebb vitték az akasztófát, mely a Rákóczi-út végében, körülbelül a mai Baross-tér tájékán állott. A hóhérlakást is kitelepítették a városból Pest határába. A kalodát eldordták a Hal-piacról, amivel a vásárosokat egy ingyenes szórakozástól fosztották meg. Az egykorúak feljegyezték, hogy milyen utálatos dolog volt, hogy a bűnösöket a Hal-téri szégyenoszlophoz kötötték. A Hal-téri kofákat és egyéb árusokat, különösen pedig az asszonynépet nagyon szórakoztatta ez a dolog. De hetivásárkor és országos vásár idején akadt itt egyéb szórakozás is, mert a Városház-téren állott a deres és a városi hajdúk az egész vásár szemeláttára hajtották végre a jajveszékelő delikvenseken a bot büntetést.

---

[1]) A Hatvani-utcai füvészkert helyén ma a Szép-utca palotái állanak.

A színház.

A Szépítő Alap számlájára készült épületek közül leghamarabb a német színház került tető alá. Az igaz, hogy 19 esztendeig tanakodtak, tervezgettek, vitatkoztak, aktáztak róla, mire hozzákezdtek az építéséhez.[1]) A színházépítés gondolatát tudvalevően báró Schilson János kerületi kamarai adminisztrátor vette fel, aki a színház iránti érdeklődést — úgy látszik — még Pozsonyból hozta magával, hol kamarai tanácsos korában két színdarabot írt, melyeket a pozsonyi színház elő is adott. Schilson ötletét szívesen fogadta II. József is. A császár azonban a meglevő rondella-színházat akarta modernizálni vagy valamelyik másik városi épületet szerette volna színházzá átalakítani. Ezzel szemben Schilson új színházat akart építeni. Schilson tervét később elfogadta az uralkodó is és ép helyet kerestek az építendő színház számára, mikor II. József meghalt. A színházépítés dolga egy időre megfeneklett. A városi tanács, főleg pedig a választott polgárság ugyanis nem rajongott Schilsonért és fűt-fát megmozgatott, hogy gáncsot vessen városszabályozási és színházépítési törekvéseinek. A városi polgárság csak akkor hagyott fel az ellenzékeskedéssel, mikor a kamarai inspektor megmagyarázta, hogy a város számára állandó jövedelmi forrást jelentene a színház, melyet az ő tervei szerint táncházzal (reduttal) összekapcsolva építenének meg. A színház földszintjén bolthelyiségeket tervezett Schilson, amelyek — tekintettel az Újvásártér közelségére — szintén tekintélyes bérjövedelmet jelentenének. A spektákulumok és bálak rendezési jogát sem adná árendába a város, hanem házilag intézné. Ebből is nagyobb bevételt remélhetne a mostaninál. A polgárságot teljesen meggyőzték Schilson érvei s most már Pest város tanácsa sürgette a színházépítést. A 89.065 forintra kiszámított építési költségeknek az a 116 ezer forint lett volna a fedezete, mellyel az elárverezett lipótvárosi telkek vásárlói adósok maradtak. Mivel azonban a pénzre sürgős szükség volt, a telekvásárlókon pedig hamarosan nem lehetett az adósságot behajtani: 4 százalékos kamatra a kincstártól szeretett volna kölcsönt felvenni a város. A Helytartótanács és a királyi Kamara kiküldöttei 1793-ban egy közös értekezleten tárgyalták meg Pest város színházépítési ügyét. A Helytartótanács Pest város pártjára állott, a Kamara viszont ellenezte a színházépítést. A Helytartótanácsnak az volt az álláspontja, hogy színházra szükség van sok minden egyéb okon kívül az erkölcsök pallérozása érdekében is. A színház szórakozást nyujt és a városba csábítja a vidéken unatkozó birtokosokat és településre csábít. Az új telepesekkel nő és gyarapszik a város, fejlődik az ipar, növekszik a pénzforgalom és emelkednek

[1]) E viták történetét dr. Kovács Lajos írta meg részletesen »A régi pesti vigadó építésének előzményei« címen (Tanulmányok Budapest multjából. III. kötet, 62. oldal). Dr. Kovács leírását pedig dr. Kelényi B. Ottó »Gazdaságtörténeti adatok a pesti német színház építéséhez 1808—1812« című tanulmánya egészíti ki. (Tanulmányok stb. II. kötet, 141. oldal.)

a város bevételei. De helyesli azt is, ha a színház mellé tánctermet és bolthelyiségeket is akarnak építeni, mert ezek állandó és biztos bevételi források, amikre szüksége van a város pénztárának. Ezzel szemben a Kamarának az volt az álláspontja, hogy míg vége nincs a háborúnak, építkezni nem tanácsos. Ha sor kerül az építkezésre, elég, ha egyelőre a táncterem nélkül épül fel a színház épülete, mert így a költség jelentékeny részét megtakarítják. És ha a színház megépítésére sor kerül, semmi esetre se építse a színházat maga a város a saját számlájára, mert félő, hogy a kölcsönpénzből való építkezés felbillenti Pestváros háztartásának egyensúlyát. A magisztrátus tehát keressen alkalmas vállalkozót, aki a város helyett felépíti a színházat.

Az uralkodó a Kamara álláspontját helyeselte, ami azt jelentette, hogy a háborús idők alatt a város a maga számlájára nem építkezhetik, ellenben ha alkalmas vállalkozót talál, azzal megegyezhetik a színház felépítésére nézve. A városi tanács mindenek előtt érdeklődött, hogy a pozsonyi színház milyen körülmények között épült fel. Megállapította, hogy a pozsonyi színházat gróf Csáky György a maga költségén építette. A város csak telket és fuvart adott, ezenkívül húsz évre átengedte a színház bérjövedelmét a grófnak. Akiknek addig páholybérletük volt, Csáky felszólította őket, hogy bizonyos összeg ellenében az új színházban is kaphatnak páholyt. A város viszont kikötötte, hogy az állatheccek és mutatványok tartásának joga ezután is a városé marad. Ezenkívül Pozsony városát illeti a színházi személyzet fölötti bíráskodás joga és szabad bemenet a színházba az utolsó galériára a tizenkét tanácstagnak és családjának. A gróf átvette a bálok tartásának jogát is és ezért a színház mellé külön vigadótermet is épített. A színház 1776. november 1-ére készült el s Mária Terézia, valamint Mária Krisztina és férje, Albert herceg gyakran látogatta.[1]) Pest város tanácsa is ilyen alapon szerette volna színházhoz juttatni a várost. Vállalkozót keresett, de csak 1799-ben jelentkezett az első vállalkozó Hild János építőmester személyében. Hilddel azonban nem tudott megegyezni a városi tanács. Hild különben a színházon kívül az álarcosbálok jövedelmét és kávéháztartási jogot is kért. A másik ajánlattevő gróf Beckers József, a nádor parancsőrtisztje, ki mint Csekonics József ezredes meghatalmazottja, jelentkezik. Ajánlatához csatolta az ezredes levelét, melyben Csekonics kijelentette, hogy Beckersért egész vagyonával kezeskedik. Végre tehát itt volt az a dúsgazdag ember, ki a város helyett felépíthetné a színházat. Csekonics különben híres szervező tehetség. A mezőhegyesi állami ménestelepnek ő volt egyik megteremtője. 1789-ben a török háború kitörésekor a hadsereg számára ő vásárolja és ő szállítja a szénát. Azután otthagyja az állami szolgálatot, maga gazdája lesz és a francia háború idején 1798-ban vágómarhát szállít a hadseregnek. Öt évig hadseregszállító. A kincstár nagyon meg van

[1]) *Heppner Antal:* A pozsonyi német színház története, a XVIII-ik században. 31. oldal.

elégedve a munkájával. Érdemeiért később tábornoki rangra emeli a király. Sok pénzt keres a hadseregszállítással, de pénze már azelőtt is volt, hiszen 1797-ben vásárolja meg a torontálmegyei kincstári birtokok közül 376.826 forintért[1]) Zsombolyát, Csernyét, Bozitovát, és Csőszteleket.

Gróf Beckers társaságában Csekonics most meg akar próbálkozni a színházüzlettel is. Ajánlata úgy szól, hogy a szorosan vett színházi jövedelmeken kívül a város adja neki bérbe az Orczy bárótól visszavett színházi telek és a Duna közt fekvő sétányt.[2]) Ezenkívül azt kérték az ajánlattevők, hogy a város köveztesse ki a színház körüli utcákat. Ezzel szemben a két vállalkozó megígéri, hogy a maga részéről a színházhoz vízvezetéket építtet, ha kétezer forint támogatást kap a költségek fedezéséhez. Egy későbbi ajánlatukban pedig — melyben Csekonics kijelenti, hogy a színház építésére és üzembentartására részvénytársaságot akar alapítani — pótlólag engedélyt kért a színház pincehelyiségében berendezendő lovardára is.

A Helytartótanács és a Kamara kiküldöttei közös bizottságban tárgyaltak az ajánlatról és végeredményben elfogadhatónak tartották. A városi tanács viszont annál hevesebben tiltakozott az ajánlat ellen, amelynek elfogadását a városra nézve sérelmesnek mondták. Boráros János városbíró és Tuschl Sebestyén szindikus, a régi színházbérlő, saját költségén utazott fel Bécsbe, hogy a királyt személyesen nyerhesse meg a városi tanács álláspontjának, ami sikerült is. Így aztán a Beckers—Csekonics-féle ajánlatot végérvényesen elutasították.[3])

A színházügy tehát megint pihent. Most már a kormányszékek is támogatták azt a törekvést, hogy a színházat maga a város építse fel. Ehhez maga a király is hozzájárult. A kancellária 1802. februárjában közölte a színházépítésre vonatkozó királyi engedélyt, hangsúlyozván, hogy a régi tervek elavultak és újakra van szükség. A Helytartótanács egyidejűleg elrendelte, hogy a városi tanács a színház építéséhez szerezze be a szükséges téglát és egyéb anyagot. A városi tanács tehát megint új színházterveket készíttetett Hild Jánossal, aki a színház és táncterem költségeit 238 ezer forintra számította ki. A Kamarának újra voltak kifogásolni valói. Végül is a király a város nehéz anyagi viszonyaira való tekintettel Hild tervét elvetette és kevésbbé költséges tervet kívánt, kimondván, hogy a színház vigadó nélkül épüljön fel.

Az új fordulat elkedvetlenítette a polgárságot s a színházépítéshez vásárolt téglát csatornaépítésre használták fel. A kívánt új terv gyanánt

[1]) Mai pénzben 917.947 aranypengő.

[2]) Az Orczytól visszavett színháztelek helye a Vörösmarty-tér délkeleti sarkában, a Vörösmarty-tér 3. és 4. számú háza előtt volt, a sétatér pedig a mai Haas-palota helyén. Csekonics tehát a Vörösmarty-tér egész déli részét bérbe akarta venni.

[3]) *Kovács Lajos:* A régi pesti vigadó építésének előzményei. Tanulmányok. III. kötet, 81. oldal.

felterjesztik a régi színház tervét a vigadó és bolthelyiségek nélkül. A kormányszékek kiküldöttei a tervek felülvizsgálására ismét ülést tartanak. Ezen az ülésen mindenekelőtt egy új ajánlat került tárgyalásra, melyet gróf Unwerth Emánuel színházvállalkozó és báró Lo-Presti Lajos még 1803-ban nyujtottak be a kancelláriának.[1])

Nem meglepő, hogy ismét mágnások pályáznak a színházépítésre. A XVIII. század végén és a XIX. század elején valósággal úri passzió volt, főúri hóbort lett a színházzal való foglalkozás. A leggazdagabb magyar főurak kastélyukban színházat építenek és állandó színtársulatot tartottak hozzá. Esterházy hercegnek Esterházán, Endrődy Nep. Jánosnak pozsonyi palotájában, Grassalkovich Antal hercegnek szintén pozsonyi palotájában és Ivánkán volt színháza és állandó színtársulata. Batthyány Fülöp gróf haimburgi palotájában szintén játszottak a színészek. Gróf Károlyi megyeri birtokán tartott színi előadásokat konvenciós színészeivel, a Rádayak Pesten.

A bécsi Königliches Theater an der Burg[2]) igazgatóságát Mária Terézia parancsára báró Lo-Presti Rókus ezredes vette át 1747-ben. Működését azzal kezdte, hogy művészien átalakíttatta a színházépületet, amely addig a Burghoz tartozó nagy üres épület volt. A költségekre valót a színházvezetésbe való beleszólás jogáért néhány mágnás adta össze. Ugyanakkor a színházügyekkel foglalkozó új hivatalt szerveztek az udvarnál. Ennek gróf Esterházy Ferenc állott az élére. A Burgtheatert egyidőben egy bankház pénzelte, később báró Lo-Presti Rókus ezredes fia, majd ismét mások vették át ezt a költséges szerepet. Utóbb gróf Koháry János lett támogatója és igazgatója ; 1776-ban pedig gróf Keglevich József veszi át Kohárytól a színház vezetését.[3]) De aki csak belekóstolt a színházvezetés úri passziójába, az mind csak súlyos érvágás árán szabadult meg a színháztól. Koháry János gróf eladósodott. Gróf Ráday Pál is alaposan ráfizetett a színház igazgatásra ; gróf Pálffy Leopold pedig[4]) egész vagyonát ráköltötte a bécsi színházakra és színésznőkre.

A színházak világában ismerős volt a neve annak a két mágnásnak is, aki ajánlatot tett a pesti német színház felépítésére. Gróf Unwerth Emánuel nemrégiben még a pesti színház bérlője, majd igazgatója ; báró Lo-Presti Lajos pedig fia ama báró Lo-Presti Rókus ezredesnek, a bécsi Burgszínház egykori igazgatójának. Az ezredes Lajos fia, mint említettük, ugyancsak a Burgtheateren próbálta ki a színházi dolgokhoz való hozzáértését. Unwerthék különben azt óhajtották, hogy a telek, amelyre a pesti német színházat felépítik : királyi adománnyal rájuk ruháztassék, mert az építkezésbe befektetett háromszázezer forintra nem nyujt elég biztosítékot

[1]) Helytartótanács 1805. fons. 6. pes. 3. Unwerth és Lo-Presti ajánlatának kelte 1803.

[2]) Ebből alakult ki később a Burgtheater.

[3]) *Rudolf Lothar :* Das Wiener Burgtheater. Wien, Augarten Verlag, Stephan Szabó.

[4]) A bécsiek, hogy megkülönböztessék a Bécsben élő többi Pálffytól, röviden Theater-Pálffynak nevezték.

a polgári telek. Pesten és Budán kizárólagos jogot kívántak minden színi előadásra, heccre, látványosságra és táncrendezésre, bálra, beleértve a nyári színházat is. Ennek ellenében felépítik és fenntartják a színházat és tánctermet. Viszont az építésre kijelölendő telek ama részén, melyet a színház és táncterem nem foglal el, kávéházat, beszálló fogadót, bolthelyiségeket és más helyiségeket akarnak építeni.

Egészen bizonyos, hogy a városi tanács ezt az ajánlatot sem tartotta volna elfogadhatónak. De nem került rá sor, hogy véleményt nyilvánítson róla, mert mire a kormányszékek kiküldöttei tárgyalás alá vették az Unwerth-Lo-Presti-féle ajánlatot, az alatt egy esztendő telt el s kitűnt, hogy közben a pályázók más vállalatba fektették a pénzüket.[1])

Ennyi sikertelenség és húzás-halasztás után végre József nádor vette kezébe a színházépítés dolgát. Megbeszélte ezt a kérdést Szentiványi Bonaventura helytartótanácsossal, aki a városrendészeti ügyek referense a Helytartótanácsnál. Hild Jánossal, most már harmadízben, megint új tervet készíttetnek, Szentiványi helytartótanácsos pedig emlékiratot dolgozott ki, melyben ismerteti a színházépítési ügy történetét és bővebben foglalkozik az építési költségek fedezetének előteremtésével. A lipótvárosi telkek eladásából befolyó pénzekből akarja felépíteni a színházat, de e mellett fel akarja használni az építési költségek fedezésére a Lehner Tóbiás-féle hagyatékot is, mely magvaszakadás (Caducitas) jogán Pest várost illeti meg. E hagyaték értéke jóval meghaladja a százezer forintot.[2]) Ezenkívül a családi páholyok eladásából is jelentékeny bevételt várt. 1806. év végén értesítette József nádor irodája a városi tanácsot, hogy Aman János bécsi udvari építész kapott megbízást a királytól a vígadóval kapcsolatos színháztervek elkészítésére. 1808-ban jóváhagyta a király a nádor városrendezési javaslatát is, amely annyiban változtatott a színházépítés dolgán, hogy most már nem a Vörösmarty-tér délkeleti sarkát jelölték ki a színház helyéül, hanem a délnyugati sarkát a sétatér és a mázsaház helyét.[3]) Tizenkilenc évi előkészítés után a mai Haas-palota telkén így kezdték meg az építést 1808 tavaszán.[4])

Négy évig épült. Csak 1812. február 9-én nyitják meg. Pest város fákkal beültetett sétaterének helyén körülbelül 2000 négyszögöles területen ter-

[1]) Báró Lo-Presti Lajos ugyanis 1804-ben bécsi házát elcserélte gróf Saurau alsó-ausztriai kormányelnök két bánsági birtokáért, Mercifalváért és Zsadányért. A ház becsértéke 295 ezer forintot tett ki. Lo-Presti tehát nyilván ennek ellenértékét akarta színházüzletbe fektetni. — Gróf Unwerth nagy tűzifavállalatba fektette a pénzét. Erre vall az is, hogy 1810-ben a budaiak arra kérték a Helytartótanácsot, hogy foglaltassa le gróf Unwerth tűzifakészleteit, mert a gróf nyilván azért, hogy a nagy fainségben felverje a tűzifa árát, készleteit nem akarja áruba bocsátani.

[2]) Lehner Tóbiás városi tisztviselő volt s egészen a városbíróságig felvitte. Hivatala mellett a színház és a heccbérletben részes társa volt Schmelögger Johannának. Megszedte magát. Mivel nem volt családja, a város örökölte vagyonát.

[3]) Ma a Haas-palota telke.

[4]) *Dr. Kovács Lajos :* Tanulmányok Budapest multjából. III. kötet, 85. lap.

peszkedik a klasszicizáló stílusban épült, minden oldalról szabadon álló hatalmas színház. A Vörösmarty-térre néző árkádos főbejárat fölött az oszlopokon nyugvó tympanonos kiugrón három múzsa szobra áll: Thalia, Melpomene és Caliopé kéri Apolló védelmét a színház számára, — írja Schams. Ezenkívül a főkaputól balra és jobbra négy fülkében négy másik múzsa díszíti a színház frontját.[1]) A színház Duna-felőli részén fog felépülni 20 év mulva a mai vigadó helyén a táncpalota, a redut. Egyelőre csak az alapfalai készültek el, mert a bankócédulában 3,139.710 forintot kitevő építési költség teljesen kimerítette a Szépítő Alapot és már nem futotta a redut építésére, melyre újabb 497.493 bécsi értékű forintot szántak.[2])

Hatalmas épület volt a színház, el voltak tőle ragadtatva a kortársak, ámbár nem hiányzottak már akkor sem, kik kívül-belül ridegnek látták ezt a négyezer nézőre szánt nagy színházat.[3])

»A színház nézőtere feltűnően tágas volt — meséli báró Podmaniczky Frigyes — négyemeletes, a milánói Scala színházra emlékeztet, de épen nagyságánál, magasságánál és fogyatékos világításánál fogva — akkor még olajmécscsel világították — mogorva, rideg és minden kedélyességet nélkülöző benyomást gyakorolt látogatóira. Télen iszonyú hideg volt a színházban. Bundában, lábzsákkal, az öreg urak kucsmában hallgatták és nézték az előadást. Ezenkívül gyakran majdnem kiállhatatlanná tette a színházban való tartózkodást az az átható szag, amellyel a minden emeleten feles számban elhelyezett, de kimondhatatlanul elhanyagolt állapotban levő árnyékszékek az egész épületet elárasztották.« A mécsekben égő repceolaj szaga sem lehetett valami kellemes, de a kortársak egyéb hibákat is találtak. A hidegen kívül rettenetes volt a léghuzat is, pedig mindössze két kijárója volt a nézőtérnek, úgyhogy tűzvész esetén a legnagyobb szerencsétlenség történhetett volna. Az emeleteket nem világították és a színpadtól távol ülők vagy egyáltalában nem vagy nagyon gyöngén láthatták a szereplők arcát. De még ennél is sűrűbben panaszkodtak a rossz akusztika miatt. Aki a nézőtér közepén ült, az már csak feléből-harmadából értette, hogy mit beszélnek a színpadon. Akik még távolabb ültek, azok meg épenséggel nem hallottak semmit. A sok kifogásra a színház építője azzal védekezett, hogy az akusztika azért rossz, mert még nem épült fel a »redut,« mely mint hangfogó szerepelne a színház Duna felőli részén. Így azután a színház nyugati csupasz tűzfala elnyel minden beszédhangot. Az akusztikai viszonyok valamennyire csakugyan megjavultak, mikor 1832-ben megnyilt a vigadó is.

[1]) Ez a négy szobor: Clio, Euterpe, Terpsychore és Polyhymnia, ma a városliget városi múzeum előtt áll.

[2]) Schams a 3,139.710 forintnyi bankócédulát 1820-ban átszámítja bécsi értékű (Wiener Wehrung) forintokra és így hozza ki, hogy a színház 827.942 bécsi értékű forintba és 56 krajcárba kerül. A bécsi értékű bankó kevés híjján azonos a mai aranypengő forint értékével. Egy bécsi értékű forint ugyanis annyi, mint 97·44 aranypengőfillér.

[3]) Báró *Podmaniczky Frigyes*: Naplótöredékek 1824—34. I. kötet, 62. oldal.

Épen a rossz hangszóródás miatt jobbadán zenés darabokat, operákat, de legfőképen látványos darabokat adtak, mert Schiller Haramiái telt színházat hoztak, ha Guerra cirkuszi személyzete vonult be a színpadra.

Schams Ferenc észreveszi, hogy a német színházat 1820-ban már gyéren látogatja a közönség. Az ok kézenfekvő. Vége a papírpénz özönének. »Stabilizálódott a valuta.« Az infláció után defláció következett és »a kereskedő, a szállító, a földbirtokos, a bérlő, a kézműves már nem keresi meg olyan könnyen azokat a nagy pénzeket, melyeket régebben szórakozásra és fényűzésre dobált ki. Már nem költekezhetnek annyit, mint ezelőtt és ezt a változást elsősorban a színház érzi meg, a legnélkülözhetőbb fényűzési cikk.« Pedig »a legnagyobb német énekesek és színészek fordulnak meg szakadatlan egymásutánban Pesten és nyugati kulturális értékeket hoznak a magyarság számára. Mert a nagy német színház közönsége nem a pesti németségből kerül, hanem sokkal nagyobb számban a pesti magyarságból« — írja Kádár Jolán, a pesti és budai német színészetről való kitűnő könyvében. Nehéz megtölteni akkora színházat, melyben négyezer néző számára volt hely, pedig a színház megnyitását követő évben 1813—1814-ben mindössze 42 ezer lakója volt Pestnek.[1]) A 42 ezer lakó közül is tízezer cseléd és napszámos, hat és félezer pedig kiskorú. A színház számára tehát 25 ezer pesti maradna, ha ugyanennek a 25 ezer főnyi népességnek nagyobb része nem lenne olyan szegény, hogy keresetéből nem futja színházra, vagy hogy ha futja, akkor is inkább a krajcáros színházat, a vásári komédiásokat, kötéltáncosokat és csepűrágókat keresi fel, ha szórakozni akar. Ebből a megmaradt népességből hogy is kerülhetett volna ki annyi színházlátogató, hogy mindennap megtöltse a színházat.

Az épület földszintjén bolthelyiségek is voltak. A teret, melyre a színház frontja nézett, Színház-térnek, Theatrom-piacnak nevezték az egykorúak.[2]) Mikor a színház megnyílott, rettenetes állapotban volt ez a tér. Ki sem volt kövezve. Később azonban megjavult a helyzet és egy 1845-ből való útmutató[3]) azt írja róla, hogy »ez a város legnépesebb pontja; azon hely, melyet minden foglalkozási utak átszelnek, melyet a dologtalan mulatók különösen kedvelnek s kiváltságosan látogatnak. A Színház-tér nevezetes volt eddig híres rossz kövezetéről; de már csak a tér közepén — a bérkocsik állomásozó helyén — láthatni némely gödröcskét feltünedeztetni a multat s nagyrészt kényelmes utcákon haladhatni. Nyáron e téren a Hébe című frissitőbolt áll feltárva minden oldalról s feszített vászon tetője alatt virágszegte asztalok mellett kedves hűs árnnyal s jó fagylalttal kínálkozik.«

---

[1]) Lásd: »A hatvanesztendős 1879. évi XXVIII. t.-c.« című tanulmányomban az 1806. és 1847. évek között végrehajtott pesti népösszeírások eredményeiről való áttekintést. 55. oldal.

[2]) 1875-ben Gizella-tér lett a neve, a világháború után pedig Vörösmarty-tér.

[3]) Buda-Pest, a magyarok fővárosa stb. leírása. Vezéd vidéki és benszülöttek számára. Pest. 1845.

Úgy látszik, a jótékony változásra akkor került sor, mikor a színházhoz 1832-ben hozzáépítették a Dunára néző redutnak nevezett táncpalotát is. Tulajdonképen azt is Aman János udvari építész tervezte, de ezeket a terveket Pollack Mihály kétízben is átdolgozta, úgyhogy az átdolgozott tervek már alig hasonlítottak az eredetiekhez.[1]) Ez a táncpalota[2]) a régi Lipótváros egyik legszebb épülete. Nem hiába voltak rá büszkék az egykorúak.[3]) Különösen érdekes és szembeötlő a kapuzata, mely egyébként nagyon emlékeztet a Hild József tervei szerint épült kereskedő-testületi házra.[4]) A táncpalota épületénél is megtaláljuk az árkádokon nyugvó, timpanonos tetejű, hat oszlopos terraszt. Csakhogy ez szebb, mint amaz, mert magasabb oszlopcsarnoka nyulánkabb és oromzatát három szobor díszíti. Széles, kényelmes lépcső visz fel az első emeletre, hol a pompás »roppant« 15 méter magas táncterem fogadja az embert. A nagy terrasztól jobbra és balra egy-egy kisebb termet találunk. Jobbfelől a csemegetárat, balfelől a kis redut-termet. Hangversenyeket és kisebb táncmulatságokat rendeznek benne. Dr. Birbauer Virgil a tervekből és a költségvetésből megállapítja, hogy a táncpalota belső berendezése is fényűző és ízléses lehetett.[5]) Az étkező termekben nagy kerek asztalok, máshol cseresznyefából és mahagonifából készült aranyozott rézveretekkel díszített asztalok és székek láthatók, melyek a biedermeier asztalosmunka remekei lehettek. A nagyterem két empire ízlésű főcsillárja tíz láb átmérőjű és 16 láb magas, 184 gyertyával; a két kisebb 12 láb magas, 138 gyertyával. Ezenkívül 12 falikar szórta szerteszét aranyos fényét. Birbauer megjegyzi, hogy ez összesen 710 gyertya[6]) pazar fényáradatán kívül olyan hőséget sugárzott, hogy a fűtés felesleges volt.[7]) Pollack, hogy fokozza a ragyogást és fényt: a stukkó márvány ragyogó felületére 160 darab tükröt helyeztetett el.

A fény- és színhatás iránt különben nagy érzéke volt a mesternek. A cukrászda egészen szürke erezett márvány színt kapott fehér szobrászmunkával. A nagyterem halványsárga színt világosabb pillérekkel, fehér szobrászmunkával. A kisterem sötétebb hideg, zöld színű, míg szobrászmunkái aranyozottak voltak. Ez mind arra szolgált, hogy a szélső termek színe fokozza a középső terem meleg világító színakkordját.[8])

[1]) *Dr. ing. Birbauer Virgil:* A régi vigadó építéstörténete. Tanulmányok Budapest multjából. III. kötet.

[2]) A mai Vigadó helyén.

[3]) »Pest büszke lehet reá, hogy a Duna árjai 500 mérföld fövény pályájukon alig tükrözik vissza ennél szebb művét a polgáriparnak« — írja róla egy kortárs.

[4]) A Lloyd-ház a Ferenc József-téren.

[5]) Az 1828. évi január 17-én jóváhagyott költségvetés szerint az építési költség 582.729 forintba került.

[6]) Egy 1837-ben megjelent német nyelvű útmutató azt írja, hogy a nagy és kis termet 18 csillár 2600 gyertyája világította.

[7]) De mit csináltak a gyertyafejlesztette hővel nyáron?!

[8]) L.: Dr. ing. Birbauer Virgil tanulmánya.

Ezekben a ragyogó termekben szórakozott, mulatott, bálozott a régi Pest aranyifjúsága. A cigány Strauss és Lanner kedves és divatos valcereit játszotta és a táncoló párok addig keringtek míg aztán egy napon elhallgatott a zene s 1848-ban megindult a háború a magyar szabadságért.

A német színház nem érte meg a magyar szabadságharcot. Még 1847-ben leégett. A táncpalota megérte. A táncpalotát viszont Hentzi ágyúi lövöldözték össze 1849-ben. A színház és a vigadó építésének az ötletét tudvalevően 1789-ben vetette fel báró Schilson, de huszonhárom esztendőnek kellett eltelnie, míg a színháztervekből színház lett és 43 esztendő telt el addig, míg a nádor megnyithatta a dunaparti redutot. Dehát a régi pestiek kényelemszeretők voltak. Sosem értették: mire való az a nagy sietség. Hogy ez mennyire így volt a régi időben, annak eleven példája, hogy a Szépítő Bizottság milyen kényelmesen, inkább időt, mint pénzt nem kímélve próbálta megvalósítani egyébként eléggé szegényes programmját. Egy 1827-ben megjelent pesti útmutató könyv,[1]) mérleget ad róla, hogy munkatervezetéből húsz év alatt a Szépítő Bizottság mit valósított meg, mit nem. Az összeállításból kiderül, hogy 32 magáravállalt feladat közül csak tizenhatot oldott meg teljesen két évtized alatt. Nyolcat csak részben, kilencet pedig egyáltalában nem. A húsz esztendő alatt el nem intézett ügyek közt szerepel a »privétek« dolga. Ez az ügy rávilágít a régiek tehetetlen közigazgatási rendészetére, bürokratizmusára meg arra, hogy a hatóságok miképen amerikázták el a munkát s miképen hárították egymásra a feladatokat és a lehetetlenül apró-cseprő ügyeket hogyan vitték döntés céljából az uralkodó elé, hogy a felelősség alól megszabaduljanak.

A privétek[2]) a gránátoskaszárnya[3]) Károly-körúti falának utcafelőli részéhez támaszkodó, rettenetesen elhanyagolt, undort keltő, deszkából összetákolt alkotmányok voltak. Az uralkodóhoz intézett felterjesztésében azt ajánlja a nádor, hogy ezeket a kaszárnya falain belül kellene elhelyezni, mert nemcsak szemsértő, kellemetlen látványt nyujtanak, de egyúttal bűzhödtté teszik az egész környéket és elzárják az »Újvilág«-ba[4]) vezető utat. Majd így folytatja az 1805-ben kelt felterjesztés:

»A privétek dolgában már 1789-ben egy politikai és katonai vegyes bizottság tárgyalt. Ennek a bizottságnak az volt a véleménye, hogy a privéteket a kaszárnya udvarára kellene áttelepíteni. Az áthelyezés azonban mai napig sem történt meg. Ezt az ügyet a királyi Helytartótanács most újra megtárgyalta a katonai parancsnoksággal és valószínűleg felterjesztést fog tenni róla Felségednek. A rendezés minden részről felismert szükséges-

---

[1]) *Jos. And. v. Dorffinger:* Wegwaiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Frey-Stadt Pesth, 1827.

[2]) Illemhelyek.

[3]) Ma Központi városháza.

[4]) Semmelweis-utcába.

sége ellen a katonaság csak a ráfordítandó költségek miatt aggodalmaskodik. Hogy a további tárgyalásoknak és pereskedéseknek véget vessünk, leghelyesebb lenne, ha Felséged a privétek lebontását és elhelyezését a város költségére rendelné el. A város a szükséges pénzt részben magánosok hozzájárulásából, részben a továbbiakban megjelölendő alapokból haladéktalanul előteremtené.«

Így szól a felterjesztés, melyből kiderül az is, hogy ezt a kellemetlen ügyet Ferenc király elé fogják terjeszteni. De a nádor írásából nyilvánvaló az is, hogy ez a »város szégyene« ott éktelenkedett a Károly-körúton valószínűleg[1]) már Mária Terézia uralkodása idején is. II. József uralkodásának utolsó éveiben azután — úgy látszik — mégis szemetszúrhatott valakinek. Felfedezték. A Helytartótanács és a katonai parancsnokság képviselői összeültek, tanácskoztak róla. Azután tizenhat évig megint nem történt a privétek dolgában semmi. Akkor újabb tanácskozás következett. A nádor felírt a királyhoz és azt ajánlotta, parancsoljon rá a városra, hogy takaríttassa el az országútról a szemsértő deszkakalyibákat. Hogy Ferenc teljesítette-e a nádor kérését: nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1827-ben még ott állottak a gránátoskaszárnya falainak a tövében. Mikor és hogyan tűntek el, nincs róla adatunk.

Egyébként érdekesnek tartjuk bemutatni azt a mérleget, melyből kiviláglik, hogy a Szépítő Bizottság munkatervéből 1827-ig mi valósult meg, mi nem.

Megvalósult:

1. Az új színház építése.
2. A régi városfalak és kapuk lehordása.
3. A vágóhidaknak a város távolabbi részeibe való áthelyezése.
4. Az új cs. kir. Hajózási Hivatal építése olyan helyen, mely a forgalomra kevésbbé káros.
5. A Halpiac[2]) szabályozása.
6. A füvészkert áthelyezése a város közepéről az Országútra.
7. A kir. Sóhivatal építése a város alsó részében.
8. A hóhérlakás kihelyezése a város határán túlra.
9. A vesztőhely elhordása a parasztpiacról[3]) és a kaloda elhordása a Halpiacról.
10. Az épületfakereskedők megrendszabályozása.
11. A Szénpiac (Kohlmarkt[4])) megtisztítása a mészárszékektől és mutatványos bódéktól.
12. Az Üllői-úti fasor továbbültetése.

[1]) Akkoriban Ország-út volt a neve.
[2]) IV., Ferenc József-rakodópart 27. számú háztömb van a helyén.
[3]) Baross-tér.
[4]) A mai Deák Ferenc-tér.

13. A Molnár-tó és a Halász-tó betömése.[1])
14. A parkok és utcák fejlesztése és kikövezése.
15. A szükséges kivezető csatornák, kloákák kiépítése a Dunáig.
16. A plébániatemplom építése a Lipót- és Ferencvárosokban.

Ami csak részben valósult meg:

17. A kovácsműhelyek, patkolóhidak eltávolítása a leglátogatottabb utcákból.
18. A városhoz tartozó puszták és telkek bérbeadása megművelés és termékennyététel céljából.
19. Új utak kijelölése a város vonalain kívül.
20. A Dunapart szabályozása és burkolása.
21. Az utcák és házak szabályozása a Belvárosban és a külvárosokban (esetről-esetre a körülményekhez képest megtörtént).
22. A Városligetnek rendes terv szerint való beültetése.
23. Általános dologház építése (munkában).
24. A Lövészkert áthelyezése a belvárosi Lövész-utcából alkalmasabb helyre (restauráltatott).

Ami nem történt meg:

25. A rokkantak palotájának hátsó falánál lévő privétek eltávolítása.
26. A Dunaparti sétautak kiszélesítése.
27. A redut építése.
28. A piaristák kolostorának városházzá való átalakítása és a mostani városháza lebontása.
29. A piarista atyák és gimnáziumuk áthelyezése a szervita atyák kolostorába.
30. A szervita atyák áthelyezése az Újvárosba a lipótvárosi plébánia kezelésére.
31. A szervita atyák kertjének megszüntetése, hogy a rokkantak palotája előtt szabad tér maradjon és a rokkantak háza jobban érvényesüljön.
32. Mérlegház építése.
33. A kis Rákospatak szabályozása.

Bizony lassan, nehézkesen ment a nádor építési terveinek, álmainak megvalósítása. Pénz dolgában is szűkiben volt a Szépítő Bizottság, de meg akaratereje is megfogyott, kifáradt a munkában. Pedig most már kiváló írók és közéleti férfiak is segítettek neki. Igaz ugyan, hogy csak biztatással és korholással. Az ujságok ebben az időben kezdenek foglalkozni különösképen Budapesttel és egyik-másik külön rovatot nyit a pesti városháza hírei számára. 1825-ben Fáy András a Felsőmagyarországi Minervában

[1]) A Fővám-téren és a Vámház helyén.

mondta el szeretettel átszőtt, de kissé türelmetlen hangú, nagyon őszinte véleményét Pestről.[1]) Pest népességének jó része — úgymond — idegen. Ezek közül kevesen tekintik e földet igazi hazájuknak, még akkor sem, mikor meggazdagodtak. Sőt akkor még kevésbbé, mert akárhányan tárcába rakván vagyonukat, Bécsben telepednek le. Ez az oka, hogy Pestnek még csak a Belvárosban van egy-két utcája, mely a kereskedelem központja, szép és figyelemreméltó ; ezek : a Váci-, Úri- és Nagyhíd-utcák, melyek ki is vannak kövezve. De egyebütt por és feneketlen sár található. S milyen kövezet ez is.

»Mint borsószem a rostában, úgy rázódol szekered oldalai közt, ha kocsizol rajtuk. A külvárosokban pedig sok helyen kocsidöntő pocsolyák, kerékfogó sarak és undok szemétdombok vesztegelnek, mint akármelyik rossz faluban.« Később már boldogan állapítja meg Fáy András, hogy óriási léptekkel halad előre Pest. Minden év közelebb hozza Bécshez, minden év újat terem benne.« De nagy még a haladni való pálya, a gázvilágítást, állandó hidat, egyenlített gyalogkövezetet, promenádot és mindenek előtt az egész városban egy arányos és alkalmas kövezetet és dologházat még most csak óhajtanunk lehet.«

1831-ben megjelent könyvében kedvesen panaszkodik John Pagett a por miatt, pedig 1831 óta már öntözték a pesti utcákat,[2]) de úgy látszik, hogy ennek az öntözésnek kevés a láttatja, mert 1837-ben gróf Széchenyi István is időt szakít rá, hogy »Pesti por és sár« címen[3]) hosszabb tanulmányban mondja el szigorú véleményét erről a témáról. Azt írja, hogy : Civilizált keresztény országban kevés városban talál egy rakáson ilyen embersokadalmat, mely olyan béketűréssel nyelné a port és gázolná a sarat, mint a pestiek. Kutatja az okát ennek az érthetetlen türelemnek és rájön, hogy a pestiek nagyrészt azért ilyen béketűrők, mert már megszokták a port, másrészt nem tudják miképen segítsenek a bajon. Húsz évvel ezelőtt, — úgymond — nem ötlött volna annyira szemébe, ami ma megbotránkoztatja, pedig húsz évvel ezelőtt fa sem volt több, por sem volt kevesebb. »De akkor még inkább vala egyhangzásban a rondaság az akkor még aránylag ronda hellyel, mint a rondaság ma a már csinos épületű és elrendeltebb utcájú várossal.« Nem tudja megérteni, miképen nézhetik tétlenül Buda-Pesten a szőke Dunát és a szennyes Dunapartot ; a kiégett budai szőlőket, a kertnélküli házakat, a minden fától eltiltott utcákat és tereket és az egész láthatárt, melyre hamúszínű köntöst terít a por. »Egyik öntöztetni akarja az utcákat, a másik sepertetni, — írja többi közt — amaz fákat javasol ültetni, emez a kövezet javítása által hiszi az egész bajt orvosolhatni, de végül nem történik semmi.«

[1]) Levéltöredék Pestről.

[2]) *Dr. Siklósi László :* A polgári erkölcs. 84. oldal.

[3]) *Gróf Széchenyi István :* A pesti por és sár. Töredék gróf Széchenyi István fennmaradt kéziratairól. Közli Török János 1866.

Ezeket pedig akkor írja, mikor szinte minden óráját igénybeveszi a Lánchíd ügye. Tanácskozott, vitatkozott, agitál, szervez, izgat, izgul és a legnagyobb munka közepette tanulmányt ír a pesti porról, sárról, rossz kövezetről, promenádról és »a fától eltiltott utcákról«. A »promenád« akkor egy sor ákácból állott, mely a Duna partján a vigadótól a kereskedőtestület házáig, vagyis a Lloyd-házig húzódott. Az utcákon és tereken azonban nem volt fa. Az Újvásártér, vagyis a mai Erzsébet-tér szennyes, poros pusztaság volt. Báró Podmaniczky Frigyes azt írja,[1]) hogy József nádor ellensége volt minden a városba ültetendő fának és bokornak. Azt mondta, hogy »a fa nem való városba«. Nehéz ezt elhinni a nádorról, a kiváló kertészről, a margitszigeti és alcsuti nagyszerű parkok és ültetvények megalapítójáról. Nehéz ezt elhinni a nádorról, ki annyi buzgósággal és megható szeretettel igyekezett szép, nagy várost építeni a vidékies és falusias Pestből. Minden tervét, ötletét, álmát belerajzoltatta Hild Jánossal az Újvárosról való plánumába. Nem a nádoron mult, hogy a régi Pest csak nehezen mozdult ki a helyéből.

Végre is az öreg Duna megunta a dolgot s 1838. március 13-án éjjel 11 óra tájban elöntötte Pestet. Megmutatta, hogy különb városregulátor, mint a Szépítő Bizottság. A piszkos, mocskos hullámok végig gázoltak Pesten és elsepertek mindent, ami gyöngén állott a lábán. József nádor — így mondja az egykorú írás — a királyi palota ablakából nézte, miképen dühöng az elszabadult, rakoncátlan nagy folyó s tarajos hullámai miképen törnek új utcákat és térnek való területeket a dülledező házak között.

Az árvíz után.

A feljegyzések szerint a XVIII. században kisebb-nagyobb mértékben huszonnégyszer öntötte el Pestet a Duna. A XIX. században pedig 1809-ben, 1811-ben és 1830-ban volt vízáradás Pesten. Egyike-másika bizony ott is hagyta nyomát a város arculatán, de azért — úgy látszik — a pestiek nem túlságosan féltek tőle. A hatóság úgy védekezett az árvíz ellen, ahogy jónak látta. Például Patacsich József — 1838-ban városkapitány — 1831-ben megjelent könyvecskéjében[2]) ezeket írja az árvízvédelemről:

»E helyen megérinteni kivántam a' Nemes Tanácsnak azon bölcs rendeléseit, mellyek minden esztendőben, ha Pest és Buda között a' Jég megáll, a' víz kiöntése eránt foganatba tétettnek, t. i. *minden csatornanyiláshoz a' Duna parton, úgy nem külömben a' töltéshez is felvigyázás végett Tanácsnokok és Polgárok kirendeltettnek*, a' magános csatornák pedig bétömettnek; ha a' víz meg árad, az uczákra hajók hordattnak, ha télen sok hó esett, az kihordatik, a' hó víz pedig, ha a' csatornák már bé tömettek, kézi kutak

[1]) Naplótöredékek 1824—1834.

[2]) Szabad kir. Pest városának leírása. Pesten. 1831.

által kimeritetik; — a' jég és víz állása eránt a' Polgármester Úr a Duna melléki szomszéd Törvényhatóságokkal Levelezésbe bocsátkozik; — a' jégnek pedig elindulása mindenkor ágyumozsarak kisütése által jelentetik. Ezen jó rendeléseknek köszönheti Pest Városa, melly valaha a' Vízáradás által sok károkat szenvedett, hogy 1830-ik esztendőben, midőn a Vízáradás Bécs Városában több milliom forint károkat okozott, és a' Duna folytában majd valamennyi Városokat, és helységeket a' víz elborította — Pest ezen szerencsétlenségtől ment vala.«

1838 márciusában azután megtörtént az, amire Patacsich József szerint is számítani kellett: a jég megállott és a Duna 13-án éjfél tájban kilépett medréből. Az elszabadult hullámok zugva-bőgve, törve-zúzva száguldottak végig ezen a szerencsétlen városon. Félrevert harangok kongása és a riasztóágyúk dörgése összeolvadt a kétségbeesett emberek jajkiáltásaival.

Pest rettenetesen megbűnhődött érte, amiért nem vette komolyan a veszélyt és nem hitt a Duna haragjában.

A Duna csak ötödnapra elégelte meg a rombolást. Akkor kezdett visszahúzódni medrébe, rengeteg romot hagyván maga után. A hullámok Pest 4256 háza közül csak 1146-ot hagytak épen. A többi vagy összedőlt vagy megrongálódott.[1]) A Lipótváros 394 háza közül 256 maradt sértetlenül, ellenben 71 összeomlott, 67 pedig erősen megrongálódott. Tíz esztendő kellett hozzá, míg ismét felépült, amit öt nap alatt pusztított el a víz. De nemcsak házak pusztultak el s nemcsak emberélet veszett oda, de Pest multjának egy darabját, régi karakterét, falusias habitusát is elseperte az áradat. Az árvíz után a szorgalom és igyekezet új várost épített a régi helyébe. A megújhodott Pest a réginél szebb, modernebb és főképen magyarabb város lett. A mai magyar főváros alapjait igazában a nagy árvíz után rakták le. De egyéb is történt. Valami mélyreható ujság. A nagy szerencsétlenség közelebb hozta az országot Pesthez, amit Szendy Károly polgármester nagyon találóan úgy fogalmazott meg, hogy »Pest és Buda ekkor lopta be magát az ország lakosságának aggódó szeretetébe; akkor lett mindenki féltett kincse és örömteljesebb jövendőnk reménysége«.[2])

[1])

	Pesti házak száma árvíz után			
	árvíz előtt	sértetlen	nagyon megrongálódott	összedőlt
Belvárosban	695	456	169	70
Lipótvárosban	394	256	67	71
Terézvárosban	1.381	166	404	811
Józsefvárosban	1.255	249	115	891
Ferencvárosban	529	19	72	438
Egész Pesten	**4.254**	**1.146**	**827**	**2.281**

[2]) A pest-budai árvíz 1838-ban. Szerkesztette Némethy Károly. A századik évfordulóra kiadta Budapest székesfőváros közönsége. 1838.

Az árvíz után megkezdődött az újjáépítés nehéz munkája. József nádor buzgólkodott legjobban. Állandóan tanácskozott a legsürgősebb tennivalókról. Mindenekelőtt a Dunaszabályozás és árvízvédelem dolgát vitatta meg pesti és bécsi szakemberekkel. A tárgyalások során az az ötlet kerekedett felül, hogy fel kell tölteni egész Pestet, hogy az utcák és terek szintje magasabb legyen, mint az árvíz legnagyobb magassága. Azután az építési szabályzatot beszélték meg. Áttanulmányozták a bécsi építési szabályzatot is és annak a mintájára, de a pesti viszonyokhoz alkalmazva készült Pest város első alapvető építési szabályzata. 1838. október 11-én hagyta jóvá a király.[1]) Külön építési szabályzat készült a város belső részeire és külön szabályzat a külső területek építésére vonatkozólag. A belső területet a külsőtől az a vonal választotta el, amely a váci-gáttól indult el; keresztül ment a Nagy- és Kismező-utcán a Kerepesi-útig. Azután a Kerepesi-úton folytatta útját a Rákos-árkáig. Innen pedig a Józsefvároson és Ferencvároson keresztül haladó és a Dunába szakadó Rákos-árok volt a határ.

Ebben a szabályzatban már nemcsak — mint eddig — főképen a tűzbiztonságra voltak tekintettel, hanem közegészségi és szociális szempontokat is figyelembe vettek. Egy építési választmány alakult és volt megbízva az építések engedélyezésével és ellenőrzésével. A szabályzatnak a főbb pontjai ezek:

Az építkezések bejelentésekor három terv csatolását írta elő a szabályzat. Ezután a szomszédok jelenlétében helyszíni szemlét tartott az építő bizottság, melyet az üres telken való építés kitűzése és az építőmunkának egy évi érvénnyel való kiadása követett. Az utcák feltöltése végett odahordott törmelékek lerakó helyeit is kijelölték.

Minden épületnek zár- és őrfalakkal való önállósítását rendeli el a szabályzat. Az épületet három emeletnél magasabbra építeni nem lehetett. Kimondta a szabályzat azt is, hogy az építési rajzban kijelölt emeletek számán alól sem maradhat valamely épület, ha a szomszédházak vonalzata (alignement) megkívánja. A padolatnak legalább hat hüvelyknyire kellett feküdnie az 1838. évi árvízállás szintje felett. A legkisebb belső magasság padolattól padolatig 11 láb volt, a földszinti padolat alatt pedig a pince 13 lábnál mélyebb nem lehetett.

A főfalak vastagságát a legfelsőbb emeleten két lábnyira (63·2 cm) szabták és megkövetelték, hogy lefelé minden emeleten, vagyis minden lakássorban legalább 6—6 hüvelykkel (14·8 cm) növeljék a falvastagságot. E szerint háromemeletes háznál a földszinten a falnak legalább 93 cm vastagnak kellett lennie.

---

[1]) Országos építési rendszabás szabad királyi Pest városára nézve. Érvénybe lépett 1839. január 15-én.

Különös figyelmet fordított a hatóság az építőanyagok minőségére. Vályogból nem volt szabad építkezni, csakis jó téglából és jó minőségű kőből. Ezeket vaskapcsokkal kellett összefoglalni. Az alapozásnak a szomszédos pince alapzatán alól még két lábnyira kellett lenyúlnia. Pince és fundamentum építéséhez csak erős, tartós minőségű követ volt szabad használni, olyan követ, mely a ráépítést megbírta. A középfalakat a kéményeknél 3 lábnyi vastagra szabták. A zárófalak vastagságát 18 hüvelyk, a földszinti falakét két láb és a tűzfalakét egy láb vastagra szabták. A válaszfalak vastagsága 12 hüvelyk volt.

Két pincének egymás felett való építését tiltották. Minden új épületet legalább egy kúttal kellett ellátni. Az áradásnak kitett helyeken az egész földszint felemelését követelték. Az udvarnak tágasnak, a lépcsőknek kényelmeseknek, a folyosóknak széleseknek és kőből valóknak kellett lenniök.

A legkisebb lakás: egy szobából, egy kamrából és egy konyhából állhatott. Padláslakást és pincelakást, valamint közös konyhát nem engedélyeztek. Az ablakközepek távolsága egymástól 8 láb lehetett. Minden lakáshoz külön árnyékszék építését és a fedélen keresztül szellőztető csővel való felszerelését rendelték el. Új épületnél a zsindelytető el volt tiltva.

Megkövetelték a külső falak illendő díszítését és ízléses színezését. Ellenben nem engedték meg, hogy egyik emeletszín más legyen, mint a többié.

A lakhatási engedélyt a tanács az orvos meghallgatása után adta csak ki.

A külső perifériák számára külön építőszabályzat készült. E szerint a város külső részein a legkisebb lakás nagyságát egy szobában és egy konyhában állapították meg. A padolatot az 1775. évi árvíz szintje fölé kellett helyezni. Földszinti szobák magasságát 9 lábra szabták, a legfelső emelet falvastagságát 18 hüvelykben állapították meg. A falvastagság lefelé emeletenkint 6 hüvelykkel erősödött. Fazsindelytető alkalmazását a Király-utca, Üllői-, Kerepesi- és Soroksári-utak kivételével megengedték.

Mint látható, az új építőszabályzatban az árvíz ellen való védekezés szempontja az uralkodó. Azonban a szabályzatnak ép az árvíz ellen való védekezésre vonatkozó pontjait nem tartották be. Az utcák és terek fokozatos feltöltése is elmaradt részben azért, mert nem volt rá pénz, részben pedig azért, mert elcsúfították volna vele a várost. A sok tervből egyelőre mindössze annyi vált valóra, hogy a város északi és déli részén gátakat építettek.[1]) A Dunapart feltöltése azonban már elmaradt, mert elrontotta volna a Dunaparti-palotasor panorámáját. A házépítkezéseknél eleinte néhány esetben megpróbálták, hogy eleget tegyenek a rendelet előírásainak. Ebből az időből maradtak ránk azok a százesztendős házak, melyeknél az

[1]) Az északi gát a földmüvelésügyi minisztérium épületétől a Falk Miksa-utcán, a Szent István-körúton (Tüköry-gát), a Berlini-téren, a Váci-úton, a Lehel-utcán és az Aréna-úton át a Szépművészeti Múzeumig terjedő útvonalon húzódott végig.

utcáról a kapualjában lépcső vezetett fel a ház udvarára. De a hatóság sem túlságosan szorgalmazta az építési szabályzat rendelkezéseinek végrehajtását, nemcsak azért, mert nagyon megdrágította volna az építkezést, hanem mert lehetetlen volt. Ne felejtsük el, hogy a város nagyobb része átlag két méterrel feküdt mélyebben az árvíz színénél, de voltak helyek, ahol az új ház földszintjét nem is két, hanem négy méterrel kellett volna az úttest szintje fölé emelni.[1]) Ha meg az utcákat és tereket feltöltik: az árvíz ideje előtt épült házak földszinti része gödörbe került volna. A terv esztelenségét többen észrevették és gróf Széchenyi István is 1839. márciusában a városi tanácshoz terjedelmes előterjesztést nyujtott be a feltöltési terv ellen.[2]) Szerinte az árvíz ellen sem a Duna szabályozásával, sem ideiglenes gátakkal nem lehet védekezni. A feltöltés pedig tönkretenné a város jövőjét. Kérdi, mivel akarja a tanács feltölteni a várost? Hol talál annyi törmeléket, követ és szemetet? Miképen képzeli, hogy a meglévő házak mentén szeméttel töltsék fel az utcákat? A fokozatos feltöltés pincévé tenné a ház földszintjét és az emeletet földszintté alakítaná át. A város területét az egész Dunaparton végighúzódó jól szerkesztett partfallal kell megvédelmezni az árvíz ellen, írja előterejesztésében Széchenyi. El is maradt a város feltöltése. Igaz ugyan, hogy sok más egyéb is elmaradt. A rakodópart kiépítésére is csak a hatvanas évek elején került sor.

Érdekes különben, hogy mennyi mindennel foglalkozott és hány egészséges ötletet vetett fel gróf Széchenyi István. Bár teljesen lefoglalja az országos politika, de azért mindig jut rá ideje, hogy Pest dolgaival-gondjaival foglalkozzék; szépítése, modernizálása érdekében dolgozzék. Nincs olyan kérdés, melyhez hozzá ne szólna s melyről meg ne lenne a maga találó véleménye ennek az örökösen a munka lázában égő, nyugtalan nagy embernek.[3]) Még tévedései is érdekesek. Nagyon sokat köszönhet neki az ország, de sokat köszönhet neki Pest városa is, mely a Hitel című híres röpiratának megjelenését követő esztendőben, 1831. november 21-én a »választott polgárok« sorába iktatta. Széchenyi szerette volna, ha a nádor kinevezi a Szépítő Bizottság tagjává is. Azt hitte, hogy úgy majd többet használhat a köznek és többet tehet Pest város szépítése érdekében. Ez a vágya azonban nem teljesült.

A várossal különben nem sok szerencséje volt. A választott polgárság testületében sokan bizalmatlanok vele szemben. Ha egy-egy tervvel előáll, akadékoskodnak s mikor alkalom adódik rá, megpróbálják elgáncsolni terveinek realizálását. Széchenyi István meg akarta építeni »a pesti kikötőt« a Pesti-szigeten.[3]) Részvényes társaságot toborzott hozzá és bár a köz-

[1]) *Lászlóffy Waldemár:* Az árvíz műszaki leírása. (A Pest-budai árvíz 1838-ban.)
[2]) *Birbauer Virgil:* Az 1838. évi árvíz hatása Pest építészetére.
[3]) Pest vármegye 1840. július 9-én tartott közgyülésén mondotta róla Kossuth Lajos: »Kinél nagyobb magyart nemzetünk évkönyveiben nem ismerek«.
[4]) Ma Újpesti sziget.

gazdasági szempontból olyan fontos ügyet a nádor is erősen pártfogolta: a tervből még se lett semmi, mert Széchenyi a telekár dolgában nem tudott megegyezni a választott polgársággal. A város azt mondta, hogy a kikötő gondolata olyan kitűnő, hogy majd inkább maga Pest város építi meg a Pesti-szigeten. De nem építette meg.[1])

Hasonló módon járt Széchenyi a Harmincad-házzal kapcsolatos tervével is. A Harmincad-ház tudvalevően a mai Gerbeaud-palota telkén állott és ez a ház választotta el a József-teret a Vörösmarty-tértől. Csúnya, egyemeletes, sárgás-barnára mázolt ház volt a Harmincad, melyet egy háromszögletű kert egészített ki. A ház útjában állott a Lipótváros szépítésének és kialakulásának. Már az 1805-ben készült szépítő programm is halálra ítélte ezt az új környezetébe bele nem illő épületet és új helyét plánumában Hild János a Ferenc József-téren, körülbelül a Széchenyi István szobra tájékán jelölte ki. Ezt az öreg házat már 1833-ban meg akarta vásárolni gróf Széchenyi István. Az volt az elgondolása, hogy új harmincadházat építtet a mai Ferenc József-téren a Hild-féle plánumban megjelölt helyen; a régi Harmincad-ház telkén pedig a Nemzeti Casino számára épít palotát, melynek szállása akkoriban a Kereskedő Testület házának első emeletén volt.[3]) 1836-ban tervet is készíttetett róla Hild Józseffel. Az volt a szándéka, hogy részvényes társaságot toboroz a Casino tagjai közül. Azok adták volna össze az építési költséget. A palota földszintjén áruházat akart berendezni, ami abban az időben új dolog volt. A Vörösmarty-tér és József-tér felől egy-egy kocsifeljárót tervezett, olyat, amelyről mindjárt az első emeletre jut az ember. Az első emeleten rendezték volna be a Casino helyiségeit, a második emeletet a Casino tagjai számára berendezett ideiglenes szállások foglalták volna el. Széchenyi egyenesen a királyhoz folyamodott engedelemért, hogy a Harmincadházat a Casino számára megvásárolhassa. A kérvényt a kancellária azzal küldte le a magyar kamarához, tudakozódjék, vajjon valamilyen más célra nincs-e szüksége a Harmincad telkére a városnak? A városházán nagyon megnehezteltek Széchenyire, mikor megtudták, hogy a tanács háta mögött próbálta megszerezni a Harmincad-házat és nem valami nagy jóindulattal kezelték az ügyét. Közben Pest átélte az árvíz katasztrófáját is. Az árvíz hatása bizony erősen meglátszott a Harmincad-házon is, de még jobban meglátszott a különben is megrokkant városházán. Pest város tehát azt

[1]) *Dr. Viszota Gyula:* Széchenyi István élete és működése 1836—1843 közt. Történeti bevezetés gróf Széchenyi István Naplói V. kötetéhez. LXIX. old.

[2]) Lloyd-ház.

[3]) A Kaszinónak eredetileg *Pesti Csasino* volt a neve, melyet akkor változtattak meg, mikor a Dorottya-utcai Vogel-házból (ma a Hitelbank áll Vogel Sebestyén műasztalos háza helyén) áthurcolkodott a Rakpiacra, a Ferenc József-térre, a Kereskedők Testülete házába. Mivel pedig ott már volt egy kaszinó, a kereskedők kaszinója, megkülönböztetésül Széchenyi kaszinóját Nemzeti Casinónak nevezték el. A fővárosban azóta is ez az egyetlen kaszinó, melynek nevét C-vel írják.

felelte a magyar kamarának, hogy a Harmincad-ház nem eladó, mert annak a helyén akarják felépíteni az új városházát. Valóban 1840-ben helyet kerestek az új városháza számára. Szóba került a belvárosi Almásy-ház[1]) is és szóba jött a Harmincad-ház telke is. Annyi bizonyos, hogy az új városháza számára szebb és alkalmasabb helyet keresve sem találhattak volna a Harmincad-ház telkénél. Két kedves tér közé került volna Pest város tornyos városházája. Homlokzata észak felől a József-térre, délről a Vörösmarty-térre[2]) nézett volna. De nem itt épült fel, hanem a régi helyén építette fel 1842 és 1844 között a kétemeletes, tornyos új városházát Hild József tervei szerint Kasselik Ferenc. 86.984 forint 15 krajcárba került. Minden dísze az a tizenegy szobor, melyet az építész a Városház-téri fronton a tető szélére rakott. Két évtized sem telt bele s máris szűknek találták az újonnan épült városházát. 1863-ban azután Hild József harmadik emeletet húzott rá,[3]) de már akkor látni való volt, hogy az egyre növekedő közigazgatási személyzet befogadására nem sok ideig lesz elégséges a háromemeletes városháza sem. Akkor ajánlották fel a városnak a Ferenc József-téri Nákó-házat, azt, amelyen ma a Gresham-palota áll. Gyönyörű városházát lehetett volna építeni itt is, szemben a Lánchíddal, meg a Várheggyel. Nyolcszázezer forintot kértek a Nákó-házért,[4]) de a város nem vette meg. Ellenben a hajdani városi serfőző lipótutcai[5]) telkén Steindl Imre tervei szerint olasz renaissance stilusban építettek új városházát. Ez is 823.000 forintba került.

Az Újépület déli homlokzata előtt egy több, mint négy katasztrális holdnyi rendkívül elhanyagolt, szemetes, pocsolyás terület várta már közel félévszázad óta, hogy történjék vele valami. Az Újépülethez tartozott ez a terület s jó időben katonák gyakorlatoztak rajta. 1822-ben azután Pest városé lett, cserébe egy másik telket adott érte. Az egykori katonai gyakorlótér azonban a város kezében sem változott. Ugyanolyan szennyes, szemetes és pocsolyás maradt, mint volt, állandóan megbotránkoztatván a környékbeli háztulajdonosokat. A tér elhanyagoltságán eleget bosszankodott Széchenyi István is, kinek szintén volt itt egy három utcára szóló bérháza.[6]) Úgy segített a dolgon, hogy a háztulajdonosokból társaságot szervezett, mely fával beültetett sétatérré alakította át az egykori katonai gyakorlóteret. A város 1845-ben adta át a teret a társaságnak. A térre Széchenyi felesége

[1]) Almásy Pál IV., Egyetem-utca 2. számú háza.

[2]) »Teatrum-piac«.

[3]) 46.164 forint 6 krajcárba került a ráépítés. Az 531·50 négyszögöles területen álló városháza értékét az 1898. évi zárószámadás 582.639 forintra becsülte. Ebből az összegből 263.739 forintot az épületre, 318.900 forintot a telekre számítottak. A régi városházában 1900. február 8-án tartották az utolsó tanácsülést Halmos János polgármester elnöklésével.

[4]) *Dr. Országh Sándor:* Budapest középítkezései 1868—1882. 221. oldal.

[5]) Váci-utca 62—64.

[6]) Szabadság-tér 7. Ennek a helyére épített most palotát a Pénzintézeti Központ.

ültette az első fát. A társaság 25 évig gondozta a Széchenyi-sétateret, 1870-ben pedig átadta Pest városának.[1])

A kereskedőtestület háza és az épülő Lánchíd között csónakdát épít. Majd hihetetlen buzgalommal megteremti a Hengermalom részvénytársaságát.[2]) A nádor közbenjárására a Szépítő Bizottság a külső Lipótváros területén olcsó telket ad a malomhoz.[3]) 1841. szeptember 15-én kezdi meg működését a Hengermalom, mely hamarosan büszkesége lesz a magyar iparnak. Nem telik bele nagy idő és a Hengermalom környékén a gőzmalmok száma megsokasodik; megindult a magyar lisztkivitel, mely a távoli külföld piacain is becsületet szerez a magyar lisztnek. Széchenyi a malommal kapcsolatban vasöntődét és gépgyárat is létesít. Ennek a gyárnak az öntőmestere az a svájci eredetű Ganz Ábrahám, ki 1844-ben önállósítja magát, öntőműhelyt nyit Budán. Hét segéddel kezdi meg a munkát s néhány évtized alatt a kis műhelyből hatalmas gyár lesz, melynek gyártmányai néhány évtized mulva szerte a világban elviszik hírnevét a magyar gépgyártásnak. A Hengermalomnak van egy ugyancsak svájci eredetű főmolnárja, bizonyos Haggenmacher Henrik, ki viszont a malomipart s később a magyar sörgyártást segíti naggyá tenni. A vasöntő és gépgyár később külön válik a Hengermalomtól. Önálló részvénytársasággá alakul át és új telepen, a Tüköry-gáton[4]) kezdi meg működését 1847-ben, 1848-ban pedig fegyvergyárrá alakul át. Akkor nevezik el a Tüköry-gátat, a későbbi Lipót-körutat Fegyvergyár-utcának.

A Lipótvárosban keres hajlékot Széchenyi a Tudományos Akadémiának is, melynek első szállása a Ferenc József-téri Nákó-házban volt. Érdekes, hogy a nádorné 1841 végén felkéri, járjon közbe, hogy a magyar tudós társaság a Nemzeti Múzeum épületébe kerüljön.[5])

Erősen buzgólkodik a Nemzeti Színház megvalósítása körül is. Méltó hajlékot kíván a magyar játékszínnek. A Nemzeti Színházat a Ferenc József-téren a kereskedőtestület házával szemben szeretné felépíteni. A város is támogatja törekvéseit, a nádor is mellé áll és a Szépítő Bizottság csakugyan nagy telket ajánl fel a színház részére a mai Ferenc József-téren. Ebben a kérdésben azonban Széchenyi szembekerül Földváry Gáborral, Pest megye alispánjával, aki herceg Grassalkovich Antal Kerepesi-úti ajándék-telkén[6])

[1]) *Schmall Lajos:* Adalékok. II. kötet, 57. oldal.

[2]) Alapításának és működésének történetét Viszota Gyula írja meg a Századok 1910. évi kötetében.

[3]) A Klotild-utca, Honvéd-utca, Falk Miksa-utca és Rothermere-utca között négyszögölenkint 5 pft-ért.

[4]) V., Szent István-körút 5—11. sz.

[5]) *Viszota Gyula:* Gróf Széchenyi István élete és működése 1836—1843 közt. Gróf Széchenyi István Naplóinak V. kötete.

[6]) A Rákóczi-út és Múzeum-körút sarkán. Ezen a telken volt herceg Grassalkovich faraktára. Ezt a telket ajándékozta oda Pest vármegyének a magyar színház céljára.

akarja felépíteni a színházat. A vitában tudvalevően a vármegye győzött és 1837-ben október 22-én nyitják meg a Grassalkovich-telken épült pesti magyar színházat, amelynek 1840 óta Nemzeti Színház a neve.

Most már tehát volt a nemzetnek egy színháza a Kerepesi-út elején és volt egy 600 négyszögöles ajándéktelke a feldunasori Dunaparton, vagyis a mai Ferenc József-téren, melyet »szabad királyi Pest városa az 1832—1836 : XLI. törvénycikk tanusítása szerint az országgyűlés színe előtt a magyar Nemzeti Színháznak ajánlott fel.« Mikor azután a Nemzeti Színház igazgatósága 1859-ben megtudta, hogy a színház számára lekötött telket a város el akarja adni : óvást emelt.[1]) A városi tanács a Helytartótanácshoz intézett 1864. évi felterjesztésében megmagyarázta, hogy a színháznak ajándékozott telek érintetlenül áll. Ez a telek a Zrinyi-utca és Béla-utca közötti Dunaparton terül el. Az árubabocsátott másik két telek a Duna-gőzhajózásé és az Akadémiáé, feljebb fekszik, olyan helyen, amelynek területe abban az időben még a Duna medréhez tartozott, mikor a Nemzeti Színház az ajándéktelket kapta. Ezek a telkek a Lánchíd építése közben megindult Duna-szabályozás alkalmával nyert telkek. A Lánchíd megépítése különben új helyzetet teremtett és most már ez a tér[2]) nem használható fel többé a színház céljára. Ellenben e helyett Pest városa készséggel ad másik, szabadon kiválasztott Dunaparti telket. Így jutott hozzá a színházalap a Vigadó-tér északi oldalán elterülő 896 négyszögöles telekhez, amelyet 1869-ben 403.293 forinton a Thonet testvérek vásároltak meg. Ezen a pénzen vette meg azután a színházalap 1873-ban a Hermina-téren a Népszínház céljára kijelölt telket a m. kir. Operaház részére. A Népszínház viszont a Rákóczi-út és Blaha Lujza-tér találkozásánál épült fel.[3])

A Lánchidat, Széchenyi István gyönyörű alkotását is az árvíz után kezdik építeni. 1839. szeptember 21-én verik le az első cölöpöket, de csak tíz év mulva készül el teljesen az »új világcsuda«, mint ahogy annakidején a patriota lelkesedés a két Clark remekbe készült művét elnevezte. Hosszú ideig nem volt párja az egész világon a budapesti Lánchídnak. Ma már van a mienknél nagyobb, hatalmasabb függőhíd is, de szebb nem sok van. Finom vonalai, karcsú formája, nemes architektúrája teszi olyan igen-igen kedvessé, hogy még a világlátott idegen szeme is megakad rajta. Olyan az egész, mint egy gyönyörű ékszer a szőke Duna kígyózó testén. Hozzáillő foglalat a »Rakpiac«[4]) klasszicizáló modorban épült, ünnepiesen komoly ábrázatú szép házsora. Ezek a világosbarnára festett, egyformán kétemeletes

[1]) Arról volt szó, hogy a Duna Gőzhajózási Társaság megvette azt a telket, melyen ma a Tudományos Akadémia palotája és bérháza áll. Később azonban ezt a telket elcserélte az észak felé eső szomszédos telekkel és a jobb helyet az Akadémiának engedte át.

[2]) Ferenc József-tér.

[3]) *Dr. Gárdonyi Albert :* Pest városa és a Nemzeti Színház (Városi Szemle, 1929.) évfolyam).

[4]) »Ausladungsplatz«, ma Ferenc József-tér.

házak az árvíz után már mind megvoltak és némán figyelték, miképen épül a Lánchíd.

Építészeti kincsei között ma is nagy büszkesége a Lánchíd a magyar fővárosnak. Pest és Buda igazában csak azóta egyváros, mióta ennek a pompás építménynek a láncai kapcsolják össze az öreg Duna budai és pesti partját. Budapest nagyvárosi és fővárosi karrierje is a Lánchíd megszületésével kezdődik. De a Lánchíd szimbólum is; az egyenlő teherviselés elvét példázta a rendi alkotmány korszakában. 1848 előtt, mikor még nemesember adót, vámot nem fizetett Magyarországon: a Lánchíd volt az első, melyre 1840-ben törvényben mondotta ki az országgyűlés, hogy ha át akar menni rajta: a nemesnek is meg kell fizetni a hídpénzt. A kiváltságos osztály jogain a Lánchíd-törvény üti az első rést. Hogy a 42 dereglyén nyugvó fahíd helyén állandó hidat kell építeni Pest és Buda között a Dunán, az eszébe jutott másoknak is; de hogy a gondolatból valóság lett, hogy az ötlet ilyen pompásan sikerült, az egyes-egyedül gróf Széchenyi István érdeme. Így is küzdelmek, végnélküli viták előzték meg a híd építését. Cselszövésekkel, fondorlatokkal akarták elgáncsolni e nagyszerű tervet és csak Széchenyi dacos akaratának sikerült legyőzni minden akadályt.

Széchenyi István már 1829-ben bemutatja a nádornak az első láncon függő híd vázlatos tervét, de csak tíz év mulva kezdik meg a hídépítést és 1849. november 20-án kerül rá a sor, hogy a hidat átadhassák a forgalomnak. Szóval közben húsz esztendő telt el, de a kész híd szépsége mindenkit meglepett és megigézett. Sajnos, Széchenyi István nem lehetett ott a megnyitáson. Összeroppant idegzettel a döblingi gyógyító intézetbe vitték, ahonnan élve nem került többé haza. A hidat báró Haynau hadtestparancsnok adta át a forgalomnak.

Építkezés közben jöttek rá, hogy végzetes hibák történtek a híd elhelyezése dolgában. Kiderült, hogy a Lánchidat nekivezették a Várhegynek s nem gondoskodtak a Pestről jövő forgalom tökéletes levezetéséről. Ezen úgy segítettek, hogy átfúrták a Várhegyet és az Alagút, mely ilyen formán a Krisztinavárosba vezette le a Pestről jövő forgalmat: már 1856-ban megnyilt.[1]) De a híd elhelyezése hibás a Budáról jövő forgalom levezetése szempontjából is. A pesti oldalon ugyanis a Nákó-háznak ment neki a híd a helyett, hogy egy fő közlekedési útvonalnak adta volna át a forgalmat. A Fürdő-utca[2]) és a Zrinyi-utca abban az időben nem volt főútvonal. Az Arany János-utca, melyet akkoriban még Fő-útnak, vagy Országútnak

[1]) Az Alagút megépítésének eszméjét még 1842-ben vetette fel Széchenyi István. Ezt is részvényes társasággal akarta megvalósítani. Később megfeledkeztek erről a tervről, de az Alagút-társaság 1852-ben újra megalakult. Clark Ádám készítette az alagút tervét, melyet eleinte kétnyílásúra terveztek. De költségkímélés okából végül mégis egynyílású alagutat építettek.

[2]) A mai Gróf Tisza István-utca.

neveztek, a Vilmos császár-útba torkollott és azontúl nem volt folytatása. Ellenben sokkalta szerencsésebb megoldás lett volna, ha a hajóhíd helyén építik meg a Lánchidat s forgalmát bevezetik az akkor még Nagyhíd-utcának nevezett Deák Ferenc-utcába, mely a Király-utcával tartott összeköttetést.

Sokat vitatkoztak a híd elhelyezéséről, mielőtt elhatározták volna, hogy hová építsék. Érdekes, hogy Patacsich József Pestről szóló 1831-ben megjelent könyvében azt írja, hogy »közóhajtása a két szomszédos városnak, sőt egész Magyarországnak, hogy valahára a két főváros között, vagy ami lehetségesebb, Pest és Óbuda között lévő szigeten keresztül egy állandó híd építtessen«. Vagyis az óbudai híd építésének gondolata már több mint egy évszázaddal ezelőtt felvetődött. Mikor Széchenyi István hídépítési mozgalmát megindította, a Lánchíd tervezőjén Tierney William Clarkon kívül egy másik jeles angol hídépítő: Georges Rennie is készített hídterveket. Rennie egyik terve szerint a híd, mely csupán csak a gyalogközlekedést bonyolította volna le, körülbelül az angol kisasszonyok klastrománál érte volna el a pesti partot. Azért itt, mert ezen a tájon legkeskenyebb a Duna, tehát ez a híd került volna a legkevesebbe. Rennie másik terve szerint az állandó híd megtartotta volna a hajóhíd vonalvezetését, tehát a Deák Ferenc-utca irányában épült volna. Az országos bizottság mégis Clark javaslatát fogadta el, ki azért akarta mai helyén építeni a Lánchidat, mert a folyó sodra itt a legenyhébb. A döntésre hivatottak pedig, kik tanui voltak az 1838. évi katasztrófának, azért választották Clark tervét, mert úgy gondolták, hogy egy újabb árvíz esetén az új híd azon a helyen tud leghatásosabban ellenállni a víz áradásának, ahol a Duna sodra a leggyengébb.

Annyi bizonyos, hogy Thierney William Clark hídja a Lipótvárosnak használt a legtöbbet. Megindította az újváros rohamos fejlődését, építését és gyarapodását. Viszont kétségtelen az is, hogy temérdek városrendezési problémát adott fel és sok fejtörésre adott alkalmat a későbbieknek az, hogy a pesti hídfő a Ferenc József-térre került. Később, sokkal később természetesen drága pénzen kellett megfizetnie Budapestnek, hogy a Lánchíd építői nem voltak eléggé előrelátók és a forgalmi meg a városrendezési szempontok fontosságával nem számoltak eléggé, mikor a Lánchíd első cölöpjeit leverték, de jó ideig azután sem látták olyan nagynak a hibákat. Mással voltak elfoglalva. Fel kellett építeni a házakat, a városrészeket, melyeket az árvíz összerombolt. Hogy az árvíz után mennyire fellendült az építkezés, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy 1837-ben a Szépítő Bizottság elé mindössze 72 építési engedélykérvény érkezett, viszont a csonka 1838-as évben 457 kérvényt nyujtottak be, 1839-ben pedig 397-et.[1]) 1838 és 1847 között 71 nagy emeletes ház épült a Lipótvárosban és ebből 34-nek Hild József volt a tervezője.

[1]) *Dr. Birbauer Virgil:* Az 1838. évi árvíz hatása Pest építészetére.

Valóságos építőláz fogta el a várost és ez a konjunktúra az építéssel rokonszakmákat is mozgósította, úgyhogy egy darabig az árvízből élt Pest egész ipara, kereskedelme.[1]) Akkoriban ép kapóra jött ez a konjunktúra, mert a sorozatosan rossz termések miatt megnőtt a drágaság.

Ha megcsináljuk az építőláz mérlegét, a következő érdekes eredményekre jutunk:

	A házak száma		
	az árvíz előtt	ebből épen maradt az árvíz után	1847/48-ban
A Belvárosban	695	456	679
A Lipótvárosban	394	256	466
A Terézvárosban	1.381	166	1.415
A Józsefvárosban	1.253	249	1.544
A Ferencvárosban	529	19	828
Pesten összesen	**4.252**	**1.146**	**4.932**

E szerint tehát Pest házainak száma tíz esztendő alatt 4252-ről 4932-re nőtt. Ehhez tudni kell, hogy a hivatalos összeírások a nemesi házakat és a nemesi népességet nem vették figyelembe, vagyis 1848-ban a Pest városi házak száma valójában több volt 4932-nél. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a 4252 pesti ház közül az árvíz után csak 1146 maradt épen; a többi vagy összedőlt vagy erősen megrongálódott. Az ezek helyébe épült házak már többnyire nagyobbak, mint a régiek s a régieknél jelentékenyen nagyobb lakótömegek befogadására voltak alkalmasak. Ez kiviláglik az egykorú népösszeírásokból is,[2]) amelyekből megtudjuk, hogy Pest népessége megkétszereződött az árvíz után jövő tíz esztendő alatt. 1838—1839-ben a pesti háztartások száma 10.433 volt, míg 1847—1848-ban már 29.091, a népesség száma pedig, mely a nemesek nélkül 1838—1839-ben 54.894-et tett ki, 1847—1848-ban már meghaladta a százezret.[3])

[1]) Azóta nagy idő mult el s nagyot változott a Lipótváros. A Ferenc József-tér empire-stílusú házakkal koszorúzott képe is megváltozott. A törvényhatósági közgyűlés által városfejlesztési programm készítésére alakított bizottság 1940. évi jelentésében a 122. oldalon többi közt ezeket mondja:

»A mai Ferenc József-tér egykor fővárosunk legszebb tere volt és ha az azt eredetileg szegélyező azonos párkánymagasságú házsor megbontatlanul és változatlanul fennállana, még a mai modern nagyvárossá fejlődő Budapestnek is legművészibb, városkép szempontjából legharmónikusabb tere volna. Miután azonban a Gróf Tisza István-utca sarkán állott Diana-fürdő helyén a Kereskedelmi Bank építette fel székházát, a Nákó-palota helyére a Gresham-palota épült, az Akadémia-utca sarkán álló volt István főherceg-szállodára pedig legutóbb több emeletet építettek rá, a tér régi szép és egységes képe teljesen megbomlott. Az így kialakult helyzetben már csak az Akadémia-épületét és a Lloyd-palotát tartjuk változatlanul fenntartandónak«.

»A Nádor-utca 2. sz. Wenckheim-ház és a Nádor-utca 9. sz. egykori gróf Festetich-palota, mindkettő Pollack Mihály műve, szép emlékei a XIX. századeleji empirstilusnak. Mivel azonban az előbbi már nagyrészt átépült, az utóbbi pedig alacsony párkánymagassága alig illeszthető be a rendezési tervbe, nem tartjuk ezeket fenntarthatóknak«.

[2]) V. ö.: »A hatvanesztendős 1879. évi XXVIII. törvénycikk«-ről szóló tanulmányom »Leltár a lelkekről« című fejezetével.

[3]) A háztartások száma kerületenkint így alakult:

	1838/39-ben	1848/49-ben
A Belvárosban	2.318	4.143
A Lipótvárosban	1.298	2.604
A Terézvárosban	3.216	8.987
A Józsefvárosban	2.545	4.182
A Ferencvárosban	1.066	2.175
Pesten összesen	**10.443**	**22.091**

Az új házak és a tömegesen letelepülő új emberek megváltoztatják Pest ábrázatját, de átalakul Pest lelkülete is. Megváltoztatja a politika. Mindenki politizál. Szorgalmasan olvassák az ujságokat és kávéházakban, kaszinókban, meg egyebütt megtárgyalják a politika eseményeit. Ki Kossuth Lajos vezércikkein lelkesedik, ki meg Széchenyi István mellé áll. Politizál az egyetemi ifjúság is és a politikát kiviszik az utcára. A magyar irodalomnak az árvíz után lett igazi központja Pest, hirdetője a magyar szó jogának. Egymás után születnek a hiteltörvények, melyek új irányt és új lendületet adnak a magyar gazdasági élet fejlődésének. Az igazságszolgáltatás javítása, az ítéletek végrehajtásának meggyorsítása, a vásárbíróságok tevékenységének törvényes szabályozása, a hitelviszonyok és a gazdasági élet közötti kapcsolat korszerű kiépítése, a váltóról, csődről való törvények életbeléptetésének hatása hamarosan meglátszik mindenen, aminek valami köze volt a gazdasági élethez. Meglátszik egész Pesten, de különösen meglátszik a Lipótvároson, a magyar közgazdasági élet központján, cityjén. Ezek az új törvények megkönnyítették, elősegítették vagy lehetővé tették közérdekű vállalatok, főleg részvénytársaságok alapítását. 1839-ben megszületik a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és a kereskedők Ferenc József-téri házában[1]) két szerény emeleti szobában négy hivatalnokkal 1842-ben április 1-én megkezdi működését a Pest Magyar Kereskedelmi Bank. 1840-ben megalakul az Iparegylet, 1844-ben a gyáralapítók kereskedelmi társasága, 1846-ban a pesti nagykereskedők társasága. Minden dátum egy-egy mérföldmutatója a magyar gazdasági élet fejlődésének. De minden újítás közt mégis a forgalom megjavítása az, mely legelőbbre való. A Duna-Gőzhajózási Társaság már szépen dolgozik. Hajói lemennek egészen a Vaskapuig s a Fekete-tengerig. Most a vasút építésére kerül majd sor. Egész Nyugat-Európa vasutat épít. A vasútrészvények tömeges piacra dobása nyomán hatalmas tőzsdézés támadt és a nagy hausse után jött a krach. A pesti Lipótvárosban is voltak szép számmal, kik a tőzsdézés lázában 1840-ben megégették magukat. Így történt azután, hogy a már korábban előjegyzett Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvényeiket sokan azért nem vették át, mert közben leégtek a tőzsdén, elszegényedtek. De a sok akadály és akadékoskodás ellenére lassacskán mégis megépülnek a magyar vasutak: vasút Pestről Bécsbe és Pestről Debrecenbe. A pest-váci vonalat 1846-ban július 15-én, a szolnoki vonalat 1847. szeptember 1-én adják át a forgalomnak. Biz ez nagyon szerény kezdés, de még az sem vigasztalás, hogy vannak gyorskocsijáratok, melyek úgy, ahogy lebonyolítják az országban a személyforgalmat s akinek sürgős a dolga: a gyorskocsi elszállítja Brassóba, Kolozsvárra, Temesvárra, meg Eperjesre.

A Biasini testvérek gyorskocsi vállalata például Kolozsvárra, Szebenbe, Brassóba, Bukarestbe viszi Pestről az utast. A »Fehér hajó« vendéglőből indul

[1]) Lloyd-ház.

a kocsi és Pestről Brassóig négy és fél nap alatt ér el az ember, ha — valami közbe nem jön. Borravaló nélkül 34 és fél forintot tesz ki az útiköltség.[1])

A Pest-Arad-temesvári gyorskocsi Koszgleba kereskedő udvaráról indul (a Vadászkürttel szemben); Eisler Ferenc pest-szolnok-aradi gyorskocsijára pedig a Váci-utcából, a gróf Nákó-házában lévő »Selyembogár« című kereskedésben lehet bilétát váltani. A pest-eperjesi gyorskocsi a Vadászkürt előtt várakozik az utasokra; aki pedig Lobmayer Mátyás gyorskocsijával Balatonfüredre vagy Kenesére igyekszik: a Szél-utcában keresse fel a »Tigris«-szállodát. Ott a Lombayer irodája.

Felpezsdül az élet Pesten, szaporodnak a boltok, a házak, a kávéházak. Gyárakat építenek s erős lendülettel folyik a politikai élet kialakulása.

Miközben pedig épül-szépül és politizál Pest, észre sem veszi, mint sétál bele lassan, szépen 1848-ba, a szabadságharc karjaiba. József nádor már nem érte meg ezt a fordulatot. 1847. január 13-án hetvenegy éves korában meghalt. Mondják, hogy kevéssel halála előtt a királyi lak ablakához vitette magát, hogy még egyszer láthassa Pestet.[2])

Élete alkonyát megszinesítette Pest megújhodásának hajnala.

Lipótvárosi telekárak az árvíz után.

Az árvíz után Pest városa megbecsültette a lipótvárosi telkeket, megállapíttatta a telkek egységárát és forgalmi értékét.[3]) A telkek forgalmi árainak ez az összeállítása érdekes és tanulságos. Érdekes, mert megmutatkozik benne, hogy az egykori »homok« értékét miképen növeszti meg ötven esztendő alatt a népesség gyarapodása és a város fejlődése; miképen növeszti meg a lakosság munkája és szorgalma. De ezek a számadatok nemcsak érdekesek, de tanulságosak is, mert megmutatják a városfejlődés irányát. Amilyen irányban fejlődik a város, abban az irányban nő a telek forgalmi értéke. Ezt az irányt néha a véletlen, néha az üzérkedés szabja meg, olykor a céltudatos várospolitika. Mihelyt Széchenyi és társai a mai Honvéd-utca vonalában megépítik a Hengermalmot és Valero Antal a Klotild-utcában megépíti »selyemfabrikáját«, mindjárt megnőnek azon a vidéken a telekárak.

A saroktelkek ára volt már akkoriban is legnagyobb és a Lipótvárosban legtöbbet értek a Vörösmarty-térre, Erzsébet-térre és József-térre néző telkek. Az árvíz után a Lipótvárosban a legmagasabb telekár 500 váltó-forint négyszögölenkint. A váltó-forint abban az időben körülbelül annyit

[1]) Mai pénzben 84·18 pengő.

[2]) *Ifj. Palugyay Imre:* Buda-Pest szabad királyi városok leírása. 1852. 320 p.

[3]) V. ö.: az összeállítással és a térképpel. Az összeállítás eredetije a Budapest székesfővárosi levéltárban található. Az alaprajz az árvíz idején Pesten állomásozó 5. tábori tüzérezred által jótékony célra kiadott egykorú térkép alapján készült. Az általunk közölt térrajz abban tér el az eredetitől, hogy mi a tájékozódás megkönnyítése céljából a térképen kimutatjuk az érdekesebb telkek helyszámát, továbbá az utcák és terek egykorú és mai magyar neveit.

ért, mint ma az aranypengő. 1840 táján öt ilyen *500 váltó-forintos telek* volt a Lipótvárosban:

1. A Harmincadhivatal telke. (Vörösmarty-tér 8—9.) Ma a Gerbeaud-palota áll rajta. (A térrajzon a 15. sz. telek.)

2. A József-tér 7. számú telek. (A térrajzon a 159. sz.) Akkoriban Murát Panajot háza állott rajta. Ez a ház ma gróf Teleki Pálé. 1789-ben négyszögelenkint 10 konvenciós forintot és 15 krajcárt, vagyis mai pénzben 26·80 mai pengőt adtak érte az árverésen.

3. A Bécsi-utca 6. és Deák Ferenc-utca 10. számú sarokház telke. Annakidején Hülff Móric Bálint egykori városbíró örököseié. (A térrajzon 200. szám.) 1789-ben négyszögölenkint 12 ezüst forinton (29·23 mai pengő) kelt el.

4. Az Erzsébet-tér 10. számú ház telke. Az Erzsébet-téren kívül a Deák Ferenc-tér, a Deák Ferenc-utca és a Miatyánk-utca határolják. Egykor Ürményi József országbíróé volt, ma az Adriai biztosító társaság palotája áll rajta. (A térrajzon 205—206. a szám.) 1791-ben négyszögöléért 11 ezüst forintot és 10 krajcárt (27·20 mai pengőt) adott érte az országbíró.

5. A »Két török« nevű ház telke. A Deák Ferenc-tér, a Vilmos császár-út és az Erzsébet-tér határolják. Egykor a kapriorai báró Wodiáner-családé volt. Ma is e család örökösei bírják. (A térrajzon 397. a száma.) 1789-ben négyszögölenkint 11 konvenciós forintot és 2 krajcárt fizetett érte Kemnitzer János tímármester.

450 váltóforintos telek az egész Lipótvárosban mindössze hat volt. Ilyen egy a Vörösmarty-tér 3. számú ház telke. Saroktelek ez is, mely 1840 körül báró Sina Györgyé volt, ma a Kasselik alapítványé. Az 1789-i telekárverésen négyszögölenkint 12 konvenciós forinton (29·23 pengő) kelt el. A 450 váltóforintos telkekhez tartozott Lika Demeter Anasztáz Vörösmarty-tér 6. számú sarokházának telke, melyért II. József utolsó évében 10 konvenciós forintot és 15 krajcárt (24·96 pengtő) fizettek négyszögölenkint. Idetartozott a József-tér 12. számú ház, meg az Erzsébet-tér 7. számú ház telke is. A Harmincad-utca 6. számú ház és az Erzsébet-tér 6. számú sarokház telkének szintén 450 váltó forint volt a négyszögölenkinti forgalmi ára 1840-ben. E telken áll ma a Hazai Bank főintézete, 1840-ben szitányi Ullmann Móric bankáré volt. 450 váltó forintos telken állott Haris János Deák Ferenc-utca 12. és Bécsi-utca 7. számú sarokháza is. Ma a Hariseon nevű alapítvány háza áll rajta. Ezért a telekért négyszögölenkint 11 konvenciós forintot fizettek József császár idejében.

400 forintos telek négy volt a Lipótvárosban. Ezek:

József császár idejében négyszögölenkint

Lepora Sándor	Vörösmarty-tér	4.	alatti	házának	telke	5	konvenciós	frt	48	kr
Grabovszky Konstantin	«	5.	«	«	«	10	«	«	15	«
Szlatiny Ferenc	Harmincad-utca	3.	«	«	«	10	«	«	15	«
Kaiser Juliánna	«	4.	«	«	«	8	«	«	—	«

A 350 váltó forintos telkek, melynek ára II. József idejében:

Dumsa Demeter Erzsébet-tér 1. (Gróf Tisza István-u. 9.)	8	konvenciós frt	—	kr
Báró Sina György Bécsi-utca 6. (József császár idejében) ...	5	«	« 48	«
Jurame Sebestyén Deák Ferenc-utca 14.	11	«	« —	«
Festetics Sámuel és Dénes Erzsébet-tér 5. (»Marokkói-udvar»)	29	«	« 03	«
Derra Naum Bálvány-utca 1.	8	«	« —	«

300 váltó forintos telkek II. József idejében:

Bajzát György József-tér 9.	3	konvenciós frt	17	kr
Sacelláry Demeter József-tér 11.	3	«	« 11	«
Hanzély Márton Nádor-utca 1. (M. Ált. Takarék)		«	«	«
Salzl Mátyás Erzsébet-tér 2.	8	«	« —	«
Gróf Cziráky Antal Erzsébet-tér 3.	8	«	« —	«
Rizzo Dormassi « 4.	8	«	« —	«
Almásy József « 5.	8	«	« —	«
Balla Antal « 8.	12	«	« —	«
Urbán József « 12.	6	«	« —	«
Martinelli Antal « 13.	4	«	« 06	«
Agorasztó György « 14.	4	«	« 35	«
Muslay Antal Sas-utca 2.	8	«	« 30	«
Vogel Sebestyén Dorottya-utca 5. (Hitel Bank sarka)	16	«	« —	«

Amint látjuk, az Erzsébet-téri nem saroktelkeknek négyszögölenkint átlag 300 forint volt a forgalmi értékük, a saroktelkeké 350; a Vörösmarty-téren 450 váltóforintot fizettek négyszögölenkint a saroktelkekért, a nem saroktelkekért pedig 400 forintot. A Dorottya-utcában és a Ferenc József-téren átlag 200 váltóforintot ért négyszögölenkint a háztelek. Ennyit ért az Ullmann-ház telke[1]) is, de már a szomszédos Wieser-ház[2]) csak 140 forintot, a Mérleg-utcában 80 forintot. A Szent István-körúton és a hajdani Tüköry-védgáttól északra fekvő telkek voltak a legolcsóbbak. A Szent István-körút északi oldalán húzódtak végig a Tüköry örökösök telkei; rajta a híres Tüköry-sörgyár és az »Újvilág« nevű hírhedt sörcsarnok.[3]) Itt 8 váltó forint volt a telkek forgalmi értéke. Feljebb az Ullmann Móric, báró Sina György, Pollack Mihály és más telkek forgalmi ára már csak 2 forint.

A Bálvány-utcában átlag 70, a Sas-utcában 60, a Wekerle Sándor-utcában, a Szent István-körút tájékán 100 váltó forint volt az ára a háztelek négyszögölének, de voltak 75 forintos telkek is. A Kúria vidékén viszont négyszögölenkint 20 váltó forintért vesztegették a telket száz esztendővel ezelőtt.

---

[1]) Ma a Rendőrfőkapitányság épületének Zrinyi-utca felőli része.

[2]) A Főkapitányság épületének Gróf Vigyázó Ferenc-utcai része.

[3]) A Vígszínház áll a helyén.

Érdekes képet kapunk a lipótvárosi telekárak fejlődéséről, ha a száz év előtti árakat összehasonlítjuk a világháború utolsó esztendejéig kialakult telekárakkal.[1])

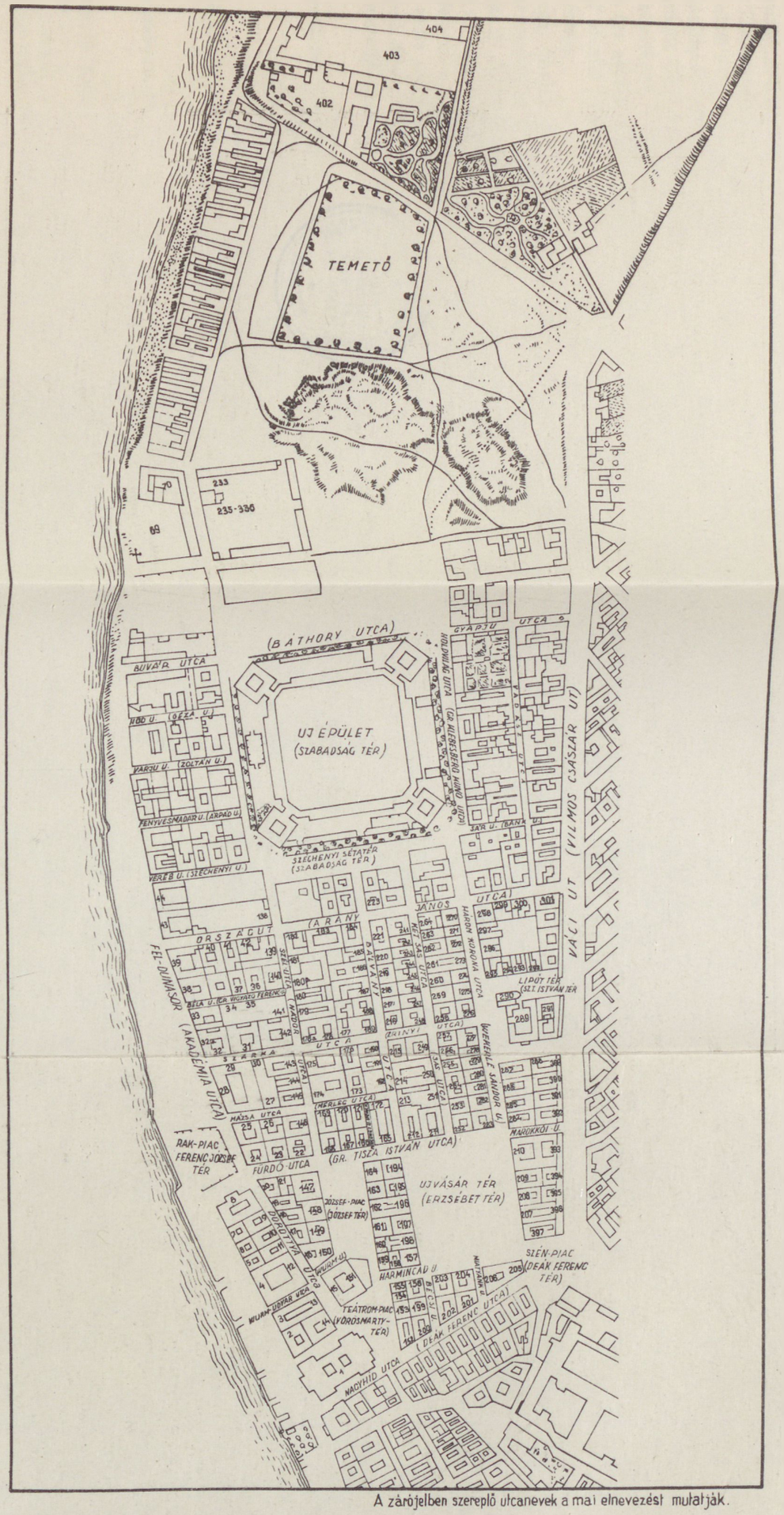
A nagy árvíz és a világháború utolsó esztendeje között nyolc évtized mult el. Azalatt Pest nagy átalakuláson ment keresztül és ez az átalakulás, meg a város fejlődésének szinte amerikaias lendülete nagymértékben hozzájárult a világháborúvégi pesti telekárak kialakulásához. Hogy 80 esztendő alatt mekkorát változott Pesten a világ, az mutatja a legélénkebben, hogy 1840 körül a Vörösmarty-téren 500 váltó forint volt az ára a legdrágább telek négyszögölének, 1918 elején pedig 7 ezer korona. A telekárak nagysága és kialakulása sok mellékkörülményen kívül főképen a telekre épített ingatlan hozadékától vagy a jövőben várható bérjövedelem nagyságától függ. 1918 elején például Budapest legdrágább négy telke annak a négy háznak a telke volt, mely a Rákóczi-út, Kossuth Lajos-utca, Múzeum-körút és Károly-király-út keresztezésénél állott. Ezek között is a legeslegdrágább telek az Astoria-szálloda saroktelke volt (Múzeum-körút és Kossuth Lajos-utca sarok). E szálloda telkének sarokrészét ugyanis négyszögölenkint 13 ezer koronára értékelte a hivatalos becslő bizottság. A sarok melletti telek forgalmi értékét azonban négyszögölenkint már csak 5600 koronára becsülték.

[1]) A budapesti háztelkek 1918. évi forgalmi értékét a fővárosi telekértéknyilvántartó hivatal állapította meg. Az idézett telekárakat a »Budapest székesfőváros 1919—1924. évi városi telekértékadó kivetése« című kiadványból vettem. E tájékoztató telekárak korona-értékben vannak megadva. Természetesen nem békebeli, hanem háborús koronákban. A háborús korona 1918 februárjában nemzetközi viszonylatban már csak 57·50 békebeli fillért ért (Lásd: *Barcza Imre:* Valuta- és ártáblázatait). Csökkent a korona vásárlóereje a belső forgalomban is, de sokkal kisebb mértékben, mint a nemzetközi forgalomban. A korona vásárlóerejének csökkenését különösen az importált és közszükségleti cikkek piacán tapasztaltuk. A telek azonban nem közszükségleti cikk. Különben is a háború alatti mióta az építkezés szünetel és a házbéremelést rendelet tiltotta, jóformán szünetelt az ingatlanforgalom is. E tájékoztató telekárak tehát, melyeket a fővárosi telekértéknyilvántartó hivatal összegyüjtött, jó részben a korábbi idők telekforgalmából való árak voltak. A budapesti telekárak tehát a háború utolsó három esztendejében alig változtak és a telekáraknál szereplő korona vásárlóereje legfeljebb csak 10—15 százalékkal lehetett kisebb a békebeli koronáénál. Vagyis ha az ingatlanforgalomban olyan koronával számolunk, melynek vásárlóereje a békebeli koronával szemben 1918 elején 15 százalékkal csökkent, akkor minden háborús százkoronás 85 békebeli koronával egyenlő = 98·60 aranypengővel. Mivel pedig fejtegetéseink során különböző időkből való, különböző fajta pénzekben kifejezett telekértékekről van szó, a tájékozódás megkönnyítése céljából célszerű, ha e különféle fajtákat mai aranypengőre számítjuk át. 1790-ben a Lipótváros telkeinek árverezése idején konvenciós forinton vásárolták a háztelkeket. Egy konvenciós forint=2·44 aranypengővel. Egy konvenciós forintban van 60 krajcár. Egy konvenciós krajcár=4·06 aranypengőfillérrel. A nagy árvíz után 1840-ben bécsi értékű váltóforintban állapították meg a telkek forgalmi értékét. Egy váltóforintban van 24 konvenciós krajcár. Egy váltóforint= 97·4 mai aranypengőfillérrel. Vagyis az 1840-ből való forint és az 1918 elejéről való háborús korona értéke kis híján ugyanakkora, mint az aranypengőé, ami a különböző időkből való telekárak összehasonlítását nagyon megkönnyíti.

IV. sz. melléklet.

A LIPÓTVÁROS TÉRRAJZA 1838-BAN.

(Részlet a Pesten állomásozó 5. tábori tüzérezred által az árvíz károsultjai javára készített egykorú térképről.)

A zárójelben szereplő utcanevek a mai elnevezést mutatják.

Az 1838-ban megjelent eredeti térképről hiányzanak a házhelyszámok és utcanevek. E térképen szereplő házhelyszámok azonosak az árvíz után készült telekbecslési jegyzékben szereplő házhelyszámokkal. Az utcák és terek nevei azonosak az utcák és terek árvíz utáni nevével.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

A drága telkek között második helyre került az Astoriával szemben a Kossuth Lajos-utca másik sarkán (Kossuth Lajos-utca és Károly-körút) álló ház. Ez a Kereskedelmi Banké és telekértékét négyszögölenkint 12.500 koronára taksálták. A harmadik legdrágább pesti telek a gróf Vigyázó-ház telke, a Károly király-út és a Rákóczi-út sarkán.[1]) A gróf Vigyázó-ház telkét 11 ezer koronára, a Nemzeti Színház szemben lévő saroktelkét 9500 koronára, a Belvárosi Takarékpénztár Apponyi-téri telkét 10.500, a Váci-utcai Kristóf-szobrosház telkét 9 ezer koronára értékelte a fővárosi teleknyilvántartó hivatal.

A vallásalap Kossuth Lajos-utcai[2]) sarokháza telkének forgalmi értékét négyszögölenkint 8200 koronára becsülték és csak a drágább telkek hosszú sora után következik a legdrágább lipótvárosi telek: a Vörösmarty-téri Haas-palota (az egykori német színház helyén) telke, melynek a telekértéknyilvántartó hivatal megállapítása szerint 1918 közepén 7 ezer korona volt a forgalmi értéke.

Ha végig nézzük Pest legértékesebb telkeinek sorát: a következő tanulságokat vonhatjuk le belőle: 1. Pest legértékesebb telkeit a Belvárosban találjuk. 2. Rendszerint a nagy áruházak telkei a legértékesebbek. 3. Az, hogy az ingatlanforgalom a belvárosi telkek közül válogatja ki a legértékesebbeket és a drágaság szerint megállapítja a sorrendjüket, abban rendszerint nincs mindig logika.

A hosszú listából szedjük ki most néhány jeles lipótvárosi teleknek az árát és hasonlítsuk össze száz év előtti árával:

		Telekárak négyszögölenkint 1918 elején		1840-ben	
Vörösmarty-tér	1. Haas-palota	7.000	korona	500	váltóforint
«	3. Kasselik-alapítvány	5.700	«	450	«
«	6. Lyka-ház	4.600	«	450	«
«	4.	4.000	«	400	«
«	5.	3.600	«	400	«
Erzsébet-tér	11. »Két török«	5.400	«	500	«
«	9—10. Adriai biztosító	4.600	«	500	«
«	12.	3.350	«	300	«
Vilmos császár-út	12.	7.000	«	250	«
« «	14.	2.700	«	80	«
« «	10. »Marokkói-udvar«	5.800	«	350	«
Vigadó-tér	2. Vigadó	6.400	«	250	«
Sas-utca	1.	4.200	«	200	«
Ferenc József-tér	5—6. Gresham	2.650	«	200	«
Gróf Tisza István-utca	2—4. Kereskedelmi Bank	3.200	«	250	«
Dorottya-utca	5—7. Magy. Ált. Hitelbank	3.800	«	300	«
Alkotmány-utca	2. Kúria	2.250	«	20	«

Az 1838. évi árvízutáni Lipótvárosban a telekárak ezek voltak:

[1]) Ezt a rendkívül elhanyagolt százesztendős házat a Magyar Tudományos Akadémia örökölte és 1938-ban hatalmas bérházat épített helyébe.

[2]) Kossuth Lajos-utca 18. és Semmelweis-utca 2—4.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben.

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint bécsi értékű váltópénzben fl.	kr.	Az egész telek ára bécsi értékű váltópénzben fl.	kr.	Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
1	Városi Színház	—	—	—	—	—	Vörösmarty-tér 1.
2	Klopfinger János	454	250	—	113.500	—	Mária Valéria-u. 11.
3	Rupp Ignác	322	250	—	80.500	—	« « 13.
4	Wurm József	559	250	—	139.750	—	« « 15/a és 15/b.
5	Bajzát József	208	200	—	41.600	—	« « 17.
6	Heinrich Alajos	217	200	—	43.400	—	« « 19.
7	Ferdinándi Ignác	207	200	—	41.400	—	Eötvös-tér 2.
8	Pesti Kereskedőtestület háza	319	250	—	79.750	—	« 1.
8 a	Városi mérlegtér	—	—	—	—	—	Ferenc József-tér.
8 b	Pesti Kereskedőtestület háza	296	250	—	74.000	—	« « 2.
9	Schaeffer János	188	200	—	37.600	—	Dorottya-u. 14. Lloyd-palota.
10	Vieser Ferenc	188	200	—	37.600	—	« 12. és 10.
11	Czigler Antal	208	200	—	41.600	—	« 8.
12	Wurm József	427	250	—	106.750	—	« 6/b és 6/a. Leszámítolóbank.
13	3. sz. alatt (Rupp Ignác)	—	—	—	—	—	« 4.
14	Sebastian József	391	250	—	97.750	—	« 2.
15	Cs. kir. Harmincadhivatal	982	500	—	491.000	—	« 3. és 1.
16	Vogl Sebestyén	471	300	—	141.300	—	} « 5. és 7. Hitelbank.
17	Vlasics András	228	200	—	45.600	—	}
18	Pargfrieder József	247	200	—	49.400	—	« 9.
19	Spiegel József	272	200	—	54.400	—	« 11.
20	Marcsics Franciska	232	250	—	58.000	—	« 13.
21 (A20)	Legrand Antal	103	200	—	20.600	—	Gr. Tisza István-u. 3.
22 (21)	Pollák Mihály	292	200	—	58.400	—	« « « 6.
23 (22)	Spiegl József	204	200	—	54.800	—	« « « 4. } Kereskedelmi Bank.
24 (23)	Pfeffer Ignác	374	250	—	93.500	—	« « « 2. }
25 (24)	Szász Kóburg Góthai Ferdinánd herceg	435	200	—	87.000	—	Ferenc József-tér 4.
26 (25)	Spiegl József	274	150	—	41.100	—	Mérleg-u. 3.
27 (26)	Krausz Károly	236	150	—	35.400	—	« 6.
28 (27)	29. sz. alatt Nákó	—	—	—	—	—	Ferenc József-tér 5. és 6. } Gresham.
29 (28)	Nákó János	1.046	200	—	209.200	—	Zrinyi-u. 1. }
30	Czindery László	472	150	—	70.800	—	« 3.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Li pótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az inagtalanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
31	Kartzag Benjamin	318	150	—	47.700	—	Zrinyi-u. 4.
32	Ullmann Móric	319	150	—	47.800	—	« 2.
32/a	Ullmann Móric	485	200	—	97.000	—	Ferenc József-tér 7—8. } Rendőr-
33	Vieser Ferenc	1.678	140	—	234.920	—	« « 9. } főkapitányság.
34	} Kőgler János : Vieser Ferenctől egyrészt megvásárolt, azonban a méret ismeretlen						Gr. Vigyázó Sándor-u. 3. és 5.
35							
36	Poor Sámuel	254	80	—	20.320	—	« « « 6.
37	Iszer Vencel Vilmos	258	80	—	20.640	—	« « « 4.
38	Ilkey Sándor	610	130	—	79.300	—	Akadémia-u. 1. Egykor : »István főherceg-
							» 3. szálloda«, most Gy. O. Sz.
39	Kardetter Tamás p. n. Tenczer József	542	130	—	70.460	—	Arany János-u. 5.
40	Kardetter Tamás p. n. Tenczer József	295	80	—	23.600	—	« « 7.
41	Perger Ignác	295	80	—	23.600	—	« « 9.
42	Fabinyi János Gottlieb	295	80	—	23.600	—	Akadémia-u. 5.
43 (34)	Spiegl József	1.978	90	—	178.020	—	« 7.
44 (35)	Feszl Mihály örökösei	469	90	—	42.210	—	« 9.
44/a	Feszl József	470	70	—	32.900	—	« 11.
44/b	Spiegl József	470	70	—	32.900	—	« 13.
45 (36)	Vieser Ferenc	201	60	—	12.060	—	
46 (37)	Luczenbacher János	201	60	—	12.060	—	
47 (38)	Maresch Vencel	218	60	—	13.080	—	
48 (39)	Szalay Mária	456	60	—	27.360	—	
49	Pichlmeyer Károly	456	50	—	22.800	—	
50	Vagner József	184	40	—	7.360	—	
51 (42)	Junganek József	201	40	—	8.040	—	
52	Molnár József	201	40	—	8.040	—	
53	Buchta Vencel	238	40	—	9.520	—	
54	Folget Franciska	238	40	—	9.520	—	
55 (44)	Hübel Ferenc	238	40	—	9.520	—	
56	Dietl Károly és Lipót	890	50	—	44.500	—	
57	Klopfinger János	238	490	—	9.520	—	Kossuth Lajos-tér 6. sarok.
58	Ebner Nep. János	264	40	—	10.560	—	

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger : Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint fl.	kr.	Az egész telek ára fl.	kr.	Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			bécsi értékű váltópénzben				
59 (49)	Knotz Jakab p. n. Zitterbarth Terézia	188	40	—	7.520	—	
60	Förstner József	188	40	—	7.520	—	
61	Vieser Péter	376	45	—	16.920	—	
62	« «	681	40	—	27.240	—	
63	Strassenreiter Ferenc	188	40	—	7.520	—	
64 (48)	Knotz Jakab p. n. Pfanczelt József	188	40	—	7.520	—	
65 (55)	Birly Flórián	378	40	—	15.120	—	
66 (56)	« «	1.380	40	—	55.200	—	
67 (57)	Városi tömőtér	—	—	—	—	—	
68 (58)	Városi kikötőtér	—	—	—	—	—	Gr. Andrássy-szobor parkja.
69 (59)	Cs. Kir. Hajóhivatal kikötő tere	—	—	—	—	—	Kossuth Lajos-tér 3. Országház.
70 (60)	Cs. Kir. Hajóhivatal	—	—	—	—	—	« « 2.
71	Turteltaub József	343	25	—	8.575	—	« «
72	« «	330	25	—	8.250	—	
73 (63)	Zlatkó János	330	25	—	8.250	—	
74	« «	346	25	—	8.650	—	
75	Szabó Mihály, Vagusányi József és Kerék Elek	330	25	—	8.250	—	
76 (66)	Dávid Farkas	330	25	—	8.250	—	
77	Szieber János	313	25	—	7.825	—	
78 (68)	Jakubik Katalin	313	25	—	7.825	—	
79 (69)	Stadler Ferenc	160	25	—	4.000	—	
80 (70)	Uhlarich György	495	25	—	12.375	—	
81 (71)	Glückswerth Mihály	495	25	—	12.375	—	
82 (72)	Sina György báró	330	25	—	8.250	—	
83 (73)	Sina György báró	330	25	—	8.250	—	
84 (74)	Demetrovics János	266	25	—	6.650	—	
85 (75)	Farkas János	264	25	—	6.600	—	
86 (76)	Rehák József	264	25	—	6.600	—	
87 (77)	Kratochwill János	266	25	—	6.650	—	
88 (78)	Kasselik András	459	25	—	11.475	—	
89	« «	264	20	—	5.280	—	

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
90	Kasselik András	264	20	—	5.280	—	
91	Buch Tamás	264	20	—	5.280	—	
92	Türk Károly	264	20	—	5.280	—	
93 (146)	Vaskó János	264	15	—	3.960	—	
94 (145)	Feszl Ferenc	264	15	—	3.960	—	
95 (144)	Malovics József	272	15	—	4.080	—	
96 (143)	Nagy Márton	272	15	—	4.080	—	
97 (142)	Flach György	330	15	—	4.950	—	
98 (141)	Tüköry József	477	15	—	7.155	—	
99	98. sz. alatt. Tüköry József	—	—	—	—	—	
100	97. sz. alatt. Flach György	—	—	—	—	—	
100/a	96. sz. alatt. Nagy Márton	—	—	—	—	—	
101	95. sz. alatt. Malovics József	—	—	—	—	—	
102	94. sz. alatt. Feszl Ferenc	—	—	—	—	—	
103	93. sz. alatt. Vaskó János	—	—	—	—	—	
104	92. sz. alatt. Türk Károly	—	—	—	—	—	
105	91. sz. alatt. Buch Tamás	—	—	—	—	—	
106	90. sz. alatt. Kasselik András	—	—	—	—	—	
106/a	89. sz. alatt. Kasselik	—	—	—	—	—	
107	88. sz. alatt. Kasselik	—	—	—	—	—	
108	87. sz. alatt. Kratochwill János	—	—	—	—	—	
109	86. sz. alatt. Rehák József	—	—	—	—	—	
110	85. sz. alatt. Farkas János	—	—	—	—	—	
111	84. sz. alatt. Demetrovics János	—	—	—	—	—	
112	83. sz. alatt. Sina György báró	—	—	—	—	—	
113	82. sz. alatt. Sina György báró	—	—	—	—	—	
114	81. sz. alatt. Glückswerth Mihály	—	—	—	—	—	
115	80. sz. alatt. Ularik György	—	—	—	—	—	
116	79. sz. alatt. Stadler Ferenc	—	—	—	—	—	
117	Vinkler Mihály	161	25	—	4.025	—	
118	78. sz. alatt. Jakubik Katalin	—	—	—	—	—	
119	77. sz. alatt. Szieber János	—	—	—	—	—	

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négy-szögöl	Négyszögölenkint fl.	kr.	Az egész telek ára fl.	kr.	Az ingatalanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			bécsi értékű váltópénzben				
120	76. sz. alatt. Farkas Dávid	—	—	—	—	—	
121	75. sz. alatt. Szabó Mihály	—	—	—	—	—	
122	74. sz. alatt. Zlatkó János	—	—	—	—	—	
123	73. sz. alatt. « «	—	—	—	—	—	
124	72. sz. alatt. Turteltaub József	—	—	—	—	—	
125	71. sz. alatt « «	—	—	—	—	—	Országház.
126	70. sz. alatt. Hajóhivatal	—	—	—	—	—	
127	69. sz. alatt. Hajóhivatal kikötő tere ..	—	—	—	—	—	
128	68. sz. alatt. Városi kikötőtér	—	—	—	—	—	
129	67. sz. alatt. Városi tömőtér	—	—	—	—	—	
130 (173)	Forinyák János	236	45	—	10.620	—	
131 (174)	Birly Flórián	236	45	—	10.620	—	
132 (175)	Kaeszt János	532	45	—	23.940	—	
133 (176)	Molnár Péter	263	45	—	11.835	—	
134 (177)	Gutt Vince	289	50	—	14.450	—	
135 (178)	Pfanczert József	255	50	—	12.750	—	
136 (179)	Vieser Ferenc	255	75	—	19.125	—	
137 (180)	Hirsch Ferenc	470	75	—	35.250	—	
138 (181)	43. sz. alatt. Spiegel József (Arany J.-u.) ..	—	—	—	—	—	Nádor-u. 20. — Arany János-u. 12.
139 (182)	Ullmann Móric	444	150	—	66.600	—	« 18. — « « sarok.
140 (183)	Schernhoffer János	417	150	—	62.550	—	« 16. — Gr. Vigyázó Ferenc-u. sarok.
141 (184)	33. sz. alatt. Wieser Ferenc (Nádor-u.)	—	—	—	—	—	« 14. — « «
142 (185)	Dőring József	472	200	—	94.400	—	« 12. — Zrinyi-u. sarok.
143 (186)	Kárász Miklós	356	200	—	71.200	—	« 10. — « «
144 (187)	Berghoffer Péter	192	150	—	28.800	—	« 8.
145 (188)	Fábry János	224	150	—	33.600	—	« 6. — Mérleg-u. sarok.
146 (189)	Horváth Benjamin	292	150	—	43.800	—	« 4. — « «
147 (190)	Grosz Ferenc	380	250	—	95.000	—	József-tér 1.
148 (192)	Musch Sebestyén	361	200	—	72.200	—	« 2.
149 (193)	Frőlich Sámuel	175	200	—	35.000	—	« 3.
150 (194)	16. sz. alatt. Vogl Sebestyén	—	—	—	—	—	« 4.
151 (195)	15. sz. alatt. Harmincad	—	—	—	—	—	« 5—6.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
152 (196)	Sina György báró	299	450	—	134.550	—	Vörösmarty-tér 3.
153 (197)	Lepora Sándor	151	400	—	60.400	—	Vörösmarty-tér 4.
154 (198)	Grabovszky Konstantin	88	400	—	35.200	—	« 5.
155 (199)	Lika Anasztáz Demeter	91	450	—	40.950	—	« 6. — Harmincad-u. 1. sarok.
156 (200)	Szlatinyi Ferenc	148	400	—	59.200	—	Harmincad-u. 3. — Bécsi-u. 10. sarok.
157 (201)	Ullmann Móric	225	450	—	101.250	—	« 4. — Erzsébet-tér 6. sarok. Hazai Bank.
158 (202)	Kaiser Júlia	113	400	—	45.200	—	« 6.
159 (203)	Murat Panajot	112	500	—	56.000	—	« 2. — József-tér 7. Sarok. Teleki Pál háza.
160 (204)	198. sz. alatt. Almásy	—	—	—	—	—	József-tér 8.
161 (205)	Bajzáth György	225	300	—	67.500	—	« 9.
162 (206)	196. sz. alatt. (Cziráky)	—	—	—	—	—	« 10.
163 (207)	Sacelláry Demeter	225	300	—	67.500	—	« 11.
164 (208)	Kehrer Ferenc	225	450	—	101.250	—	« 12. — Gr. Tisza István u. 7. sarok.
165 (209)	Cosma Panajot	602	250	—	150.500	—	Gr. Tisza István-u. 14. — Bálvány-u. 2. s.
166 (210)	Szapáry Júlia grófnő	213	250	—	53.250	—	« « « 12. — Perc-köz sarok.
167 (211)	Vieser Ferenc	237	250	—	59.250	—	« « « 10.
168 (212)	Hanzély Márton	255	300	—	76.500	—	« « « 8. — Nádor-u. 1. s.
169 (213)	Sellner Ferenc	255	150	—	38.250	—	Nádor-u. 3. — Mérleg-u. 7. sarok.
170 (214)	Klopfinger János	237	100	—	23.700	—	Mérleg-u. 9.
171 (215)	Szapáry Júlia grófnő	213	100	—	21.300	—	« 11. — Perc-köz, sarok.
172 (216)	165. sz. alatt. Panajot	—	—	—	—	—	« 13. — Bálvány-u. 1. sarok.
173 (217)	Vieser Ferenc	245	100	—	24.500	—	« 12.
174 (218)	Marczibányi Lajos	541	150	—	81.150	—	« 10. — Nádor-u. 5. sarok.
175 (219)	« «	648	150	—	97.200	—	Nádor-u. 7. — Zrinyi-u. 7. sarok.
176 (220)	Fabinyi Gottlieb	284	100	—	28.400	—	Zrinyi-u. 9.
177 (221)	Forray András báró	195	100	—	19.500	—	« 12.
178 (222)	Festetics Antal	121	100	—	12.100	—	« 10.
178/a (223)	« «	178	150	—	26.700	—	« 8. — Nádor-u. 9. sarok.
179	Festetics Sámuel	178	150	—	26.700	—	Nádor-u. 11.
180	vajai Vay János	377	100	—	37.700	—	« 13.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
180/a (225)	Vall Ferdinánd	377	100	—	37.700	—	Nádor-u. 15.
181 (226)	Gruber Ferenc	377	100	—	37.700	—	« 17.
182 (227)	Ürményi József	1.478	120	—	177.360	—	« 19. — Arany János-u. 13. sarok.
183 (228)	182. sz. alatt.	—	—	—	—	—	Arany János-u. 15.
184 (228)	182. sz. alatt.	—	—	—	—	—	« « 17. — Bálvány-u. 21. sarok.
185	Kaisersheim Franciska	377	70	—	26.390	—	Bálvány-u. 20.
186 (245)	Baldácsy Antal báró	377	70	—	26.390	—	« 16—18.
187 (246)	Schiller Károly	203	70	—	14.210	—	« 14.
188 (247)	Papp János	174	70	—	12.180	—	« 12.
189 (248)	Festetics Dénes	479	70	—	33.530	—	« 10. — Zrinyi-u. 14. sarok.
190 (249)	Brunszvik József gróf	260	80	—	20.800	—	« 8. — « 11. «
191 (250)	Zöls (Czölsz) József	224	90	—	20.160	—	« 6.
192 (251)	Szentiványi Péter	208	85	—	17.680	—	« 4. — Mérleg-u. 14. sarok.
193 (252)	Kendelényi Ferenc	224	95	—	21.280	—	
194 (253)	Duntsa Demeter	225	350	—	78.750	—	Erzsébet-tér 1. — Gr. Tisza István-u. 9. s.
195 (254)	Salczl Mátyás	225	300	—	67.500	—	« 2.
196 (255)	Cziráky Antal gróf	450	300	—	135.000	—	« 3.
197 (256)	Dormussy Rizzo	225	300	—	67.500	—	« 4.
198 (257)	Almásy József őkegyelmessége	450	300	—	135.000	—	« 5.
199 (258)	Sina György báró	151	300	—	52.850	—	Bécsi-u. 5.
200 (259)	Hülff Móric Bálint	255	500	—	112.500	—	« 6. — Deák Ferenc-u. sarok.
201 (261)	Jurame Sebestyén	240	350	—	84.000	—	Deák Ferenc-u. 14. — Miatyánk-u. 2. sarok.
202 (260)	Haris János	354	450	—	159.300	—	« « 12. — Bécsi-u. 7. sarok.
203 (265)	Schlechta Jakab	272	450	—	122.400	—	Erzsébet-tér 7. — Bécsi-u. 9. sarok.
204 (262)	Balla Antal	272	300	—	81.600	—	« 8. — Miatyánk-u. 4. sarok.
205 (263)	Ürményi József őkegyelmessége	566	500	—	283.000	—	« 9. — « 1. — Deák Ferenc-u. 16.
206 (264)	205. sz. alatt. Ürményi	—	—	—	—	—	« 10. — Deák Ferenc-tér 2., Deák Ferenc-u. 18.
207 (325)	Urbán József	435	300	—	130.500	—	« 12. — átjáró. Vilmos cs.-út 4.
208 (326)	Martinelli Antal	210	300	—	63.000	—	« 13.
209 (327)	Agorasto György	273	300	—	81.900	—	« 14.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
210 (328)	Festetics Sámuel és Dénes	1.085	350	—	379.750	—	Erzsébet-tér 15. — átjáró. Vilmos cs.-út. 10.
211 (329)	Muslay Antal	333	300	—	99.900	—	Sas-u. 2. — Gr. Tisza István-u. 18. sarok.
212 (266)	Derra Naum	398	350	—	139.700	—	Bálvány-u. 1. — Gr. Tisza István-u. 16. s.
213 (267-8)	Kovács József és Mihály	776	95	—	72.770	—	« 3.
214 (269)	Kappel Frigyes	660	90	—	59.400	—	« 5.
215 (270)	Marczibányi Hermina	660	90	—	59.400	—	« 7. — Zrinyi-u. 13. és Sas-u. 8. s.
216 (271)	Adelsberg Júlia	214	85	—	18.190	—	« 9.
217 (272)	Rédey Anna és Balogh Borbála	214	70	—	14.980	—	« 11.
218 (273)	Szuchányi Márton	214	70	—	14.980	—	« 13.
219 (274)	Széchenyi István gróf	214	70	—	14.980	—	« 15.
220 (275)	Kloth Ferenc	214	70	—	14.980	—	« 17.
221 (276)	Farkas Ernestina	420	120	—	50.400	—	« 19. — Arany János-u. 19.
222 (277)	Leibenzettner Mátyás	247	100	—	24.700	—	
223	Burgmann Károly	247	100	—	24.700	—	
224	Gratzl Frenc	240	70	—	16.800	—	
225 (229)	Schrener Ádám	240	90	—	21.600	—	
226	Bayer Henrik	195	80	—	15.600	—	
227	Borsody András	435	100	—	43.500	—	
228	Steindl Ferenc	240	90	—	21.600	—	
228/a	Horváth Imre	195	70	—	13.650	—	
229 (232)	Farkas Dávid	195	70	—	13.650	—	
230 (234)	Cs. kir. Újépület 1. sz. pavillon	—	—	—	—	—	
231 (235)	Cs. kir. Újépület 2. sz. pavillon	—	—	—	—	—	
232 (236)	Esterházy Miklós herceg	2.336	20	—	46.720	—	
233 (237)	Cs. kir. Jármű-raktár	—	—	—	—	—	Kossuth Lajos-tér 12. Kúria.
234 (238)	Városi telek	—	—	—	—	—	
235 (239)	Cs. kir. Jármű-raktár	—	—	—	—	—	
236	Cs. kir. Jármű-raktár	—	—	—	—	—	
237	Újépület 3. sz. pavillon	—	—	—	—	—	
238	Újépület 4. sz. pavillon	—	—	—	—	—	
239	Neuhoffer János	247	70	—	17.290	—	
240	« «	247	70	—	17.290	—	

[1]) A sorszám melletti zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótváros telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négy-szögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
241	Benyovszky Péter	255	70	—	17.850	—	
242	Riedl Vencel	165	60	—	9.900	—	Sas-u. 24. Arany János-u. 21. sarok.
243 (283)	Balla Károly	130	60	—	7.800	—	« 22. és 20.
244 (284)	Büchler Benedek	148	60	—	8.880	—	« 18.
245 (285)	Nehrer Tóbiás	148	60	—	8.880	—	« 16.
246 (286)	Karácsonyi Lajos	214	60	—	12.840	—	« 14.
247 (287)	Prix István	214	60	—	12.840	—	« 12.
248 (288)	Bajzáth György	214	70	—	14.980	—	« 10. — Zrinyi-u. 18. sarok.
249 (289)	215. sz. alatt. (Marczibányi)	—	—	—	—	—	« 8. — « 13. «
250 (290)	214. sz. alatt. (Kappel)	—	—	—	—	—	« 6.
251 (291)	214. sz. alatt. (Kovács)	—	—	—	—	—	« 4.
252 (292)	salensteini Steinlein Ede gróf	544	200	—	108.800	—	« 1. — Tisza István-u. 20. sarok.
253 (293)							« 3.
254 (295)	Schmutz Mátyás	165	60	—	9.900	—	« 5.
255 (296)	Sina György és Simon	165	60	—	9.900	—	« 7.
256 (298)	Kasselik Ferenc	165	60	—	9.900	—	« 9.
257 (298)	Laszlovszky József	330	60	—	19.880	—	« 11. — Szt. István-tér 6. sarok. Egyrészéből tér lett.
258 (299)	Rochl József	214	60	—	12.840	—	« 13. — Szt. István-tér 8. sarok.
259	Sturm György	214	60	—	12.840	—	« 15.
260	Schiffner János	214	60	—	12.840	—	« 17.
261	Veninger Anna	214	60	—	12.840	—	« 19.
262	Brunszvik Ferenc gróf	214	60	—	12.840	—	« 21.
263	271. sz. alatt. (K. Fuchs)	—	—	—	—	—	« 23.
264 (205)	Ringauf Mátyás	259	60	—	15.540	—	« 25. — Arany János-u. 23. sarok.
265	Steiner Ede György	116	70	—	8.120	—	
266 (307)	Papp János	247	70	—	17.290	—	
267	Benevenutti Bapt. János	495	70	—	34.650	—	
268							
269	Eisenfellsi Schmidt Ferenc	277	75	—	18.525	—	
270 (311)	Demetrovics Erazmusz	144	75	—	10.800	—	Wekerle Sándor-u. 20. és 18. Arany János-u. 25. sarok.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négy-szögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok mai helyének megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
271 (213)	Fuchs Keresztély	330	70	—	23.100	—	Wekerle Sándor-u. 16.
272 (310)	Deják János	214	75	—	16.050	—	« « 14.
273 (314)	Pfeiffer Lipót	214	75	—	16.050	—	« « 12.
274	Rupp György és ifjabb Rupp Ignác örökösei	214	80	—	17.120	—	« « 10.
275	Dernheim Henrik	214	80	—	17.120	—	Szent István-tér 11. »A vademberhez«.
276	Moszt János Ádám	214	100	—	21.400	—	Lebontották és a Szt. István-térhez csatolták.
277	Pargfrieder József	206	100	—	20.600	—	Lebontották és telkét a Szent István-térhez csatolták.
278	Rittmüller József	124	100	—	12.400	—	Szent István-tér 4.
279	Malagets Anna	165	100	—	16.500	—	« « 3.
280	Jentner András Pál	165	100	—	16.500	—	Wekerle Sándor-u. 8.
281 (322)	Eholdt Ignác	165	100	—	16.500	—	« « 6.
282 (323)	Rauscher Ferenc	272	100	—	27.200	—	« « 4.
283 (324)	Eötvös Demeter	272	300	—	81.600	—	« « 2. — Gr. Tisza István-u. 22. sarok.
284	Gyika Tódor	312	300	—	93.600	—	« « 1. — Gr. Tisza István-u. 24. sarok.
285	Hanzély Márton	297	100	—	29.700	—	« « 3.
286	Rössler Katalin	250	100	—	25.000	—	« « 5.
287 (332)	Liedemann Frigyes	270	100	—	27.000	—	« « 7. sarok.
288 (333)	Glückszverth Mihály	395	100	—	39.500	—	Szent István-tér 1. sarok.
289 (334)	Plébánia	—	—	—	—	—	} Szent István-templom.
290	Templom-telek	—	—	—	—	—	
291	Iskola-épület	—	—	—	—	—	
292	Valther János Mihály	228	75	—	17.100	—	Szent István-tér 15.
293 (337)	Kapeller János	105	75	—	7.875	—	« « 14.
294 (338)	Sellner János	130	75	—	9.750	—	« « 13.
295	Klaeszl Ferenc	235	100	—	23.500	—	« « 12. sarok.
296	vajai Vay Miklós báró	712	70	—	49.840	—	Wekerle Sándor-u. 11.
297	« « « «	470	70	—	32.900	—	« « 13.
298	Somogyi Károly	235	75	—	17.625	—	« « 15.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négy-szögöl	Négyszögölenkint fl.	kr.	Az egész telek ára fl.	kr.	Az ingatlanok mai helyének megjelölése (utcanév és házszám)
			bécsi értékü váltópénzben				
299 (343)	Sturm József	235	50	—	11.750	—	Arany János-u. 29.
300	vajai Vay Miklós báró	470	50	—	23.500	—	« « 31.
301	386. sz. alatt.	—	—	—	—	—	« « 33. és 35.
302	Appiano József	510	50	—	25.500	—	
303 (347)	Kasselik Fidél	240	50	—	12.000	—	
304 (348)	Raics Katalin	361	75	—	27.075	—	
304/a	Purgly János	421	50	—	21.050	—	
305 (350)	Marczibányi Márton	265	55	—	14.575	—	
306 (351)	Gyurkovics Tódor	168	45	—	7.560	—	
307 (352)	ifjabb Kheil János	102	45	—	4.590	—	
308 (353)	Sellner János	101	45	—	4.545	—	
309 (354)	Vilfinger Péter	221	45	—	9.945	—	
310 (355)	Láncz Gábor	202	45	—	9.090	—	
311 (356)	Rupp Ignác	360	45	—	16.200	—	
312	Dénes András	162	35	—	5.610	—	
313	Grünzveil Orbán	171	30	—	5.130	—	
314	Zellner János	324	30	—	9.720	—	
315	Blana Éliás	162	30	—	4.860	—	
316	Zellner János	324	30	—	9.720	—	
317	Garapich Éliás és Mihály	324	30	—	9.720	—	
318	Tafferner József	147	30	—	4.410	—	
319	Tafferner Mihály	159	30	—	4.770	—	
320	Teleky József	2.150	20	—	43.000	—	
321	320. sz. alatt	—	—	—	—	—	
322	Klotz Baltazár	.317	20	—	6.340	—	
323	Tafferner József	159	15	—	2.385	—	
324	Herger József	246	20	—	4.920	—	
325	Bayer Dávid	246	20	—	4.920	—	
326	Rosenberg János	159	10	—	1.590	—	
327	Klotz Baltazár	327	15	—	4.905	—	
328	Kasselik András	208	8	—	1.664	—	
329	Reisinger Ferenc	192	9	—	1.728	—	
330	Dankó József	208	7	—	1.456	—	
331	Orthner János és Vesztermayer József...	192	8	—	1.536	—	

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok mai helyének megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
331/a	Herger József	192	7	—	1.344	—	
331/b	Török Frigyes	232	15	—	3.480	—	
331/c	Glöszl Ferenc	232	10	—	2.320	—	
332	Keller János	192	10	—	1.928	—	
333	Ortner János és Vesztermayer József	192	8	—	1.536	—	
334	Schener Jakab	192	10	—	1.920	—	
335	Jakobson Károly	208	10	—	2.080	—	
336	Gieszrigl József	208	10	—	2.080	—	
337	Vieser Ferenc	208	9	—	1.872	—	
338	Göbb Lipót	324	15	—	4.860	—	
339	Lencz János	487	15	—	7.305	—	
340	Katonai laktanya-telek	—	—	—	—	—	
341	Pospischl József	217	30	—	6.510	—	
342	Tafferner József	194	30	—	5.820	—	
343	Szichartner József	214	30	—	6.420	—	
344	Killinger János	211	30	—	6.330	—	
345	Hochekker István	208	30	—	6.240	—	
346	Blana Éliás	290	30	—	8.700	—	
347	Zellner János	396	30	—	11.880	—	
348	Brünner Sámuel	198	30	—	5.940	—	
349	Szoppko Sámuel	195	30	—	5.850	—	
350	Bayer Dávid	201	30	—	6.030	—	
351	Gissevetter József	40	30	—	1.200	—	
352	?	—	—	—	—	—	
353	394. sz. alatt (Leittner)	—	—	—	—	—	
354	383. sz. alatt (Kurcz)	—	—	—	—	—	
355	382. sz. alatt (Krenn)	—	—	—	—	—	
356	381. sz. alatt (Engelmayer)	—	—	—	—	—	
357	Riegl Ferenc	117	30	—	3.310	—	
358	378. sz. alatt (Pfancsek)	—	—	—	—	—	
359	377. sz. alatt (Gerstl)	—	—	—	—	—	
360	Schlesz József	97	30	—	2.910	—	
361	Herczig Erzsébet	140	30	—	4.200	—	

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok mai helyének megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
362	Mayer György	123	30	—	3.690	—	
363	Reisinger Ferenc	128	30	—	3.840	—	
364	Maisner Ernesztina	128	30	—	3.840	—	
365	Liebert Antal	158	30	—	4.740	—	
366	Polák Mihály	390	30	—	11.700	—	
367	Remekházy Károly	940	35	—	32.900	—	
368	395. sz. alatt (Kammersperger)	—	—	—	—	—	
369	Rehák József	427	35	—	14.945	—	
370	Nagy János	404	35	—	14.140	—	
371	Egelmayer György	263	35	—	9.205	—	
372	Gieszrigl József	210	40	—	8.400	—	
373	Fettich Jakab	247	40	—	9.880	—	
374 (401)	Schröder János	220	40	—	8.880	—	
375 (402)	Röhrich Manó	201	40	—	8.040	—	
376 (403)	Blankenfeld József	179	40	—	7.160	—	
377	Gerstl György	350	40	—	14.000	—	
378	Pfanczeld József	305	40	—	12.200	—	
379	Löwenstein Ferenc	117	40	—	4.680	—	
380	Riegl Ferenc	226	40	—	9.040	—	
381 (408)	Engelmayer János	355	45	—	15.975	—	
372 (409)	Krenn Sebestyén	288	45	—	12.960	—	
383 (410)	Kurcz Ignác	188	45	—	8.460	—	
384 (411)	Leittner Gáspár	201	45	—	9.045	—	
385 (412)	Brein Ignác	394	45	—	17.730	—	
386 (413)	Kraitsovics János	370	45	—	16.650	—	
387 (414)	Kanitsek Péter	331	45	—	14.895	—	
388 (415)	Grossinger Lipót	293	45	—	13.185	—	
389 (416)	Remelay Ferenc	254	70	—	17.760	—	} Vilmos császár-út 16.
390	Szirányi József	362	80	—	28.960	—	
391	Schmidt Antal	297	80	—	23.760	—	« « 14.
392	Glasz Ferenc	298	250	—	74.500	—	« « 12.
393 (421)	210. sz. alatt (Festetics)	—	—	—	—	—	« « 10. — »Marokkói-udvar«.
394 (422)	Czettner Jakab	218	250	—	54.500	—	« « 8.

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Folytatás.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenként fl.	kr.	Az egész telek ára fl.	kr.	Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			bécsi értékű váltópénzben				
395 (423)	Kamersperger Joachim	251	250	—	62.750	—	Vilmos császár-út 6.
396 (424)	207. sz. alatt (Urbán József)	—	—	—	—	—	« « 4.
397 (425)	Vodjaner Móric	404	500	—	202.000	—	« « 2. — »Két török«.
398	Kuglenik Pál	8.022	1	—	8.022	—	
399							
400	Vieser Ferenc	8.650	2	—	17.300	—	
401							
402 (89)	Spiegl József gyermekei	6.621	8	—	52.968	—	Szent István-körút 2—16. és Pozsonyi-úton a Návay Lajos-utcáig.
403 (90)	Ullmann János Móric	6.500	2	—	13.000	—	Pozsonyi-út 3—17.
404 (91)	Sina György báró	6.494	2	—	12.988	—	« 19—25.
405	Polák Mihály	5.048	2	—	10.116	—	« 29—35.
406	Vieser Ferenc	5.230	2	—	10.520	—	
407	Ohnhäuszer Károly	4.800	2	—	9.600	—	
408	Jenich Anna bárónő	5.115	2	—	10.230	—	
409							
410	Hülff Bálint Móric örökösei	4.465	2	—	8.930	—	
411	Kurcz Károly	3.201	2	—	6.402	—	
412	Stetka Mátyás	707	5	—	3.535	—	
413	Godai István és Keő Gáspár	417	5	—	2.085	—	
414 (98)	Csizmazia András	405	5	—	2.025	—	
415 (99)	« «	405	5	—	2.025	—	
416 (100)	Zsarta Ferenc	381	5	—	1.905	—	
417	Szabó István	369	5	—	1.845	—	
418	Vollek János	357	5	—	1.785	—	
419 (103)	Szente József	343	4	—	1.372	—	
420 (104)	Goday István	331	4	—	1.324	—	
421 (105)	Papp Ferenc	320	4	—	1.280	—	
422 (106)	Bürg Károly és Vagusányi József	308	4	—	1.232	—	
422/q (107)	Bürg Károly és Vagusányi József	297	4	—	1.188	—	
423 (108)	Csizmazia Péter	284	4	—	1.136	—	
424 (109)	Deli János	273	4	—	1.092	—	
425	A komáromi deszkások közös telke	1.200	3	—	3.600	—	

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Lipótvárosi telekárak 1840-ben. (Vége.)

Szám[1])	A tulajdonos neve	Négyszögöl	Négyszögölenkint		Az egész telek ára		Az ingatlanok helyének mai megjelölése (utcanév és házszám)
			fl.	kr.	fl.	kr.	
			bécsi értékű váltópénzben				
426	Mayer Ferenc	—	—	—	—	—	
427 (110)	Rainer Mihály örökösei	—	—	—	—	—	
428	?	—	—	—	—	—	
429	Khauszer József erdőbirtoka	—	—	—	—	—	
430 (112)	Riesz Jakab «	—	—	—	—	—	
431 (113)	Kozalik János «	—	—	—	—	—	
432 (114)	Steiner József «	—	—	—	—	—	
433 (115)	Piller János «	—	—	—	—	—	
434	Eiszner Károly «	—	—	—	—	—	
435	Juranek Keresztély «	—	—	—	—	—	
436	Heller János «	—	—	—	—	—	
437	« « «	—	—	—	—	—	
438	Ramazeder Ferenc «	—	—	—	—	—	
439	Rieffl Jakab «	—	—	—	—	—	
440	Juranek Keresztély «	—	—	—	—	—	
441	Hertzig János «	—	—	—	—	—	
442	438. sz. alatt	—	—	—	—	—	
443	Dejak János erdőbirtoka	—	—	—	—	—	
443/a	Steiner József «	—	—	—	—	—	
444	Szilágyi István «	—	—	—	—	—	
445	Pittner Mátyás	641	1	—	641	—	
446	Prechlmayer Mihály	2.521	1	—	2.521	—	
447	Greszl Péter örökösei	137	1	—	137	—	
448	Schimpl Ferenc	137	1	—	137	—	
449	Juranek Keresztély	476	2	—	952	—	
450	Városi vámház	—	—	—	—	—	
451	Prechlmayer Mihály	2.839	1	30	4.258	30	
452	Jentner Pál szántóföldje	—	—	—	—	—	
453	Gerstenberger Sebestyén szántóföldje	—	—	—	—	—	
454	Jalics Ferenc András Liedemann Frigyes Lővinger Ferenc Ignác	5.003	4	—	20.012	—	

[1]) A sorszám melletti, zárjelbe foglalt számok az ingatlanok 1827. évi helyrajzi számait mutatják. Lásd, Jos. And. v. Dorffinger: Wegweiser.

Nem lep meg, hogy a telekbecslők az egész Lipótvárosban az egykori német színház helyét, a Vörösmarty-téri Haas-palota telkét találták legértékesebbnek. 1789. június 2-án, mikor házhelyekre osztogatták és árverezni kezdték a Váci-kapu előtt elterülő homokpusztaságot, akkor is a szomszédságában találták meg a legdrágább telket. Ez a telek a Pesti Hazai Takarékpénztár palotájával szemközti Mocsonyi-féle ház telke,[1]) melyért másfélszáz esztendővel ezelőtt négyszögölenkint 40 konvenciós forintot és 6 krajcárt — mai pénzben 97·68 aranypengőt — fizettek. Sok pénz volt ez abban az időben, mikor még nagyobb volt a pénz becsülete és sokkalta nagyobb a vásárlóereje. A világháború utolsó évében a Haas-palota telkének 7 ezer korona volt négyszögölenkinti forgalmi értéke. Amint említettem, ez nem meglepő. Sokkal meglepőbb, hogy a Gróf Tisza István-utca végében álló Vilmos császár-út 12. számú sarokház telkét négyszögölenkint szintén 7 ezer koronára becsülték 1918 elején. Ellenben a Gróf Tisza István-utca másik sarkán az emezzel farkasszemet néző »Marokkói-udvar«[2]) telkének négyszögölét 6450 koronára taksálták. Ez a példa azt mutatja, hogy a becslés nem jár mindig a következetesség útján. Egyébként forgalmi értéke 500 váltóforint volt 1840-ben a Haas-palota telkének, vagyis nyolc évtized alatt tizenegyszeresre nőtt az értéke. Az imént említett Vilmos császár-út 12. számú ház telkéé pedig kis hiján harmincnégyszeresre. A Kasselik-alapítvány Vörösmarty-téri[3]) házának telke tizenkét és félszer, a Lyka-ház telke (Vörösmarty-tér 6.) tízszer, a »Két török«-é (Deák Ferenc-tér 1.) tizenegyszer, az Adriai Biztosító Társaság palotájának telke kilencszer, a Marokkói-udvar tizenhat és félszer, a Vigadóé huszonöt és félszer, a Gresham telke tizenháromszor, a Kereskedelmi Bank Gróf Tisza István-utcai palotájának telke nem egészen tizenháromszor, a Hitelbank Dorottya-utcai palotájának telke tizenkét és félszer, a Kúria telkének értéke pedig száztizenkét és félszer akkora ma, mint amekkora az árvíz után volt.

Utcák és terek.

Elszállott évek, letűnt korok örökségeképen a régi kövekkel és öreg házakkal együtt maradt ránk néhány kedves, furcsa hangzású utcanév is. Ezek is hozzátartoznak a város multjához és romantikájához. Születésük arra az időre esik, mikor Pest még kicsiny volt, szegény volt és gyermekcipőben járt. Akkor még nem volt — mint most — külön hivatal, mely nevet adott az utcáknak. A név egyszerűen ráragadt az utcára. Ki találta ki őket? Senki sem tudja. A nép használatba vette, megszokta ezeket az

[1]) Váci-utca 1.
[2]) Vilmos császár-út 10. A Marokkói-udvar a gróf Festetics hitbizományhoz tartozik.
[3]) Vörösmarty-tér 3.

utcaneveket. Egyik évtized a másikra testálta és később jóváhagyta a felsőbbség. 1787-ig számuk sem volt a házaknak. II. József parancsára Perczel rendőrigazgató akkor számoztatta meg a pesti házakat. Addig a házaknak csak nevük vagy cégérük volt. Rendszerint e cégéres házak vagy jelesebb épületek, céhek, boltok, korcsmák, kolostorok, város-kapuk, vagy templomok védőszentjei után tájékozódott a városban a lakosság. Ezek adtak nevet a pesti utcáknak. Később, sokkal később azután a hatóság kivette a lakosság kezéből az utcaelnevezés jogát. Mikor a hatóság kezdte osztogatni az utcaneveket Pesten, akkor neveztek el néhány utcát a királyi család tagjai: főhercegek, főhercegnők után. Ha más alkalom nem adódott: ebben élte ki magát a lojalitás. Majd a magyar történelem jeleseiről neveztek el utcákat: régi királyokról, vezérekről, hősökről, költőkről, írókról, tudósokról és államférfiakról. Végül népszerű politikusokra került a sor. A politikusokkal együtt így került bele a politika az utcanevek közé.

A kortársak kegyelete így örökített meg az utcanevekben néhány olyan nevet is, melyek viselőjéről egy-két év vagy évtized mulva már senki sem tudta: ki volt, mi volt és milyen érdemekért jutott hozzá, hogy az új nemzedék kénytelen megtanulni a nevét.

Minden régi utcanévnek megvan a maga története. A legtöbb utcának — mint említettem — bolt vagy korcsmacégér adott nevet. A cégéreknek kettős volt a feladatuk. Az egyik, hogy felhívják és ráirányítsák az érdeklődést valamely boltra, házra vagy korcsmára. A másik feladatuk, hogy tájékoztassák, útbaigazítsák az idegent a házak között. Mikor még nem jelölték számokkal a házakat, különösen szükség volt a tájékoztatás e módjára, de a megszokás ragaszkodott a cégérekhez azután is, mikor a házak megszámozása és az utcák neve segített az útbaigazításban. Az is megesett, hogy olykor utcanévvé vált a régi és népszerűséghez jutott cégérek egyike-másika. A cégérek képe, formája, neve rendszerint olyan volt, mit könnyű fejben tartani (például Zöldfa, Fehérló, stb.). De voltak feltűnőtárgyú vagy furcsaságukkal, idegenszerűségükkel ható cégérek is. Olykor valami nálunk szokatlan állatot festettek a cégérre: jaguárt, tigrist, oroszlánt vagy griff-madarat. A belvárosi patika cégére kígyó, egy lipótvárosi kereskedő cégérén krokodil díszlik. Gróf Lónyay Menyhért apósának gyarmatárunagykereskedő korában híres váciutcai boltján »Kék egyszarvú«-s cégér lógott. Volt valami rendszer a cégérek használatában. Az elefánt, oroszlán, tigris és ló rendszerint szálloda cégére; az ökör: vendéglőé vagy mészárszéké. Egy Krebs József nevű rövidárukereskedő óriási rákot faragtatott boltja cégéréül.[1])Rickl József váciutcai boltosnak »Zum rothen Krebs« volt a cégére. A vaskereskedések címere rendszerint lánc, horgony vagy kasza volt, a lakatosoké lakat vagy kulcs.

[1]) Zum goldenen Krepsen. Lásd: Adress-Kalender der königlichen Freystadt Pesth, auf das Jahr 1805.

A terézvárosi Országúton a sok között akadt egy »Sült Libához« címzett cégér is. Nem kellett hozzá nagy fejtörés, hogy megállapítsa az idegen: ez a cégér se nem patikát, se nem selymesboltot akar hirdetni, hanem vendéglőt, melynek sült liba a különlegessége. Állítólag valamikor korcsma volt a belvárosi »Pléh-kalap« házban is, de lehet, hogy kalaposműhely volt benne. Szilassy József personálisé volt ez a ház, mely többi között arról nevezetes, hogy a türelmi pátens kibocsátása után első hajléka volt a pesti evangélikus gyülekezetnek. Egykor erről a házról nevezték el Pléh-kalap-utcának a mai Irányi-utcát. A pléhkalapból azután bádogkalap lett, mert a bádog magyarabb, mint a pléh.

Ha megpiszkáljuk, ha firtatjuk multját, eredetét, származását: egyik-másik utcanévről érdekes dolgok derülnek ki. Abban, hogy egy cégér vagy ingatlantulajdonos neve utcanévvé váljék, olykor szerepe volt a véletlennek is. Akárhányszor az önkéntelen humor, vagy a nép tréfás kedve eszel ki valami utcanevet. Az Angyalföld történetébe is belejátszik a népi humor. A Rákospataknak a Dunába torkolló déli ágát Ördögároknak nevezte el a nép[1]) és Teufels Mühle, vagyis »ördögmalom« volt a neve annak a malomnak, melyet valamikor a Rákospatak víze hajtott. Az Ördögároktól északkeletfelé, a Terézváros hátán kietlen pusztaság terült el. Hogy megkülönböztesse az Ördögárok vidékétől: ezt a pusztaságot Engelsfeld-nek, Angyalföldnek nevezte el a néphumor.[2]) Lassacskán kezdett beépülni az Angyalföld. Legjelentékenyebb épülete a hatalmas elmegyógyító intézet. Egyébként Pest koldusai, legszegényebbjei itt ütöttek tanyát. A nyomortanyák e vidékén húzták meg magukat azok is, kik rossz fát tettek a tűzre s akiket a rendőrség keresett. Az Angyalföld ama kietlen, elhagyatott részét, melynek közepén oázisként nőtt ki a földből a koldusok és zsebmetszők telepe, 1912 tájában »Tripolisznak« nevezte el a nép. Az olaszok ugyanis akkortájt foglalták el az északafrikai partvidék Tripolis nevű pusztaságát,[3]) melynek akkortájt néhány berber telepen és oázison kívül alig volt más emberlakta vidéke. A pusztaság e földjéről nevezte el valaki Tripolisznak az Angyalföld legkopárabb részét. Azóta is ez a neve az Angyalföld egyik legelhagyatottabb vidékének, melyet most kezd benépesíteni a városi kultúra.

Abban is megnyilatkozik a pesti ember tréfás kedve, hogy a Rákosárok (most Rottenbiller-utca a neve) környékét meg a Keleti pályaudvaron túli vidéket Csikágónak nevezte el. A hetvenes évek legelején kezdett épülni. Egy amerikás magyar, ki túl a tengeren kis vagyont gyüjtött: idehaza próbálta fiadztatni az amerikai pénzt és olcsó telken szegény ember

[1]) Budának is van Ördögárok-ja.

[2]) L.: Neuester Plan der Umgebung von Ofen und Pesth. Verlag von Gustav Emich, 1849.

[3]) Ma Barkával együtt Libia néven ismerjük.

számára való egymásbakapaszkodó bérházakat akart építeni, százat egy sorba. Társakat toborzott a vállalkozáshoz s nagyrészt hitelre felépült a száz darab ház.[1]) Csakhogy a jó ötlethez nem volt elég pénze az amerikás magyar vállalkozó társaságnak s így hamarosan a bécsi Központi Földhitelbank nevére íródott a Keleti pályaudvar mögött, a Csömöri-út mentén sorjázó száz ház. Ötven-ötven áll egy-egy sorban. A házak között húzódó közt Százház-utcának nevezték el annakidején. Ma már a három magyar nábobról: Grassalkovich-utcának hívják. Ezzel az utcanévvel hálálták meg az utolsó Grassalkovich Antal hercegnek, hogy Kerepesi-úti telkét odaajándékozta a nemzetnek, hogy építsen rá Nemzeti Színházat. Az a terület, melyen a száz ház épült, a szóbeszéd szerint kevéssel azelőtt rózsaültetvény volt. Egy Ocker Márkus nevű kertész volt a gazdája, ki garasokért vette. Később azonban rájött, hogy a rózsaültetvény sokkal több pénzt terem, ha háztelkeknek adja el, mintha rózsát ültet belé. A régi kertésztelepek helyén azután egy-kettőre — amerikai módra — házsorok nőttek ki a földből. Az építésnek még nagyobb lendületet adott, hogy a nyolcvanas évek elején kezdték építeni a Keleti pályaudvart, melyet 1884-ben adtak át a forgalomnak. A pályaudvar környékén hirtelen nőtt nagyra egy sűrűn lakott új városrész, melyet a nép találóan Csikágónak nevezett el, mert Chicago is máról-holnapra épült fel.

A cégérek kieszelésénél felhasználták a szenzációkat és az aktualitásokat is. A mult század huszas éveiben Pesten valaki Napoleon fogságára való tekintettel »Szent Ilona szigetéhez« című cégért festetett a boltajtóra. A »Marokkói-udvar«[2]) Ágai Adolf szerint a marokkói szultán követeiről kapta a nevét. A marokkói szultán a XVIII. század végén, trónralépése alkalmából követeket küldött Európába, hogy látogassák meg a fejedelmi udvarokat és jelentsék be a trónváltozást. A fekete követek ellátogattak Bécsbe is, hol emléküket több »Zum Marokkaner« nevű ház és cégér örökítette meg. A marokkói küldöttség látogatására különben két bécsi utca neve is emlékeztet, egyet a Leopoldstadt-ban, egyet a Landstrasse-n neveztek Marokkaner Gasse-nak. Pesten nem jártak a marokkói szultán követei, de azért mert szerettük utánozni Bécset, itt is elneveztek a marokkóiakról egy belvárosi boltot és egy lipótvárosi házat, meg a Marokkói-utcát. Nyilvánvaló, hogy ez az utcanév Bécsből került Pestre, aminthogy a régi pesti utcanevek egész seregének mását szintén megtaláljuk a XIX. század eleji Bécs utcanevei között. Legtöbbjük valószínűleg szintén a birodalmi fővárosból került Pestre. Így Bécsben is volt Lerchenfeld, egyik a Josephstadt-ban, a másik a Strotzischer Grund-on. Dorottya-utca is kettő volt Bécsben: a Belváros-

[1]) A Légrády-féle Adressenbuch 1874. évi kötetében a 189. oldalon ezt írja róla: Kültelek. A vonalon kívül: g. 3. Az újonnan épült 100 ház, mely még nincs telekkönyvezve. Tulajdonos: Csuka Mihály és érdektársai.

[2]) V., Vilmos császár-út 10.

ban, meg Gumpendorf-ban. A Raben-Gasse-ból is kettő volt: a Belvárosban és a Landstrass-en. Egyébként Bécs Belvárosában volt Adler-Gasse, Bauernmarkt, Bieber-Bastei, Herrn-Gasse, Huner-Gasse, Kohlmarkt, Neumarkt, Paternoster-Gasse és Spiegel-Gasse. A Leopoldstadt-ban volt Bad-Gasse, Stern-Gasse, Haupt-Strasse; a Landstrasse-n volt Spiegel-Gasse, Stern-Gasse, Ungar-Gasse és Wag-Gasse; a Leimgrube-n volt Haupt-Strasse, Kot-Gasse; Mariahülf-en volt Josephi-Gasse, Lepold-Gasse és Mondschein-Gasse; Rossau-ban volt Mohren-Gasse, a Strotzischer Grund-on Romer-Gasse. Ezeket mind megtaláljuk Pest régi utcanévtárában is. Érdekes, hogy Bécs egyik külvárosát magyar ember nevéről nevezték el »Thury«-nak. Ez a Thury egyik alapítója volt ennek a városrésznek. Thury János különben cserépégetőmester és III. Ferdinánd császár udvarának alkalmazottja volt, ki 1646-ban házat épített a nevéről elnevezett területen. Thury János háza volt azon a vidéken az első ház.[1])

Bezzeg mi még egy sikátort se neveztünk el báró Schilsonról, a Lipótváros megalapítójáról.

Mikor II. József halála után a Lipótvárost építeni kezdték, az első épülő utcákkal és terekkel együtt megszülettek az első utcanevek is. Német nevük volt a Lipótváros első utcáinak s Ráth Pál szemorvos 1803. évi pesti címtára[2]) már a következő tizenöt lipótvárosi utcának és térnek a nevét sorolja fel:

1. Fő-utca (Haupt-Gasse),
2. Tigris-utca (Tigergässl),
3. Bécsi-utca (Wienergässl),
4. Réz-utca (Kupfergässl),
5. Vásár-tér (Markt-Platz),
6. Háromkorona-utca (Drey Kronen Gasse),
7. Kétsas-utca (Zwey Adler Gasse),
8. Raktár-utca (Niederlags-Gasse),
9. Marokkói-utca (Marokkaner-Gasse),
10. Perc-utca (Minuten-Gasse),
11. Só-tér (Salz-Platz),
12. Ács-tér (Zimmer-Platz),
13. »Az újépülethez« (Auf der Neu-Bau«),
14. Harmincad-utca (Dreyssigst-Gasse),
15. Váci-út (Waizner-Strasse).

A tizenöt utcanév közül ma már csak három van meg eredeti mivoltában: a Bécsi-utca, a Perc-köz és Harmincad-utca.

[1]) Thury János valószínűleg Mezőtúrról származott Bécsbe. Mezőtúr téglaégetői és vályogvető mesterei ma is híresek az egész országban.

[2]) Adressbuch der Stadt Pest auf das Jahr 1803.

A Fő-utca azonos a mai Deák Ferenc-utcával. Az Újvárosnak ez volt az első utcája. Eleinte Új-utcának is nevezték, majd Nagyhíd-utca, később Híd-utca lett a neve. Deák Ferenc halála után 1876-ban pedig elnevezték Deák Ferenc-utcának. Ugyanakkor Deák Ferenc-tér lett a neve annak az evangélikus templom előtt meghúzódó területnek, melybe a Deák Ferenc-utca beletorkollik. Ennek a terecskének jóideig nem is volt neve, mert tulajdonképen nem is volt tér. Mutatványos bódék és mészárszékek lepték el. Mikor azután a komédiások sátrait elparancsolták róla, akkor eleinte »Evangélikus templomtérnek« majd »Zsidó-térnek«, később »Török-térnek« nevezték. Végül Szénpiac lett az állandó neve. Evangélikus templomtérnek azért nevezték, mert az evangélikus templom előtt terült el. Török-tér azért lett belőle, mert észak felől a »Két törökhöz« címzett, ma is meglévő Wodianer-ház nézett rá. Zsidó-piacnak pedig azért nevezték el, mert szemben vele, a mai Anker-ház helyén foglalt helyet egykoron az úgynevezett Juden-Hof. Vásáros zsidó kereskedők a Juden-Hof-on raktározták el portékájukat. A Juden-Hof hatalmas telkét 1810-ben három részre osztotta és eladta a város. Azon a telken, melyen ma az Anker biztosító háza áll: Gyertyánffy Kristóf 1815-ben négyemeletes házat épített. Tudvalevően ez volt Pesten az első négyemeletes ház. 1830-ban — miért, miért nem — Kohl-Markt lett a neve a mai Deák Ferenc-térnek és mikor magyarosítani kezdték Pesten a terek és utcák neveit, a Kohl-Markt-on Szén-piacra, Szén-térre magyarosították. Ez pedig azért furcsa, mert a szén németül Kohle, a Kohl szónak ellenben káposzta a magyar fordítása. Helyes magyarsággal tehát Káposztapiac vagy legfeljebb Zöldség-piac nevet kellett volna adni a térnek. Egyébként pedig ezen a téren sem káposztát, sem zöldséget, de még szenet sem árusítottak soha.

A mai Deák Ferenc-utcát két egymással párhuzamosan haladó utcácska kötötte össze az Erzsébet-térrel. Az egyiknek, melyet ma Miatyánk-utcának nevezünk, másfél századdal ezelőtt Réz-utca volt a neve, mert Remold János rézöntőnek itt volt a műhelye. Mikor pedig Remold innen az Arany János-utcába költözött, új nevet találtak a Réz-utca számára és az evangélikus templom közelségére való tekintettel elnevezték Miatyánk-utcának, Pater-noster Gasse-nak. A Bécsi-utca a másik utcácska, mely a mai Deák Ferenc-utcát az Erzsébet-térrel összekötötte. Wiener Gasse volt a neve akkoriban ennek az utcácskának s valószínűleg azért tett szert erre a névre, mert Pestnek olyan szoros gazdasági kapcsolatai voltak a Kaiserstadt-tal, hogy nem csoda, ha az Újvárosban utcát neveztek el róla. A Wiener Gasse-ból a mindent megmagyarosító hazafias felbuzdulás korszakában lett Bécsi-utca. Az is maradt máig. A megmagyarosított pesti utcák közül ennek a magyar neve a legtalálóbb. A Bécsi-utca ugyanis már nem a Wiennel való kapcsolat emlékét őrzi, hanem Új-Bécsét, vagyis ama terület régi nevét, melyen ma a Lipótváros áll. Egyébként úgy látszik valamikor a

Váci-kapunak Bécsi-kapu, a Váci-utcának pedig Bécsi-utca volt a neve. Egy 1522-ből való irat ugyanis egy Bécsi-kapunál (penes portam Bech Kapw) szereplő házat említ és alighanem a mai Váci-utca volt az a Bécsi-utca, melyben egy másik régi írás szerint a XVI. század elején Balassa Ferencnek, a huszárok kapitányának háza állott; ezt a házat 1508. január 4-én II. Ulászló király mindenféle adó és illeték fizetésétől felmentette.[1])

A Vörösmarty-tér keleti házsora mentén is terveztek egy utcácskát arra az estere, ha a Váci-kapu előtt építenék fel a német színházat. De nem itt építették fel, hanem szemben, a Haas-palota telkén. Az utca tehát elmaradt, de neve azért már volt a leendő utcának. A »Két tigrishez« címzett ház után Tigris-utcának nevezték.[2])

Az egykori Vásár-tér, melyet egy időben Újvásár-térnek is neveztek: azonos a mai Erzsébet-térrel; az Ács-tér azonos a mai Ferenc József-térrel. Az Ács-tér amaz ácstelepek után kapta nevét, melyek egykor a rendőrfőkapitányság háza helyén és a kétfelől szomszédos telkeken húzódtak végig. Később Kirakodó-térnek, »Rak-piacnak« nevezték a Lánchíd pesti fejénél terpeszkedő térséget. 1857-ben Conrád Gusztáv polgármester vetette fel azt a gondolatot, hogy a Lánchíd előtti teret Ferenc József-térnek, az Újvásár-teret pedig Erzsébet-térnek nevezzék el. Eredetileg Albrecht főhercegről, Magyarországnak 1849 utáni kormányzójáról szerette volna elnevezni az Újvásárteret Conrad polgármester, de maga Albrecht főherceg figyelmeztette rá, hogy sokkal ildomosabb lenne, ha az uralkodópárról neveznék el Pest e két terét. Így azután 1858 óta az Újvásár-térnek Erzsébet-tér, a Lánchíd előtti térnek pedig Ferenc József-tér a neve.[3]) Albrecht főherceg is kapott utcát. A mai Hunyadi János-utat nevezték el róla Conrád polgármesterék.

Az egykori Só-tér a mai József-térrel azonos. Azért nevezték Só-térnek, mert nagyrészén a kincstári sóraktárak terpeszkedtek. Ezek a terjedelmes és rozzant külsejű sóraktárak és dohányraktárak foglalták el a mai Dorottya-utca és házsorainak helyét is. Mikor azután 1818-ban e raktárakat a mai belvárosi Só-utca mellé telepítették: megtisztult a Só-tér és vidéke, melyből teret és utcát szabtak. A háztelkeket mindjárt el is árverezték és már 1820-ban megkezdődik itt az építkezés. A hálás Pest pedig a nádorról József-térnek nevezte el a Só-teret; az újonnan támadt utcának viszont József nádor harmadik feleségéről Mária Dorottya nevet adott a város. Az idők során a Dorottya mellől elmaradt a Mária, s az utcának ma is Dorottya-utca a neve.

[1]) A Batthyány—Strattmann-család köpcsényi levéltárában az Illésháziana csoportban. Másolata Budapest székesfőváros levéltára kútfő gyüjteményében és a Magyar Történelmi Tár XII. 97. l. és *Beliczky János:* Adalékok Budapest koraközépkori helyrajzához. Tanulmányok Budapest multjából. 89. l.

[2]) *Rath:* Adress-Kalenderje szerint 1805-ben Lepora Anasztáz bőr- és pokróckereskedése volt a Tigris-utcában. A »Zum 2 Tieger« báró Sina György Vörösmarty-tér 3. szám alatti háza volt.

[3]) *Liber Endre:* Budapesti parkok és sétahelyek. Városi Szemle. XX. évf. 658. l.

Valószínűleg korcsmacégér után jutott névhez a Három korona-utca, melynek ma Wekerle Sándor-utca a neve. Viszont alighanem boltcégér adott nevet a Két sas-utcának, melyet ma egyszerűen Sas-utcának nevezünk. A Két sas-utcának különben másik neve is volt. Drei Rappen-Gasse-nak, Három fekete paripa-utcának nevezték a hasonnevű beszálló-vendéglő után, mely a Sas-utca és az Arany János-utca sarkán állott. Marokkói-utca volt a neve a mai Gróf Tisza István-utca keleti végének. Nevét a ma is álló »Marokkói-udvar« nevű nagy sárga házról kapta. Ez a ház közel 140 év óta a gróf Festetics család *dégi* ágának hitbizományához tartozik. A Marokkói-utca különben eltünt a címtárból. Az egész utcának ma Gróf Tisza István-utca a neve. Ellenben ma is megvan a Perc-köz, melynek egykor Minuten-Gasse volt a neve. A Gróf Tisza István-utca 12. számú ház helyén állott valamikor, régen a »Zum Schlaguhr« nevű vendéglő. Ez a Schlaguhr adott nevet annak a sikátornak, melyet — mint említettük — Minuten-Gassenak, később a magyaros időkben Percenet-utcának, majd Perc-köznek neveztek el.

Érdekes a története a Nádor-utcának, melyet a XVIII. század végén, mikor az utca Duna felőli része még nem volt kiépítve, »Auf der Neubau«-nak neveztek, mert a Neu-Gebäude-hoz vezetett. Később, a XIX. század elején, mikor már kialakult az utca formája: Wind-Gasse lett belőle. Schmall Lajos szerint »az itten tapasztalt folytonos léghuzam miatt« nevezték így. Ebben azonban Schmall alighanem téved. Elvégre elég szeles volt a többi északi irányba tartó utca is, ellenben ez az utca azért kapta a Windgasse nevet, mert a végében volt a városi kikötő, a »Städtischer Auswind-Platz«, meg a »K. K. Schiffsamtsauswind-Platz«.[1]) Itt tehát nem annyira *szélről* (der Wind) volt szó, hanem *emelőcsigáról* (die Winde), mellyel kirakják, kihajózzák a portékát. A dolog vége mégis az lett, hogy a Wind szó ráragadt az utcára s amikor a pesti utcáknak magyar nevet adtak, a Wind-Gasse-ból Szél-utca lett. Így nevezték egészen eddig, míg József nádor halála után 1847-ben a kegyelet át nem változtatta Nádor-utcára.[2])

Különös a története a Bálvány-utcának is. Ráth Pál 1803. évi címárában és 1804. évi útmutatójában még Niederlags-Gasse, vagyis Raktár-

[1]) Lásd: Dorffinger Pesti Útmutatójában a 90-ik oldalon.

[2]) Schmall Lajos azt írja, hogy a Szél-utcabeli háztulajdonosok és a Szív-utcabeli háztulajdonosok egyidőben kérték, hogy az ő utcájukat nevezzék el a nádorról. A Szív-utcabeliek azzal érveltek, hogy »Mivel ugyan a Terézvárosban létezik már Király-utca, illenék tehát melléje a Nádor-utca, mely nevezett alkotmányos országunk fővárosához méltó nevezet volna«. A Szél-utcai háztulajdonosok viszont így érveltek: »Minthogy a Szél-utcának van József király Új-épülete és az úgynevezett József hengermalom is, melyek névrokonságukkal mindnyájan felséges urunki gondolatot keltjék fel emlékezetünkben, minél fogva annyi rokontárgyak közelében a Nádor-utca nevezet legjobban jönne ki.« A városi al-utcabeliek kérését teljesítette.

Schmall Lajos Buda és Pest utcái és terei című könyvében azt írja, hogy a Nádor-utcát a hasonló nevű szálloda után először Tigris-utcának hívták. Ez tévedés. A Nádor-

utca néven szerepel, nyilván azért, mert kiágazása lévén az Újvásártérnek, a vásáros kereskedők ebben az utcában raktározták el portékáikat. 1805-ben készült el Hild János Pestről való szabályozási terve. E térképen már Götter-Gasse a neve ennek az utcának, melyet később a magyar szövegű térképen Bálvány-utcának írnak, de van olyan térkép is, mely Bálványok-utcáját emleget. Honnan vette Hild János a Götter-Gasse-t? Maga találmánya volt-e, vagy pedig a nép száján termett s Hild János egyszerűen átvette és bele írta a plánumába? Senki sem tudja. Hiszen az sem lehetetlen, hogy a tervrajzba nem is Hild írta bele ennek az utcának nevét, hanem Hild János halála után valaki más. Ki tudná ezt ma már megállapítani.[1]) Már kevés híjján száz esztendős volt a Bálvány-utca neve anélkül, hogy valaki megkérdezte volna : honnan jött, kinek az agyában született? A mult század végével azután egészen ötletszerűen vetődött fel a kérdés : voltaképen miképen is keletkezett a Götter-Gasse, vagyis Bálvány-utca neve? Valamelyik ötletes ember felfedezte, hogy báró Eötvös József valamikor a Bálvány-utca 1. számú házban lakott ; itt is halt meg s jó lenne, ha a hálás utókor báró Eötvös Józsefről nevezné el a Bálvány-utcát. De nem nevezték el. Okos emberek Eötvös József nevének megörökítésére szerencsére találtak alkalmasabb utcát. Ez a kérdés tehát el lett volna intézve, de mégis parázs vita támadt a Bálvány-utca nevének alibije körül. Arany László, a Magyar Földhitelintézet poéta-igazgatója, Szily Kálmán, a magyar nyelvtudós búvára és Peisner Ignác, a Neues Pester Journal szerkesztője, Budapest multjának jeles kutatója, szóltak hozzá a kérdéshez. Szily Kálmán szerint a Götter-Gasse név úgy ragadt rá erre az utcára, hogy az utca irányában feküdt a gödi puszta. Valamikor szekérút is vitt innen Gödre. Így támadhatott a Göder-Gasse, melyet a svábos németséggel beszélő akkori pestiek addig forgattak-faragtak, míg Götter lett a Göder-ből. Mikor azután eljött az ideje, a Götter-Gasse-t lefordították Bálvány-utcára. Arany László más véleményt vallott. Abból indult ki, hogy ezt az utcát a század első éveiben még Niederlags-Gasse-nak nevezték. Itt voltak a vásáros kereskedők rak-

utcát sohasem hívták Tigris-utcának, ellenben — mint föntebb már elmondottuk — a Tigris-utcát a mai Vörösmarty-tér keleti házsora és a Váci-kapu elé szánt német színház közé tervezték. Az utcából azonban csak a neve született meg. A mult század elején különben három tigris volt a Lipótvárosban. A »Két Tigris« a Vörösmarty-téren. Erről azt írja Jung 1815-ben megjelent Címtárában, hogy Koppel Ábrahám terménykereskedése ebben a Két Tigris-házban van. A másik tigris : a »Három Tigris«. Ez Vojdisek címkönyve szerint 1822-ben vendéglő volt a Dunasor 9. számú házban. A harmadik »Tigris« szintén vendéglő és szálloda volt a Nádor-utca 5. számú házban, de előkelőbb és fényesebb berendezésű, mint amazok.

[1]) Kétségtelen, hogy a Városi Múzeumban őrzött Hild János-féle Planumon szereplő utcanevek egyrésze nem Hild Jánostól származik. Nem is származhatik, hiszen egy sereg utcát csak Hild halála után építettek. A Planumon már ott szerepel a Badgasse (a mai Gróf Tisza István-utca), mely a Pfeffer-féle Diána-fürdő után kapta a nevét. A fürdő 1822-ben épült, Hild János pedig már 1811-ben meghalt.

tárai, itt halmozták fel a vásárra hozott árut, *a Güter-t.* Vagyis ezt az utcát eredetileg Güter-Gasse-nak is hívták és a nép szóformáló tehetségének gyerekjáték volt Göttert csinálni a Güterből. Meg is cselekedte annál is inkább, mert a Götter szebb szó, mint a Güter. Tetszetős magyarázat ez is, de ezzel azért még nem ült el a vita. Peisner Ignác ugyanis amellett erősködött, hogy ennek az utcának valamelyik ház adott nevet, még pedig olyan ház, melynek homlokzatát valami pogány isten, a Mercur vagy más isten domborművű képe diszítette. Schmall Lajos fővárosi allevéltáros azonban ezt a magyarázatot sem hagyta annyiban. Ő meg azt fejtegette, hogy szerinte Peisner ugyan közel jár az igazsághoz, de azért nem találta el az igazságot. Schmall abból indult ki, hogy valamikor az Erzsébet-tér jórészét temető foglalta el. Ez a temető felnyúlt a Bálvány-utca szájáig, vagy még feljebb. Mikor megkezdődött a Váci-kapu előtt elterülő homokon a teleklicitáció: a felhagyott temető fáit, az aliantuszokat kivagdosták. A fának csak a csonkja maradt meg imitt-amott. Bizonyosan maradt ilyen facsonk nem egy azon az útvonalon is, hol annakidején Schilsonék kiszabták a mai Bálvány-utca vonalát. Az aliantusz német neve: Götterbaum; magyar neve bálványfa. Már most megeshetett, hogy az új utca valamelyik háztulajdonosa, korcsmárosa bálványfát festetett cégérnek s alá pingáltatta, hogy »Zum Götterbaum«. Vagyis Schmall Lajos szerint így született meg a Götter-Gasse.

Hát így is történhetett, meg másképen is történhetett. Most már csak az a fontos, hogy valami utcanévkigondoló nehogy valami új nevet találjon ki a Bálvány-utca számára, mert minél több mese, szóbeszéd, legenda és romantika veszi körül a Bálvány-utca nevét, annál kedvesebb számunkra. Azután ne felejtsük el, hogy a város e táján a Bálvány-utca nevén kívül már alig van olyan utcanév, mely együtt öregedett meg a Lipótvárossal. Lassacskán kipusztították őket, mint Schmall Lajos temetőjéből az aliantuszokat.

Voltak a Lipótvárosnak olyan utcái is, melyeket jeles házak, vagy házhelyek tulajdonosairól neveztek el. Ilyen volt például az az utca, mely a Wurm-Hof-ot elválasztotta a Rupp-féle háztól (Dorottya-utca 4. szám; ma a Városi Takarékpénztár háza). Ugyanez volt a neve annak a szemben levő utcácskának is, mely a Hitelbank-palota sarkánál kezdődik és a József-térre vezet. E kis utcának Wurm József gazdag vaskereskedő háza, a »Wurm-Hof« adott nevet. Sokáig Wurm Hof-Gasse-nak hívták, ma pedig Wurm-utca a neve, bár a Wurmok már nem Wurmok, hanem több mint száz esztendő óta Almayak, a Wurm-Hof pedig nem az Almayaké, hanem a Leszámitoló és Pénzváltó Bank székháza.

Valamikor Spiegel-Gasse volt a neve annak a kis utcácskának, melyet Spiegel József meggazdagodott ácsmester telkéből vágtak le a szabályozás idején. Ez a kis utca, mely a mai Arany János-utcát köti össze a Széchenyi-

utcával, egy darabig megőrizte a híres ács-dinasztia nevét, de csak egy darabig őrizte meg, mert Spiegelék a mult század harmincas éveiben nemességet szereztek és a Spiegel nevet a Tüköry névvel cserélték fel. A Spiegel-utca azonban életét a régi neve alatt folytatta tovább, míg azután 1875-ben a nagy utcanévmagyarosítás idején, a Spiegel-utcából nem Tüköry-utca lett, hanem Tükör-utca.

A mai Szent István-körutat Tüköry-védgátnak, Tüköry-töltésnek nevezték az 1838-as árvíz után. A szabadságharc után viszont Fegyvergyár-utca lett belőle, majd a hetvenes években Lipót-körút. Szent István halálának kilencszázadik évfordulója alkalmából most már Szent István-körútnak nevezik.

A Zrinyi-utca neve 1846. előtt Elster-Gasse, vagy Szarka-utca s ez a neve már a mult század első éveiben is. Az Arany János-utcától északra eső Lipótváros azonban csak 1820 után kezdett épülni, akkor kezdtek nevet adni utcáinak is. Nem egyszerre, hanem egymásután és aki nevet adott nekik, az az állatvilág névtárát vette igénybe. A mai Széchenyi-utcát például eredetileg Veréb-utcának, a Zoltán-utcát Varjú- sőt Holló-utcának hívták. A Hollóból előbb Attila lett és a névadók csak 1875-ben állapodtak meg véglegesen a Zoltán névben. A Géza-utca csak 1858 óta ismeretes e néven, azelőtt Hód-utca, vagy Biber-Gasse volt a neve, de a Hód és Géza között volt egy időszak, mikor Sörház-utcának nevezték. A Báthory-utca csak 1869 óta Báthory; 1820 tájban Új sörház-utca, később Búvárharang-utca, majd egyszerűen Búvár-utca volt. Végül elnyerte a Báthory nevet, de eleinte nem hívták véges-végig Báthory-utcának, mert a Terézváros felé eső részének Gyapjú-utca volt a neve. Alighanem ebben a kis utcarészben voltak a nagy gyapjú-raktárak a negyvenes években. Egy másik utcát a fenyvesmadárról neveztek el, de hogy stílszerű legyen a gyüjtemény, volt Vadász-utca is; ma is ez a neve. A mai Bank-utcának viszont Sár-utca volt a neve, de később a Széchenyi-sétatér megszületése után a sárból sétatér lett. A szarka, a varjú, a veréb, a fenyvesmadár lehettek egykoron korcsmacégérek is, de a Hód- és Jäger-Gasse feltétlenül megmutatta, hogy a XIX. század elején a Lipótváros e tája sáros, elhagyatott vidék, sőt vadászterület lehetett. A Rudolf-rakodópart mentén akkoriban még hód épített házat a vízpartján és — mint egyik utca neve sejteti — nem messze lakott a vadász sem.

De nemcsak madárnévből, hódból, sárból és jágerből telt ki az utcaszótár; az égitestekről sem feledkezett meg a nyilván költői lelkületű névadó. Az Alkotmány-utcát 1875 előtt még Nap-utcának, a Kálmán-utcát Csillag-utcának, a Gróf Klebelsberg Kunó-utcát pedig Holdvilág-utcának, majd egyszerűen Hold-utcának nevezték; viszont a Nagy Sándor József-utcának Hajnal-utca volt a korábbi neve.

A kiegyezés után megenyhült a viszony az uralkodó és a nemzet között és a boldog Pest mindent elkövetett, hogy kedvében járjon a királyi párnak.

Ezt többi között azzal is megmutatta, hogy az uralkodópár minden gyermekének gavallérosan ajándékozott egy-egy utcát, felhasználván erre a születési és házassági alkalmakat. A Gizella-tér, a Mária Valéria-utca, a Koronaherceg-utca, Rudolf-rakpart elnevezésnek ez az előzménye. Később utcát kapott Klotild főhercegnő is, a nádor menye, a magyar érzéseért népszerű József főherceg ifjú felesége is. A Valeró-utca nevét változtatták át Klotild-utcává. Valeró Antal lipótvárosi selyemgyárának északi falát határoló utcát nevezték el a negyvenes években Valeró-utcának. Ezzel az elnevezéssel megörökítették a spanyol eredetű család nevét, mely család a XVIII. század végén selyemgyárat alapított Pesten. Az első Valero, aki a délvidékről, valószínűleg Bajáról került fel, parókakészítő volt Budán és 1747-ben lett budai polgár. Az ő fia az a Valero Tamás, ki selyemgyártással kezdett foglalkozni. A Valero-családé volt Pesten az első »fábrika«. Ezen a címen csakugyan megillette Valeroékat az utcanév. Hogy aztán elvették tőlük a lipótvárosi utcát és Klotild főhercegnőnek ajándékozták: azzal nem esett nagy sérelem, mert az Erzsébetvárosban (a mai Pátria-kávéház mögött) szintén volt egy Valero-utca. Ez az utca határolta ugyanis 1802 óta Valeroék selyemgyárát.[1]) Vagyis Valeroéknak két utcájuk volt s kettőből el lehet venni egyet. Nemrégiben aztán elvették tőlük a megmaradtat is. A környék népe egy napon arra ébredt, hogy a Valero-utcát Kürt-utcának nevezték el. Pedig hát mivel szebb szó a Kürt, mint a Valero?!

Egyébként a város minden kerületében akadt utca, melyet nem valamiről, hanem valakiről neveztek el. A mai Reáltanoda-utcát például valamikor Kohlbacher harmincadhivatali ellenőr után Kohlbacher-utcának nevezték mert az utca egyik felén húzódtak az ellenőr úr telkei. A mai Hegedüs Sándor utcának azelőtt Kemnitzer-utca volt a neve. Gábler üvegesnek is volt utcája a mai Erzsébetvárosban. A Conty-utcát Conty János olasz eredetű kőfaragómesterről nevezték el, mert az utca az ő kertjén ment keresztül. De ezek az utcanevek mind a XVIII. századból maradtak ránk, amikor még az utcaelnevezéseknél nemigen játszott szerepet az egyéni hiúság. Bezzeg annál nagyobb szerepet játszott a XIX. század második felében, amit élénken példáz az a történet, melyből megtudjuk, hogy a ferencvárosi Szvetenay-utca miképen jutott a nevéhez:

1861. után, a nagy hazafias felbuzdulás idején Pest megmagyarosította a város utcaneveit; a névtelen utcáknak pedig nevet adott. Külön bizottság készítette az utcanévjavaslatokat. Az Üllői-úton, az orvostani intézet helyén akkoriban egy sarokház állott, melyet Szvetenay Mártontól bérelt a város és kaszárnyának használta. Nem volt hivatalos neve annak az utcának, mely a kaszárnya sarkán merőlegesen hajlott az Üllői-útra. A névadó bizottság

[1]) A Fábrika-utca, mely a mult század 30-as éveiben Selyemgyár-utca, majd Gyár-utca lett, innen kapta a nevét. Ma az utca északi része Jókai-utca, a többi: Jókai-tér és Liszt Ferenc-tér.

tehát azt ajánlotta a községtanácsnak: nevezzék el ezt az utcát a zentai hősről Savoyai Jenő-utcának.[1]) A javaslat időnek előtte kipattant, amiből azután furcsa kavarodás támadt. Szvetenay Márton ugyanis szigorú hangú levelet írt a városi tanácsnak. Tiltakozott ellene, hogy a kaszárnya mellett elhaladó névtelen utcát másról, mint róla nevezzék el. Ehhez az utcanévhez — úgymond — egyedül csak neki van joga, ki házát kaszárnya céljára olcsó áron adta bérbe a városnak és ezzel nagy szolgálatot tett Pest városának. De nem is egy utcanévre tart igényt, hanem kettőre. Ugyanis azt követeli, hogy a kaszárnyával szomszédos utcát Szvetenay-utcának, az azzal párhuzamosan haladó másik névtelen utcát pedig keresztnevéről Márton-utcának nevezzék el. A tanácsot váratlanul érte és megdöbbentette Szvetenay Márton levele. Egy ideig tanakodott rajta, mittévő legyen, de nem sokáig tanakodott. Kapta-fogta magát és elnevezte az egyik utcát Szvetenay-utcának, a másikat Márton-utcának.[2]) Eugén, savoyai herceg pedig, ki 1697-ben Zentánál megverte a törököt, a spanyol örökösödési háborúban Höchstädtnél 1704-ben a franciákat és bajorokat; 1706-ban a turini győzelemmel kiszorította a franciákat Olaszországból; 1716-ban Pétervárad nál ismét megverte a törököt és 1717-ben elfoglalta Belgrádot: az utcaelnevezés háborújában Szvetenay Mártonnal szemben elvesztette a csatát. A savoyai hercegnek azóta sincs utcája Budapesten.[3])

De volt a pesti községtanácsnak egy másik humorba illő utcanévadási ügye is, amiről, mint az egykorúak beszélik, annakidején az ujságok is megemlékeztek. Az történt ugyanis, hogy mivel a leégett német színháznak még a helyét is beépítették, nem volt értelme többé, hogy továbbra is Színház-térnek nevezzék a Színház-teret. Ennélfogva a város új nevet keresett a tér számára. Erre Lyka Demeter Anasztáz bőrkereskedő és bankár azt ajánlotta, hogy jótékony alapítványul, vagy más célra nagyobb összeget hajlandó letenni a város számára, ha a régi Színház-teret Lyka-térnek nevezik el. Ebbe azonban már nem ment bele a város, hanem a királyi pár legidősebb leányáról Gizella-térnek nevezték el nászajándékul ezt a teret, amikor a főhercegnő 1873. április 20-án esküvőjét tartotta Lipót bajor herceggel. A következő esztendőben a királyi pár esküvőjének huszadik évfordulóján pedig a legkisebb főhercegnő is kapott egy pesti utcát. Akkor nevezték el róla a Mária Valéria-utcát. A kis főhercegnő — hatéves volt, mikor utcatulajdonos lett Pesten — nagyon népszerű volt nálunk, mert Budán született s Erzsébet királyné »magyar leányom«-nak nevezte.

---

[1]) 1867. évi 4612. sz. tanácsi végzés alapján készült javaslat.

[2]) Szvetenay Márton, pesti hites ügyvéd a tanácshoz 1868. szept. 4-én kelt beadványában többi közt ezt írja: »Nem tudom, vannak-e és minő érdemei Jenő hercegnek Pest városa és a kijelölt két utcára nézve, de azt tudom és önérzettel vallom, hogy nekem némi érdemeim vannak s hogy a kérdéses két uccának mostani elnevezését nem a vak eset szülte, hanem épen, az én szolgálataimra való tekintet. S a fiatalabb nemzedék — míg a régibb s a távolabbi történelmet kergeti, — úgy látszik, a legújabb s a legközelebb fekvő históriát ignorálni akarja« ...

[3]) Fővárosi Levéltár: VI/50 869 fasc.

Világos után.

Némi módosításoktól eltekintve húsz esztendeig irányítja az építkezést Pesten az az árvíz után készült építkezési szabályzat, mely — mint láttuk — már nemcsak a tűzbiztonságra van figyelemmel, hanem városrendezési, esztétikai, közegészségügyi, sőt szociális szempontjai is vannak. A Szépítő Bizottság és az új építőszabályzat irányításával és ellenőrzésével épült új város Pestből az árvíz és 1848 közti időben. Sőt azután is hasznát látja a közönség e két intézménynek, mert az 1849. évi háborus rombolás, Hentzi tábornok ágyúinak eredményes működése szintén alkalmat ad rá, hogy Világos után az építőipar munkához jusson és — már amennyire a zavaros politikai és gazdasági viszonyok megengedik — dolgozhasson.

A Szépítő Bizottság különben 1857-ben megszűnik. Munkakörét ideiglenesen az »építkezési választmány« veszi át, hogy azután 1870-ben átadja helyét a Fővárosi Közmunkák Tanácsának, mely új tervekkel és új építőszabályzattal indul neki a korszerű Budapest megépítéséhez.

Ötven esztendeig dolgozott a Szépítő Bizottság Pest város csinosításán, sok jó szándékkal és kevés pénzzel. A rendelkezésre álló anyagi eszközök nem állottak arányban a feladatok nagyságával. A Szépítő Bizottság mégis sokat tett és öt évtizeden keresztül irányt szabott a fiatal és élnivágyó Pest fejlődésének. Úgy-ahogy megépítette a város első közműveit és a Lipótváros egyenes utcái, empire ízlésű épületei, palotái jelzik, hogy itt járt.

Mint tudjuk, a Szépítő Bizottság korának vívmánya a pesti bérház is. Nagyobb erővel különösen a hatvanas években indult meg a bérházépítés, amit a bevándorló népesség nagyarányú megnövekedése magyaráz. 1850-ben 127.935 lakója van már Pestnek és ez a népszám 1869-ig 200.476-ra szökik. Mivel pedig a bevándorlók legnagyobb része szegény, vagy kispénzű ember; boldogulást, kenyeret kereső vidékiek és munkát kereső munkástömegek: ennélfogva egyre jobban elszaporodott az olcsó anyagból készült, dísztelen külsejű, sivár belsejű, a lakók nagy tömegének otthontadó épülettipus, melyet a pesti szólás-mondás bérkaszárnyának nevezett el.

Érdekes különben, hogy 1870-ben a népszámlálók Pesten 11 olyan bérházat olvastak össze, melyek mindegyikében többen laktak háromszáznál. Ezek között csak három épült a Lipótvárosban, még pedig Zarzetzky József vizafogói háza, melynek 63 szobájában 388-an laktak; Almay Rezső Dorottya-utca 6. számú »Wurm-udvar« nevű háza, melyben 320-an és a Zeyk I. és Tisza Lajos Géza-utcai háza, melyben 316-an laktak. A lakókkal zsúfolt bérkaszárnyák között azonban az első hely a Király-utca 20. számú Dobler-bazárt illeti meg. Ebben 411-en laktak. Tíz évvel később — 1880-ban — már 31 olyan pesti bérházat tartottak nyilván, melyben 250-nél többen laktak. Ezek között

még mindig a Dobler-bazár tartotta a rekordot 443 lakóval. Egyébként a Lipótváros ebben a névsorban a következő házakkal volt képviselve:

Utca és házszám	A ház tulajdonosa	Lakók száma
V., Váci-utca 16.	Kasselik Ferenc	254
V., Deák Ferenc-utca 6.	Haas Fülöp és fiai	255
V., Nádor-utca 20.	Vigyázó Sándor	259
V., Mária Valéria-utca 10.	Thonet testvérek	294
V., Visegrádi-utca 20.	Magyar Hitelintézet	305
V., Külső Nádor-utca 84.	Deutsch Ignác	336
V., Géza-utca 8.	Tisza Lajos	340
V., Dorottya-utca 6.	Wurm-udvar	355
V., Külső Váci-út 58.	Zarzetzky József	410

Legtöbb a »népes ház« a Király-utcában, hol hat bérkaszárnyát olvastak összes 1880-ban a népszámlálók és a 31 bérkaszárnya közül is 15 a Terézvárosban és az Erzsébetvárosban volt. Hatvan évvel ezelőtt ott húzódott meg a legnagyobb szegénység.

De a jómódúak lakta lakásokból is hiányzott a kényelem és az a sok mindenféle felszerelés, mely nélkül valamirevaló lakás ma már el se képzelhető. Nem volt vízvezeték, fürdőszoba és hiányzott sok minden, ami a mai fővárosi ember mindennapi kényelméhez, egészségéhez és legközönségesebb szükségleteihez hozzátartozik.

Érdekes, hogy a régiek »házbérfertály«-a, költözködési negyede is más időre esett, mint most. A XIX. század első felében egészen 1867 őszéig

Gyertyaszentelőkor (február 2.),
Szent György napján (április 24.),
Jakab napján (július 25.) és
Szent Mihály napján (szeptember 29-én.)

volt a hurcolkodás és a lakásbérfizetés ideje. Pör esetén a magyar királyi udvari kancellária 1863. november 2-án jóváhagyott szabályzata szerint Pest város bírósága ítélkezett. 1867. október 1-én azután új lakásbérleti szabályzat lép életbe, mely kimondja, hogy a Jakab-napkor kezdődő negyedév október 1-én végződik és a házbérnegyedek *1868-ban január 1-én*, április 2-án, július 1-én és október 1-én kezdődnek. A házbérnegyed évenkint és előre fizetendő. A háztulajdonos felmondhat a lakónak, »ha a bérlő vagy családja sérti akár az illedelmet és erkölcsiséget, akár a társadalmi bánásmódokkal össze nem egyeztethető módon sérti a háztulajdonost, vagy annak családját«. Felmondani azonban csak április 1-ére, július 1-ére, vagy október 1-ére lehet. Január 1-ére nem lehet felmondani. Kimondta ez a szabályzat többi között azt is, hogy »légszeszcsöveket csak a bérbeadó előzetes beleegyezésével lehet a házba bevezetni«.

Azonban ez a házbérszabályzat sem élt sokáig. 1869 január 1-én életbelép a legújabb lakásbérleti szabályzat, mely a házbérfizetés és a költözés idejét február 1-ére, május 1-ére, augusztus 1-ére és november 1-re teszi. Nagyjából ez a szabályzat érvényes ma is.

A Közmunkák Tanácsa.

Magyarország megújhodása 1867-tel, az alkotmány visszaállításával s a koronázással kezdődött. A koronázás esztendejével kezdődött Pest új korszaka is. Attól fogva, hogy a király kibékült a nemzettel: erős lendülettel indult meg az alkotó munka, mintha a hosszú időkig tétlenségre kárhoztatott erők egyszerre akarnák pótolni a sok-sok mulasztást. Épült, gyarapodott Pest. Egymásután alakultak a gazdasági vállalatok, intézmények. A mai Pest alapjait akkor rakták le.

Milyen volt ebben az időben a törvényhatósági élet? Bizonyos, hogy sok dolgot adott és sok gondot okozott az abszolutisztikus idők felszámolása.

1861-ben — mint mindenütt — a városházán is előretört a hazafias érzés és a városi képviselőtestület olyan kuruc határozatokat hozott, hogy a Bach-időkből maradt kormányzat ezeket a határozatokat mind megsemmisítette. Erre a képviselőtestület azzal felelt, hogy lemondott. Lemondott a város vezetősége is, mire 1865-ben Magyarország tárnokmestere Rottenbiller Lipótot nevezte ki Pest város főpolgármesterévé.[1]) Rottenbillert 1848-ban választották meg elsőízben főpolgármesterré. Népszerű ember volt, de minden népszerűsége mellett sem vették tőle jó néven, hogy 1865-ben elfogadta a kinevezést. Hogy a főpolgármesteri kinevezés mekkorát ártott Rottenbiller népszerűségének, az bizonyítja legjobban, hogy közvetlenül ez után csúnyán megbukott a ferencvárosi a követválasztáson.

Útcsinálója volt ez a követválasztás az 1867. évi városi tisztújításnak is. Zajos korteskedések tették hangossá a csendes Pestet. A Vigadóban, az »Európában«, a »Tigrisben« programmbeszédeket tartottak a jelöltek és a Józsefváros Szentkirályi Móricot, Pest megye egykori alispánját jelölte a képviselőségre, ugyanazt a Szentkirályi Móricot, kit azután 1867-ben Rottenbiller helyébe főpolgármesterré választott a polgárság.

A városházi »provizóriumnak« a koronázás esztendeje vetett véget. Az egész tavasz a tisztújítás előkészületeivel telt el. A kormány ismét életbeléptette az 1848. évi községi törvényt. Ez természetesen nagyon különbözik attól a törvénytől, melynek alapján a főváros ma választja tisztikarát. Ma, mint ismeretes, a polgárság választja a törvényhatósági bizottság tagjait és a törvényhatósági bizottság választja a polgármestereket, a tanácsot és a főtisztviselőket. 1867-ben nem így volt. Akkor nemcsak a városi képviselő-

[1]) 1848 óta a polgármesternek főpolgármester volt a címe, hogy megkülönböztessék az alpolgármestertől.

testületet, hanem úgy a főpolgármestert, mint a tanács tagjait a polgárság választotta. Most a főváros egymillió főnyi lakosságából több, mint háromszázezernek van választójoga.[1]) Akkoriban Pest város lakossága kétszázezer főnyit sem tett ki, választójoga pedig nem egészen négyezer polgárnak volt.

Május 9-ére volt kitűzve a választás és mivel alkalmasabb helyet nem találtak, a Nemzeti Lovardát jelölték ki a választás helyéül. Az első napon a főpolgármestert, a főbírót, a főkapitányt és az alpolgármestert kellett megválasztani. Rottenbiller Lipót számolva a közönség hangulatával, nem is pályázott. Szentkirályi Móric, Vidacs János gépgyáros és Bereznay István ügyvéd voltak a főpolgármesteri állás jelöltjei. A választáson, mint előre látható volt, a népszerű Szentkirályi Móric győzött. Az új főbíró Agorasztó Miklós, az új főkapitány Thaisz Elek, a polgármester Gamperl Alajos és a főjegyző Gerlóczy Károly lett.

A háromszáz új városatya közül legalább negyven-ötven olyan volt, kiről később a főváros egy-egy utcáját nevezte el »a hálás utókor«. Nagyszerű politikusok, kitűnő tudósok, a társadalmi és gazdasági élet előkelőségei kerültek be a városi képviselőtestületbe. Így tagja lett a képviselőtestületnek Deák Ferenc, báró Eötvös József, Csengery Antal, Fabinyi Teofil szeptemvir, Gorove István, Lónyay Menyhért, Pulszky Ferenc, Kautz Gyula, Balassa János, Bókay János és Korányi Frigyes, az ország három leghíresebb orvosprofesszora. Városatya lett Kemény Zsigmond báró, a regényíró; Ballagi Mór, a nyelvész és szótáríró; Henselmann Imre, a neves műtörténész; Toldy Ferenc, a magyar irodalomtörténetírás atyja; Székács József szuperintendens; Tóth Lőrinc jogtudós és költő; Vadnay Károly, a népszerű író; Xantus János, a híres geografus, a pesti állatkert megalapítója; Feleky Miklós, a népszerű színész; Barabás Miklós, a festő és Ybl Miklós, az építőművész. Városatyák lettek: Rottenbiller Lipót, Pest volt főpolgármestere; Ráth Károly, Budapest első főpolgármestere; Rökk Szilárd, a nagy emberbarát; Szendrey Ignác, Petőfi apósa; Kochmeister Frigyes, a tőzsde, meg a Kereskedelemi és Iparkamara elnöke; Buschbach Péter, Gönczy Pál, Királyi Pál, Kléh István, Radocza János és még sokan.

Ez a városi testület csakugyan nagyra hivatott és alkalmasnak látszott arra, hogy a mult idők mulasztásait pótolja. Csakugyan jól dolgozott és előkészített nagy problémákat és nagy terveket, melyeket azonban csak az elkövetkezendő idők oldottak meg.

A koronázás esztendeje különben meglehetősen elnyűtt, elhanyagolt állapotban találta Pestet.

A Ferenc József-tér sár vagy por fészke volt, melyet folytonosan új anyaggal táplált a Dunapart homoktengere, — írja könyvében dr. Országh

[1]) 1936-ban az országgyűlési képviselőválasztók száma 323.227, míg a közigazgatási választók száma 320.884 volt.

Sándor országgyűlési képviselő. Maga az egész Dunapart úgy Pesten, mint Budán csúnya bűzös hely volt, hová a város szemetét rakták le. A Váci-, Kerepesi- és Üllői-utak télen csaknem járhatatlanok voltak. A Terézváros a keskeny, szűk és bűzös utcák tömkelege volt. Az elhanyagolt királyi palotát pedig, mely csak ritkán látott fejedelmi vendéget: fent a Várban síri csend környezé; lent pedig a Várhegy lábainál bozontos cserjék, dísztelen bokrok és kétes jellegű, rozzant kis házak vették körül...

Hoitsy Pál még megtoldja ezt a szomorú képet.[1]) — Pest város — úgymond — területileg is kicsi. Észak felé a London-szálloda[2]) az utolsó ház, azontúl a vasúti pályaház[3]) mögött a váci temető fekszik,[4]), melynek kriptái düledezők s kifehérednek a régi halottak csontjai. Kelet felé a mostani pályaudvar telkén[5]) és akörül zöldséges kertek terülnek el. Délnek a Boráros-téren túl két gőzmalom és néhány ácstelep fekszik. Csak a Városliget felé van a mai körúton túl is kiépítve a Király-utca, de akik ott laknak, azoktól azt kérdezgetik tréfásan az ismerősök: »milyenek a vetések arra önök felé?« Az Aradi-utcának egyik oldalán tehéntartó majorosok házai állanak, de csak az egyik oldalon, a másikon egy akácos erdő van, ahová a trágyát hordják ki az istállókból. Ez a szűk terület is rendetlenül van beépítve. A Lipótvárost kivéve zeg-zugosak az utcák. Az Andrássy-útnak s a Körútnak még csak tervei sem léteznek. A dunai rakpart, melynek helyén a házi szemetet dobálták bele a folyamba, most van ép épülőben és dolgoznak a parti palotákon is, melyeknek egy része négyemeletes, holott eddig csak három ilyen négyemeletes ház volt az egész városban. Elkészült némi csatornázás is és a Kerepesi-úton már nem látni kétfelől a nyitott árkot, melyen át híd vezet az udvarra. De az Almásy-tér tájékán még folydogál egy patak piszkos vize a rét közepén, hol kecskék legelésznek és labdát játszanak a gyermekek. Az Újépület körül is lenne labdázásra alkalmas tér elég, de az messze esik. Vízvezetéke még nincsen a városnak. Minden udvaron kút, annak salétromtartalmú vizét isszák. Az előkelő vendéglők részére vagy a budai Városmajorból, vagy az Orczy-kert Illés-kútjából hozzák lajtokban az asztalra a vizet. Szikvizet még nem isznak, pedig annak készítését már 1827-ben magyar ember — Jedlik Ányos — fedezte fel...

1867 táján ilyen volt Pest.

Pestből és Budából, ebből az elhanyagolt és elhagyatott két városból akart világvárost építeni gróf Andrássy Gyula, hogy legyen ennek az elnyomatástól megszabadult országnak igazi fővárosa, méltó politikai, gazdasági és kultu-

[1]) Magyarország állapota 1867-ben. A Pesti Hirlap 1927. évi nagy naptára.
[2]) Vilmos császár-út 67.
[3]) Nyugati pályaudvar.
[4]) Lehel-tér.
[5]) Keleti pályaudvar.

rális középpontja. És amit Andrássy Gyula gróf kitervelt, azt megvalósították az elkövetkező idők. A törvényhozás 1870-ben megalkotta a Fővárosi Közmunkák Tanácsát,[1]) azt az intézményt, melynek Pestet újjá kellett építenie. Egy másik törvény[2]) 1873-ban egyesítette Budát, Pestet és Óbudát: három vidékies kis városból teremtett egyetlen nagy várost.

Így lesz Pest-Budából Budapest; így indul meg Budapest karrierje s meg sem áll, míg világváros nem lesz belőle. De amíg odáig jut: mennyi küzdelmen, vesződségen, megpróbáltatáson kell átvergődnie! Mennyi pénz, élet, ötlet, akaraterő, igyekezet és kitartás kell hozzá, hogy a régi Pestet kiemelje elmaradottságából?

A Lipótváros követe teszi meg az indítványt 1870-ben a képviselőházban, hogy a három várost egyesíteni kell, hogy méltó fővárost építsünk az országnak. A belügyminiszter: Tóth Vilmos felkapja az ötletet. Elkészül az egyesítésről való törvénytervezet. Az ember azt hinné, most már nincs is más hátra, minthogy a képviselőház megszavazza, a főrendiház hozzájáruljon és a király szentesítse a törvényt, mely Pest-Budát Budapestté varázsolja. De nem így történt. A három város egyesítésének Pesten is, Budán is csaknem annyi ellenzője akadt, mint barátja. Szentkirályi Móric, Pest város volt főpolgármestere tüzelt legjobban az egyesítés ellen. Azt mondta, hogy Buda egészen elnémetesíti Pestet, ha összeházasítják a két várost. De különben is az egyesítés nem érdeke sem Budának, sem Pestnek. Buda nem fejlődésképes, — mondta Szentkirályi — kultúra és közintézmények dolgában Buda messze mögötte marad Pestnek. Az egyesítés után Budán is pótolni kell, ami hiányzik és Buda kulturális és egyéb elmaradottságának az árát a pesti adófizetőknek kell majd megfizetniök.

De a budaiaknak sem tetszett a dolog. Felterjesztést intéztek a képviselőházhoz, amelyben kijelentették, hogy »mindaddig, amíg Budát Pesttel csupán csak egy híd köti össze és amíg ezen a hídon is vámot kell fizetni: tényleges egyesítésről szó sem lehet.« A kormányt azonban sem a budaiak petíciója, sem Szentkirályi Móric ékesszólása nem tudta levenni lábáról.

Több, mint egy esztendeig tanácskozott a fővárosi törvény és az egyesítés részleteinek megbeszélésére kiküldött vegyesbizottság az összeolvasztásról. Végre a részletek tekintetében is megegyeztek és így született meg az 1872. évi XXXVI. törvénycikk, mely a világháború utánig kormányozta és igazgatta a Pest-Budából lett Budapestet. 1873 végén megválasztják az új törvényhatósági bizottságot: a 200 virilistát és a 200 szabadon választott városatyát. Ez az új törvényhatósági bizottság választja meg a főpolgármestert, a polgármestert és a tanácsot. Budapest törvényhatósági bizottságának tagjai között ott volt Deák Ferenc, Királyi Pál, Apáthy István, a híres jogtudós, a kereskedelmi törvény megalkotója; Toldy Ferenc irodalomtörténet-

[1]) 1870. évi X. t.-c.

[2]) 1872. évi XXXVI. t.-c.

író, Csengery Antal, az Akadémia másodelnöke, Falk Miksa, a Pester Lloyd főszerkesztője; Kochmeister Frigyes, a tőzsde elnöke; Légrády Károly, a Pesti Hirlap főszerkesztője; Tolnay Lajos, Radocza János képviselő, Bródy Zsigmond, a Neues Pester Journal szerkesztőtulajdonosa; Podmaniczky Frigyes, Fabinyi Teofil szeptemvir, Jókai Mór, Szentkirályi Mór, Zichy Antal történetíró, Bókay János orvosprofesszor, Ybl Miklós építőművész, Hunfalvy Pál, gróf Szapáry Gyula, későbbi miniszterelnök, Agorasztó Miklós, Pest volt főbírája; Házman Ferenc, Buda város utolsó polgármestere, Szlávy József és Harrer Pál, Óbuda utolsó polgármestere.

Az új törvényhatósági bizottság Ráth Károly táblabírót választotta meg főpolgármesterré; Kamermayer Károly pesti tanácsnok lett a polgármester; Gerlóczy Károly és Kada Mihály pedig az alpolgármesterek. A »három Károly« korszakának nevezték azokat az időket, amíg Ráth, Kamermayer és Gerlóczy dolgozott a városházán.

A kormány jóakarata, különösen eleinte, minden erejével támogatta a főváros vezetőségét az építőmunkában. Az első feladat az volt, hogy új, korszerű formát kellett adni a régi Pest ábrázatának. Meg kellett csinálni Pest szabályozási és fejlesztési tervét. A Közmunkatanács pályázatot írt ki Pest szabályozási tervére. Tíz pályamunka érkezett be. Ezek közül Lechner Lajos királyi főmérnök pályaterve kapta az első díjat, Fessl Frigyes építőművészé, a Vigadó megalkotójáé a második díjat, Klein és Fraser londoni mérnökök közös terve a harmadik díjat. Ezeknek a figyelembevételével készült aztán az a tervezet, amelynek alapján átrendezték a régi Pestet. A Könyök-utcán és Árok-utcán keresztül sugárutat hasítottak a Terézváros testéből és megépítették a Nagykörutat a Margithídtól a Boráros-térig, körülbelül azon a vonalon, melyen Reitter Ferenc műszaki tanácsos nem sokkal azelőtt meg akarta építeni Pest város hajózható Dunacsatornáját.

A szabályozási és építkezési munkálatok természetesen tömérdek pénzt és munkát emésztettek meg. Húsz esztendeig Pest jórésze olyan volt, mint egy exhumált város. Régi házakat, viskókat bontottak le; gödröket ástak, csatornákat építettek, gázcsöveket fektettek; utakat és utcákat követtek. Fúrtak és faragtak úton-útfélen. A város legforgalmasabb vidékein futóárkok, téglatorlaszok és meszesgödrök állták útját a forgalomnak. Csak a nyolcvanas esztendőkben alakultak ki a Sugárút igazi körvonalai; csak akkor dugta ki mosolygó fejét a sok törmelék és a sok építőállvány közül a megifjodott Pest, de akkor sem egészen, mert a Lipót-körút csak a 90-es évek vége felé, a Ferenc-körút meg még később készült el.

Pest megújhodása nem ment olyan könnyen s olyan egyszerűen, mint ahogy a városrendezők elképzelték és megrajzolták. Sok baj volt itt és a baj azzal kezdődött, hogy a modern Budapest egyidőben született a »bécsi krachhal«, mely agyongázolta, vagy megingatta ama gazdasági erőforrásoknak egyrészét, melyből a nagyszabású városépítés anyagi támogatást remélt.

A bécsi krachot megelőző esztendőben a Közmunkatanács egy részvénytársaságra bízta a később Andrássy-útnak keresztelt Sugár-útnak a kiépítését. Az Általános Magyar Municipális Bank, a Franco-Magyar Bank és a báró Erlanger bankház voltak a tagjai a Sugárút építő Részvénytársaságnak. A krach ezeken is halálos sebet ütött, úgyhogy 1876-ban a Közmunkatanács kénytelen volt saját kezelésbe átvenni a Sugárút építését.

Szerencsére, akkorára a munka dandárjával már elkészültek. 1873-ban a Gyár-utcától a Városligetig terjedő útszakaszt már megnyithatták és 1875-ben teljesen befejezték a jövendő Sugárút mentén a régi házak lebontását is. A Sugárút megépítése érdekében összesen 219 ingatlant kellett megvásárolni, amelyeknek a becsértéke több mint hétmillió forintot tett ki. A megszerzett telkekből 2·3 millió forint értékű a Sugárút területére esett és több mint egymillió forintra ment maga az útépítés költsége. Tíz esztendeig bontottak, ástak, építettek, dolgoztak a Terézváros gyomrából kihasított Sugárúton. A türelmetlen lakosság természetesen sokat panaszkodott, hogy a munka lassan megy ; a nyílegyenes Sugárút azonban lassacskán mégis csak elkészült és mégis a legszebb, legimponálóbb útvonala lett a fővárosnak, mellyel aztán méltán elbüszkélkedhettünk Európa színe előtt. Mikor aztán elkészült a Sugárút, az ötlet kigondolójáról, gróf Andrássy Gyuláról nevezte el a hálás Budapest.

A szabályozási és városrendezési tervbe már bele volt rajzolva a Nagykörút félköralakú vonala is, de hol volt még a Körút a hetvenes években? Nem is siettek túlságosan az építkezéssel, mert mindig volt valami baj, ami a munkát hátráltatta. Egyszer a pénzhiány ; a bécsi krach hatását is nehéz volt kiheverni. A hetvenes évek végén pedig jött a boszniai okkupáció, amely állandóan izgalomban tartotta a várost és tépdeste Andrássy Gyula népszerűségének babérleveleit. A kritikusok sem akartak elhallgatni. Örökös volt a szemrehányás, hogy a kormány »egyszerre akar Párist csinálni Budapestből« és voltak olyanok is, akik azt mondták, hogy a Sugárút megépítésére semmi szükség sincs, mert hiszen a Sugárút nem egyéb, mint Andrássy Gyula gróf és Tisza Lajos arisztokratikus szeszélye.

A hetvenes esztendők elején még csak egyetlen főutca, a Király-utca vitt a poros Városligetbe. Ez is rémesen elhanyagolt és piszkos ; mellékutcái pedig poshadt, bűzös levegőt leheltek. Mikor a királyné Budapestre látogatott, ezen a csúnya és szennyes Király-utcán kellett végigkocsiznia, ha a Városligetbe akart kocsizni. A pletyka azt beszélte, hogy a gavallér Andrássy Gyula azért építtette meg az Andrássy-utat, hogy a szép királynénak ne kelljen végigkocsiznia a Király-utcán, ha a Városligetbe kívánkozik. Ezek a pletykák és ezek a türelmetlen és rosszakaratú kritikák azonban nem tudták megtörni az építők akaraterejét. Míg Andrássy Gyula volt a miniszterelnök, addig ő volt a Közmunkatanács elnöke is és ő maga irányította és siettette a munkálatokat. Mikor Andrássy Gyula külügyminiszter lett, a kormány a biharmegyei

főispánt: Tisza Lajost nevezte ki a Közmunkatanács alelnökévé és attól fogva Tisza Lajos irányította Pest szabályozását. Ezt a kinevezést aztán nagyon rossz néven vették a kormánytól. Azt mondták, hogy mit tudja azt egy főispán, egy vármegyei nagyúr, hogy milyenné kell építeni Magyarország fővárosát. Tisza Lajos azonban hamarosan megmutatta, hogy van ízlése és hogy a városrendezéshez is ért. Amellett erőskezű ember, aki hajtotta a munkát. Tisza után rövid időre gróf Szapáry Géza lett a Közmunkatanács vezetője, azután pedig a kedves Podmaniczky Frigyes következett. Az ő tiszte lett most a Közmunkatanács irányítása. Természetesen maga a városi törvényhatóság is dolgozott serényen. Munkája volt elég. 1873-ig a város kezében volt a rendőrigazgatás is és a közigazgatás mellett a municipium gyakorolta a bíráskodást. Hetvenhárom után önállósította magát a törvénykezés is, a rendőrség is. Pedig még 1867-ben úgy tervezték, hogy a régi városi sörfőző helyén — ahol most az új városháza palotája áll — a városi törvényszék és a börtönök számára építenek házat. Később aztán, mikor a kormány közölte a tanáccsal, hogy a bíráskodást kiveszi a városi közigazgatás kezéből: a rendőrséget akarta a város bekvártélyozni az új házba. Azonban csakhamar kiderült, hogy a kormány államosítja a budapesti rendőrséget is és csak így, Hausmann Alajos terveinek többszöri átdolgozása után, lett városháza ebből a palotából, mely a Váci-utcában, az egykori városi sörfőző telkén épült.[1])

Ha mérleget csinálunk róla, hogy mi volt az eredménye a nagy nekilendülésnek: mi történt 1870-től 1880-ig Budapesten, akkor megállapíthatjuk, hogy a lakószobák száma tíz esztendő alatt nem egészen százezerről több mint százharminchatezerre szaporodik. 1870-ben Pesten csak hatvannégy és félezer volt a lakószobák száma, míg 1880-ban százhárom és félezer. Szóval, csupán Pesten hatvanegy százalékkal nőtt meg tíz esztendő alatt a lakószobák száma. Érdekes az is, hogy 1870-ben a három testvérvárosnak a katonaság nélkül összesen csak 270.000 lakója volt, míg 1880-ban íme már 360.000 főnyi a polgári népesség. Tíz esztendő alatt tehát 85.000 főnyivel gyarapodott a főváros polgári népessége. De az a legérdekesebb a dologban, hogy ebből a 85.000 főnyi gyarapodásból 81.000 Pestre esett. Mikor arról folytak a viták, hogy egyesítsék-e a két Budát Pesttel: mint említettük, Szentkirályi Móric azzal érvelt az egyesítés ellen, hogy Buda és Óbuda el fogja németesíteni Pestet is. Nem ez történt, hanem az ellenkezője. Pest megmagyarosította Budát és Óbudát.

Dehát hogyne gyarapodott volna a lakosság, mikor azokban a krachos és pangásos időkben csak Pesten dolgoztak az országban és csak Pesten volt munkaalkalom. Mindenki Pestre igyekezett. Tíz-tizenkét esztendő alatt csak maga az állam hatvankilenc millió forintot épített be a palotákba, klinikákba, a főváros pedig 37 millió forintot költött építkezésekre. Ebben a két összegben

[1]) A Váci-utcai új városháza elé annakidején teret terveztek, de a terv nem valósult meg.

nincsen benne az, amit az ipari és kereskedelmi vállalatok, az egyesületek, a társulatok és a magánosok építettek. De kétségtelen, hogy az építkezés lendülete még sokkal erősebb és sokkal hatalmasabb lett volna, ha a gazdasági bajok, válságok időnként meg nem állítják munkájában az alkotó erőt. A bécsi krach hatását tíz esztendő alatt is alig tudta kiheverni a gazdasági élet és ehhez jött a hetvenes esztendők végén a boszniai okkupáció, mely nemcsak a kereskedelmet és ipart zavarta, hanem lehangolta az egész várost. A háború kitörésekor ugyan még vígan énekelték a Boszniába masirozó menetszázadok, hogy: »nincsen párja a Molinári bakának«. De az első veszteséglisták elvették a kedvét Budapestnek és elvették a kedvét az egész országnak. Budapest törvényhatósági bizottsága feliratot intézett a törvényhozáshoz és követelte Tisza Kálmán kormányának felelősségrevonását. A kormány meg is haragudott a feliratért és »levette kezét« a fővárosról. Azontúl nem támogatta olyan szeretettel és olyan teli marokkal Budapestet, mint addig.

De azért a hetvenes esztendők mégis nagy eredményeket tudnak felmutatni. Ybl Miklós tervei szerint akkor kezdték építeni a Hermina-térre a gyönyörű Operaházat. Az építési költségek nagyobbrészét a király adta. Ugyancsak Ybl Miklós tervei szerint fogtak hozzá a királyi palota átalakításához. Szkalnitzky új köntöst adott a Nemzeti Színháznak és bérházat is épített melléje. Díszes hajlékot kap a népszínmű is. Ybl Miklós tervei szerint megépítik a fővámházat és a közraktárakat. A Duna szabályozására több mint 7 millió forintot költ az állam, a promontori Dunaág szabályozására külön 4·7 millió forintot. Gouin Ernő francia hídépítő ötmillió forint költséggel megépíti a Margit-hidat, melyet 1876-ban avatnak fel, 1879-ben nyitják meg a forgalomnak az összekötő vasúti hidat, melynek az építése majdnem 7 millió forintba kerül. A hetvenes évek vége felé készülnek el a keleti pályaudvar terveivel és 1876-ban készül el a 2·4 millió forintba kerülő államvasúti főműhely. Koch Henrik tervei szerint megépül a főposta palotája és a hetvenes évek végén egymásután készülnek el Wagner, Szkalnitzky, Kolbenheyer, Weber és Steindl Imre tervei szerint az orvosegyetem klinikái és egyéb épületei: a vegytani intézet, az élettani intézet, sebészeti kóroda, a bonctani intézet, a két belgyógyászati kóroda, az orvoskari központi épület; ezenkívül megépül az egyetemi könyvtár, az egyetemi állattani és embertani intézet; az ásvány- és földtani intézet, a természettani intézet és a József műegyetem. A Bazilika építését, melyet Hild József kezdett meg, Ybl Miklós veszi a kezébe, teljesen átdolgozza a terveket és a nagyszerű Schulek Frigyes megkezdi a budavári Mátyás-templom restaurálását. Kallina Mór a Ludovika-alap terhére megépíti a honvédelmi minisztérium palotáját és a Közmunkatanács a Sugárút, a Károly-körút és Múzeum-körút, valamint a Nagykörút kiépítésére tíz esztendő alatt $6^1/_3$ millió forintot költ. A mágnások is kedvet kapnak az építkezéshez; a mágnáspaloták egymásután nőnek ki a földből, de a gazdag polgárok is igyekeznek. Különösen az Andrássy-úti paloták építése folyik

serényen. Az Andrássy-úti Haggenmacher-palota, az Államvasutak nyugdíjintézetének a palotája (a Drechsler), a Foncière palotája az Andrássy-út sarkán, szintén ezekből az időkből való.

De a hetvenes évekbe esik az első vízvezeték, a közvágóhíd megalkotása is. 1873-ban kezdi építeni egy svájci mérnök: Cathry Sales a svábhegyi fogaskerekű vasutat; 1872-ben indulnak meg a propellerek a Dunán. Báró Eötvös József szobrát is a hetvenes évek végén állítják fel és nemsokára leleplezik gróf Széchenyi István és Petőfi Sándor szobrát is. Elkészül a nyugati pályaudvar. A budai meg pesti lóvasútat is akkor egyesítik. Épül egy-két kórház is és már tervezik az elevátort. Minden jel azt mutatja, hogy a következő tíz esztendő tempója még erősebb lesz. Még többet akar dolgozni a megifjodott főváros. Épül, szépül, gazdagszik és lázasan készül a trónörökös esküvőjére és az 1885-i országos iparkiállításra.

Parkok és terek.

Még mielőtt gróf Andrássy Gyula kezdeményezésére megalakult volna a Közmunkák Tanácsa, a városszépítés érdekében már is történt egy és más, aminek később kihatása és jelentősége volt a városrendezési tervek megállapítására. Ilyen kezdeményezés volt például a Duna szabályozásával kapcsolatos pesti rakodópart építése is. 1855-ben kezdték a part feltöltését a régi Molnár-tótól (a mai vámház környéke) a Lánchíd felé. Az Alagút építésénél kikerült kő- és földanyagot használták fel erre a célra. A valóságos kőpart építését — egyelőre a pesti Lánchídfőtől felfelé és lefelé száz-száz lábnyi hosszúságban — 1857-ben kezdték el.[1]) Ez a szerény kezdet erőteljesebb mértékben folytatódott később. A folyószabályozás következtében különösen a Lipótváros terjedelme bővült meg jelentősen a Duna medrétől elhódított száraz területekkel. Erre nagy szükség volt, mert a kormánynak az volt a terve, hogy ezeket a dunaparti házhelyeket eladja és a telkek árából építi meg a körutakat.[2]) Ez a magyarázata, hogy a mult század hatvanas éveiben a Dunaparton új házsort építettek a Duna, meg a Feldunasor és az Aldunasor között. Így született meg az Akadémia-utca és a Mária Valéria-

[1]) *Dr. Wildner Ödön:* Buda és Pest közigazgatásának története az 1849—1865. évi abszolutizmus és provizórium alatt.

[2]) A képviselőház 1871. évi január 5-iki ülésén tárgyalta »a pesti Nagy-körútról és az emelendő létesítmények adómentességéről szóló törvényjavaslatot«, melyet az ellenzék erősen támadott. Simonyi Ernő kijelentette, hogy a Nagy-körút megépítésének ügyét nem tekinti országos érdeknek. Lehet — úgymond —, hogy a Nagy-körút megépítése Pest egészségügyének megjavítása érdekében szükséges, de nem látja be, hogy a Pesten lakó emberek egészségéről a Székelyföldön lakó emberek miért gondoskodjanak? A bíráló felszólalásokra adott válaszában jelentette ki azután Kerkápoly Károly pénzügyminiszter és Tisza Kálmán miniszterelnök, hogy a Dunától elhódítandó telkek eladásából térül vissza a Nagy-körút építésébe fektetett összeg.

utca. Ez az oka, hogy a hajókikötőkkel és kirakodó területekkel összekombinált dunaparti sétatér részére csak nagyon keskeny sáv maradt. Még a negyvenes években, a Lánchíd építésével kapcsolatos feltöltési munkálatok révén keletkezett az a teleksáv, melyen 1860 és 1864 között Stüler Ágost berlini építész a Tudományos Akadémia renaissance-ízlésű palotáját felépítette. Az Akadémia háta mögött azután hamarosan megépült a Rudolf-rakpart többi háza is. Az illetékesek arra számítottak, azt várták, hogy a Ferenc József rakparton a mai Vigadótól jobbra és balra a magyar főurak építenek majd palotákat. Azt hitték, hogy a főúri paloták egy újszerű, Canale Grandévé fogják varázsolni a pesti Dunapartot. Azt remélték, hogy a magyar mágnáspaloták szépsége, ha nem is vetekszik vele, de legalábbis megközelíti majd az egykori dozséknak és nobiléknak Velence kanálisában tükröződő gyönyörű palotasoráét. Nem így történt. A mágnások nem a Dunaparton, hanem a Múzeum háta mögött építették fel palotáikat a hatvanas és nyolcvanas években. A Józsefvárosnak ezt a részét ma is »mágnás firtli«-nek nevezi a pesti tréfás szólás-mondás. A Ferenc József-rakodóparton viszont legelsőnek a Hungária-szálloda és az Első Magyar Biztosító Társaság háza épült fel. Az Első Magyar Biztosító Társaság házával szemben, azon a telken, melyet annakidején a Nemzeti Színház számára ajándékozott Pest városa, a »Thonet-udvar« épült fel[1]) 1867-ben.[2]) Az Első Magyar Biztosító Társaság és a Thonet-udvar között csak annyi hely maradt, hogy az új házak el ne vegyék a kilátást és az érvényesülés lehetőségét a Vigadó elől. Úgy látszott, hogy a Vigadó előtti kedves kis térségből hamarosan aféle »Piazzetta« lesz, mint amilyen a velenceiek Szent Márkus-tere. Azonban rövidesen a kis tér közepére került a Hanglikioszk néven ismert, lombos fákkal körülvett kertes kávéház, mely azután megakadályozta, hogy a Vigadó homlokzata kellő módon érvényesülhessen.[3])

Az Akadémia palotájával egyidőben épült fel a régi Redoute alapfalain Fessl Frigyes terve szerint a Vigadó. Hentzi ágyúi 1849-ben tudvalevően teljesen tönkre tették a Redoute-ot, melynek újjáépítése állandó témája volt az ötvenes éveknek. Az újjáépítésre azonban csak 1859-ben került sor. 1863-ban készült el, de csak 1865 farsangján adták át a közönségnek Fessl bizánci, mór és magyar motivumokból összefonódó, romantikus alkotását, mely több, mint egymillió forintba került és máig is egyik építészeti érdekessége a fővárosnak.

[1]) Ma a Corso-kávéház van benne.

[2]) A Lloyd Társaság háza, melyben hosszú ideig működött a tőzsde, csak 1872-ben épült fel.

[3]) Alapítójáról, Hangel Márkusról kapta nevét a »Hangli«. Hangel a hatvanas években főpincére volt az »Angol királynő« szállodának. Deák Ferencet is ő szolgálta ki, amikor az »öreg úr« az Angol királynő szállodában tartott szállást. Hangel Márkus 1870-ben kibérelte a várostól a Vigadó-kávéházat és engedelmet kért, hogy a Vigadó-téren kioszkot állíthasson fel. A Közmunkák Tanácsának hozzájárulásával a főváros *néhány esztendőre* csakugyan megengedte a kioszképítést. (Közmunkatanács 1870. e. jel. 28. oldal.) Ennek az idén mult hetven esztendeje.

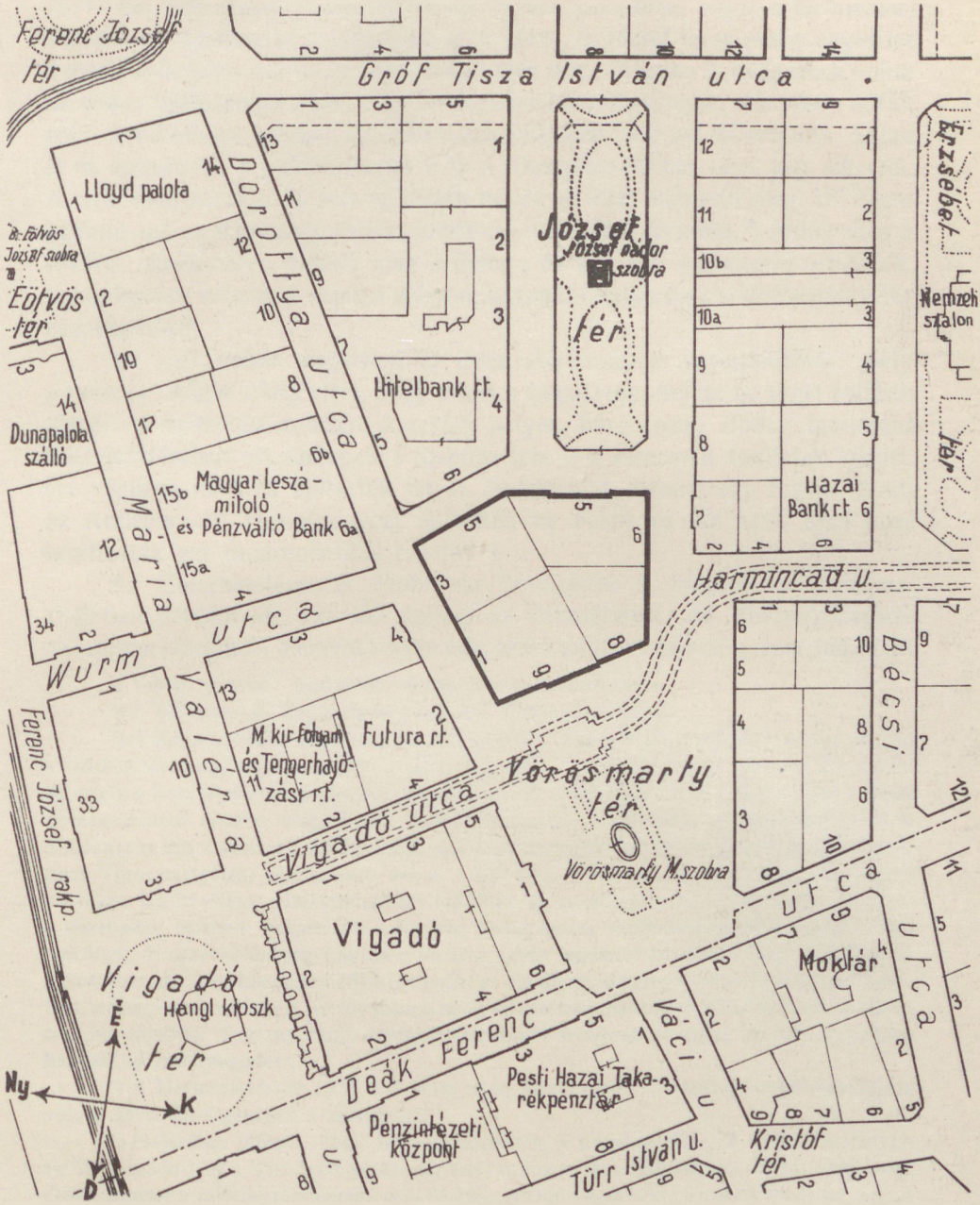
A tűz tudvalevően elpusztította 1847-ben a Redoute-nak a Vörösmarty-térre néző testvérépületét, a hajdani német színházat. Helyére 1873-ban a Haas-palota néven ismert hatalmas, mutatós bérházat[1]) építette Linzbauer Imre építész. Abban az időben még Színház-tér volt a neve a Vörösmarty-térnek. Meglehetősen szabálytalan alakú volt ez a tér, melynek természetes folytatása a József-tér lett volna, ha a két tér összekapcsolódásának útját nem állja a harmincadhivatal háza. József császár idejében épült, rozzant, egyemeletes ház volt ez, mely háromszögletű kertjével belekönyökölt a Harmincad-utcába. Már József nádor tervezete szerint le kellett volna bontani, de nem bontották le. Helyére Széchenyi István előbb egyemeletes áruházat, majd a Nemzeti Casinot szerette volna felépíteni; Pest város tanácsa pedig a nagy árvíz után ide szánta az új városházát. De egyik tervből sem lett valóság. Az ötvenes években már olyan állapotban volt a Harmincad-ház, hogy mégis le kellett bontani, ha nem akarták megvárni, mikor magától dűl össze. Tehát 1859-ben lebontották. Most már itt lett volna az alkalom a József-tér és a Színház-tér egyesítésére. A város azonban nem élt az alkalommal. Pénzre volt szükség, hogy felépíthesse a Vigadót. Ennélfogva a Harmincad-ház megnagyobbított telkét négy részre osztván, elárverezte és a bevételt, közel 341 ezer forintot, csakugyan a Vigadó építésére költötte. A telekárverés eredménye különben ez:

	Terület	Egységár frt.	frt. kr.	Átírással együtt frt. kr.
Eisele Antal szabóm. Színház-tér 5. ..	239□-öl 5'10"	á 250	59.993·06	62.706·26
Lyka Anasztáz Demeter bőrkereskedő Dorottya-utca 3.	319□-öl 2' 6"	á 260	83.048·30	86.048·33
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Dorottya-utca 2.	336□-öl 5' 0"	á 305	102.734·17	109.864·37
Kovács Sebestyén Endre sebésztanár József-tér 5.	267□-öl 4' 3"	á 301	80.580·21	82.222·37
Összesen.....				**340.841·33**

A három első telken Hild József tervei alapján egységes renaissance stílusú palota épült, Kovács Sebestyén Endre professzor házát pedig Máltás Hugó építette. Ezt a négy telken épült háztömböt a hetvenes-nyolcvanas évek németül beszélő humora »*Schneider-Viereck*«-nek nevezte, mert négy szabó a tulajdonosa: *Eisele* Antal szabómester, aki ruhát szabott; *Lyka* Anasztáz bőrkereskedő, aki bőrt; *Kovács-Sebestyén* Endre sebészorvos, aki embert és a Kereskedelmi Bank, mely részvényszelvényt szabdalt és vágott. A Lyka-házat később a Pesti Hazai Első Takarékpénztár vette meg. Ma Kovács-Sebestyén egykori háza a Schell-kőolaj részvénytársaságé, a többi három a Gerbeaud-családé.

A két tér egyesítésének dolgát a *Schneider-Viereck* felépítésével mindörökre elintézték. Fessl Frigyes ebbe nem tudott belenyugodni és még az

[1]) Haas Fülöp és fia szőnyegkereskedők házát.

Az egykori Harmincad-ház telke és mai környéke.

1871. évi városszabályozási tervében is azt javasolta, hogy a Schneider-Viereck-et sajátítsa ki és bontassa le a város, a József-teret pedig egyesítse a mai Vörösmarty-térrel. Nem fogadtak szót neki. Hogyan is hallgattak volna rá, mikor felbuzdulva azon, hogy a harmincad-telkeken olyan előnyösen adtak túl: a városháza néhány hatalmassága 1862-ben még azt követelte: adják el és építsék be a Színház-teret is.[1]) A mozgalom akkor nem járt sikerrel. A teret nem adták el és nem építették be, de az ötlet nem halt meg. 1872-ben ugyanis már a Közmunkatanács állott elő a beépítés tervével.[2]) Akkor meg a főváros ellenkezésén bukott meg a dolog; de két álló esztendeig vitáztak, tanácskoztak róla, míg végül a Közmunkatanács lemondott a Vörösmarty-tér beépítéséről.[3])

Ma már nehéz megérteni az ilyen »tériszonyos« várospolitikát, mely a takarékosságot odáig vitte, hogy minden talpalatnyi helyet be akart építeni. Mikor az Operaház számára kerestek helyet, báró Orczy Bódog intendáns felterjesztésében ott szerepelt a Színház-tere is a kiszemelt területek között. De végül is nem itt építették fel az Operaházat, hanem egy másik teret, az Andrássy-úti Hermina-teret építették be vele[4]) és két szűk utca közé szorították ezt monumentális palotát.[5])

Az Erzsébet-teret is többízben fenyegette a beépítés veszedelme. 1845-ben például ide akarták építeni az Országházat. Az Országházépítés akkoriban elmaradt, de azért sorsát még sem kerülte el ez a tér, mert 1853-ban

[1]) *Vámos Ferenc:* Budapest városképének kialakulása.

[2]) A Közmunkák Tanácsának 1872. évi jelentése, 4. oldal.

[3]) A Közmunkák Tanácsának az volt a terve, hogy a Haas-palotával párhuzamosan a Színház-téren egy házsor építését engedélyezi és így a Színház-térből két utca lett volna. Az egyik a Dorottya-utca folytatása, a másik egy 6° széles utca, mely a József-teret a Deák Ferenc-utcával kötötte volna össze. A Közmunkatanácsnak 1874. évi jelentése (a 47-ik oldalon) ezt írja a vitáról: Az általános szabályozás megállapítása alkalmával a Gizella-tér (mai Vörösmarty-tér) rendezésére nézve a Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a főváros hatósága között élénk nézetkülönbözet fejlődött ki, amennyiben a Közmunkák Tanácsa a Gizella-tér részbeni beépítését, a főváros pedig annak szabadonhagyását tartotta célszerűnek. E nézetkülönbség folytán a főváros egyik legdíszesebb tere sokáig szabályozás nélkül maradt. Mivel azonban 1874 tavaszán az ott állott ideiglenes bazárépület is lebontatott, nehogy a vita miatt a tér továbbá is azon állapotban maradjon, melyben volt, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa saját eredeti véleményét feladván az egész térnek szabadonhagyásába belenyugodott.

[4]) A Hermina-tér az 1838. évi árvíz után keletkezett. Eredetileg Schiffmannsplatz volt a neve. Itt tartották a zsibvásárt.

[5]) Hajszálon múlott, hogy be nem építették a Lehel-teret is. A Lehel-tér helyén terült el akkoriban a Váci-temető, de már 1847 óta nem temetkeztek bele. A hetvenes évek elején azután a vállalkozó szellemű gróf Széchenyi Ödön arra kérte a városi tanácsot, adjon el neki száz holdat a temetőből, mert be szeretné építeni. (*Dr. Wildner Ödön:* A főváros közigazgatásának története a kiegyezéstől a millenniumig. 36. oldal.) A város azonban nem ment bele az üzletbe, mert a törvény úgy rendeli, hogy a felhagyott temető földjét az utolsó temetés után harminc esztendővel szabad csak megbolygatni és a harminc esztendő csak 1877-ben járt volna le. Így maradt meg térnek a Váci-temető.

ide telepítették a fából-vakolatból összerótt ideiglenes német színházat, melyet csak 1870-ben bontottak le.[1]) Akkoriban még Vásártérnek, vagy Új Piacnak hívták az Erzsébet-teret. Valósággal porfészek és pusztaság volt abban az időben. »Alacsonyos házak szegényes keretébe volt foglalva, ez a líbiai sivatag — írja róla fővárosunk kedves tollú krónikása: Ágai Adolf. Állat nem járta, madár nem szállta. Még verébnek sem kellett volna homokja s inkább másutt keresett száraz fürdőt. Télen vastag hó feküdte, tavasszal tenger volt, nyáron sivatag, ősszel feneketlen sármeder, melyben szügyig dagasztott a ló, ha kegyetlen gazdája a téren át akart vágni időkímélés céljából«... Évenként négyszer, országos vásár idején sátrakkal, bódékkal rakták tele a vásárosok. Más időben népes ünnepeket, katonai felvonulásokat tartottak e téren. Kis diákok itt labdáztak, vagy játszottak háborút. A porfelleg nem zavarta őket sem a játékban, sem a háborúskodásban. Néha egy-egy cirkusz ütötte fel sátorfáját a téren. 1853 májusában aztán idekerült a hajléktalanná lett német játékszín deszkából, gerendából összetákolt ideiglenes háza. Ettől kezdve megváltozik az Újvásártér arculatja is. A községtanács elhatározta,[2]) hogy a rendezetlen Új Piacot parkká alakítja s egyelőre az ideiglenes német színházhoz vezető utakat kikövezteti. De azért eltelik még egy kevés idő, míg az első fákat elültetik az Erzsébet-téren.

A készülő József nádor emlékre való tekintettel a városi tanács 1860-ban elhatározza azt is, hogy a József-teret »viránnyá« alakítja át. Már gróf Széchenyi Istvánnak is kedves terve volt, hogy a József-teret parkká kell átalakítani. Az ötletet 1832. július 7-én szóvá is tette a választott polgárság ülésén. A polgárság hajlott is a szóra. A tervből mégsem lett semmi. Ötletéhez azért lett hűtlen Széchenyi, mert elkedvetlenítette, hogy a város nem volt hajlandó eladni neki a Harmincad-ház telkét, melyen tudvalevően a Nemzeti Casino palotáját szerette volna felépíteni. Ehhez a palotához nagyszerű háttér lett volna a fával, virággal beültetett József-tér. A nádor szobra aztán ismét időszerűvé tette a tér »viránnyá« való átalakítását.

A szobrot Halbig János müncheni szobrász mintázta. A kész szobrot már 1860-ban hajón Pestre szállítja, de a felállításra akkor nem került sor, mert felsőbb rendeletre a leleplezési ünnepet — nyilván a politikai helyzetre való tekintettel — bizonytalan időre el kellett halasztani. A szobrot tehát nagy ládákban a városháza udvarán helyezték el. Csak kilenc év mulva, 1869. április 25-én leplezték le az emlékművet. A városi tanács és a szoborbizottság véleménye az volt, hogy a szobrot a Duna felé fordulva állítsák fel. Ezzel szemben Halbig kijelentette, hogy művészi szempontból a szobrot csak

[1]) A német színház 1847. február 2-án leégett. Akkor a csonka falak felhasználásával újból felépítették, de 1849-ben a bombák tönkretették ezt is. Később a Redoute romjaiból építettek új színházat, de 1852-ben a Redoute-színház is leégett. Erre 1853 májusában a mai Erzsébet-tér közepén épült fel az ideiglenes színház.

[2]) 1853 március 4-én.

az egykori Harmincad-ház felé fordulva szabad felállítani. Úgy is történt. Háttal a Lipótvárosnak állították fel *a Lipótváros alapítójának szobrát.*

De azért a pestieknek így is tetszett a József-tér. Igaz, hogy meghittebb volt, mikor körülötte nem nőttek még olyan magasra a házak s amikor még csupa egy-, kétemeletes ház ölelte körül a kis teret. De akkoriban még nem termett rajta virág, ami ma olyan kedvessé teszi.

És szép Budapest többi parkja is. Különösen a lipótvárosi parkok tetszetősek. A sok fű, fa, virág tarka pompája teszi bájossá őket. A Lipótváros nagy háztengerében, aszfaltmezők és járdaszigetek tövében mindenütt megtaláljuk őket ; minden évszakban más és más színű virágot : fehéret, sárgát, lilaszínűt és tűzpirosat. Ezek a tarka, virágos parkok enyhítenek a bérpaloták komorságán. Színt és derűt visznek bele a lipótvárosi utcák életébe.

A Sugárút és a körutak.

Mondják, hogy a Sugárút megépítésének eszméje gróf Andrássy Gyula ötlete volt. Lehet. Andrássy gróf világlátott, nagyműveltségű és józemű úr volt. Utazásai közben itt is, amott is láthatott olyan szép, nyílegyenes utat, melynek a mását Pesten megépítették. A Nagykörút ideáját azonban Bécsből és Párizsból kaptuk. Szeme előtt a bécsi Ring és a párizsi *boulevard*-ok képe lebeghetett annak, ki a Körutakat belerajzolta Pest városszabályozási térképébe. Csakhogy Bécsben is, Párizsban is volt rá elég pénz, hogy valóban nagyszabásút alkothassanak. Bezzeg Pesten nagyon kellett takarékoskodni. Bécs város 1857-ben ajándékba kapta a császártól a Glacist, azt az erődök mentén elterülő másfél kilométer széles, négy és fél kilométer hosszú és mintegy 400 katasztrális hold terjedelmű övezetsávot, melyen Ferenc József parancsára Van der Nüll és Siccardsburg terve szerint, Semper Gottfried irányítása mellett 1862 és 1863 között megépülhetett a nagyszerű Ring és vele együtt a hatalmas terek és parkok. Párizs szabályozó tervét báró Haussmann György Jenő készítette ; ő építette meg a boulevard-okat is. Nyolcszáznegyvenegymillió frankba került a nagy mű, dehát III. Napoleon parancsolt s az volt a jelszó : »coute, que coute«, »kerüljön, amibe kerül!« Ehhez a nagy summához képest bizony elenyészően kis pénz volt az, amit Pest szabályozásaira, a Sugárút, meg a körutak megépítésére költöttek.

A városszabályozás dolga különben már a mult század hatvanas éveiben foglalkoztatta Pest város közvéleményét. Fokozta az érdeklődést Reitter Ferencnek, a Helytartótanács főmérnökének ötletes terve, ki a soroksári Dunaág felhasználásával körülbelül a mai Nagykörút vonalában húsz öl széles hajózható körcsatornát akart építeni. Tizenkét híd kötötte volna össze a tíz öl széles, rakodónak szánt partokat. Érdekes, hogy a pesti körcsatorna megépítését 1849-ben Kossuth Lajos kormányzó is elrendelte, de a terv meg-

valósítására nem volt már idő.[1]) Reitter Ferenc csatornaterve sem szerencsésebb Kossuthénál. Megépítésére a Helytartótanácsnak nem volt pénze, ellenben 1862-ben figyelmébe ajánlotta Pest városának. Reitter Ferenc, 1865-ben a részletes terveket is bemutatta a pesti községtanácsnak. A városházán szintén tetszett a körcsatorna eszméje, pénze azonban a városnak sem volt. Ellenben 1867-ben felírt a közmunka és közlekedésügyi minisztériumnak, kifejtvén, hogy a csatorna, mely országnak, városnak és kereskedelemnek egyaránt hasznára lenne, országos felkarolást érdemel. A városnak különben az volt az álláspontja, hogy a csatorna dolga a Dunaszabályozást érinti. A Dunaszabályozás pedig országos ügy, ami a kormányra, vagy a törvényhozásra tartozik. A tervezet végrehajtásának költségeihez tehát Pest város csak aránylagosan hajlandó hozzájárulni. Erre a feliratra rendelte el 1866-ban a közlekedésügyi minisztérium a Dunaszabályozási előmunkálatokat.[2])

A sajtót is élénken foglalkoztatta Reitter körcsatornájának a terve. Táncsics Mihály pedig, ki 1860 óta — ezúttal királysértés miatt — börtönben ült: röpiratot szerkesztett Pest és Buda szabályozásáról és azt 1864-ben idegen név alatt eljuttatta a Vasárnapi Ujság szerkesztőségébe, de olyan erős volt a brosura hangja, hogy a Vasárnapi Ujság nem merte közölni. A röpirat különben erősen védelmére kelt a hajózható körcsatorna gondolatának s néhány életrevaló városszabályozási eszmét pendített meg. Ezek közül egyiket-másikat később a szerzőre való hivatkozás nélkül meg is valósították.[3])

Közben a körcsatorna dolgát meghányták-vetették a közlekedésügyi minisztériumban is, de a várható nagy költség mindenkit megijesztett. 1868-ban azután Eduard de Ville Massot, a Société du Crédit Général részéről ajánlkozik, hogy a csatornát állami segítség nélkül is hajlandó megépíteni. A hajózható körcsatorna tervéből azonban így sem lett valóság, mert a Nagykörutat építik oda, hová Reitter Ferenc a körcsatornát szánta. Mindenesetre Pest városa annyira komolyan vette ezt az ajánlatot, hogy elhatározta, hogy két esztendeig arra az útvonalra, melyen a tervek szerint a csatorna haladna, nem ad ki házépítési engedélyt.

De olyan idők voltak akkoriban, hogy szinte mindennapra jutott egy-egy új terv. A hatvanas évek végén egy belga csoport Joseph Toussaint vezetésével

[1]) *Dr. Wildner Ödön:* Pest és Buda közigazgatásának története az 1848—1849-i szabadságharc alatt. 212. oldal.

[2]) *Siklóssy László:* A Fővárosi Közmunkák Tanácsának története. Hogyan épült Budapest? 71. oldal.

[3]) Már Táncsics ajánlotta, hogy a város két végén a Széna-térnél (Calvin-tér) és a Margitsziget alsó csúcsának érintésével újabb két híddal kell összekapcsolni Budát Pesttel. Táncsics ajánlotta, hogy bontsák le a régi városházát és a piaristák házát s nagyobbítsák meg a helyükkel a Városház-teret. Azt ajánlotta, hogy az Úri-utcát (Petőfi-utca) vezessék keresztül a Fehérhajó-szálloda helyén és kössék össze a Bécsi-utcával. (Ezt később meg is cselekedték és ezáltal a Bécsi-utcán keresztül a Belváros új közvetlen összeköttetést kapott a Lipótvárossal.)

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ajánlatot tesz, hogy épít: 1. A Margitsziget alsó részén Pestet és Budát összekötő hidat; 2. 200 házas munkástelepet kerttel, iskolával és népkönyvtárral; 3. közvágóhidat és marhavásártelepet; 4. szemétgyüjtőtelepet; 5. létesít félköralakú boulevardos teret; 6. lófuttató teret; 7. a Váci-úttól az Ó-utcán át széles utat a Városligetbe; 8. meghosszabbítja a Kerepesi-utat. Ezekre a munkálatokra illő haszon mellett felajánl 10 milliót. Pest város közgyűlése azt feleli az ajánlatra, hogy nem fogadja el, mert a felsorolt tervek megvalósítása nagyrészben a hatóság feladata, de nem fogadhatja el azért sem, mert az ajánlat nagyrészben nélkülözi a megbízható adatokat.[1])

Amire ez a belga tőkéscsoport vállalkozott, mind olyasmi, amit a nyugati nagyvárosokban már megcsináltak. Pesten is szükség van reájuk és tudjuk, nem sokkal később egymásután megcsinálódtak Pesten is. Akkoriban azonban a város szűkében volt a pénznek és a községtanács nem akart akkora beruházási terheket vállalni, melyeket nem bírt volna el a központár. Azon sem szabad csodálkoznunk, hogy Pest város olyan bizalmatlanul fogadta a belga vállalkozók ajánlatát. Nem szabad elfelejteni, hogy 1867 után nagyon fellángolt Pesten a vállalkozási kedv, valósággal »gründolási düh« fogta el az embereket. Az üzérkedőknek se szeri, se száma. Akadt közöttük szélhámos is. Jól látták, akik higgadtan figyelték az eseményeket, hogy ennek az »alapítási farsangnak« hamar eljön a bőjtje. Amit sokan sejtettek, az 1869-ben be is következett. Válság tört ki a pesti tőzsdén és ez az 1869. évi válság beharangozója volt az 1873. évi »krachnak«. 1863-tól 1872-ig hét és félmillió tőkével 18 helyi vállalat ment tönkre.[2]) Ezt a figyelmeztetést azonban nem vette komolyan a pesti piac. A hausse-irányzat folytatódott egészen 1873 májusáig, amikor villámként csapott le a pesti tőzsdére a »bécsi krach«.

A belga vállalkozócsoport ajánlatában különben már benne van a Sugárút, mely az Ó-utcán keresztül a Váci-úttól a Városligetbe vezetne és szó esik az ajánlatban egy félköralakú boulevardos tér létesítéséről is. De újból az érdeklődés központjába kerül az Újépület is, mely útjában áll a Lipótváros fejlődésének. Ha lebontanák: helyére fel lehetne építeni az Országházat. A koronázás esztendejével indult meg a mozgalom a Neugebäude lebontása érdekében. A legnagyobb magyar fia: gróf Széchenyi Béla állott élére ennek a mozgalomnak, majd a Magyar Földhitelintézet és a Magyar Általános Hitelbank vette kezébe az ügyet. Beadvánnyal fordultak Pest városához, sőt kérvényt intéztek magához a királyhoz is, engedné meg, hogy a katonai kincstárral való megegyezéssel eltávolíttassék ez a rettenetes épület s telkét értékesíthessék. 21.805 négyszögölnyi területéből 3193 ölet szabályozásra szántak. 1726 négyszögölet az új Országház számára akartak lefoglalni,

[1]) *Dr. Wildner Ödön:* A főváros közigazgatásának története a kiegyezéstől a millenniumig. 44. oldal.

[2]) A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1870—1872. évekről szóló jelentése. 62. oldal.

3724 ölet sétatér létesítésére. A többit házhelyekké osztották volna, hogy részben palotákat, részben angol rendszerű cottage-városrészt építsenek rajta.[1]) Ebből a tervből sem lett semmi és még 30 esztendeig kell rá várakozni, míg lebontják az Újépületet, de addig is sokat vitáznak, hogy mit építsenek a helyére. A külföldi s hazai vállalkozók ajánlatainak még is volt valami haszna. Arra ösztönözték a kormányt, hogy ő is tegyen valamit Buda és Pest érdekében. A kormány, mely el volt telve jóindulattal a főváros iránt, a tőzsdehossz idején mutatkozó gazdasági fellendülést akarta felhasználni arra, hogy Pestet és Budát az országhoz méltó fővárossá varázsolja. Sietve fogott a munkához, nehogy kifogyjon az időből s hogy terveit addig vigye tető alá, míg a konjunktura tart. A főváros fejlődését előmozdítandó: 1868-ban törvénynyel szabályozza Buda és Pest területén a kisajátítási eljárást.[2]) 1870-ben megszületik a Közmunkatanács. Ennek az intézménynek lesz a tiszte, hogy átalakítsa Budapest arculatát, kiépítse a rakodópartokat, kiszélesítse a meglevő főutcákat és új utcákat, meg tereket szabjon a régi Terézváros és Józsefváros összezsúfolt viskói között. Még ugyanabban az esztendőben megváltja a kormány a Lánchidat.[4]) Törvény készül a Sugárút megépítéséről,[5]) 1871-ben pedig törvény készül a megépítendő Nagykörút házainak harmincesztendős adómentességéről.[6]) Már 1871-ben megkezdődnek a tárgyalások Pest, Buda és Óbuda egyesítéséről és 1872-ben megszületik a főváros egyesítéséről való törvény.[7]) Azonban még nagyon sok esztendőnek kell elmulnia, míg Pest-Budából csakugyan Budapest lesz.

Mielőtt a Közmunkatanács megindítja a fővárost átformáló tevékenységét, előbb nemzetközi pályázatot ír ki Pest és Buda szabályozási és városrendezési tervének elkészítésére.

A pályázóknak ki kell terjeszkedniök új főforgalmi útvonalak tervezésére és a meglévőknek az ipar és kereskedés igényeire, valamint a városrészeknek egymással célszerűbb és könnyű kapcsolatba hozatalára és terek kijelölésére. Figyelemmel kellett lenniök a város előre látható fejlődésére, nyilvános épületek — országház, minisztériumok és törvényszéki épületek, katonai laktanyák, operaház stb. — elhelyezésére. A tervezetnek foglalkoznia kellett azzal is, mi történjék az Újépülettel, a hajóhivatallal, a szekerészlaktanyával stb.[8]) Egyúttal a csatornázásra, világításra, fásításra és parkozásra vonatkozólag is tervezetet kellett készíteni.

1871 márciusában írják ki a pályázatot, mely 1871. november 1-én jár le. Már említettük, hogy az első díjat Lechner Lajos, a Közmunkatanács

[1]) *Dr. Wildner Ödön:* A főváros közigazgatásának története stb. 34. oldal.
[2]) 1868 : LVI. t.-c.
[3]) 1870 : X. t.-c.
[4]) 1870 : XXX. t.-c.
[5]) 1870 : LX. t.-c.
[6]) 1871 : XLII. t.-c.
[7]) 1872 : XXXVI. t.-c.
[8]) A hajóhivatal helyén áll ma az Országház.

főmérnöke ; a második díjat Fessel Frigyes, a Vigadó tervezője ; a harmadik díjat pedig két londoni mérnök : S. Klein és Fraser közös terve nyerte meg.

Dr. Siklóssy László »Hogyan épült Budapest?« című érdekes könyvében, melyben a hatvanéves Közmunkatanács történetét írja meg,[1]) többi között ezeket mondja Lechner első díjat nyert pályamunkájáról : »Pesten Lechner érdemben csupán a Lipótvárossal foglalkozik. Az Újépületet — a kiírásnak megfelelően — le kívánja bontani s a telek szabályozását a Nádor-utcának s a többi párhuzamos utcáknak meghosszabbításával kívánja megoldani. Külön fejezetet szentel a nyilvános kerteknek és sétányoknak. Szerinte a város legnagyobb szellőztetője maga a Duna ; épen azért *a Duna mellett egészségi okokból nincs szükség széles utcákra és terekre ; kár volna ilyenekre felhasználni a drága telkeket ;* terekre, kertekre a város belsejében van szükség.« Máshelyt ezeket mondja : »A Sugárútra (Andrássy-útra) az a megjegyzése, (t. i. Lechnernek) hogy belevész a Városligetbe. A másik sugárutat : a Váci-utat átvágja a vasút ; a többi utak : a Kerepesi-(Rákóczi-)út, Stáció-utca (Baross-utca), Üllői-út és Soroksári-utca (Ráday-utca) mind neki szaladnak a vasúti vonalnak. *Egyébként a túlságosan széles utcák károsak.* Igaza van dr. Ernst Bruchnak, amikor azt mondja : Berlin betege a túlságosan széles utaknak. Bécsben is csak a lóvasút igazolja a Ring szélességét.«

Fessel Frigyes második díjat nyert pályaművének ismertetésében többi között ezeket mondja Siklóssy László : »Fessl szerint szakítani kell azzal a balítélettel, hogy a háztelkek a városban túldrágák ahhoz, hogy utcák és terek céljára használtassanak fel. Ellenkezőleg : a telek csak akkor lesz igazán értékes, ha olyan útvonalra kerül, melynek van világítása, levegője és közlekedése. Épen azért az Óváros rendezésétől sem szabad visszariadni. Oly óriási munkát, mint fővárosunk szabályozása, nem lehet egy emberöltő alatt elvégezni. Mi csak az alapot fektethetjük le, azt azonban úgy kell megtenni, hogy hibáink miatt ne kényszerítsük utódainkat nagy változtatásokra«. Máshelyt ezt mondja : »Fessl kifejezetten helyesli a körút- és sugárútrendszert ; elfogadja a Közmunkatanács alapvető gondolatait, sőt ezekhez szabályozása gerincéül egy áthasító főútvonalat tervez az Üllői-úton, Calvin-téren, Kecskeméti-utcán, Egyetem-utcán és a Koronaherceg-utcától a Gizella-téren, Dorottya-utcán, Ferenc József-téren és Lánchídon át a vízivárosi Fő-utcába ; részben pedig az Alagúton át a második budai belső körútra.[2])

[1]) Kiadta a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1931-ben.

[2]) Az az »áthasító főútvonal«, melyről Fessl Frigyes beszél : ma is időszerű. A Budapest városfejlesztési programmjának elkészítésével megbízott ama különbizottság, melyet dr. *Harrer* Ferenc elnöklésével a főváros törvényhatósági közgyűlése küldött ki 1 32-ben, jelentésében többi közt ezeket mondja :

Egységes városképek művészi kialakulását kívánó helyek a következők :

A Szabadság-tértől — a Bálvány-utcán, az Erzsébet-téren — a Bécsi-utcán — a Szervita-téren — a Petőfi Sándor-utcán — a Ferenciek-terén — az Egyetem-utcán — a Kecskeméti-utcán át — a Kálvin-térig vezető és talán leginkább *Városstengelynek* nevezhető

Egész sorát létesíti a pesti körutaknak, majd két sugárutat formál a Kerepesi- és Stáció-utca külső részeiből. A Ferenc József-teret magyar ízlésben a londoni Trafalgar Square párdarabjául kívánja kiképezni, rajta Magyarország újjászületésének emlékművével, a Dunaparton építendő parlamentet a királyi palota méltó társául.«

»Fessl a nagyvonalú, merész, a problémáknak és nyügös gondolatoknak egykép nekimenő, Lechner a finom, óvatos városcizelláló«, — írja Siklóssy. »Lechner megelégszik azzal, hogy a Duna a legpompásabb légcsatorna, tehát a Duna mellett nem kellenek terek és nem kell sétaút. Ezzel szemben Fesslnek Duna is kell, széles utak is kellenek.«

Ezek után joggal kérdi Siklóssy: »Miért kapta mégis Lechner az első díjat?« Bizonyára azért, mert Lechner megoldása olcsóbb, mint a többié. Hiszen a harmadik díj nyertese: a két londoni mérnök is többet akart, mint Lechner.[1])

Az első díjat ugyan Lechner Lajos kapta, de szerencsére még sem az ő elgondolása szerint szabályozták Budapestet. A Közmunkatanács műszaki osztályán a három díjnyertes pályamunka javaslatai alapján készítettek egy szabályozó és városrendező tervet, melyről a Közmunkatanács 1872. évi jelentése dicsekedve említi meg, hogy ezzel »egy-két évszázadra« keret készült a főváros további fejlődésére. Természetesen belerajzolták a plánumba a sugárutat is. Előbb azonban meg kellett állapítani ennek a sugárútnak a helyét és irányát.

Négy megoldás közül kellett kiválasztani a legjobbat. Arról volt szó, hogy az Ó-utcán, vagy a Lázár-utcán, esetleg a Retek-utcán (mai Révay-utca) vagy a Könyök-utca vonalában építsék-e meg a Váci-út (Vilmos császár-út) és a Városliget között vezetendő Sugárutat. A Retek-utca, különösen pedig

útvonal. Itt természetesen nem az egész útvonal egységes beépítésére gondolunk, hanem csak arra, hogy ez az útvonal mindig egységként lebegjen a szemünk előtt. Ez az út, már megállapított forgalmi jelentőségén kívül, a Belváros reprezentatív útjaként jelentkezik. Elindul a Szabadság-térből (amely lesülyesztendő volna) a kiszélesítendő Bálvány-utcán; ennek közepén a Zrinyi-utcának a Szent István-tértől idáig a már megláapított kiszélesítésével a Szent István-bazilika képe most már innen teljesen kibontakozik és természetessé válik az az elhelyezés, amely egyházilag megfelelő és a homlokzatot a város és a Duna felé fordítja; eléri egyik legszebb terünket, amely akár beépítetlenné téve, akár a most szóban levő útvonal felé középülettel (esetleg új Nemzeti Színházzal) beépítve mindig dísze lesz a városnak; majd eljut a Szervita-téri templom mellett a Petőfi Sándor-utcába, ahova a Főposta épületének helyére már megállapított tér közvetítésével a központi városháza műemlékei része is erre az útvonalra fog nyílni; következik a Kossuth Lajos-utca és az Eskü-út keresztezése után a Ferenciek-temploma, az Egyetemi Könyvtár, az Egyetemi-templom és a fenntartandónak mondott Károlyi-palota és végül a Kálvin-tér, ahol a város második reprezentatív útjával a belső körúttal találkozik.

[1]) »Budapest városképének átalakulása József nádor korától napjainkig« című tanulmányában Vámos Ferenc nagyon figyelemreméltó bírálatot mond Lechner Lajos, Fessl Frigyes és a két angol mérnök pályamunkájáról.

a Lázár-utca azért került számításba, mert a megépítendő Sugár-út a Zrinyi-utcán át kapcsolatba került volna a Lánchíddal. Arra gondoltak, akik felvetették ezt az eszmét, hogy ha a Lázár-utcán át építik meg a Sugár-utat, talán némileg segíteni lehet ama közlekedési hibán, melyet azzal követtek el, hogy oda építették a Lánchidat, ahová építették. Ennek a megoldásnak két akadálya volt. Az egyik, hogy úgy a Retek-utca, mint a Lázár-utca csak a Hermina-térig[1]) ment. Vagyis át kellett volna törni egy hatalmas háztömböt, hogy a Sugár-út folytatása a Három mozsár-utcán és az Aradi-utcán keresztül kijuthasson a Városligetbe. Ez az áttörés pedig megdrágította volna a munkálatokat. De útjában állott ennek a megoldásnak a lipótvárosi bazilika is. Mint tudjuk, az egykori hecc-színház helyén Hild József terve szerint 1852-ben kezdték építeni ezt a templomot. A fáradt és öreg Hildtől 1867-ben Ybl Miklós vette át az építés irányítását. 1869-ben történt azután, hogy a templom hatalmas kupolája beszakadt. Ybl akkor teljesen átdolgozta Hild tervét és az új terv szerint épült fel Pest legszebb és legnagyobbszabásúbb temploma, melynek építését Ybl halála után Kauser József fejezte be.[2]) 1871-ben a féligkész templomot nem akarták lebontani csupán azért, hogy helyet csináljanak a Sugár-útnak. Maradt volna tehát az Ó-utcával és Könyök-utcával kapcsolatos vonalvezetés. A kettő közül az utóbbi látszott előnyösebb megoldásnak, mert a Könyök-utcán és a Kőműves-utcán, valamint a szőlőskerteken keresztül egyenesen kivezetett az út a Ligetbe. Emellett a Sugár-út — habár nem közvetlenül, de mégis kapcsolatba jutott volna a mai Gróf Tisza István-utcával is, mely a Dunához, vagyis egy kis kerülővel a Lánchídhoz vezet. Megfontolás után tehát a Könyök-utcán keresztül építették meg a Sugár-utat. A megépítendő útvonal mentén 219 ingatlant vásároltak meg 7,161.009 forintért. Az ingatlanok közül 2,297.197 forint becsértékű a Sugár-út területére esett. Ehhez hozzá kell adni az útvonal építési költségét; 1,038.712 forintot. Úgy, hogy maga a Sugárút tulajdonképen 3,335.909 forintba került. A házépítésre szolgáló és ismét eladható telkek becsértéke 4,863.812 forintot tett ki. Ezt az összeget kölcsönképen folyósította az állam, mert ez az összeg a háztelkek értékesítése révén megtérült. 1872 elején kezdték bontogatni a tervezett út mentén álló házakat és 1885-ben, az országos iparkiállítás megnyítására készült el teljesen a Sugárút. Akkor került ki a kőművesek és ácsok keze alól az útvonal utolsó palotája is. De amíg idáig jutott, rengeteg bajon, akadályon és vesződségen ment keresztül. Az útépítést és a telkek értékesítését a Közmunkatanács — mint említettük — egy vállalkozó társaságnak[3]) adta át. 1873-ban azután jött a »bécsi krach«, mely sok magyar

[1]) Az a tér, melyen ma az Operaház áll.

[2]) Ybl Miklós 1891. január 22-én halt meg. A templom 1905. november 19-én nyilt meg a hívek számára. Építése több, mint tízmillió koronába került.

[3]) A frankfurti báró Erlangen és társa bankcégnek, valamint a Magyar Általános Municipális Hitelintézetnek és a Francia-Magyar Banknak.

vállalkozással és pénzintézettel együtt halálra sebezte a Sugárutat építő társaságot is. A Közmunkatanács 1876-ban kénytelen volt saját kezelésben folytatni a munkát. De a Sugárút, — melynek 1885 óta Andrássy-út a neve — gyönyörű útvonallá lett ; igazi látványossága és büszkesége Budapestnek.

Nagyszabású építészeti teljesítmény a 2378 öl hosszú, 20 öl széles és a mai Margithídtól félköralakban az alsó Dunáig vezető Nagykörút is. A Körút kiépítése a köznek körülbelül 3,115.000 forintjába került. Csak a mult század kilencvenes éveiben fejezték be teljesen. Az azóta megduzzadt forgalom számára ma már kissé szűk ez az út és szépészeti tekintetben főképen fárasztó egyhangúságát hibáztatják.[1])

De bármennyire szép és nagyvárosias legyen is az Andrássy-út, egynémely szépséghibáját nem lehet eltagadni. Azt mondják róla, hogy olyan mint egy félbemaradt remekmű : se eleje, se vége. Keleti végét elnyeli a Városliget ; nyugati végén pedig megtorpan a Vilmos császár-útnál és valósággal belebicsaklik a Gróf Tisza István-utcába. Városrendezőink érezték, hogy ezen a hibán javítani kell s erre a korrekcióra 1905-ben nyílt volna alkalom, mikor a Közmunkatanács a Gróf Tisza István-utcát az Erzsébet-tér felől 13 ölre akarta kiszélesíteni olyanformán, hogy az utca elejét, vagyis a régi Marokkói-utcát egy 28 öl széles térré akarta átalakítani. Akkoriban azonban olyanok voltak a politikai és gazdasági viszonyok, hogy a főváros nem akarta vállalni a »korrekció« anyagi részét. Egyébként a főváros részéről Heuffel Adolf középítési igazgató és Devecis Ferenc műszaki tanácsos is készítettek megoldási tervet. Hogy azután mi történt, így mondja el Siklóssy László »A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története« című könyvében :[2])

> »Ezenközben küldte le a belügyminiszter dr. Heteés Antal ügyvéd tervét, mely a térre kiképzendő Marokkói-utcában a Deák Ferenc-utca déli oldalán, az Erzsébet-tér keleti, déli és nyugati oldalán, úgyszintén kapcsolatosan a Deák Ferenc-tér egyrészén is ez épületeknek árkádszerű kiképzését javasolja. A vegyesbizottság beható tárgyalás alá vette a tervet és végül a Marokkói-utcára nézve a Heteés-féle térszerű megoldás mellett foglalt állást, mert ez elégítette ki aránylag legjobban az Andrássy-út művészi hatásának dominálo érdekét ; másrészt jelentékenyen kevesebb áldozatot kívánt a többinél, vagyis 2,760.700 koronát. A többiek három és ötmillió között mozogtak. Az árkádos megoldást a bizottság mellőzte.[3]) A terv tehát megvolt, hiányzott még, hogy a székesfőváros

[1]) *Dr. Wildner Ödön :* A főváros közigazgatásának története a kiegyezéstől a millenniumig.

[2]) 187-ik oldal.

[3]) Dr. Heteés Antalt azért érdekelte különösképen az Erzsébet-tér környékének rendezése, mert abban az időben ő volt az Adriai biztosító társaság ügyésze ; a biztosító társaság pedig palotát akart építeni Ürményi József országbíró egykori Deák Ferenc-téri házának helyén. Fel is építette.

vállalja. A fedezet kérdésén kívül azonban még egy zavaró momentum merült fel: az Erzsébet-térre építendő városháza, amely kapcsolatos volt a Nagykorona-utca és a Váci-körút közé eső ingatlanok helyén, a Szent István templomtól a Deák Ferenc-utcáig terjedő park létesítésével. A Közmunkatanács műszaki osztályának jutott a feladat, hogy a székesfővárosi középítési igazgatóval együtt az előkészítő munkálatokat elvégezze. 1912-ben azonban kiderült, hogy ez a junktim tarthatatlan. A vegyesbizottság tehát arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Fürdő-utca szabályozásának kérdését az új városháza elhelyezésének kérdésétől elválasztja. Ekkor ismét az a kérdés merült fel, vajjon meg van-e az anyagi erő az immár egyetértésben megállapított terv végrehajtására. Mivel a székesfőváros támogatására számítani nem lehetett, a gyönyörű tervet el kellett ejteni, illetve el kellett fogadni a vegyesbizottságnak azt a határozatát, hogy a Fürdő-utcát a déli oldalon húsz méterrel szélesítsék ki, a Váci-körútba való torkollásánál pedig a szabályozás mindkét saroknak letompításával oldassék meg. A világháború kitörése mindezeket a terveket levette a napirendről . . .«

Valamelyik tanulmányában írja Szabó Ervin, a fővárosi könyvtár megszervezője és első igazgatója, hogy egy arckép megrajzolásához nem elég, hogy valakinek csupán csak sikereit és munkásságának eredményeit sorakoztatjuk fel. Az őszinte portréhoz ismernünk kell a meg nem valósult terveket is. Ez a megállapítás ép úgy talál az egyénekre, mint a korszakokra. Ismernünk kell a vágyakat, melyek nem teljesedtek be; az álmokat, melyek szétfoszlottak és ismernünk kell a füstbement terveket, melyekből sohasem lett valóság. Sőt ismernünk kell a politikai, gazdasági és közéleti viszonyokat is, melyekben nagy tervek összezsugorodnak. Ez jut eszembe, mikor elgondolom, hogy hány kitűnő elgondolás, hány nagyszerű ötlet és terv bukott meg már mellékes körülményeken. Hogy példát is említsünk: 1872-ben az Operaházat a Deák Ferenc-téri »Két török« helyén és a szomszédos háztömbön akarták felépíteni. A tervből nem lett semmi, mert drága volt a telek; 1·7 millió frtba került volna. Később egy magánszínházat akartak építeni a »Két török« helyén. Ez a színház azért nem épülhetett fel, mert túl közel esett volna az evangélikus templomhoz. Bárczy István polgármesternek viszont az volt a terve, hogy a megnagyobbított Erzsébet-tér szélére építi fel a monumentális új városházát. Az volt az elgondolása, hogy a város megveszi és lebontatja a Vilmos császár-út meg az Erzsébet-tér és Wekerle Sándor-utca közé eső házsort, a Deák Ferenc-tértől a Szent István bazilikáig. Parkot létesít a helyén. E parksáv és az Erzsébet-tér között épült volna fel a monumentális, tornyos, új városháza olyan módon, hogy szemben az Andrássy-úttal a Marokkói-utca fölött épült volna a palota tornyos

része; a torony alatt pedig egy diadalívszerűen kiképezett hatalmas kapuzat engedte volna át a Duna felé az Andrássy-út forgalmát. Ez a terv korrigálta volna az Andrássy-út egyik hibáját. Ennek a tervnek megvalósítását is megakadályozta a világháború.

Az új Országház és az Újépület.

A nagyszabású városrendezési és szabályozási tervekből a Lipótvárost közelről egyelőre csak a Belső Körút és a Nagykörút kiépítése érintette. A Belső Körút Váci-úti (Vilmos császár-úti) szakaszának »boulevardírozása«, kiszélesítése és fásítása[1]) mindenképen hasznos kezdet volt. Ezenkívül a szabályozó terv szerint a Tüköry-gátat, a későbbi Fegyvergyár-utcát kellett átépíteni Lipót-körúttá. Ezzel az átépítéssel azonban nem siettek. A Sugárút meg a Teréz-körút, Erzsébet-körút és József-körút építése túlságosan igénybevette az energiákat. Valamelyes mozgolódást idézett elő, mikor Gouin Ernő francia mérnök tervei alapján a Société des Construction des Batignolles 1872-ben építeni kezdte a Margithidat. Ezen a vidéken akkor kezdtek emelkedni rohamosabb mértékben a telekárak. De építeni még sokáig nem épített senki sem a Fegyvergyár-utcán innen, sem túl.[2]) Nagyon elhanyagolt állapotban volt a város e környéke. A hetvenes években a Rudolf-tértől a Csáky-utcáig Tüköry sörgyárának hatalmas telkei húzódtak végig. Ezt a telket később a Pesti Építő Társaság vásárolta meg. Túl a mai Csáky-utcán terpeszkedett az Árpád-malom és az utca végén, a Vígszínház-kávéház tájékán megint egy malom. A Lipót-körút déli oldala kelet felől a régi cukorfinomítógyár hatalmas telkével kezdődik, melyen a hetvenes években a Clayton és Shutleworth-gyár dolgozott. A Vígszínházzal szemben a Haggenmacher-malom állott, szomszédságában pedig a régi fegyvergyár telke.[3]) De malmok, gyárak és faraktárak foglaltak helyet a mai Szent István-körúttól északnak és délnek egyaránt s nagyon nehezen lehetett kimozdítani ősi állapotából a városnak ezt a részét. Az első nagy változást a felső Lipótváros életében az új Országház építése idézte elő. Azonban már a tetejét rakták az új Országháznak, mikor bontogatni kezdték a lipótvárosi malmokat. A »malom«, mely hosszú ideig jövedelmező lisztüzlet volt, lassacskán átalakult telekspekulációvá.

1876-ban készült el a Margithíd. A szakértők azt várták, hogy Buda és Óbuda személy- és teherforgalma majd az új hídon keresztül hullámzik át Pestre és a Margit híd tehermentesíti a Lánchidat. Nem így történt. A Lánchíd forgalmán eleinte szinte meg sem látszott, hogy közben új híd épült Buda és

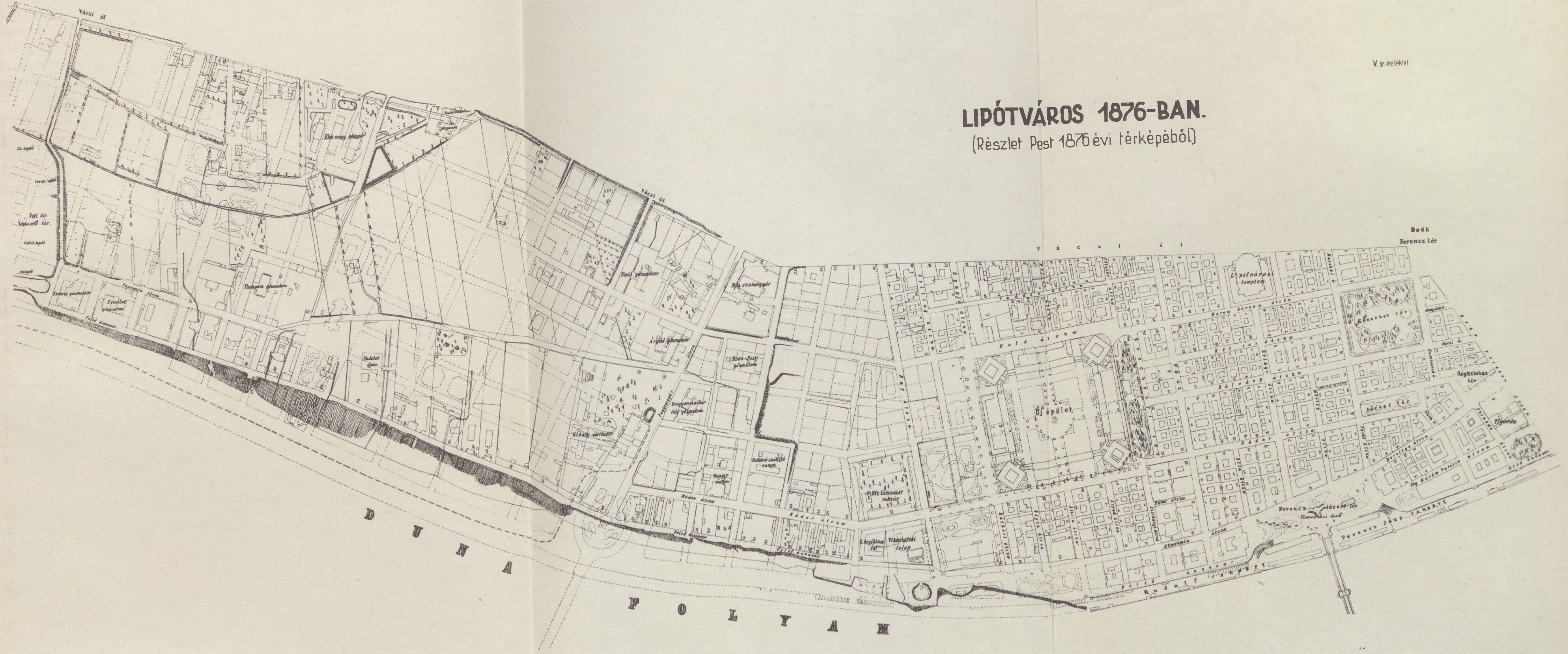
[1]) A belső körút részei: a Váci-körút, az Országút (Károly király-útja), a Múzeum-körút és a Mészáros-utca (Eskü-út).

[2]) Fegyvergyár-utca a Lipót-körút régi neve.

[3]) A fegyvergyár a Hengermalom vasöntőműhelyéből alakult át fegyvergyárrá 1848-ban. Erről a fegyvergyárról kapta nevét a hetvenes évek végén az utca is.

LIPÓTVÁROS 1876-BAN.

(Részlet Pest 1876 évi térképéből.)

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

Pest között és a Statisztikai Havifüzetekben Kőrösy József méltatlankodva kérdezi a 70-es évek végén, hogy mi szükség volt erre a hídra, mely hosszú ideig nem fogja meghozni építési költségének törlesztési részleteit sem.[1]) A nyolcvanas évek elején különben jóformán az egész Lipót-körútnak mindössze két tulajdonosa volt. Az útvonal északi oldala a kincstár kezében, a déli oldala pedig a Magyar Általános Hitelbank kezében volt.[2]) Akkoriban határozták el, hogy az új Országházat a Dunaparton a Tömő-téren,[3]) a régi hajóhivatal és az ideiglenes vízvezeték helyén építik fel.

Az új Országház — Steindl Imre gótikus stílusú, remekbe készült alkotása — mindenképen méltó az ezeresztendős nemzethez. 1885. október 12-én kezdték építeni és csak tizenhét év mulva készült el. Akkor költözött át az országgyűlés a Sándor-utcai »ideiglenes« képviselőházból az új palota pompázatos termeibe. A millennáris évben már annyira előrehaladtak az építés munkájával, hogy 1896-ban június 8-án a törvényhozás mindkét háza már az új Országház kupolatermében tarthatta meg együttes ünnepi ülését, de az első rendes ülés 1902. október 8-án volt benne.[4]) Egy átlagosan 2 méter vastagságú[5]) és 19.524·90 négyszögméter területű (=3·39 katasztrális hold) betónalapon épült a nemzet e hatalmas arányú, nagyszerű palotája. Negyvenmillió téglát építettek bele. Kupolájának felső része 96 méternyi magasan áll a járda fölött és büszkén tekint szét Pest házai fölött. Hossza 265, legnagyobb szélessége 123 méter. A Kossuth Lajos-tér, mely körülveszi, 72.300 négyszögméter terjedelmű. Egyébként a törvényhozás palotája mindenestől több mint 37 millió koronába került.

---

[1]) A budapesti statisztikai kimutatások 1877. évi kötetében az olvasható : A Margithidról sehogysem mondhatnók, hogy ott, ahová építették, tudniillik a város szélén, valóságos forgalmi szükségletnek felelne meg. Még a legerősebb hónapokban is (eddig mindig augusztusban) nem kelt rajta át napi négyezer gyalogos, míg a leggyengébb hónapban (februárban) az átkelő gyalogosok napi száma átlag 2400-ra süllyedt. Ilyen körülmények között e híd nemcsak hogy a tőkéjét nem kamatoztatja, de a kezelése és fenntartása költségeit sem fedezi. Szerencsétlen fekvése folytán pedig nincsen kilátás arra, hogy ez az állapot egyhamar megjavuljon.

Dehát ki sejtette volna, hogy a Margithíd forgalma egykor messze maga mögött fogja hagyni a többi híd forgalmát. Az 1938 június 15-én a Margithíd közepén 19.123 jármű ment át (többi közt 6244 személyautó és 7006 kerékpár), a Lánchídon 11.106 jármű (többi közt 8858 személyautó), az Erzsébet-hídon 11.522 jármű, a Ferenc József-hídon pedig 9535 jármű ment át. Viszont a terek közül a Berlini-tér volt a legforgalmasabb, melyen 1938 július 15-én 27.827 jármű ment keresztül.

[2]) Ezenkívül volt még telke 1882-ben a Pesti Építő Társaságnak, továbbá a Deutsch Ignác és Fia cégnek, Fisch Mórnak, Haggenmacher Henriknek, valamint a Herzel Tódor és csetei Herzog Péter cégnek.

[3]) A mai Kossuth Lajos-tér.

[4]) Steindl Imre már nem érte meg ezt a napot. A megnyitó előtt öt héttel 1902. augusztus 31-én 63 éves korában meghalt.

[5]) Némely helyen azonban ennél is vastagabb, pl. a kupolaterem alatt 4 m 64 cm vastagságú.

Az új Országház építése természetesen teljesen felforgatta, eredeti dísztelen állapotából kimozdította az egész környéket. A Valeró-kaszárnyától az Újépületig, a Markó-utca és a Báthory-utca közé eső hatalmas területre : az egykori Alsó- és Felső Fa-tér területére már készültek a szabályozási és háztervek.[1]) De minden tervnek, számításnak és az egész Lipótváros fejlődésének útjában állott az Újépület, mely helyéből nem akart kimozdulni. Ez a csökönyösség nemcsak a környék telektulajdonosait izgatta, de erősen foglalkoztatta a főváros vezetőit is. A polgárság szorgalmazására az Újépület eltávolítása érdekében — mint tudjuk — már 1867-ben megindult a mozgalom. A kormány akkoriban kijelentette, hogy hajlandó a régi kaszárnya átengedésére, ha megfelelő mennyiségű újonnan épült kaszárnyát kap érte cserébe. A tárgyalások tizenkét évig tartottak és a pénzügyminiszter állásfoglalásán feneklettek meg. Mielőtt az új Országház építése megkezdődött volna : megint napirendre került az Újépület dolga. A főváros közgyűlése 1884. év végén bizottságot küldött ki, hogy a Közmunkatanács megbízottaival együtt készítsék elő az Újépület megváltásának ügyét. A főváros kiküldöttei tíz esztendeig tanácskoztak részint a Közmunkatanács megbízottaival, részint a pénzügyminiszterrel. Már tervek is készültek az Újépület telkének szabályozásáról. De a Neugebäude megváltásának ügye csak 1894-ben dűlt el, amikor az országgyűlés az 1894 : XX. törvénycikkel felhatalmazza Wekerle Sándor kormányát, hogy az Újépületet, a Károly-kaszárnyát (a mai Központi Városházát), a várbeli József-laktanyát (a Verbőczy-utcai volt hadbírósági épületet) ; a II. kerületi Flórián-laktanyát (a Fő-utca és a Ganz-utca sarkán) és a gellérthegyi citadellát eladhassa. Egyidejűleg megbízza, hogy a katonaság megfelelő elhelyezése céljából új laktanyák építésére telket szerezzen. Feljogosítja, hogy az eladásra kerülő ingatlanok után befolyó vételárból 6·4 millió forintot a közös hadügyminiszter rendelkezésére bocsásson. A törvény értelmében a Károly-kaszárnyát központi városháza céljára 5·4 millió forintért a főváros veszi meg. Az Újépület telkének szabályozásánál az utcákra és terekre szükséges telkeket ingyen kapja a főváros ; viszonzásképen azonban leltári áron köteles a hadügyi kormány rendelkezésére bocsátani ama telkeket, amelyeken az új kaszárnyákat fogják felépíteni.

Wekerle Sándor miniszterelnök-pénzügyminiszter a törvény végrehajtásával a Közmunkatanácsot bízta meg. A régi kaszárnyákért végeredményben 8·7 millió forint kártérítést kapott a hadügyi kincstár, még pedig 6·4 millió forintot készpénzben és 2·3 millió forint értékű telket. Az Újépületet 1897 október 22-én vette át a katonaságtól a Közmunkák Tanácsa és szürke, nedves falait 1897 november 15-én kezdték bontani a munkások. A rossz-

[1]) A Felső Fa-tér a Markó-utca és a Szalay-utca között terült el, az Alsó Fa-tér pedig a Kálmán-utca és az Alkotmány-utca között. Az Alsó Fa-térnek herceg Eszterházy Pál és Luczenbacher Pál voltak az egykori tulajdonosai.

emlékű Neugebäude-nak még akkor is »Újépület« volt a neve, mikor száztíz esztendős korában eltűnt a Lipótváros életéből.

Megszűnt tehát létezni az Újépület, de még nem volt szabályozási terv, mely megmutatta volna, hogy mi kerül a helyére. Terv ugyan készült több is, de egyik sem volt olyan, mely minden igényt kielégített volna. Ép kapóra jött tehát a magyar Mérnök- és Építész Egylet pályázata, mely szintén hozott néhány figyelemreméltó pályamunkát. Ezek közül egy névtelenül beadott pályamunka tetszett legjobban. Ezt a munkát, mely meglepően hasonlított a mannheimi Wasserturm-Platzhoz, mint később kiderült, Palóczi Antal építésztanár küldte be. Az ő terve alapján hajtották azután végre az Újépület telkének szabályozását. Így született meg a Neugebäude helyén a főváros egyik legszebb tere: a Szabadság-tér.

1899-ben kezdte meg a Közmunkatanács a telkek eladását.

Először huszonegy telek kelt el 10·6 millió koronáért. A tőzsde, az Osztrák-Magyar Bank, a Postatakarékpénztár, az Adria tengerhajózási részvénytársaság és a Közúti Vasút mind itt építettek palotát. Így lett Budapest legszebb része ebből az egykor olyan szomorú vidékből. A legnagyobb telket — 2.530·60 négyszögöl terjedelműt — a tőzsde vásárolta meg; 2,277.540 koronát fizetett érte, négyszögöléért 900 koronát. Ez pedig azért érdekes, mert 1918 elején, mikor a telekértékadóhivatal felállításával kapcsolatban a főváros felbecsültette a budapesti telkeket, a tőzsde telkét négyszögölenkint már 2400 koronára értékelték. Vagyis 1918 elején már több mint 6 millió koronát ért az a telek, melyet 1899-ben körülbelül két és egynegyedmillióért vásárolt a tőzsde. Igaz viszont, hogy 1900 táján összehasonlíthatatlanul nagyobb volt a korona vásárlóereje, mint egy évvel az összeomlás előtt.

Egyébként az Újépület telkén osztozkodók névsorát a következő oldal táblázatában adjuk.

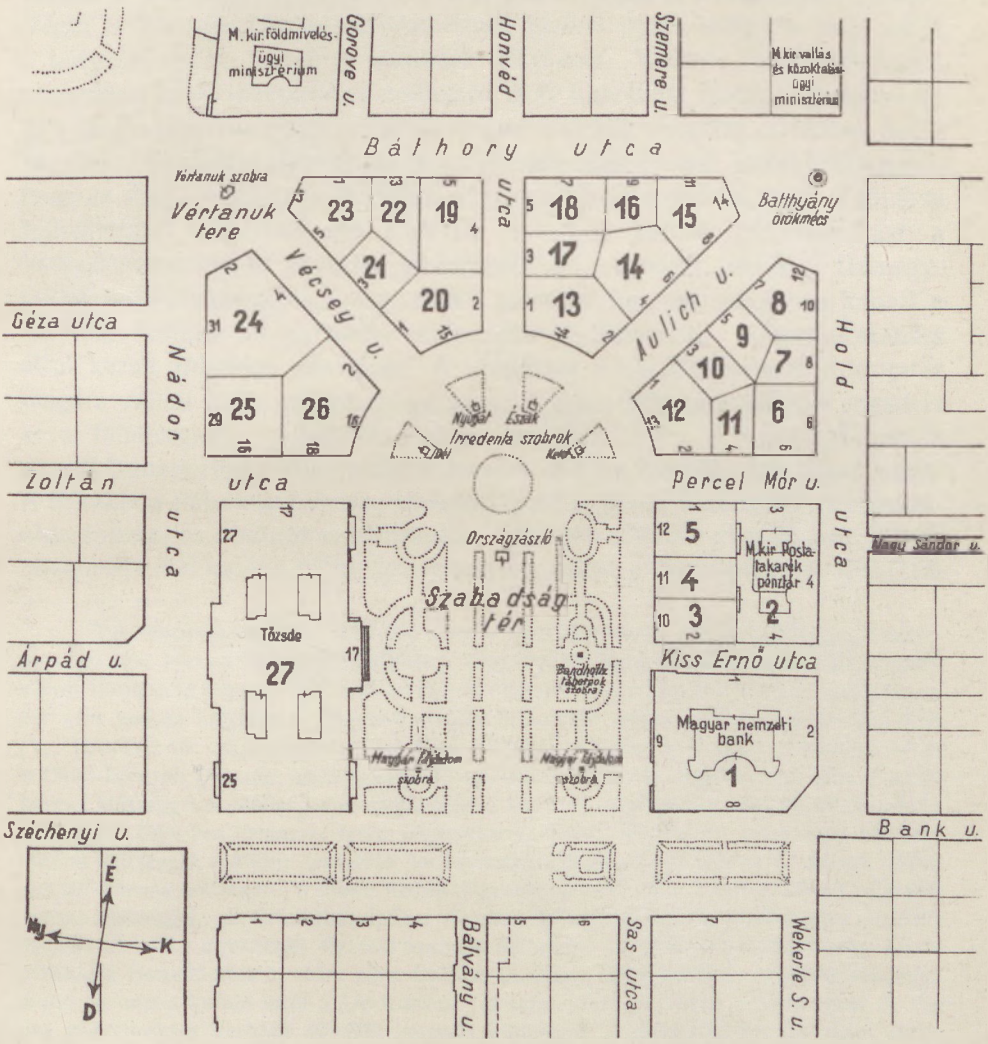
Érdekes ez az összeállítás, melyből nemcsak azt tudjuk meg, ki vásárolt és mennyiért vásárolt az Újépület telkeiből, hanem megtudjuk belőle azt is, hogy a telkek közül hány cserélt gazdát az utóbbi évtizedek alatt. Érdekes az is, amikor Wekerle Sándor miniszterelnök megbízta a Közmunkatanácsot a Neugebäude telkeinek értékesítésével, azzal az utasítással bízta meg, hogy legalább hétmillió koronát (három és félmillió forintot) kell a telkekből kiárulni. A Közmunkák Tanácsa pedig tizenegy és félmillió koronát árult ki belőle. Valamivel többet, mint amennyit a főváros a Károly-kaszárnyáért fizetett.

Az Új-Lipótváros.

A századfordulón, a millennáris esztendőt követő nagy építőválság után hosszú pangás akasztott meg minden vállalkozást Budapesten. A Szabadságtéren ugyan még folyik az építkezés, sőt nagyobb házat jóformán egész

A Szabadság-tér első ingatlantulajdonosai.

A telek sorszáma a térrajzon	Utcanév és házszám	A telek nagysága négyszögölekben	Egységár koronában négyszögölenkint	A telek vételára koronában	Az első ingatlantulajdonosok nevei	A mai háztulajdonosok neve
1	Szabadság-tér 8—9.	1.359·10	1.100	1,495.010·—	Osztrák Magyar Bank	Magyar Nemzeti Bank
2	Hold-utca 4.	693·—	1.000	693.000·—	M. Kir. Postatakarékpénztár	M. Kir. Postatakarékpénztár
3	Szabadság-tér 10.	223·20	1.300	290.160·—	Kanitz Ignác és fiai	« « «
4	« 11.	205·—	700	143.500·—	Erényi Ullmann Gyula	« « «
5	« 12. (Perczel-u. 1.)	266·20	1.100	292.820·—	Magyar Kereskedelmi Csarnok	« « «
6	Hold-utca 6.	322·60	920	396.792·—	Frankl Mórné	özv. Frankl Mórné és társai
7	« 8.	173·90	825	143.467·50	Guilleaume Árpádné	Pártos Zsigmond és neje
8	« 10—12. (Aulich-utca 7.)	303·—	1.030	312.090·—	Helbinger Gedeonné	Schwitzer Alfrédné és társai
9	Aulich-utca 1.	173·90	825	142.770·90	Grünstein Henrik és neje	Pártos Zsigmond és neje
10	« 3.	155·80	692	107.813·60	Walkó Lajos	Walkó Gizella és társai
11	Perczel Mór-utca 4.	163·70	680	111.316·—	Herzmann Bertalan	özv. dr. Grauer Vilmosné
12	« « 2.	327·30	1.225	400.942·50	Sváb Imre	Sváb Imre
13	Honvéd-utca 1.	383·20	1.200	459.840·—	Dungyerszky Lázár	özv. Joanovits Istvánné és társai
14	Aulich-utca 4—6.	332·50	925	307.562·50	dr. Havas Adám és neje	dr. Havas Béla László
15	« 8.	307·70	1.010	310.777·—	Linzer Imre	Linzer Laura és Sebestyén Péter
16	Báthory-utca 9.	159·70	755	120.573·50	özv. Davidsohn Dávidné	Davidsohn Horace és társai
17	Honvéd-utca 3.	186·40	775	144.460·—	Bedő Béla és neje	Bedő Béláné és Bedő Rudolf
18	« 5. (Báthory-u. 7.)	284·90	1.040	296.296·—	dr. Virava József	báró Schossberger Rezsőné
19	« 4. (Báthory-utca 5.)	351·70	1.000	351.700·—	Neuschloss Ödön és Marcell	Magántisztv. Orsz. Nyugdíjint.
10	« 2. (Szabadság-tér 15.)	375·40	1.200	450.480·—	Deutsch Antal és neje	özv. Kaszab Aladárné
11	Vécsey-utca 3.	204·10	862	175.934·20	Popper Sámuel	dr. Forbáth Imréné
12	Báthory-utca 3.	204·70	790	161.713·—	Erényi Ullmann Gyula és neje	özv. Berger Izidórné
13	« 1. (Vécsey-utca 5.)	320·20	1.040	333.008·—	Baumgarten Nándor.	dr. Baumgarten Nándor és Ruszt Oszkár
24	Vécsey-utca 4.	640·60	1.092	1,136.226·—	Budapesti Közúti Vaspálya	Klein Miksa
25	Nádor-utca 29. (Zoltán-utca 16.)	399·90				Zoltán-uudvar Rt.
26	Szabadság-tér 16.	484·50	1.200	581.400·—	Adria tengerhajózási Rt	Nemzeti Bank Nyugdíjintézete
27	« 17—18.	2.530·60	900	2,277.540·—	Tőzsde	Budapesti Áru- és Értéktőzsde.

A Szabadság-tér és környéke.

Budapesten csak a Lipótvárosban építenek ebben az időben, de a Lipót-körút vonalánál azután megszakadt a munka és megállott a városfejlődés is.[1])

Pedig a pesti Dunaparton a Margit-hídon innen is, túl is még rengeteg beépítésre várakozó terület hevert haszontalanul. E területeket jórészt — mint tudjuk — a Dunától hódította el a folyamszabályozás és a rakodópart építése. Végül is Wekerle Sándor miniszterelnök kitűnő ötlete indította meg ismét a kátyúba került építőipar munkáját 1908-ban. Wekerle kezdeményezése nyomában aztán fellendült az építkezés, mely huszonhét iparágat mozgósított és a dolgos kezek ezreinek juttatott megint munkát, rengeteg családnak pedig kenyeret. Az történt ugyanis, hogy a kormány megegyezett József főherceggel, hogy az állam megveszi a Margitszigetet és nyilvános parkká teszi. A főváros fejlesztéséről való 1908. évi XLVIII. t.-c.-ben kapott felhatalmazást a Wekerle-kormány az egyezség lebonyolítására. A sziget vételárát tizenegymillió koronában szabták meg. Ebből hatmillió koronát telkekben kapott a főherceg, ötmillió koronát pedig készpénzben törlesztett le a Közmunkatanács által kezelt »fővárosi pénzalap«. A vételárból 2,100.599 koronát a kincstár magára vállalt olyan módon, hogy ennek fejében kincstári telkeket engedett át a főhercegnek; 3,899.000 korona értékben pedig a Közmunkatanács a pesti Dunaparton a Margit-hídtól északra és délre húzódó négy telket adott. A telkeket a Palatinus részvénytársaság vette át József főhercegtől és egymás után építette rá a hatalmas bérházakat. 1911-ben a Nádor-utca 46—48. számú telekre 810.000 korona költséggel épített két házat, a Pozsonyi-úton 3,350.000

[1]) A pangásos időkben, 1897-ben épült a Klotild-utcában a Károly főherceg-kaszárnya 528 ezer korona költséggel. 1899-ben negyedmillió koronás költséggel épült a lipótvárosi elöljáróság háza és 1900-ban az Alkotmány-utcában a Kereskedelmi és Iparkamara 650 ezer korona költséggel. Nagyobb magánépítkezések voltak 1897-ben Deutsch Jakab (V., Erzsébet-tér 16.) négyemeletes háza 400.000 koronás költséggel. 1898-ban épült a Lipót-körúton 7/b szám alatt idősebb Haggenmacher Henrik négyemeletes háza 576.600 korona költséggel és Müller Lajos négyemeletes háza (V., Lipót-körút 1/b.) félmillió korona költséggel. 1899-ben Szommer Ignác négyemeletes háza a Váci-út 12. szám alatt 440 ezer korona költséggel, a Müller testvérek háromemeletes háza a Klotild-utca 22. számú telkén 403.906 korona költségen. Wellisch Alfréd négyemeletes háza (V., Lipót-körút 16.) 400.000 korona költséggel; az Országház-építési végrehajtóbizottság háromemeletes háza (Rudolf-rakpart 20—22.) ugyancsak 400.000 koronás költséggel és 1900-ban Dungyerszky Lázár bérháza a Honvéd-utca 1. szám alatt 600.000 koronás; Gaál Bertalan négyemeletes, egymillió koronába kerülő háza a Lipót-körút 1/a szám alatt, valamint Kánitz Ignác és Fia cég négyemeletes bérháza 400.000 koronás költséggel a Szabadság-tér 10. szám alatt. Ugyancsak 1900-ban épült a két Klotild-palota (a Váci-utca 36. számú kétmillió korona költséggel és a Váci-utca 34. számú 1,810.000 korona költséggel).

A pangás idejében, 1899-ben épült a Belvárosban (IV., Egyetem-utca 5—6.) gróf Andrássy Géza négyemeletes bérháza is 618.692 korona költséggel. Még a pangás idejébe esett a Gresham biztosító Ferenc József-téri plotájának a felépítése is, amely hárommillió korona költséggel épült fel 1900-ban. Viszont 1908-ban épült fel a Kereskedelmi Bank palotája három és félmillió korona költséggel. Ugyanakkor épített egy másik hivatalházat is a Kereskedelmi Bank 800.000 korona költséggel a Mérleg-utca 3. szám alatt.

korona költséggel öt házat. 1912-ben a Honvéd-utca 12. szám alatti telken 666.000 korona költséggel; az Alkotmány-utca 4. számú telken 1,039.050 korona költséggel; a Honvéd-utca 14. számú telken 1,498.950 korona költséggel és a Pozsonyi-út 6—8—10. számú telken 6,120.000 korona költséggel épített házat. Az ilyen módon megindult építkezési mozgalomba belekapcsolódott a főváros is. Bárczy István polgármester szociális programmjának egyik pillére volt a hatósági lakásépítés. A lakásínségen akart vele segíteni és az volt az elgondolása, hogy méltányos bérért a kispénzű, vagy szegényebb polgárság is emberhez méltó lakáshoz juthasson. Akkor épültek a Lipótváros külső részén a Pozsonyi-út végén a munkáslakások, a Tisza-utca és a Berzenczey-utca vidékén az úgynevezett városi kislakások. Ugyanakkor iskolát, népházat épített a város a Lipótvárosban is, Budapest más részén is. Valósággal építőláz támadt. A pangás ideje alatt féltékenyen őrzött, munkátlanul heverő tőkék előkerültek a pénzszekrényekből. Kedvet kaptak az építkezéshez a magánosok is és évekig tartó pihenő után megindult ismét a vállalkozás.

Szinte megújhodott az egész város; felfrissült a városi közigazgatás is. A városrendezési és városszabályozási ügyek terén is kezdett kibontakozni egy, a mindennapi élet által felvetett kérdéseken felülemelkedő, *előrelátó*, nagyobbszabású városfejlesztő politika. És így azután joggal mondhatta Bárczy István polgármester egyik programmbeszédében, hogy »A tespedést, rezignációt, tépelődést, aprólékosságot, mely a városi közigazgatás több ágában volt észlelhető, mihamar a szorgos munka, gyorsabb elhatározás, a jövő sikerek biztató reménye, bátrabb gondolkozás és bizonyos nagyobbszabású, szabadabb mozgás kezdte felváltani.«

Sajnos, az átalakulás nagy munkáját, a nagyszerű indulást útjában megállította a világháború. A közelgő vihar szelét természetesen a gazdasági élet érezte meg leghamarább. Az 1912-ben megindult, két egymást követő balkáni háború nyomasztó hatással volt a mi hitelviszonyainkra is. Pangott az ipar és a kereskedelem. Már a levegőben volt az eljövendő katasztrófa. 1914 őszén azután kitört a világháború, mely sajnos nem ért véget Trianonnal.

A világháború után csak lassan tért magához a főváros. Válságos időket élt át Budapest. De le tudta küzdeni a bajokat és ismét eljött az alkotás ideje. A város kitűnő vezetőinek keze alatt tovább fejlődött a Lipótváros is. A Lipót-körúttól észak felé tovább kiépült a Donasor. Ezen az egykor mocsaras és puszta területen, most egymásután nőttek ki a földből az egységes tervek szerint alkotott, új stílusú, tetszetős külsejű bérpaloták. A közönség Új-Lipótvárosnak nevezte el ezt a városrészt, melyet a Duna felől széles, befásított sétány szegélyez. Ezenkívül csinos parkja, gyermekjátszótere, szökőkútja és gyermekfürdőmedencéje is van már. A park végén egy újonnan épült szép református templom áll. És ez a csinos, parkos, modern városrész egyre nagyobb lesz, folyton tovább nő. Csak békés, nyugodt idők kellenek hozzá, hogy fejlődhessen.

Nincs tíz esztendeje, hogy megindult az építkezés a Lipótváros e puszta vidékein. Hosszú-hosszú ideig útjában állott a megújhodásnak a »Silos« nevű ütött-kopott raktárház. Ezt az óriási raktárházat 1826 körül építi fel Ullmann Móric dohánykereskedő és bankár, a Szitányiak őse. Két tagban 13.000 váltóforinton[1]) 13.000 négyszögöl területet[2]) vásárolt itt Ullmann Móric 1825-ben Krachenfels Alajostól és nejétől, született Hajnik Franciskától.[3]) A Duna partjához közel fekvő és a mai Szent István-körút mentén húzódó Spiegel-, később Tüköry-féle területtel szomszédos telekrészen hatalmas dohányraktárházat épít. A szerzemény másik felét pedig már 1828-ban 10.000 váltóforintért eladja Kann Sámuelnek, úgy hogy a hatezer négyszögöl Ullmannak csak 3000 váltóforintjába kerül, vagyis négyszögöle 49 mai fillérbe. De nem sokáig örülhet a jó vásárnak, mert Kann Sámuel 1837-ben 33.500 ezüstforintért[4]) Sina György bécsi görög bankárnak és dohánykereskedőnek, Ullmann Móric legnagyobb versenytársának adja el a területet, melyre Sina György is dohányraktárt épít. 1868-ban Siegl György bécsi vállalkozó veszi meg Ullmann egykori raktárházát, melynek utolsó gazdája Luczenbacher Miklós.

A vén épület már réges-régóta megérett a lebontásra, mert kerékkötője volt az Új-Lipótváros fejlődésének. Hosszú ideig a Katona József-utca is azért nem tudott kijutni a Dunáig, mert útjában állott a »Silos«. 1928-ban azután áttörték a nagy raktárház derekát, hogy utat nyissanak a Katona József-utcának. 1933-ban pedig egészen lebontották a rozoga épületet és helyére huszonhét hatalmas, ötemeletes házat építettek. Így indult meg az Új-Lipótváros karrierje.

Különösen a Dunáról felejthetetlen látvány az Új-Lipótváros képe, mikor leszáll az este, kigyúlnak a lángok és az Új-Lipótvárosi házak ablaikaiból a csipkefüggönyön keresztül átlopakodik a villanycsillárok titokzatos fénye és az esti szél Pest felé hordja a jó szagokat a csudás szépségű Margit-szigetről.

Még csak annyit, hogy Budapest törvényhatósági bizottságának közgyűlése 1937. június 2-án elhatározta, hogy az első magyar király halála kilencszázadik évfordulójának emlékére a Lipótvárost Szent István-városnak nevezi el. Megváltozott, kisebb lett az V-ik kerület terjedelme is. Ugyanis a Dráva-utcától északnak eső területrész és a terézvárosi Angyalföld új közigazgatási kerületté lett,[5]) melyet Magyarország kormányzójának hitveséről Magdolnavárosnak neveztek el.

[1]) Egy váltóforint=98·16 mai pengőfillérrel.

[2]) Feldunasor 90. és 91.

[3]) Krachenfelsék a két ingatlant 8 ezer váltóforinton veszik meg 1822-ben Raits Sámueltől, aki viszont a várostól vette 1814-ben. A régi városi telekkönyv szerint a 90-es számú terület 1000 négyszögöl háztelekből és 5500 négyszögöl szántóból; a 91-es számú pedig 1000 négyszögöl háztelekből és 5494 négyszögöl szántóból állott.

[4]) Egy ezüst, vagy konvenciós forint=2 pengő 44 fillérrel.

[5]) XIII. kerület.

Szent István-város a statisztika tükrében.

Területe 57·1 százalékát veszítette el a Lipótváros, mikor Szent István-város lett belőle. Azáltal, hogy az V. kerület Dráva-utcán túli részét átkapcsolták a Magdolnavároshoz, 753·18 hektárnyi terjedelme 322·57 hektárra olvadt le.[1]) A szűkebb határok közé szorított V. kerületnek természetesen megfogyott a népessége is. Az 1935. évi összeíráskor a Lipótváros régi területén 84.480 lelket olvastak össze a számlálóbiztosok. Az új területre ebből csak 71.817 főnyi népesség esik. A közigazgatási kerületek új beosztásával tehát a Lipótváros 12.663 főnyit veszített népességéből. Ezt a veszteséget azonban hamarosan pótolja majd a bevándorlás. Ugyanis mióta egy sereg új, modern bérpalota épült a Szent István-körúttól északra eső részen, azóta növekedőben van a kerület népessége is. 1930-tól 1940 közepéig például több, mint 12.000-rel gyarapodott a mai területen a nép száma, ami 18·3 százalékos gyarapodás.

Vajjon hogyan él és miből él ez a népesség?

Erre a kérdésre felelnek a Fővárosi Statisztikai Hivatal rendkívül érdekes számadatai.[2]) Titkokról és érdekességekről lebbenti fel a fátyolt ez a tömérdek numerus, mely árnyékként kíséri végig a mi fővárosunk minden lépését, örömét, búját, küzdelmeit és élete minden megnyilvánulását. Nemcsak fejlődésének állomásait vetíti szemünk elé és nemcsak azt mutatja meg, hogy miként él Szent István-város, hanem megmutatja azt is, hogy élete miben különbözik a főváros többi kerületétől. E város kardiogrammjai a statisztika e számai. Szinte érezzük szívének dobogását, ideges érverését; halljuk lihegését, mikor Budapest számoszlopokba szedett leírását olvassuk.

Elmondják a számadatok, hogy 1940-ben a főváros népességének már körülbelül tizenegyedrésze lakik Szent István-városban, mely Budapest egyik legmagyarabb része — hiszen férfinépességének 97·1 százaléka magyar anyanyelvű. Műveltségi foka is figyelmet érdemel; 1935-ben 71.000 főnyi népességéből 11.000-nek van középiskolai vagy kereskedelmi iskolai érettségi bizonyítványa és több mint 5000-nek van főiskolai diplomája. 1939-ben az V. kerület fizette a legtöbb állami egyenes és városi pótadót, körülbelül negyedét annak, amit az egész főváros fizet. Egész Budapesten Szent István-városban volt a legtöbb üzlethelyiség.[3]) S bár az Erzsébetvárosban 15.000-rel több a lakás, mint az V. kerületben és bár a Belváros és az I. kerület után itt volt legkevesebb megadóztatott ház:[4]) 1939-ben mégis a Szent István-város házai hajtották a legnagyobb nyers házbérjövedelmet, hatodrészét annak, amit Budapest valamennyi főbérlője fizet. A legmagasabb házbéreket itt fizetik.

[1]) Ebből is csak 259·15 hektár az újjászabott Lipótváros száraz területe, a többi 63·48 hektár pedig dunai terület.

[2]) *Dr. Illyefalvi I. Lajos:* Budapest székesfőváros Statisztikai Évkönyve. XXVII. évfolyam. 1939.

[3]) 1939-ben 16.162.

[4]) 1128 házvan megadóztatva.

Olyan ház, melynek 30—40.000 pengős házbérjövedelme van, 155-öt számlált meg a statisztika a Szent István-városban; 104 az olyan, melynek 40—50.000 pengő az évi nyers jövedelme; 172-nek 50—75.000; 34-nek 75—100.000 az évi nyers bérjövedelme. Csak a százezer pengősnél nagyobb nyers házbérjövedelemnél torpan meg az emelkedés, mert ilyen ház több akad a Belvárosban, mint Szent István-városban. Ilyen ház a Belvárosban 1935-ben 24 volt, míg az V. kerületben csak 17 akadt, ámbár nem lehetetlen, hogy 1935 óta Szent István-város ebben a tekintetben is utólérte a Belvárost. Egyébként érdekes, hogy 1935-ben egész Budapesten 78 ilyen dúsan jövedelmező ház volt, de ezeknek a jeles házaknak több mint fele a Belvárosban és a Lipótvárosban található.

A Rákosvárosban 5156 épületet olvastak össze a számlálók. 1935-ben ebben a kerületben volt a legtöbb épület. A sorrendben Óbudának jutott a második hely 4013 épülettel. Szent István-város a tizenkettedik helyre került a rangsorban 1089 épülettel. Ennél kevesebb háza csak az I. kerületnek és a Belvárosnak volt. Ellenben a házak magassága tekintetében már az V. kerület vezet. 1935-ben az 1089 épületállomány 23·5 százaléka háromemeletes és közel a fele a Szent István-város házrengetegének háromemeletesnél is magasabb. Itt van a legtöbb öt-, hat- és hatemeletesnél magasabb ház, aminthogy egész Budapesten az V. kerületben található a legtöbb öt- és hatszobás lakás is. De már hét- és nyolcszobás lakás a VI., XII. és II. kerületben akad a legtöbb. Nyolcszobásnál nagyobb lakás ugyancsak a VI. kerületben van a legtöbb, még pedig 45 ilyen lakás volt 1935-ben a Terézvárosban. De 35 ilyen lakás volt a XII. kerületben is; 29 az I.; 22 a II. kerületben, sőt 10—10 ilyen nyolcszobásnál nagyobb lakás akadt a IV., V. és VIII. kerületben is. Egyébként nem érdekesség nélkül való, hogy a legtöbb fürdőszobás lakás és cselédszobás lakás is az V. kerületben van, az igaz viszont, hogy ebben a kerületben működik, itt süt, főz, takarít és szobaleányoskodik a legtöbb háztartási alkalmazott. Legalább is 1935-ben még ez volt a helyzet. Tekintettel azonban a zsidótörvényre, az új népszámlálás eredményei etekintetben valószínűleg némi eltolódást fognak mutatni.

Nem érdekesség nélkül való, hogy rendeltetése szerint miképen oszlik meg Szent István városának épülettömege 1935-ben.

Amint látjuk, múzeum, kórház, fürdő, szegényház egy sincs a kerületben, ellenben üzleti helyiség és raktárház csak a X. kerületben van több. De nem is ez a legérdekesebb, hanem az, hogy az 1089 épület közül 215, vagyis az épületek ötödrésze nem lakóház. Szent István-városnak jellegzetes vonása ez, mely szembetűnően mutatkozik meg a mellékelt térrajzon.[2]) (Lásd a Szent István-város 1937-ből való színezett térképét.)

[1]) Ezen a térrajzon szinekkel mutatjuk be, hogy egyes épületek milyen rendeltetésűek. Például pénzintézetek, biztosító intézetek, iparintézeti tisztviselők nyugdíjpénztárának tulajdonában levő bérház stb.

Lakóház	874
Állami közigazgatási épület	17
Városi közigazgatási épület	6
Katonai épület	1
Templom	[1]) 1
Egyéb egyházi, vagy felekezeti jellegű épület	3
Iskola, nevelőintézet	8
Kisdedóvó, árvaház	1
Tudományos intézet	1
Színház	1
Hajléktalanok menhelye	1
Rendőri épület, fogház	3
Gazdasági épület	36
Gyárépület	34
Üzlethelyiség, raktár	73
Vasúti épület	4
Szálloda, fogadó	5
Egyéb épület	20
Mindössze	1.089

City-képződésnek nevezik azt a folyamatot, amikor a hivatalházak, bankok, biztosítók, üzleti és raktárházak tömegesen foglalják el a helyet a bérházak elől. A lakótömegek egyre kijjebb szorulnak, hogy helyet adjanak a hivataloknak. Minden nagyvárosban támadnak ilyen »city«-k. Ezt a jelenséget figyelhetjük meg a Szent Istvánváros déli felén. A city-képződés nem újkeletű nálunk. A Lipótváros üzleti negyednek épült. A nagykereskedelem már akkor telepedett meg itt, mikor a Lipótváros még gyermekkorát élte. A pesti országos vásárok hajdani táborozó helye, az egykori vásártér[2]) körül támadtak Pest első raktárházai. Majd később a Lipótvárosban csoportosuló nagykereskedelem közelében telepedtek meg a bankok és biztosító intézetek, ipari és kereskedelmi részvénytársaságok is; itt építettek intézeti házakat. Egy-két minisztérium is itt talált otthonra, mikor felépült az új Országház a lipótvárosi Dunaparton és idekerültek a törvénykezés palotái is. Mikor az Újépület helyén megépült a Szabadság-tér: a tőzsde, a Nemzeti Bank, a Postatakarékpénztár és még néhány hivatal és nagykereskedő itt épített palotát. A paloták és középületek azóta megsokasodtak. Sőt nemcsak az intézeti házak szaporodtak el a Szent István-városban, hanem a bankok, biztosítók, ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok meg nyugdíjintézetek bérházai is. Így azután a magánkézben levő lakóházak száma folyton kisebb lesz. Hogy ez mennyire így van, arra nagyon érdekes példa a Dorottya-utca, melynek 14 háza közül már csak kettő van magánkézben. A többi, még a bérházak is, bankoké és biztosító intézeteké és egyéb részvénytársaságoké. A József-tér 12 háza közül már csak 3 van magánkézben. A Gróf Tisza István-utca 19 háza

[1]) Ma már több a templomok száma.

[2]) A mai Erzsébet-tér.

VI. sz. melléklet.

SZENT ISTVÁN VÁROS[1)]

(Részlet Budapest Székesfőváros 1937-évi 1:5000-es átnézeti térképéből)

1) *Az épületek az 1935. évi állapotot tüntetik fel.*

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

közül 4 bankpalota, 5 banktulajdonban lévő bérház, egy banktisztviselők nyugdíjintézetének háza, egy alapítványi bérház és nyolc magánkézben lévő bérház. Szent István-városnak a Deák Ferenc-utca és Gróf Tisza István-utca közötti részén[1]) álló 56 ház közül 1935-ben már csak 23 volt magánkézben. A Gróf Tisza István-utca és Arany János-utca közé eső területen[2]) 118 közül 59 ház és az Arany János-utca és Báthory-utca közé eső területen[3]) 147 közül 99 ház volt magánkézen. Viszont mennél északabbra megyünk, annál kisebb a hivatalházak száma, ellenben nem mutat csökkenő irányzatot a bankok és egyéb részvénytársaságok, vállalatok vagy nyugdíjintézetek kezén lévő bérházak száma. A bérház nemcsak jó tőkebefektetés, de biztos befektetés is, melyet a gazdasági viszonyok változandósága legkevésbé zavar. Ez a magyarázata, hogy a nyugdíjintézetek, biztosítók és bankok szívesen vásárolják a jól kamatozó, hosszú adómentességgel bíró bérházakat.

A city-képződéssel együttjár, hogy lassacskán elnéptelenedik a város bizonyos része, ahol sok a középület és bank. Ilyen helyen a nap bizonyos szakában, például alkonyatkor vagy este, az Alkotmány-utcában, a Kossuth Lajos-téren, a Szabadság-téren és más hasonló helyeken szinte kihal az élet. Az elnéptelenedési folyamatot különösen megfigyelhetjük a Szent István-város ama szakaszán, mely a Deák Ferenc-utca és a Gróf Tisza István-utca között terül el. Ennek a területnek népessége egyre kisebb lesz. 1930 és 1935 között például 144 főnyivel, vagyis 5%-kal fogyott. Az V. kerületnek a Gróf Tisza István-utca és Arany János-utca közötti szakaszán viszont ugyanez idő alatt 181-gyel nőtt a népesség, vagyis 2·7%-os az emelkedés. Ezen a részen úgylátszik a city-képződés korlátozó hatással volt a népszám növekedése. Egyébként tudvalevően nemcsak a city-képződés az egyetlen oka, hogy a város némely részén csökken, vagy nem fejlődik eléggé a lakók népszáma. A magas lakbér, a lakások korszerűtlen és kényelmetlen elrendezése, vagy más okok szintén hozzájárulhatnak, hogy egyik-másik utcában csökken a népesség. Vagy ha nem is csökken, de mindenesetre kicserélődik a lakosság. A régi lakók helyébe a társadalomnak egy-két fokkal kisebb fizetőképességű osztálya költözködik. Olyan esetet is ismerünk, hogy bizonyos utcák és városrészek, mint lakóhely, »kimennek a divatból«. Szembeötlő például, hogy az Andrássy-út házainak népessége ötven év óta folyton csökken. Az Andrássy-út csak 1885-re készült el teljesen. Házaiban 1890-ben hétezer lakót olvastak össze a népszámlálók. De már az 1900. évi népszámláláskor csak 6163 és 1935-ben már csupán 5339 lakója volt az Andrássy-útnak. Ez azt jelenti, hogy ötven esztendő alatt 23·7 százalékkal csökkent az Andrássy-út lakossága.

[1]) 30. számú statisztikai alkerület.
[2]) 31/a számú statisztikai alkerület.
[3]) 31/b számú statisztikai alkerület.

Hányan és kik, milyen rendűek és rangúak laktak 1935-ben Szent István-város 1089 házában? Erre is megfelel a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal adatgyüjtése.

1935-ben a főváros V. kerületének 71.817 főnyi népessége volt; 30.228 férfi és 41.589 nő. A nők száma tehát 11.361-gyel volt nagyobb, mint a férfiaké, vagyis ezer-ezer férfire átlagosan 1376 nő jutott. A nők jelentékeny számbeli túlsúlyának főképen a háztartási alkalmazottak nagy száma az oka.

A 18.667 rendes lakásban 67.757-en ;[1]) 1590-en pedig intézeti háztartásban, 2470-en úgynevezett egyéb bérleményben[2]) laktak.

A 18.667 *rendes* lakás a családfők társadalmi rétege szerint kisebb területi egységekben így oszlott meg:

Mint látjuk, Szent István-város legtöbb főbérlője a magántisztviselők foglalkozási csoportjából kerül ki. Budapest összes főbérlőmagántisztviselőjének 15·27 százaléka az V. kerületben lakik. A másik jelentékeny csoport a kereskedők csoportja; a főbérlős lakást tartó budapesti kereskedők 14·39 százalékkal vannak képviselve az V. kerületben. De a Szent István-városban tart főbérleti lakást Budapest orvos- és ügyvédtársadalmának több mint ötödrésze. Kétségen kívül ezek adják meg a Szent István-városnak társadalmi jellegét és színét, melyet az itt lakó egyéb értelmiség, meg az iparosok, nyugdíjasok és vagyonukból élők tekintélyes csoportja egészíti ki. Egyébként a kerület minden *száz lakásbérlője* közül 23 magántisztviselő, 14 vagyonából élő vagy nyugdíjas, 15 munkás, 9 kereskedő, de ugyanannyi a lateiner, vagyis orvos, ügyvéd vagy más hasonló szabadfoglalkozású is. Hozzátartozik a képhez, hogy a 18 és félezer lakás közül 3300-ban albérlő is lakik.

Ezek a számok természetesen csupán csak a tizenkilencedfélezer háztartás családfőire vonatkoznak. Azonban ismernünk kell Szent István-város egész népességét, ha tiszta képet akarunk kapni. 1935-ben Szent István-város 72.000 főnyi népességéből 45.154 kenyérkereső volt, mely jövedelméből 26.672 hozzátartozóját is eltartotta. A tizennyolc és félezer főbérlő közül — mint említettük — 4262 a magántisztviselő, de a Szent István-városi magántisztviselők összes száma kétakkora. Mivel pedig körülbelül ez a helyzet a többi nagyobb foglalkozási csoportoknál is, a következő táblázatban bemutatjuk, miképen tagozódott Szent István-város népessége 1935-ben nem és foglalkozás szerint a körúton innen és a körúton túl. (Lásd a 221. oldalon.)

Ebből az összeállításból megtudjuk, hogy az V. kerület legnépesebb foglalkozási csoportja az ipari, kereskedelmi és közlekedési segédszemélyzeté, melynek háztartása keretén belül még 5538 családtag eltartásáról kellett gondoskodnia.

[1]) 1935-ben az V. kerületben 19.406 rendes lakás volt, de ebből 739 kiadatlan, vagyis üres lakás.

[2]) Boltban, műhelyben, raktárban, hivatalban, irodában, ólban, pajtában laktak.

Lakások megoszlása a Szent István-városban a családfő foglalkozása és alkerületek szerint 1935-ben.

Lakások, melyekben a családfő	Deák Ferenc-utca és gróf Tisza István-utca közé eső terület	Gróf Tisza István-utca és Arany János-utca közé eső terület	Arany János-utca és Báthory-utca közé eső terület	Báthory-utca és Szent István-körút közé eső terület	Szent István-körút és Sziget-utca közé eső terület	Sziget-utca és Wahrmann-utca közé eső terület	Wahrmann-utca és Dráva-utca közé eső terület	Foglalkozási csoportok megoszlása			
								Szt. István-városban	Budapesten	Szt. István-városban	Budapest azonos foglalkozási csoportjainak viszonylatában
	30. számú stat. kerület	31/a számú stat. alkerület	31/b számú stat. alkerület	32. számú stat. alkerület	33/a számú stat. alkerület	33/b számú stat. alkerület	34. számú stat. alkerület	abszolút számokban		százalékban	
1. Munkás	72	229	398	212	411	318	1.089	2.729	84.869	14·62	3·22
2. Közszolg. alkalmazott	3	16	49	102	41	44	149	404	13.478	2·16	3·00
3. Iparos	89	203	196	176	276	216	141	1.297	17.645	6·95	7·35
4. Kereskedő	48	155	289	355	481	298	105	1.731	12.027	9·27	14·39
5. Kofa, utcai árus stb.	1	2	16	3	11	6	33	72	2.341	0·39	3·08
6. Keresked. alkalmazott	19	60	57	63	166	205	101	671	9.907	3·60	6·77
7. Magántisztviselő	123	347	512	717	1.035	1.182	346	4.262	27.916	22·83	15·27
8. Köztisztviselő	44	75	129	241	216	243	177	1.125	22.157	6·03	5·08
9. Szabadfoglalkozású	71	160	234	508	429	262	42	1.706	8.411	9·14	20·28
10. Nyugdíjas, vagyonából élő	83	196	348	511	646	509	310	2.603	35.105	13·94	7·41
11. Egyéb és ismeretlen	112	202	313	367	485	432	156	2.067	25.598	11·07	8·07
Összesen	**665**	**1.645**	**2.541**	**3.255**	**4.197**	**3.715**	**2.649**	**18.667**	**259.454**	**100·00**	**7·19**
Lakók száma:											
Rendes lakásban	2.326	6.275	9.595	11.731	15.559	12.702	9.569	—	—	—	—
Ebből albérlős	499	1.745	2.395	2.053	4.103	2.576	2.807	—	—	—	—
Rendkívüli háztartásban	245	121	341	530	36	23	294	—	—	—	—
Egyéb bérleményben	125	246	444	377	372	379	527	—	—	—	—

Budapest 63.000 főnyi magántisztviselő népességének csaknem a nyolcadrésze lakik Szent István-városban. 1935-ben összesen 8200 volt a magántisztviselők száma az V. kerületben (5814 férfi és 2384 nő), kik keresményükből gondoskodtak 2514 hozzátartozójukról is. A Szent István-városban lakó 2610 önálló iparos (köztük 789 nő) 2393 családtagját tartja el, míg a 3033 önálló kereskedő (köztük 556 nő) 3155 családtagjáról gondoskodik. Budapest önálló kereskedőnépességének egytizedénél is nagyobb része lakik az V. kerületben. Meglehetősen nagy számban jelentkezik az értelmiségi keresetűek csoportja: ügyvédek, orvosok, mérnökök, papok, köztisztviselők, tanítók, tanárok és egyéb értelmiségi keresetűek. Ezek kis híjján ötezren (köztük 1727 nő) laktak a 1935-ben Szent István-városban és 3391 családtag eltartásáról gondoskodtak. A nyugdíjasok száma 1911-et tett ki 1935-ben ebben a kerületben. A Belváros, a Vár és a Magdolnaváros után Szent István-városban lakott a legkevesebb Budapest 33.000 nyugdíjasa közül. A legtöbb nyugdíjas — közel négyezer — a Józsefvárosban lakott 1935-ben. Ezek közül 24 híjján kétezer nő. Viszont Budapest 63.000 háztartási alkalmazottja (ebből 2017 férfi) közül valamennyi kerület között Szent István-városban lakott a legtöbb, vagyis 137 férfi és 8536 nő. *Az V. kerületben 1935-ben száz kereső nő közül negyvenkettő háztartási alkalmazott volt.*

Abból, hogy ennyi itt a cseléd, meg abból, hogy e kerület háztartásainak jelentékeny része meg tudta fizetni az újszerű, nagyobb kényelmet adó lakások drágább bérét, arra lehet következtetni, hogy Szent István-városban nagyjából azok helyezkedtek el, akik nemcsak adnak a kényelemre, de meg is tudják keresni ennek a kényelemnek az árát. Ez kitetszik onnan is, hogy Szent István-város nyers házbérjövedelme meghaladja az évi 38 millió pengőt, vagyis ennek a kerületnek a házai hozzák Budapesten a legtöbb házbérjövedelmet. De nem érdekesség nélkül való az sem, hogy ezeknek a házaknak megközelíthető értéke a középületek és gyárak értékét ide nem számítva, 1939-ben — 481 millió pengőt tett ki. Hogy megmérjük, mekkora ez az összeg, ahhoz tudnunk kell, hogy egész Budapest házainak felbecsült értéke 2494·1 millió pengő, Szent István-város lakóházainak értéke pedig ennek az összegnek körülbelül az ötödrészét teszi.[1]) Szent István-város 44 millió pengő állami és városi adót fizet, a legtöbbet a tizenhat budapesti kerület között.[2]) Budapesten a VI. kerületben laknak a legnagyobb vagyonok urai, de a legnagyobb jövedelmek adófizetői is Szent István-városban laknak. 1938-ban a Szent István-városban 93·6 millió pengő jövedelem és

[1]) A hozzávetőleges értéket a nyers házbérjövedelem alapján az adóigazgatóság által használt módszerrel számítottuk ki.

[2]) Ebben nincs benne a házbéradó és a jövedelem- és vagyonadó, ellenben az állami adó 23·8 millióval; a különadó 6·9 millióval; a házbérkrajcár 1·1 millióval; az alkalmazottak kereseti adója 3·2 millióval; az általános kereseti adó 1·7 millióval; a községi pótadó 4·72 millióval szerepel a 44 millióban s ehhez jönnek még a késedelmi kamatok, bírságok és az apróbb adófajták.

Népesség-megoszlás Szent István-városban foglalkozási főcsoportok szerint 1935-ben.

A foglalkozási csoport megnevezése	Keresők						Eltartottak					
	Férfi népesség			Női népesség			Férfi népesség			Női népesség		
	körúton		Az egész kerületben	körúton		Az egész kerületben	körúton		Az egész kerületben	körúton		Az egész kerületben
	belül	kívül		belül	kívül		belül	kívül		belül	kívül	
Őstermelés	131	74	205	29	19	48	25	18	43	98	42	140
Bányászat	52	54	106	12	11	23	9	7	16	55	57	112
Ipar:												
önálló	904	917	1.821	496	393	889	232	232	464	956	973	1.929
tisztviselő	890	1.422	2.312	262	481	743	186	258	444	624	1.148	1.772
segédszemélyzet	1.745	3.305	5.050	760	1.123	1.883	189	562	751	810	1.971	2.781
Együtt	**3.539**	**5.644**	**9.183**	**1.518**	**1.997**	**3.515**	**607**	**1.052**	**1.659**	**2.390**	**4.092**	**6.482**
Kereskedelem és hitel:												
önálló	1.185	1.292	2.477	228	328	556	319	333	652	1.152	1.351	2.503
tisztviselő	1.475	1.757	3.232	574	972	1.546	227	317	544	1.011	1.399	2.410
segédszemélyzet	869	1.154	2.023	210	281	491	138	185	323	542	719	1.261
Együtt	**3.529**	**4.203**	**7.732**	**1.012**	**1.581**	**2.593**	**684**	**835**	**1.519**	**2.705**	**3.469**	**6.174**
Közlekedés:												
önálló	12	32	44	1	—	1	1	11	12	13	34	47
tisztviselő	96	174	270	24	71	95	25	32	57	70	163	233
segédszemélyzet	185	276	461	10	8	18	28	55	83	123	216	339
Együtt	**293**	**482**	**775**	**35**	**79**	**114**	**54**	**98**	**152**	**206**	**413**	**619**
Közszolgálat és szabadfoglalkozás:												
véderő	79	107	186	—	—	—	15	29	44	48	89	137
köztisztviselő	336	328	664	86	90	176	61	80	141	226	295	521
ügyvéd, orvos, gyógyszerész, szülésznő	993	592	1.585	63	48	111	226	127	353	822	479	1.301
egyházi- és tanító-személyzet	52	77	129	109	144	253	20	21	41	48	64	112
egyéb értelmiség	481	569	1.050	444	601	1.045	92	105	197	316	409	725
szolga- és segédszemélyzet	300	233	533	76	66	142	99	96	195	323	262	585
Együtt	**2.241**	**1.906**	**4.147**	**778**	**949**	**1.727**	**513**	**458**	**971**	**1.783**	**1.598**	**3.381**
Napszámos	108	176	284	30	40	70	12	20	32	32	72	104
Háztartási alkalmazott	81	56	137	4.675	3.861	8.536	7	15	22	14	33	47
Nyugdíjas	464	603	1.067	357	495	852	88	100	188	480	681	1.161
Egyéb ismeretlen foglalkozású	591	626	1.217	1.304	1.510	2.814	338	435	773	1.477	1.600	3.077
Összesen	**11.029**	**13.824**	**24.853**	**9.750**	**10.542**	**20.292**	**2.337**	**3.038**	**5.375**	**9.240**	**12.057**	**21.297**

453·2 millió vagyon után fizettek jövedelem- és vagyonadót, ellenben a Terézvárosban 72·8 millió jövedelem és 488·1 millió vagyon után adóztak. Az is érdekes, hogy Szent István-városban 1938-ban 45.154 kereső közül 10.951-en fizetett jövedelem- és vagyonadót, vagyis a kereső népesség 24·2 százalékának volt akkora jövedelme, hogy külön adó alá esett. A Terézváros keresőinek csak 21 százaléka fizette ezt az adót, pedig a Terézvárosban jelentékenyen nagyobb a kereső népesség, mint az V. kerületben.

Meglepő, hogy ebben a kerületben a népességhez viszonyítva milyen kevés a gyermek és viszonylag mennyivel több az öregember. Az 1935. évi népösszeírás idején minden ezer lakó közül csak 27 volt ötévesnél fiatalabb. Öt-tíz év közötti gyerek pedig ezer lakóra 32 jutott. Ennél csak a Belváros arányszáma gyöngébb. Kétségtelen, hogy a világháború óta a születések koefficiense a főváros minden kerületében meggyöngült, de azért a munkáskerületek mégis erősen maguk mögött hagyták az V. kerületet. Így például a Magdolnavárosban minden ezer lakó közül 66 az ötévesnél fiatalabb gyermek. Kőbányán viszont 63. Az öt-tíz év közüli gyermekek arányszáma viszont a Magdolnavárosban 71, Kőbányán 75 volt. Hogy annyira megromlott a gyermekek arányszáma a Szent István-városban, abban talán része van annak is, hogy az 1938. évi összeállítás szerint minden ezer újszülött közül 172 volt református, 160 katolikus és csak 36 izraelita, pedig Szent István-város nőnépességének több mint 36 százaléka volt izraelita 1935-ben.[1])

Öregember viszonylag az első kerületben lakott a legtöbb 1935-ben. Szent István-város ebben a tekintetben a hatodik helyre került, ugyanis 60—70 év közötti az I. kerületben minden ezer lakó között 72, a negyedik kerületben 70 akadt, Szent István-városban pedig 65. A hetvenévesnél idősebbek csoportjában is az I. kerület vezet, ugyanis az I. kerületben minden ezer lakó között 48-at, a II. kerületben 42-őt, az V. kerületben 35-öt, a Magdolnavárosban 19 hetvenévesnél idősebb férfit találtak a népszámlálók. A nők közül többen élik túl a hetvenedik esztendőt, mint a férfiak. Így az I. kerületben minden ezer nő közül 53, a II. kerületben 46, a VII-ben 43, az V. kerületben pedig 35 volt idősebb hetvenesztendősnél. Legrosszabb az arányszám a Magdolnavárosban, ahol minden ezer nő között csak 23 élte túl 1935-ben a 70-ik esztendőt. Viszont ugyancsak ebben a kerületben a férfiak arányszáma még gyengébb, mert minden ezer férfi közül csak háromnak adatott meg, hogy túlélje a hetven esztendőt a Magdolnavárosban.

A népesség családi állapotát vizsgálva, megállapítja a statisztika, hogy Szent István-városban 18.635 a hajadon, vagyis a nőlakosság 45 százaléka és 5000 nő, vagyis a nőnépesség nyolcadrésze özvegysorban van. Az áttekintés okából tegyük hozzá, hogy a 41 és félezer nőlakosságból körülbelül 8 és félezer háztartási alkalmazott volt 1935-ben.

[1]) Szent István-városban az izraeliták összes száma (férfi és nő együtt) 28 ezer volt 1935-ben.

Nagyon érdekes az is, amit a népesség helybenlakás szerint való megoszlásáról készült összeállítás mond el. Megtudjuk ebből, hogy 1935-ben Budapest egymillió lelket meghaladó népességéből csak 350.000 az őslakó, ellenben 712.000 bevándorló. Szent István-városra 22.000 jut azok közül, akik Budapesten születtek és kereken 50.000 az V. kerület bevándorló népessége. A női bevándorlók száma 30.000; ebből, aminthogy már többízben említettük, 8 és félezer háztartási alkalmazott. Egyébként a férfibevándorlók népességének 23 százaléka több mint 30 esztendő óta lakik Budapesten. Ha pedig azokat is hozzászámítjuk, aki 20—30 év óta laknak Budapesten, kiderül, hogy ezekkel együtt a bevándorlónépesség e régen ittlakó csoportja az egész bevándorlónépesség 41 százalékát teszi ki. Ez pedig már jelentős szám.

De talán nem is baj az, ha a főváros népességének egyrésze nem Budapesten született.

Budapest lakosságának nagyobbik felét a vidék adta a fővárosnak. Legfeljebb harmada a lakosságnak az, amely Budapesten született; a többi a megyékből és vidéki városokból vándorolt a fővárosba. Időnként felkerekedik a vidék. Rajt eresztenek a városok, meg a vármegyék és így szaporodott, egyre szaporodott Budapest népessége. A mai Budapest népességének összetétele egy nagy országos szelekció eredménye. A legjobbak, a legéletrevalóbbak, a legtehetségesebbek jöttek fel. A bevándorlás tulajdonképen véradó, amellyel az ország a fővárosnak adózik. A bevándorlás pedig folyik szakadatlanul. A bevándorlók lassacskán kiszorították innen a külföldiek jó részét, megmagyarosították, átalakították Budapestet. Elhozták ide magyar lelkük, az eszüket, a munkaerejüket és világvárost építettek Budapestből. A régebbi adatok azt mutatják, hogy körülbelül tizenöt esztendő alatt a bevándorló népesség fele elpusztul és átlag 35—40 esztendőnkint megújhódik a főváros népessége. Ez volt a Lipótváros sorsa is és ez a sors vár Szent Istvánvárosra is.

Mult és jövő.

Öt emberöltő munkája, küzdelmei, sikerei és csalódásai kísérték el idáig a 150 esztendős Lipótvárost. Megpróbáltuk megrajzolni kialakulásának körvonalait és elmondhatjuk, meglehetősen változatos utat tett meg, míg idáig jutott.

Homokpusztán épült a Lipótváros. Már a tatárdulás előtt, de századokon keresztül azután is Új-Bécs volt a neve ennek a pusztaságnak, melyért 500 esztendeig pereskedtek a Margitszigeti apácák Pestvárosával. Pest nyerte meg a pert, de csak a Hétszemélyes Tábla ítélete után félszáz esztendővel került rá a sor, hogy várost építsenek a homokon. Egyébként a Lipótváros egyidős a francia forradalommal. Akkor született, mikor II. József meghalt. Első alaprajzát a pesti kerület kamarai igazgatója: báró Schilson János vetette papírra. Az Új-város második építő-korszaka József nádor nevéhez fűződik. Ő hívta életre a Szépítő Bizottságot, mely a Bach-korszakig irányította a város kiépítését. Az Andrássy-utat és a körutakat a Közmunkák Tanácsa építette, de sokat köszönhet a Lipótváros Wekerle Sándornak is, ki miniszterelnöksége idejében tető alá vitte az Újépület lebontásának és a Margitsziget megváltásának dolgát. Ezzel a két ténnyel indult meg a Lipótváros megújhodása.

Fejlődése most megint új állomáshoz érkezett. A székesfőváros törvényhatóságának közgyűlése 1932. június 27-én Budapest városfejlesztési programmjának elkészítésére külön bizottságot küldött ki. Most egy éve készült el e munkájával ez a bizottság. Érdekes jelentése a bizottság elnökének, dr. Harrer Ferencnek tollából való.[1]) Mielőtt elősorolná a jövendő idők tennivalóit, erényeivel és hibáival elénk vetíti, hogy mit végeztek az elmult idők városrendezői. Ezzel kezdi a jelentést:

»Valamely városnak egészséges és tetszetős kialakulása feltételezi a természeti és társadalmi adottságokkal, a történelmi multtal és a gazdasági erőforrásokkal számoló racionális elgondolást a város jövőjéről, azután pedig a műszaki módot, a jogi eszközöket és a pénzügyi lehetőségeket az elgondolás

[1]) Budapest városfejlesztési programmja. 1937. évi VI. t.-c. alapján készítendő városfejlesztési terv. A törvényhatósági közgyűlés által városfejlesztési programm készítésére alakított különbizottság jelentése. — Budapest székesfőváros házinyomdája 1940.

megvalósítására. Ez áll minden városra, erősen felfokozott mértékben a nagyvárosra. Budapesten a multban ezek az előfeltételek vagy egyáltalán nem voltak meg, így elsősorban a városfejlesztési elgondolás, vagy nem éltek velük úgy, ahogyan kellett, vagy lehetett volna. Mondhatja valaki: Budapest így is a kontinens legszebb belvízparti nagyvárosa lett. A legszebb, igen; ezt köszönhette páratlan szépségű természeti adottságainak és egy több évtizedes rendkívüli gazdasági fellendülésnek, amely néhány városrendezési részproblémának, a pillanatnyi helyzetet tekintve, nagyszabású megoldásához juttatta. De volt-e Budapestnek jövőbe tekintő racionális lakóháztelepítési és közműpolitikája, gyárelhelyezési politikája, fürdőpolitikája? Volt-e közlekedési politikája, volt-e elgondolása a fővárosba befutó nagyvasúti vonalak vezetésének és a pályaudvarok elhelyezésének a városfejlesztéssel összhangba hozatalára; volt-e gyorsvasúti elgondolása; koncepciózus közúti vasúti terve? Látták-e az építési szabályok alkotásakor a hegyeket, látták-e a forgalmi rendszer kialakulásánál a Dunát, volt-e egyáltalán szerves úthálózatelgondolásuk, észrevették-e a határunkon kívül keletkező vadtelepüléseket, törődtek-e a természeti szépségek, a történeti és műemlékek rendszeres védelmével és érvényesülésre juttatásával, tettek-e valamit a városfejlődés okozta értékemelkedésnek városfejlesztési célokra való erősebb igénybevételére. Mindebből semmit. Budapest azzá, ami ma, terv nélkül alakult, fejlődését sok tekintetben a véletlen, de inkább a közszükséglet és a magánérdek erőinek eredője irányította, ez az eredő pedig gyakran erősen eltolódott a közérdek rovására.«

Szigorú ez a bírálat, de igazságos. Kétségtelenül sok hiba történt, sok itt a javítani való is. »Sok bajnak és hibának kellett bekövetkeznie és sok követelésnek megszületnie, míg a közvélemény megérlelődött arra a felismerésre, hogy a városrendezés terén a bajok és hibák orvoslása és a követelések megvalósítása csak átfogó racionális városfejlesztési programm alapján történhet«, írta jelentésében dr. Harrer Ferenc.

De ha számba vesszük a hibákat és tévedéseket, mégis azt kell látnunk, hogy a Lipótváros építése közben ejtett hibák a legkönnyebben kijavítható hibák. Nagy eredmény, hogy ráeszméltek e hibákra s az a reményünk, hogy a jövendő korrigálni fogja, mit a régiek vétettek. A Lipótváros pedig tovább épül s Pest szebb lesz, mint volt.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 55329/1951. sz.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Hogyan születik egy város	3
Új-Bécs	11
A pesti külvárosok	18
A pesti vásár	20
Az Újépület	25
Báró Schilson plánuma	30
A Lipótváros első házsorai	38
A pesti görögök	59
Pest a XVIII. század végén	69
József nádor	75
Hild János plánuma	79
József nádor tervezete	84
A Szépítő Bizottság	113
A színház	126
Az árvíz után	138
Lipótvárosi telekárak az árvíz után	151
Utcák és terek	171
Világos után	184
A Közmunkák Tanácsa	186
Parkok és terek	194
A Sugárút és a körutak	199
Az új Országház és az Újépület	208
Az Új-Lipótváros	211
Szent István-város a statisztika tükrében	216
Mult és jövő	226